

मुंबई येथील उच्च न्यायालयात

साधारण मूळ नागरी अधिकार क्षेत्र

रिट याचिका क्रमांक ७१९ ऑफ २०२०

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक ९८१० सह २०२०

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक ४२५० सह २०२२

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १०४८३ ऑफ २०२३

रिट याचिका क्रमांक ७१९ ऑफ २०२०

विराज चेतन शाह, वय ३१, व्यवसाय : आर्थिक विश्लेषक,

प्रौढ भारतीय रहिवासी

रहिवासी पत्ता ३३/बी, रेखा बिल्डिंग,

सहावा मजला, वाळकेश्वर, मुंबई ४०० ००६. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 भारत संघ च्या माध्यमातून

2 गृह मंत्रालय,

नॉर्थ ब्लॉक , नवी दिल्ली ११० ००१ .

3 युनियन बैंक ऑफ इंडिया

अंतर्गत स्थापन केलेली कॉर्पोरेट संस्था

बँकिंग कंपन्या (उपक्रमांचे अधिग्रहण व हस्तांतरण) अधिनियम

१९७०, युनियन येथे नोंदणीकृत कार्यालय असणे बँक भवन २३९,

विधानभवन मार्ग, नरिमन पॉइंट, मुंबई ४०० ०२१. -----उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक ५१ ऑफ २०२०

डॉ. श्रीकांत भासी,

३९, बी २, यशोधम टेकडी येथे राहणारे,

टॉप रेसिडेंट्स सीएचएस लिमिटेड,

जनरल ए.के. वैद्य मार्ग, गोरगाव (पूर्व),

मुंबई ४०० ०६७ याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 ब्यूरो ऑफ इमिग्रेशन,

गृह मंत्रालय, ईस्ट ब्लॉक-८, लेव्हल-५ सेक्टर-१,

आर.के.पुरम, नवी दिल्ली ११० ०६६.

2 स्टेट बँक ऑफ इंडिया,
स्टेट बँक ऑफ इंडिया अँक्टअंतर्गत
स्थापन झालेली सार्वजनिक क्षेत्रातील बँक,
पत्ता: एमसी रोड, नरिमन पॉईंट, मुंबई ४०००२१

3 भारत संघच्या माध्यमातून
सरकारी वकील, दुसरा मजला,
इन्कम टॅक्स बिल्डिंग,
मरीन लाइन्स, मुंबई ... उत्तरदाता

सह

रिट पिटीशन नंबर १६२ ऑफ २०२०

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १३२४२ ऑफ २०२२

इन

रिट पिटीशन नंबर १६२ ऑफ २०२०

जुबिन के. ठक्कर,
वय ४९ वर्षे, व्यवसाय : व्यवसाय, येथे वास्तव्य
१४३/१४४/१४५ , वासुकमल सीएचएस,

देवीदास लेन, बोरिवली (पश्चिम),
मुंबई ४०० १०३. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 भारत संघ,

गृह मंत्रालय, भारत सरकार,
नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली यांच्या माध्यमातून.

2 बँक ऑफ बडोदा,

बँकिंग कंपनी (उपक्रमांचे अधिग्रहण
आणि हस्तांतरण) अधिनियम ५ अंतर्गत
स्थापन केलेली संस्था कॉर्पोरेट. १९७०,
बडोदा हाऊस, पीबी क्रमांक ५०६,
मांडवी येथे त्याचे मुख्य कार्यालय होते.
बडोदा ३९० ००१ आणि त्याचे कॉर्पोरेट कार्यालय येथे:
बँक ऑफ बडोदा कॉर्पोरेट सेंटर,
सी-२६, जी ब्लॉक,
वांद्रे-कुर्ला कॉम्प्लेक्स, मुंबई ५०० ०५१
आणि शाखा कार्यालय,
बँक ऑफ बडोदा, बर दुबई, संयुक्त अरब अमिराती.

3 उपसंचालक (बीओ.२),

वित्तीय सेवा विभाग, अर्थ मंत्रालय,

4 तिसरा मजला,

जीवन बीप बिल्डिंग, १०,

संसद मार्ग, नवी दिल्ली ११० ००१ उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक ८३७ ऑफ २०२०

गौरव तायल,

वयाची वर्षे, व्यवसाय : व्यवसाय,

१९ पंकज महाल येथे राहणारे,

केसी कॉलेजसमोर, चर्चगेट,

मुंबई ४०० ०२० याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 ब्यूरो ऑफ इमिग्रेशन,

गृह मंत्रालय,

ईस्ट ब्लॉक-८, लेव्हल-५,

सेक्टर १, आर.के.पुरम, नवी दिल्ली – ११० ०६६.

2 अलाहाबाद बँक,

बँकिंग कंपनी (अधिग्रहण आणि

हस्तांतरण) १९७० अंतर्गत

स्थापन झालेली एक संस्था

कॉर्पोरेट, ज्याचे शाखा कार्यालय

आयएफबी शाखेत आहे

दुसरा मजला, अलाहाबाद बैंक बिल्डिंग,
३७, मुंबई, समाचार मार्ग, फोर्ट, मुंबई ४०० ०२३.

आणि

मुख्य कार्यालय २, नेताजी सुभाष रोड,
बीबीडी बाग, कोलकाता,
पश्चिम बंगाल ४०० ००१

3 भारत संघ,

सरकारी वकिलामार्फत,
दुसरा मजला, इन्कम टॅक्स बिल्डिंग,
मरीन लाइन, मुंबई ... उत्तरदाता

सह

रीट याचिका क्रमांक १४० ऑफ २०२१

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक २९६६४ ऑफ २०२२

अट्टालुरी वेंकटेश्वर प्रसाद,

पुरुष, भारतीय नागरिक, वय सुमारे ५४ वर्षे,
हाँगकाँगचा स्थायी रहिवासी,
फ्लॅट डी, ३ /एफ, टॉवर २,
हार्बर ग्रीन, ८ शाम मोंग रोड,
ताई कोक त्सुई, काउलून,

हाँगकाँग येथे पत्ता आहे

1 अट्टालुरी सुरेखा, महिला, प्रौढ
भारतीय नागरिक, वय सुमारे ४७ वर्षे,
हाँगकाँगचे स्थायी रहिवासी, फ्लॅट डी, ३/एफ,
टॉवर २ येथे तिचा पत्ता आहे,
हार्बर ग्रीन, ८ शाम मोंग रोड,
ताई कोक त्सुई, काउलून, हाँगकाँग. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन,
गृह मंत्रालय, ईस्ट ब्लॉक-७,
लेव्हल-५, सेक्टर १, आर.के.पुरम,
नवी दिल्ली ११० ०६६.

2 बँक ऑफ इंडिया,
काळा घोडा, फोर्ट, मुंबई ४०० ००१
येथे कार्यालय असलेली सार्वजनिक क्षेत्रातील बँक.

3 भारत संघ,
आयकर भवन, महर्षी कर्वे रोड
येथे त्याचा पत्ता आहे. चर्चगेट,
मुंबई ४०० ०२१. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक १९५ ऑफ २०२१

अनिल भंवरलाल मेहता,

हाँगकाँगचे स्थायी रहिवासी

असलेले ६३ वर्षीय भारतीय नागरिक,

त्यांचा पत्ता २५ ए, ओशन व्ह्यू कोर्ट,

फ्रंट पार्ट चॅथम रोड येथे आहे.

टी-एस-टी काउलून, हाँगकाँग. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन,

गृह मंत्रालय, ईस्ट ब्लॉक-८,

लेव्हल-५, सेक्टर-१,

आर.के.पुरम, नवी दिल्ली ११० ०६६.

2 बँक ऑफ इंडिया,

काळा घोडा, फोर्ट,

मुंबई ४०० ००१ येथे कार्यालय आहे.

3 भारत संघ, आयकर भवन,

महर्षी कर्वे रोड येथे त्याचे भाषण होते.

चर्चगेट, मुंबई ४०० ०२१. ... उत्तरदाता

सह

रिट पिटीशन नंबर १७६२ ऑफ २०२१

सह
अंतरिम अर्ज क्रमांक ५३२ ऑफ २०२१

इन
रिट पिटीशन नंबर १७६२ ऑफ २०२१

केशव अशोक पुंज, वय ३६ वर्षे,
व्यवसाय : व्यापारी, १९-२०,
लोटस कोर्ट
येथे निवासी, जे टाटा रोड,
चर्चगेट, मुंबई ४०० ०२० याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 ब्यूरो ऑफ इमिग्रेशन,
गृह मंत्रालय, ईस्ट ब्लॉक-८,
लेव्हल-५, सेक्टर-१, आर.के.पुरम,
नवी दिल्ली ११० ०६६.

2 बँक ऑफ बडोदा,
बँकिंग कंपनी (अधिग्रहण आणि
हस्तांतरण) १९७० अंतर्गत स्थापन
झालेली एक संस्था कॉर्पोरेट,
३, वालचंद हिराचंद मार्ग,

बॅलार्ड पियर येथे शाखा कार्यालय आहे.

मुंबई ४०० ००१.

आणि

सूरज प्लाझा, १, सयाजी गंज,

बडोदा-३९० ००५ येथील मुख्य कार्यालय.

3 भारत संघ, गृह मंत्रालयाच्या सचिवांमार्फत

प्रतिनिधित्व

केंद्र सरकारचे अधिकारी

वकील, दुसरा मजला,

प्राप्तिकर इमारत, मरीन लाइन्स,

मुंबई ... उत्तरदाता

सह

रिट पिटीशन नंबर २६८१ ऑफ २०२१

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १९३७२ ऑफ २०२२

आणि

अंतरिम अर्ज क्रमांक १९७८ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक ३४७५६ सह २०२२

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक २१६४६ ऑफ २०२३

इन

रिट पिटीशन नंबर २६८१ ऑफ २०२१

1 ए ए इस्टेट् प्रायव्हेट लिमिटेड ही

कंपनी कायदा, १९५६ अन्वये
नोंदणीकृत कंपनी असून त्याचा
नोंदणीकृत पत्ता येथे आहे.

आरएनए कॉर्पोरेट पार्क,
जिल्हाधिकारी कार्यालयाशेजारी,
कलानगर, वांद्रे (पूर्व), मुंबई, महाराष्ट्र ४०० ०५१.

2 गोकुळ अनिलकुमार अग्रवाल
(दिग्दर्शक),

६०१ , खटाव कंडोमिनियम,
जे. एम. मेहता रोड, ऑफ - नेपियन सी रोड,
मलबार हिल, मुंबई ४०० ०५१.

3 अनुभव अनिलकुमार ,
अग्रवाल (संचालक), ६०१ ,

खटाव कंडोमिनियम, जे. एम. मेहता रोड,
ऑफ - नेपियन सी रोड, मलबार हिल, मुंबई ४०० ०५१.

4 सारंगा अनिलकुमार अग्रवाल,

६०१ , खटाव कंडोमिनियम,
जे. एम. मेहता रोड,
ऑफ - नेपियन सी रोड, मलबार हिल,
मुंबई ४०००५१. ...याचिकाकर्ते

विरुद्ध

1 स्टेट बँक ऑफ इंडिया,
स्ट्रेस्ट असेट् रिझोल्यूशन ग्रुप,
व्यावसायिक (३),
११२-११५, पहिला मजला, प्लॉट-२१२,
वेस्ट विंग, तुलसियानी चेंबर्स,
फ्री प्रेस जर्नल मार्ग, नरिमन पॉइंट, मुंबई ४०० ०२१.

2 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन,
गृह मंत्रालय, भारत सरकार,
मुंबईत त्याचे कार्यालय संलग्न-२ येथे आहे,
तिसरा मजला बदरुद्दीन तैय्यबजी मार्ग,
सेंट झेवियर्स कॉलेजच्या मागे, सीएसटी, मुंबई ४०० ००१.

3 रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया,
मुंबई प्रादेशिक कार्यालय,
शहीद भगतसिंग रोड, काळा घोडा किल्ला,

मुंबई, महाराष्ट्र ४०० ००१, भारत. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक २८४३ ऑफ २०२१

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक १०२९ ऑफ २०२०

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक ६६६५ ऑफ २०२०

इन

रिट याचिका क्रमांक २८४३ ऑफ २०२१

पुनीत अग्रवाल,

२, श्वेता बिल्डिंग,

प्लॉट नंबर ४२,

पहिला गुलमोहर रोड,

जुहू, मुंबई...४९---याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडियाचे कार्यालय

न्यू सेंट्रल ऑफिस बिल्डिंग,

शहीद भगतसिंग रोड, फोर्ट,
मुंबई ४०० ००१ येथे आहे.

2 स्टेट बँक ऑफ इंडिया,

ज्याचे कार्यालय येथे आहे स्टेट बँक भवन,
कॉर्पोरेट सेंटर, मॅडम कामा रोड,
नरिमन पॉईंट, मुंबई ४०० ०२१
आणि त्याची स्ट्रेस असेट असणे
व्यवस्थापन शाखा कार्यालय :

१२ वा मजला, जवाहर व्यापार भवन
एसटीसी बिल्डिंग, टॉलस्टॉय मार्ग,
जनपथ, नवी दिल्ली १०० ००१

3 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन,

गृह मंत्रालय, भारत सरकार, प्रतिनिधी
आयुक्त (इमिग्रेशन), पूर्व
ब्लॉक आठवा स्तर, व्ही सेक्टर १ , आरके पुरम, नवी दिल्ली ११००६६

4 परदेशी प्रादेशिक नोंदणी अधिकारी

(एफ.आर.आर.ओ.), ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन,

मंत्रालय गृह व्यवहार, भारत सरकार,
७८/१, बदरुद्दीन तैय्यबजी मार्ग, मागे
सेंट झेवियर कॉलेज, धोबी तलाव,
छत्रपती शिवाजी टर्मिनस किल्ला, मुंबई – ४०० ००१

5 ब्यूरो ऑफ इमिग्रेशन,
मुंबई इंटरनॅशनल एअरपोर्ट लि.
छत्रपती शिवाजी महाराज
आंतरराष्ट्रीय विमानतळ, पहिला मजला,
टर्मिनल २ , सांताक्रूझ पूर्व,
मुंबई ४०००९९ ... उत्तरदाता

सह

रिट पिटीशन नंबर २६२४ ऑफ २०२१

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक २४२४८ ऑफ २०२२

इन

रिट पिटीशन नंबर २६२४ ऑफ २०२१

पुनीत अग्रवाल, वय ४३ वर्षे,
२, श्वेता बिल्डिंग, प्लॉट क्र.
४२, पहिला गुलमोहर रोड, जुहू,
मुंबई - ४९ ...याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 बैक ऑफ बडोदा,

बैक ऑफ बडोदा कॉर्पोरेट सेंटर,

प्लॉट नंबर सी-२६, ब्लॉक जी,

बीकेसी, वांद्रे

(पूर्व), मुंबई ४०० ०५१

2 ब्यूरो ऑफ इमिग्रेशन,

गृह मंत्रालय, भारत सरकार, त्याचे आयुक्त

(इमिग्रेशन), ईस्ट ब्लॉक आठवा स्तर,

वी सेक्टर १ , आरके पुरम,

नई दिल्ली ११० ०६६

3 परदेशी प्रादेशिक अधिकारी

(एफ.आर.आर.ओ.),

ब्यूरो ऑफ इमिग्रेशन, मंत्रालय

गृह व्यवहार, भारत सरकार,

७८/१, बदरुद्दीन तैय्यबजी मार्ग, बेहिद

सेंट झेवियर कॉलेज, धोबी तलाव,

छत्रपती शिवाजी टर्मिनस किल्ला,

मुंबई ४०० ००१ ... उत्तरदाता

सह
रिट याचिका क्रमांक ३३८ ऑफ २०२१
सह
अंतरिम अर्ज क्रमांक १८७१ ऑफ २०२३
सह
अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १०४२२ ऑफ २०२४
इन
रिट याचिका क्रमांक ३३३८ ऑफ २०२१

1 करण बाहेती,
वयाची अट - ५४ वर्षे, व्यवसाय-सल्ला,
फ्लॅट २९०१ टॉवर ९७ मध्ये राहत आहे.
निओ टॉवर, अमोनारा, टाऊनशिप, पुणे ४११०४८

2 मनीषा बाहेती,
प्रौढ, भारतीय निवासी,
वयोमर्यादा - ४९ वर्षे, व्यवसाय : गृहिणी,
फ्लॅट २९०१ टॉवर ९७ येथे राहत आहे.
निओ टॉवर, अमोनारा, टाऊनशिप,
पुणे ४११०२८ ... याचिकाकर्ते

विरुद्ध

भारत संघ

प्रधान सचिवांमार्फत,

गृह मंत्रालय, आयकर भवन, मरीन लाइन्स, मुंबई

1 ब्यूरो ऑफ इमिग्रेशन / इंटेलिजन्स ब्यूरो, उपसंचालकांमार्फत, त्याचे कार्यालय

येथे: ईस्ट ब्लॉक-८, लेव्हल-५, सेक्टर-१ आर. के. पुरम, नवी दिल्ली ११० ०६६

2 बँक ऑफ बडोदा, भारत,

बडोदा कॉर्पोरेट सेंटर, प्लॉट क्र. सी-६ ,

ब्लॉक जी, वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स,

वांद्रे पूर्व, मुंबई ४०० ०५१ ... उत्तरदाता

सह

रिट पिटीशन नंबर ३७७५ ऑफ २०२१

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक २३३९७ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक १०१७ ऑफ २०२३

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक ३९०४ ऑफ २०२३

इन

रिट पिटीशन नंबर ३७७५ ऑफ २०२१

कन्नन विश्वंथ, पुरुष ,
भारतीय निवासी, वय प्रौढ ,राहणार
८ /बी, पोस्टल कॉलनी,
चेंबूर, मुंबई, पिन-४०००७१ ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 भारत संघ,
गृह मंत्रालय, फॉरेनर्स डिव्हिजन,
जैसलमेर हाऊस, मानसिंग रोड, नवी दिल्ली

२ ब्यूरो ऑफ इमिग्रेशन (बीओआय),
पूर्व ब्लॉक-आठचे उपसंचालक
आरके पुरम, नई दिल्ली ६६

3 बँक ऑफ बडोदा,
त्याचे नोंदणीकृत कार्यालय येथे आहे:
बडोदा घर, पीबी नंबर ५०६, मांडवी,
वडोदरा, गुजरात ३९०००१ आणि
त्याचे शाखा कार्यालय येथे असणे:
मेहर चेंबर्स, तळमजला,
डॉ. सुंदरलाल बहल मार्ग,
बॅलार्ड इस्टेट, मुंबई ... उत्तरदाता

सह

रिट पिटीशन नंबर ३९५२ ऑफ २०२१

सह

२०२२ चा अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १८९३

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १४८४० सह २०२३

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक ३७५० ऑफ २०२४

इन

रिट पिटीशन नंबर ३९५२ ऑफ २०२१

दीपक शेणॉय, भारतीय निवासी,

वय ३७ वर्षे, ए/७०२,

राधिका अपार्टमेंट,

द्विनसिटी सीएचएस,

सेक्शन १७, प्लॉट नंबर ३१,

वाशी, नवी मुंबई ४०० ७०३ ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 स्टेट बँक ऑफ इंडिया,

स्टेट बँक ऑफ इंडिया अँक्ट, १९५५

अन्वये स्थापन करण्यात आलेली

एक वैधानिक संस्था कॉर्पोरेट,

ज्याचे मुख्य कार्यालय स्टेट बँक भवन,

मॅडम कामा रोड, मुंबई ४०० ०२१ येथे आहे.

2 ब्यूरो ऑफ इमिग्रेशन,
गृह मंत्रालय, चौथा मजला,
विधेश भवन, वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स,
प्लॉट नंबर सी-४५, जी ब्लॉक,
वांद्रे (पूर्व), मुंबई ४०० ०५१.

3 गृह मंत्रालयाच्या माध्यमातून
भारत सरकार (फॉरेनर्स डिव्हिजन),
मेजर ध्यानचंद नॅशनल स्टेडियम,
इंडिया गेट, नवी दिल्ली ११० ००१. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक १८६५१ ऑफ २०२१

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक १६५४ ऑफ २०२३

इन

रिट याचिका (एल) क्रमांक १८६५१ ऑफ २०२१

दीनानाथ सोनी,
वयाची अट : ६० वर्षे, ओसी: सेवा,

क्रमांक २०, वॉटरवुड,
वर्थर मेन रोड, रामगोंडनहळ्ळी,
बंगळूरु उत्तर, बंगळूरु, कर्नाटक – ५६० ०६६. ... याचिकाकर्ते

विरुद्ध

1 भारत संघ

2 डेप्युटी जनरल मॅनेजर,
बँक ऑफ बडोदा,
मालमत्ता वसुली व्यवस्थापन शाखा,
मेहेर चेंबर्स, तळमजला,
बॅलार्ड इस्टेट, मुंबई ४०० ००१.

3 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन,
छत्रपती शिवाजी आंतरराष्ट्रीय विमानतळ,
नवपाडा, विलेपार्ले,
मुंबई ४०० ०९९ उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक ४६ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १७४१९ सह २०२२

२०२२ चा अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १४६८

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक २५२५४ ऑफ २०२२

इन

रिट याचिका क्रमांक ४६ ऑफ २०२२

राजेंद्र कैमल,

सी-१२०१/१२०२, ऑर्किड एन्क्लेव,

नहार अमृत शक्ती, चांदिवली फार्म रोड,

साकीनाका, मुंबई ४०००७२. याचीकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 बँक ऑफ इंडिया,

बडोदा हाऊस, मांडवी, बडोदा येथे

नोंदणीकृत कार्यालय असलेली एक

भारतीय राष्ट्रीयकृत बँकिंग आणि

वित्तीय सेवा कंपनी ३९० ००१ आणि

विभागीय तणावग्रस्त मालमत्ता वसुली

शाखेत त्याचे एक शाखा कार्यालय आहे.

मेहर चेंबर्स, तळमजला,

डॉ. सुंदरलाल बहल मार्ग,

बॅलार्ड इस्टेट, मुंबई ४०० ००१.

2 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन,

गृह मंत्रालय, चौथा मजला,

विदेश भवन, वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स,
प्लॉट नंबर सी-४५, जी ब्लॉक,
वांद्रे (पूर्व), मुंबई ४०० ०५१.

3 भारत संघच्या माध्यमातून

गृह मंत्रालय, (फॉरेनर्स डिव्हिजन),
मेजर ध्यानचंद नॅशनल स्टेडियम इंडिया गेट,
नई दिल्ली ११० ००१ ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक ६३ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १७४२९ सह २०२२

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १४७१ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक २५२५३ सह २०२२

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक २७४४४ ऑफ २०२३

रिम अर्ज (एल) क्रमांक ११३१३ ऑफ २०२३

इन

रिट याचिका क्रमांक ६३ऑफ २०२२

अजित कामत,

४०४, आयएलए अपार्टमेंट,

प्लॉट ११८, सेक्टर ४ चारकोप,
कांदिवली पश्चिम, मुंबई ४०० ०६७ याचिकाकरता
विरुद्ध

1 **बँक ऑफ बडोदा,**
एक भारतीय राष्ट्रीयकृत बँकिंग
आणि फायनान्सियल सर्व्हिसेस कंपनी,
बडोदा हाऊस येथे नोंदणीकृत
कार्यालय आहे, मांडवी, बडोदा – ३९० ००१
आणि त्याचे एक शाखा कार्यालय येथे:
झोनल स्ट्रेस्ट असेट रिकव्हरी शाखा,
मेहरचेंबर्स, त ळमजला,
सुंदरलाल बहल मार्ग, बॅलार्ड इस्टेट,
मुंबई ४०० ००१.

२ **ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन**
गृह मंत्रालय,
चौथा मजला, विदेश भवन,
वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स, प्लॉट नंबर सी-४५,
जी ब्लॉक, वांद्रे (पूर्व), मुंबई ४०० ०५१.

३ **भारत संघच्या माध्यमातून**

गृह मंत्रालय,
(फॉरेनर्स डिव्हिजन)
मेजर ध्यानचंद नॅशनल स्टेडियम
इंडिया गेट, नवी दिल्ली ११० ००१. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक ६२१ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक ११७२७ ऑफ २०२३

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १३६०९ ऑफ २०२३

इन

रिट याचिका क्रमांक ६२१ ऑफ २०२२

- 1 ममता किशोर अप्पाराव,
फ्लॅट नंबर २१०, १० वा मजला,
समुद्र महल, डॉ. अनी बेझंट रोड, वरली, मुंबई ४०० ०१८.
- 2 शमिक अप्पाराव,
फ्लॅट नंबर २१०, १० वा मजला,
समुद्र महल, डॉ. एनी बेझंट
रोड, वरली, मुंबई ४०० ०१८. ... याचिकाकर्ते
~ विरुद्ध ~

1 बैक ऑफ बडोदा,

१०/१२, मुंबई समाचार मार्ग येथे

कार्यालय आहे, हॉर्निमन सर्कल, मुंबई ४०० ०२३.

2 आयडीबीआय बँक लि.

आयडीबीआय टॉवर, डब्ल्यूटीसी कॉम्प्लेक्स,

कफ परेड, मुंबई ४०० ००५.

3 रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया,

१६ वा मजला, मध्यवर्ती कार्यालय इमारत,

शहीद भगतसिंग मार्ग, मुंबई ४०० ००१.

4 भारत संघ,

सचिवांमार्फत, गृह मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक,

नवी दिल्ली येथे कार्यालय ११० ००१.

5 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन,

सीएसआय मुंबई, इमिग्रेशनच्या माध्यमातून

अधिकारी,

त्रपती शिवाजी महाराज आंतरराष्ट्रीय विमानतळ, मुंबई,

महाराष्ट्र आणि त्याचे कार्यालय येथे असणे

छत्रपती शिवाजी महाराज

आंतरराष्ट्रीय विमानतळ, नवपाडा,

विलेपार्ले पूर्व, मुंबई ४०० ०९९. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक ९३७ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १७५६४ ऑफ २०२२

इन

रिट याचिका क्रमांक ९३७ ऑफ २०२२

प्रदीप अग्रवाल,

प्लॉट क्रमांक ४ येथे रहिवासी

पत्ता असलेला प्रौढ भारतीय रहिवासी,

व्हिला 'बी', पोचखानावाला रोड,

गोदरेजजवळ टॉवर, वरळी सी फेस,

मुंबई ४०० ०३०. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

भारत संघ,

गृह मंत्रालय,

नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली – ११०००१

आणि मुंबई येथील कार्यालयाच्या

माध्यमातून विधी व्यवहार विभाग,

विधी व न्याय मंत्रालय, शाखा

सचिवालय, आयकार भवन, एमके रोड, मुंबई ४०० ०२०.

1 ब्यूरो ऑफ

इमिग्रेशन/इंटेलिजन्स

ब्यूरो, उपसंचालकांमार्फत,

त्याचे कार्यालय ईस्ट ब्लॉक - 8,

लेव्हल - ५ सेक्टर - १, आर के पुरम,

नवी दिल्ली ११० ०६६ आहे.

2 बँक ऑफ बडोदा,

सी-२६, जी ब्लॉक, वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स

येथे कॉर्पोरेट कार्यालय असलेली सार्वजनिक

क्षेत्रातील बँकिंग कंपनी,

वांद्रे पूर्व, मुंबई ४०० ०५१. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक १७४८२ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक २५८१ ऑफ २०२२

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक १७४८२ ऑफ २०२२

प्रदीप अग्रवाल,
प्लॉट क्रमांक ४, व्हिला 'बी',
पोचखानावाला रोड येथे रहिवासी
पत्ता असलेला प्रौढ भारतीय रहिवासी,
गोदरेज टॉवरजवळ, वरळी सी फेस,
मुंबई ४०००३० ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 भारत संघ,
गृह मंत्रालय,
नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली ११०००१,
तसेच मुंबई विधी व्यवहार विभाग,
विधी व न्याय मंत्रालय,
शाखा सचिवालय येथील कार्यालयामार्फत,
आयकार भवन, एमके रोड, मुंबई ४०२००१

1 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन/ इंटेलिजन्स ब्युरो,
पूर्व ब्लॉक-८, लेव्हल-५
हे कार्यालय असलेल्या
उपसंचालकांच्या माध्यमातून,
सेक्टर-१, आरके पुरम,
नवी दिल्ली ११००६६

2 पंजाब नॅशनल बँक,

एक सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकिंग कंपनी,
ज्याचे नोंदणीकृत कार्यालय प्लॉट नंबर ४ ,
सेक्टर १० , द्वारका, नवी दिल्ली येथे आहे
११००७५ आणि मुंबई कॉर्पोरेट असणे
७ व्या मजल्यावरील कार्यालयाचा पत्ता,
ई विंग, मेकर टॉवर, कफ परेड, मुंबई
४०० ००५ ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक १७५१५ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक २५८० ऑफ २०२२

इन

रिट याचिका (एल) क्रमांक १७५१५ ऑफ २०२२

प्रदीप अग्रवाल,

प्लॉट क्रमांक ४, व्हिला

'बी'येथे रहिवासी पत्ता असलेला

प्रौढ भारतीय रहिवासी,

पोचखानावाला रोड, गोदरेज टॉवरजवळ,

वरळी सी फेस, मुंबई ४०० ०३० ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 भारत संघ,
गृह मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक,
नवी दिल्ली ११०००१, तसेच
मुंबई विधी व्यवहार विभाग,
विधी व न्याय मंत्रालय,
शाखा सचिवालय,
आयकार भवन येथील कार्यालयाच्या माध्यमातून.
एमके रोड, मुंबई ४०० ०२०

2 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन/ इंटेलिजन्स ब्युरो,
पूर्व ब्लॉक-८, लेव्हल-५, सेक्टर
असे कार्यालय असलेल्या
उपसंचालकांच्या माध्यमातून,
आरके पुरम, नई दिल्ली ११००६६

3 युनियन बँक ऑफ इंडिया,
सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकिंग कंपनी,
२३९, विधानभवन मार्ग,
नरिमन पॉईंट, मुंबई ४०० ०२१ ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक १९९८ ऑफ २०२२

झेन डिजिटल मीडिया एलएलपी,
मर्यादित दायित्व भागीदारी अधिनियम, २००८
च्या तरतुदींनुसार समाविष्ट केलेली
मर्यादित दायित्व भागीदारी,
ज्यात एलएलपी ओळख क्र. एएके ८५३०
चौथ्या मजल्यावर, इडन स्क्वेअर,
एनएस रोड, क्रमांक १०,
जे.व्ही.पी.डी. मुंबई ४०० ०४९
आपल्या जोडीदाराच्या माध्यमातून
पायल रावल... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 महाराष्ट्र सागरी फलक

महाराष्ट्र सागरी मंडळ अधिनियम, १९९६
मधील तरतुदींनुसार महाराष्ट्र शासनांतर्गत
स्थापन झालेली वैधानिक संस्था,
ज्याचे कार्यालय दुसऱ्या क्रमांकावर आहे.
फ्लोअर, इंडियन मर्कन्टाइल चेंबर्स,
रामजीभाई कमानी मार्ग, बॅलार्ड इस्टेट, मुंबई ४०० ००१
प्रादेशिक बंदर अधिकारी,
महाराष्ट्र मेरीटाईम बोर्ड अधिनियम १९९६

मधील तरतुदीनुसार वांद्रे ग्रुप
ऑफ पोर्ट लिमिट,
साईबाबा नगर कोळीवाडा येथे
कार्यालय असलेला अधिकारी,
खारदांडा, मुंबई ४०० ०५२

2 पोर्ट इन्स्पेक्टर,

महाराष्ट्र मेरिटार्डम बोर्ड, अधिनियम १९९६
मधील तरतुदीनुसार वांद्रे ग्रुप ऑफ पोर्ट लिमिट,
साई बाब नगर, कोळीवाडा
येथे कार्यालय असलेला अधिकारी,
खारदांडा, मुंबई ४०० ०५२ ... उत्तरदाता

रिट याचिका क्रमांक २०५३ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक २७०१७ सह २०२२

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक ३३३०६ ऑफ २०२२

इन

रिट याचिका क्रमांक २०५३ ऑफ २०२२

एरिझ रुस्तम टाटा वय : ५२ वर्षे,
एक प्रौढ भारतीय रहिवासी
ज्याचा निवासी पत्ता ए-०२ आहे.

वांद्रे, ९ वा रोड, जेवीपीडी योजना, जुहू,
मुंबई ४०० ००९ याचिकाकर्ते

विरुद्ध

- 1 गृह मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक,
नवी दिल्ली ११० ०१० आणि
मुंबई विधी व्यवहार विभाग,
कायदा व न्याय मंत्रालय, शाखा सचिवालय,
आयकार भवन, एमके रोड,
मुंबई ४०० ०२० येथील कार्यालयामार्फत.

1 ब्युरो ऑफ
इमिग्रेशन/इंटेलिजन्स

ब्युरो, उपसंचालकांमार्फत,
त्याचे कार्यालय ईस्ट ब्लॉक-८ आहे,
लेवल-जी, सेक्टर-१,
आरके पुरम, नवी दिल्ली ११० ०६६ .

2 स्टेट बँक ऑफ इंडिया,
सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकिंग
कंपनी, ज्याचे कॉर्पोरेट कार्यालय स्टेट बँकेत आहे
भवन, विधानभवन मार्ग, नरिमन
पॉईंट, मुंबई ४०० ०२१. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक २८६६ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक १९९० ऑफ २०२३

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक ८७२० ऑफ २०२४

इन

रिट याचिका क्रमांक २८६६ ऑफ २०२२

नेहा हरेश धर्माणी

एक प्रौढ, भारतीय रहिवासी,

बसंत पार्क कोप हाऊसिंग

सोसायटी लिमिटेड,

फ्लॅट क्रमांक ६/ए३, सर्व्हे क्रमांक ४०५ व ४०६,

आरसी मार्ग येथे तिचा पत्ता आहे.

चेंबूर पोलीस ठाण्यासमोर, ... याचिकाकर्ते

मुंबई ४०० ०७१ .

~ विरुद्ध ~

1 गृह मंत्रालयाच्या माध्यमातून भारत संघ,

त्याचा पत्ता येथे गृह मंत्रालय,

नॉर्थ ब्लॉक, नई दिल्ली ११० ००१

2 केंद्रीय ब्युरो तपास

त्याचा पत्ता येथे आहे बँकिंग सिक्युरिटीज
फ्रॉड झोन, भूखंड क्र.सी-३५-ए,
जी-ब्लॉक, वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स, वांद्रे (ई), मुंबई ४०० ०९८.

3 बँक ऑफ इंडियाचे एमडी आणि सीईओ

बडोदा बँक ऑफ बडोदा येथे
त्यांचा पत्ता आहे, बडोदा कॉर्पोरेट सेंटर,
सी-२६, जी ब्लॉक, वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स,
वांद्रे (पूर्व), मुंबई ४०० ०५१.

4 महाराष्ट्र राज्य[संपादन]

शासनाच्या कार्यालयामार्फत
वकील. ... उत्तरदाता

रिट याचिका क्रमांक ३०५६ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक ३४०४ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक २४३६८ सह २०२२

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक २८७६७ सह २०२२

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक ३१०१९ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक २२९३ ऑफ २०२३

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक २१६५५ऑफ २०२३

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १००६८ ऑफ २०२४

इन

रिट याचिका क्रमांक ३०५६ ऑफ २०२२

श्री निहार एन. पारीख,

मुंबईचा एक प्रौढ भारतीय रहिवासी,

ज्याचा पत्ता वर्षा बिल्डिंग, १० वा मजला,

६९ बी, नेपियनसी रोड येथे आहे.

मुंबई ४०० ००६. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 गृह मंत्रालयाच्या माध्यमातून केंद्र सरकार.

2 महाराष्ट्र राज्य,

सरकारी वकील, मूळ बाजू,

मुंबई उच्च न्यायालय, मुंबई ४०० ००१.

3 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन/इंटेलिजन्स

ब्युरो, याचे मुख्य कार्यालय ईस्ट ब्लॉक-८,

लेव्हल-५, सेक्टर-१, रामा कृष्णा येथे आहे.

पुरम, नवी दिल्ली

आणि त्याचे प्रादेशिक कार्यालय येथे असणे

छत्रपती शिवाजी आंतरराष्ट्रीय विमानतळ,

नवपाडा, विलेपार्ले पूर्व, विलेपार्ले,

मुंबई, महाराष्ट्र ४०० ०९९.

4 श्रेणूज अँड कंपनी

मर्यादित कंपनी अधिनियम २०१३ मधील

तरतुदीनुसार नोंदणीकृत आणि

४०५, धरम पॅलेस, १००/१०,

एनएस पाटकर मार्ग, मुंबई ४००००७ येथे कार्यालय

आणि भारत डायमंड बोर्स,

वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स येथे

त्याचे कॉर्पोरेट कार्यालय आहे.

मुंबई ४०० ०५१.

5 इंडियन बँक

आंतरराष्ट्रीय येथे शाखा कार्यालय असणे

बिझनेस ब्रँच, मित्तल चेंबर्स

कार्यालय क्र.४, तळमजला,

प्लॉट नंबर २२८, नरिमन पॉइंट,

मुंबई ४०० ०२१.

6 बँक ऑफ बडोदा

झवेरी बाजार येथे शाखा कार्यालय आहे,
शाखा १२२, त्रिशला बी.डी., शेख मेमन स्ट्रीट,
मुंबई ४०० ००२.

7 स्टेट बँक ऑफ इंडिया

स्टेट बँक ऑफ इंडिया अँक्ट, १९५५
अन्वये स्थापन करण्यात आलेले
वैधानिक महामंडळ आणि
त्याचे मध्यवर्ती कार्यालय स्टेट बँक भवन,
मॅडम कामा रोड येथे आहे.

मुंबई ४०० ०२१ आणि
त्याचे स्थानिक मुख्य कार्यालय
प्लॉट क्रमांक सी-६, जी ब्लॉक
वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स, वांद्रे पूर्व,
मुंबई ४०० ०५१ येथे आहे.

8 कॅनरा बँक

१०, होमजी स्ट्रीट येथे इंटरनॅशनल
बिझनेस ब्रँच येथे शाखा कार्यालय आहे.
फोर्ट, मुंबई ४०० ००१.

9 बँक ऑफ इंडिया

या अंतर्गत स्थापन करण्यात आलेली संस्था

कॉर्पोरेट बँकिंग कंपनी (उपक्रमांचे अधिग्रहण
आणि हस्तांतरण अधिनियम १९७०) आणि
भारत डायमंड बोर्स एमसीजी,
तळ मजला, स्टार येथे त्याचे कार्यालय आहे.
घर - २ सी-५, "जी" ब्लॉक,
वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स, वांद्रे (पूर्व),
मुंबई ४०० ०५१.

10 युनियन बँक ऑफ इंडिया

बँकिंग कंपनी (उपक्रमांचे अधिग्रहण
आणि हस्तांतरण अधिनियम, १९७०)
अंतर्गत स्थापन केलेली संस्था आणि
त्याचे मुख्य कार्यालय २३९,
युनियन बँक ऑफ इंडिया,
विधानभवन येथे आहे
मार्ग, मुंबई ४०० ०२१.

11 पंजाब नॅशनल बँक

७, भिकाजी कामा पॅलेस
नवी दिल्ली ११० ६०७ येथे
मुख्य कार्यालय असून
ऑफशोर बँकिंग, युनिट सीप्ल
या नावाने त्याच्या शाखा आहेत.

अंधेरी (पूर्व), मुंबई ४०० ०९६.

१२ . एक्सपोर्ट-इम्पोर्ट बँक ऑफ भारत

एक्सपोर्ट इम्पोर्ट बँक ऑफ इंडिया अॅक्ट, १९८१

अंतर्गत स्थापन झालेली संस्था कॉर्पोरेट

आणि त्याचे मुख्य कार्यालय केंद्रात असणेए

क, मजला २१, वर्ल्ड ट्रेड सेंटर कॉम्प्लेक्स,

कफ परेड, मुंबई ४०० ००५.

13 स्टँडर्ड चार्टर्ड बँक

कॉर्पोरेट मध्ये समाविष्ट केलेली संस्था

इंग्लंडचे शाखा कार्यालय येथे आहे.

क्रेसेन्डो प्लॉट क्र.सी-३८ व ३९,

जी-ब्लॉक, वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स येथे

भारत, मुंबई ४०० ०५१.

14 कर्नाटक बँक लि.

कंपनी अधिनियम, १९५६ च्या तरतुदीनुसार

नोंदणीकृत बँकिंग कंपनी,

ज्याचे नोंदणीकृत कार्यालय कांकणडी,

मंगलोर ५७५०००२ येथे आहे आणि

१०४/१०६ येथे परदेशी शाखेत

इतर ठिकाणी शाखा कार्यालय आहे,

दूतावास केंद्र, डॉ. जमनालाल बजाज मार्ग,

नरिमन पॉईंट, मुंबई ४०० ०२१.

15 आयडीबीआय बँक लि.

पाचव्या मजल्यावर शाखा कार्यालय आहे,
प्लॉट नंबर सी ७, जी ब्लॉक,
बीकेसी, एनएसई बिल्डिंगसमोर,
वांद्रे (पूर्व), मुंबई ४०० ०५१.

16 सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया

बी-२, भारत येथे शाखा कार्यालय
डायमंड बोर्स, वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स,
वांद्रे (पूर्व), मुंबई ४०० ०५१.

17 जेएम फायनान्शियल एसेट्

पुनर्रचना लि. सातव्या मजल्यावर,
सीएनर्गी येथे त्याचे कार्यालय आहे,
अप्पासाहेब मराठे मार्ग,
प्रभादेवी, मुंबई ४०० ०२५. ... उत्तरदाता

रिट याचिका (एल) क्रमांक ५६०८ ऑफ २०२२

प्रवीण मेहता,

वय – ४२, व्यवसाय: व्यवसाय,
प्रौढ भारतीय रहिवासी, ज्याचा निवासी पत्ता २०२ आहे,
शामियाना, ६७-एफ, वाळकेश्वर रोड,
वाळकेश्वर, मुंबई ४०० ००६. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 भारत सरकार,

गृह मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली ११० ००१ .

2 बैंक ऑफ बडोदा,

एक संस्था कॉर्पोरेट ने यूनर ची

स्थापना केली कंपनी (उपक्रमांचे अधिग्रहण

आणि हस्तांतरण) अधिनियम १९७० ,

बडोदा कॉर्पोरेट सेंटर, २६, जी-ब्लॉक

येथे नोंदणीकृत कार्यालय आहे.

वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स, मुंबई ४०० ०५१. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक ५६१० ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १७८०१ ऑफ २०२३

सह

२०२२ चा अंतरिम अर्ज क्रमांक ४६७२

अंतरिम अर्ज क्रमांक १८०१ ऑफ २०२३

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १००६६ ऑफ २०२४

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक ५६१० ऑफ २०२२

पारस मेहता,

वय ४२ व्यवसाय : व्यवसाय,

प्रौढ भारतीय रहिवासी

ज्याचा निवासी पत्ता २०२,

शामियाना, ६७-एफ, वाळकेश्वर रोड,

वाळकेश्वर, मुंबई – ४०० ००६

तसेच ३०, आदर्श सोसायटी, नानपुरा,

चोरसी, सुरत, गुजरात ३९५ ००१. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 भारत संघ,

गृह मंत्रालयाच्या माध्यमातून

प्रकरणे, नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली ११० ००१.

2 बँक ऑफ बडोदा,

अंतर्गत स्थापन केलेली कॉर्पोरेट संस्था

बँकिंग कंपनी (उपक्रमांचे अधिग्रहण आणि

हस्तांतरण) अधिनियम, १९७० चे

नोंदणीकृत कार्यालय बडोदा येथे आहे

कॉर्पोरेट सेंटर, सी-२६, जी-ब्लॉक,

वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स,

मुंबई ४०० ०५१. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक ८८२१ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक ३८३१ ऑफ २०२२

अंतरिम अर्ज क्रमांक २६२५ ऑफ २०२३

सह

रिट पिटीशन नंबर ८८२१ ऑफ २०२२

1 पुरुषोत्तम छगन लाल मंधाना,

पुरुष, प्रौढ, भारतीय निवासी,

वय ६७, त्यांचे निवासस्थान : ३००५,

अशोक टॉवर-बी, डॉ. एस. एस. राव रोड,

गांधी रुग्णालयाजवळ, परळ,

मुंबई ४०० ०१२.

२ बिहारीलाल छगनलाल मंधाना,

पुरुष, प्रौढ, भारतीय निवासी, वय ७६,

त्यांचे निवासस्थान : ३००५,

अशोक टॉवर-बी, डॉ. एस. एस. राव रोड

गांधी रुग्णालयाजवळ, परळ, मुंबई ४०० ०१२.

३ मनीष बिहारीलाल

मंधाना, पुरुष, प्रौढ, भारतीय रहिवासी,

वय ५३, त्याचे निवासस्थान येथे: ३००५ ,
अशोक टॉवर-बी, डॉ. एस. एस. राव रोड,
गांधीजवळ हॉस्पिटल, परळ,
मुंबई ४०० ०१२. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

१ भारत संघ,
गृह मंत्रालय, फॉरेनर्स डिव्हिजन,
जैसलमेर हाऊस, २६, मानसिंग रोड, नवी दिल्ली.

२ ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन
(बीओआय), उपसंचालक, ईस्ट ब्लॉक-८,
आरके पुरम, नवी दिल्ली यांच्या मार्फत

३ बँक ऑफ बडोदा,
त्याचे नोंदणीकृत कार्यालय येथे असणे:
बडोदा हाऊस, पीबी नंबर ५०६, मांडवी,
वडोदरा, गुजरात ३९० ००१ आणि
त्याचे शाखा कार्यालय येथे असणे:
स्ट्रेस्ट असेट मॅनेजमेंट शाखा,
१७/बी, पहिला मजला, होमजी स्ट्रीट,
हॉर्निमन सर्कल, फोर्ट,
मुंबई ४०० ०२३ उत्तरदाता

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक १११२८ ऑफ २०२२

अंजू राजेश पोद्दार,

एक भारतीय नागरिक, ज्याचा पत्ता ५२

गौतम अपार्टमेंट, ३१, जुहू रोड, सांताक्रूझ (पश्चिम), मुंबई ४ ०० ०५४ याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

१ भारत संघ,

(गृह मंत्रालयाच्या माध्यमातून),

फॉरेनर्स डिव्हिजन

२ महाराष्ट्र राज्य,

सरकारी वकील,

उच्च न्यायालय, मुंबई यांच्यामार्फत.

3 स्टेट बँक ऑफ इंडियाचे एमडी आणि सीईओ

भारत त्याचे कार्यालय येथे असणे :-

तणावग्रस्त मालमत्ता व्यवस्थापन

शाखा-१, मुंबई, "द आर्केड", द्वितीय

मजला, वर्ड ट्रेड सेंटर, कफ परेड,

कुलाबा, मुंबई ४०० ००५. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक १११४४ ऑफ २०२२

राजेश गौरीशंकर पोद्दार,

एक भारतीय नागरिक, ज्याचा पत्ता ५२

गौतम अपार्टमेंट, ३१, जुहू रोड,

सांताक्रूझ पश्चिम), मुंबई ४०० ०५४ याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 भारत संघ,

(गृह मंत्रालयाच्या माध्यमातून), फॉरेनर्स डिव्हिजन

2 महाराष्ट्र राज्य,

सरकारी वकील, उच्च न्यायालय, मुंबई यांच्यामार्फत.

3 स्टेट बँक ऑफ इंडियाचे एमडी आणि सीईओ ,भारत

त्याचे कार्यालय येथे असणे :-

तणावग्रस्त मालमत्ता व्यवस्थापन

शाखा-१, मुंबई, "द आर्केड", द्वितीय

मजला, वर्ड ट्रेड सेंटर, कफ परेड,

कुलाबा, मुंबई ४०० ००५. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक १२०८६ ऑफ २०२२

सलील चतुर्वेदी,प्रौढ, त्याच्या कार्यालयाचा

पत्ता १०५/१०६, ड्रीम स्क्वेअर,
डालिया औद्योगिक वसाहत,
न्यू लिंक रोड, अंधेरी (प.)
मुंबई ४०० ०५३ ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

- 1 भारत संघ,
गृह मंत्रालयाच्या माध्यमातून
- 2 महाराष्ट्र राज्य[संपादन]
- 3 युनियन बँक ऑफ इंडियाचे एमडी आणि सीईओ
भारत
त्याचे कार्यालय येथे असणे :-
युनियन बँक भवन, तळमजला,
२३९, विधानभवन मार्ग,
नरिमन पॉइंट, मुंबई ४०० ०२१. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक १२६१४ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक ३५६७ ऑफ २०२३

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक १२६१४ ऑफ २०२२

मनप्पाडोम गणपती

सुब्रमण्यम, वय ६२ वर्षे, ओसी: सेवा,
फ्लॅट नंबर ५०१, राजेश्वरी रोड नंबर १७,
चेंबूर, मुंबई ४०० ०७१. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 ब्यूरो ऑफ इमिग्रेशन,

गृह मंत्रालय,
ईस्ट ब्लॉक-७ , लेवल-५ ,
सेक्शन १, आरके पुरम, नवी दिल्ली ११० ०६६.

2 स्टेट बँक ऑफ इंडिया,

स्टेट बँक ऑफ इंडिया अॅक्ट,
एमसी अंतर्गत स्थापन झालेली सार्वजनिक क्षेत्रातील बँक
रोड, नरिमन पॉईंट, मुंबई ४०० ०२१
तसेच येथेही स्टेट बँक ऑफ इंडिया,
स्ट्रेस्ट अॅसेट्स मॅनेजमेंट ब्रँच,
परमसिद्धी कॉम्प्लेक्स, दुसरा मजला,
व्हीएस हॉस्पिटलसमोर, एलिसब्रिज,
अहमदाबाद ३८० ००६.

3 बँक ऑफ बडोदा,

झोनल स्ट्रेस्ट अॅसेट रिकव्हरी शाखा,

मेहर चेंबर्स, तळमजला,
सुंदरलाल भेल मार्ग, पेट्रोल पंपासमोर,
बॅलार्ड इस्टेट, मुंबई ४०० ००१.

4 बँक ऑफ महाराष्ट्र,
विलफुल डिफॉल्ट सेल, लोकमंगल,
१५०१, शिवाजीनगर, पुणे ४११ ००५.

5 युनियन बँक ऑफ इंडिया,
मालमत्ता वसुली शाखा,
६६/८०, ५ वा मजला,
मुंबई समाचार मार्ग, मुंबई ४०० ०२३.

6 पंजाब नॅशनल बँक,
मिड कॉर्पोरेट शाखा,
ब्रॅडी हाऊस, व्हीएन रोड,
फोर्ट, मुंबई ४०० ०२३.

7 सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया,
स्ट्रेस्ट असेट मॅनेजमेंट, चंदर मुखी,
तळमजला, नरिमन पॉईंट, मुंबई ४०० ०२१.

8 भारत संघ,
सरकारी वकिलामार्फत,
दुसरा मजला, इन्कम टॅक्स बिल्डिंग,
मरीन लाइन, मुंबई.

9 सुदार इंडस्ट्रीज लि.,
भूखंड क्र.२७ व २९, गाव पौड
माझगाव रोड, खालापूर तालुका,
रायगड ४१० २२२ उत्तरदाता

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक ७३१० ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १८१९५ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक १६०० ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक ३६५१९ ऑफ २०२२

सह

२०२४ चा अंतरिम अर्ज क्रमांक १०७

अंतरिम अर्ज क्रमांक ९६४ ऑफ २०२४

सह

रिट याचिका (एल) क्रमांक ७३१० ऑफ २०२२

अनिल धनपत अग्रवाल,
हिरानंदानी येथील इडन बॅंग्लोज
को-ऑप एचएसजी सोक लिमिटेडच्या

बॅंगलो क्रमांक ८ अ व बी येथे
आपला पत्ता असलेला एक भारतीय नागरिक
गार्डन, फॉरेस्ट स्ट्रीट,
ऑफ अँडल शंकराचार्य मार्ग,
हिरानंदानी जवळ
हायस्कूल, पवई,
मुंबई ४०० ०७६ याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

- 1 भारत संघ,
(गृहमंत्रालयाच्यामाध्यमातून),रेनर्सडिव्हिजन.
- 2 महाराष्ट्र राज्य,
सरकारी वकील, उच्च न्यायालय, मुंबई यांच्यामार्फत.
- 3 युनियन बँक ऑफ इंडियाचे एमडी आणि सीईओ .

भारत
शाखा : मिड कॉर्पोरेट शाखा, मुंबई दक्षिण विभाग, मुंबई झोन,
(पूर्वीची परदेशी शाखा),
त्याचे कार्यालय :-
युनियन बँक भवन, तळमजला,
२३९, विधानभवन मार्ग,
नरिमन पॉइंट, मुंबई ४०० ०२९. ... उत्तरदाता

सह
रिट याचिका क्र. २०२३ चे २३५७
सह
अंतरिम अर्ज क्रमांक २३४८ ऑफ २०२३
सह
रिट याचिका क्रमांक २३५७ ऑफ २०२३

स्मितेश शहा,
प्रौढ, इडन ३ बी-४०३,
हिरानंदानी गार्डन, पवई येथे राहणारे,
मुंबई ४०० ०७६ याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

- 1 भारत संघ,
गृह मंत्रालय, ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन,
नवी दिल्ली यांच्या माध्यमातून.
- 2 आयडीबीआय बँक लि.
- 3 स्टेट बँक ऑफ इंडिया
- 4 स्टेट बँक ऑफ म्हासूर
- 5 स्टेट बँक ऑफ पटियाला
- 6 ओरिएंटल बँक ऑफ कॉमर्स
- 7 पंजाब नॅशनल बँक

- 8 स्टैंडर्ड चार्टर्ड बैंक
- 9 स्टेट बैंक ऑफ मॉरिशस
- 10 बैंक ऑफ बहरीन आणि कुवैत
- 11 कॅनरा बैंक
- 12 अलाहाबाद बैंक
- 13 कोटक महिंद्रा बैंक
- 14 बैंक ऑफ इंडिया
- 15 एक्सपोर्ट इम्पोर्ट बैंक ऑफ इंडिया
- 16 स्टेट बैंक ऑफ हैदराबाद
- 17 इंडियन बैंक
- 18 एसबीआय कॅप ट्रस्टी कंपनी लिमिटेड ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक २७८९ ऑफ २०२३

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १९१८२ ऑफ २०२२

सह

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १७८२३ सह २०२२

अंतरिम अर्ज (एल) क्रमांक १२१६१ ऑफ २०२३

सह

रिट याचिका क्रमांक २७८९ ऑफ २०२३

1 हरभजन सिंग,

वय ७७ वर्षे, ओ.सी.: बिझनेस, फ्लॅट क्र.

१२०१, इमारत क्रमांक २, सीवूड् इस्टेट

एनआरआय कॉम्प्लेक्स नेरुळ,

नवी मुंबई, ठाणे ४०० ७०६

2 राजकुमारी सिंह,

वय ७८ वर्षे, व्यवसाय, फ्लॅट क्र.

१२०१, इमारत क्रमांक २, सीवूड् इस्टेट

एनआरआय कॉम्प्लेक्स नेरुळ नवी मुंबई,

ठाणे ४०० ७०६ ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन,

गृह मंत्रालय,

ईस्ट ब्लॉक – ७, लेवल- ५, सेक्शन १,

आरके पुरम, नई दिल्ली ११० ०६६

आणि,

७८/१, बदरुद्दीन तैय्यबजी मार्ग,

धोबी तलाव, छत्रपती शिवाजी टर्मिनस परिसर,

किल्ला, मुंबई, महाराष्ट्र ४०० ००१

2 बँक ऑफ बडोदा,

झोनल स्ट्रेस असेट रिकव्हरी शाखा,

मेहर चेंबर्स, तळमजला,
सुंदरलाल भेल मार्ग,
पेट्रोल पंपासमोर, बॅलार्ड इस्टेट,
मुंबई ४०० ००१

3 भारत संघ,
सरकारी वकिलामार्फत,
दुसरा मजला, इन्कम टॅक्स बिल्डिंग,
मरीन लाइन, मुंबई ... उत्तरदाता

सह

दिवाणी अपिलीय अधिकार क्षेत्र
रिट पिटीशन नंबर २२०० ऑफ २०२१

सह

अंतरिम अर्ज क्रमांक ३४२ ऑफ २०२२

आणि

रिट पिटीशन नंबर २२०० ऑफ २०२१

अनिल एम. होवळे,
फ्लॅट नंबर २०२ , श्री गजाननप्रसाद
हाऊसिंग सोसायटी, इन्कम टॅक्स लेन,
प्रभात रोड, एरंडवणे,
पुणे ४११ ००४. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 भारत संघ,

गृह मंत्रालयाच्या माध्यमातून,
(फॉरेंस डिव्हिजन),
मेजर ध्यानचंद नॅशनल स्टेडियम,
प्रगती मैदानाजवळ, नवी दिल्ली ११० ००१.

2 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन,

भारत सरकार,
आयुक्तांच्या माध्यमातून
(इमिग्रेशन), ईस्ट ब्लॉक-८, लेव्हल-५,
सेक्टर-१, आरके पुरम, नवी दिल्ली ११० ०६६.

**3 एफआरआरओ, ब्युरो ऑफ
इमिग्रेशन,**

एनेक्स-२ बीएलडीजी, तिसरा मजला,
बदरुद्दीन तैय्यबजी मार्ग,
सेंट झेवियर्स कॉलेजच्या मागे,
सीएसएमटी, मुंबई ४०० ००१.

4 बँक ऑफ बडोदा,

बडोदा भवन येथे मुख्य कार्यालय आहे,
सातवा मजला, आरसी दत्त रोड,
वडोदरा – ३९० ००७ (गुजरात)
आणि कॉर्पोरेट ऑफिस येथे असणे

बडोदा कॉर्पोरेट सेंटर,
प्लॉट नंबर सी-२६, ब्लॉक जी,
वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स,
वांद्रे (पूर्व), मुंबई ४०० ०५१.

5 मुख्य व्यवस्थापक, बँक ऑफ

बडोदा, झोनल स्ट्रेश्ड असेट रिकव्हरी शाखा,
ओंकार ज्योती निवास, दुसरा मजला,
मार्केट यार्ड रोड, गुलटेकडी,
पुणे ४११ ०३७ उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक ४३५६ ऑफ २०२१

रिहेन हर्षद मेहता, प्रौढ, भारतीय रहिवासी,
त्याचा पत्ता १५ व्या मजल्यावर,
मित्तल टॉवर्स, "सी" विंग, नरिमन पॉईंट,
मुंबई ४०० ०२१. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1. भारत संघ,
(गृह मंत्रालयाच्या माध्यमातून)
2. अतिरिक्त पोलिस आयुक्त,
विशेष शाखा-२, सीआयडी, मुंबई.

3 महाराष्ट्र राज्य[संपादन]

४ एमडी आणि सीईओ, बँक ऑफ बडोदा,

वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स,

मुंबई । ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका क्रमांक ५४५० ऑफ २०२१

समीर प्रवीण शहा,

वय ४२ वर्षे, भारतीय रहिवासी,

व्यवसाय, फ्लॅट क्रमांक १८ अ येथील रहिवासी,

लॅडेंड सीएचएस, २९ डी, डुंगरशी रोड, वाळकेश्वर,

मुंबई ४०० ००६. ... याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन,

गृह मंत्रालय, भारत सरकार,

त्याचे आयुक्त यांनी बाजू मांडली.

(इमिग्रेशन) ईस्ट ब्लॉक, आठवा,

लेव्हल ५, सेक्टर १, आरके पुरम, नवी दिल्ली ११० ००६.

2 बँक ऑफ बडोदा,

(बँकिंग कंपनी (उपक्रमांचे अधिग्रहण

आणि हस्तांतरण अधिनियम)

अंतर्गत स्थापन केलेली बँकिंग कंपनी,

१९७०)

बडोदा कॉर्पोरेट सेंटर,

प्लॉट नंबर सी-२६, ब्लॉक

येथे कॉर्पोरेट कार्यालय आहे.

जी, वांद्रे कुर्ला कॉम्प्लेक्स, वांद्रे

(पूर्व), मुंबई ४०० ०५१. ... उत्तरदाता

सह

रिट याचिका (एसटी) क्रमांक ६६५४ ऑफ २०२२

सह

२०२२ चा अंतरिम अर्ज क्रमांक ३२२०

अंतरिम अर्ज क्रमांक १३४५७ ऑफ २०२३

अंतरिम अर्ज क्रमांक १३४५८ ऑफ २०२३

अंतरिम अर्ज क्रमांक १७५२२ ऑफ २०२३

सह

अंतरिम अर्ज (एसटी) क्रमांक १७३६८ ऑफ २०२३

आणि

रिट याचिका (एसटी) क्रमांक ६६५४ ऑफ २०२२

1 चेतन रमणिकलाल शहा,

फ्लॅट नंबर ५, ५ वा मजला, उर्मी

इमारत, ६५, अब्दुल गफ्फार खान रोड,

वरळी सी फेस रोड,

मुंबई ४०० ०२५ .

2 हेमा चेतन शाह,

फ्लॅट नंबर ५ , ५ वा मजला, उर्मी

इमारत, ६५, अब्दुल गफ्फार खान रोड,

वरळी सी फेस रोड,

मुंबई ४०० ०२५ याचिकाकर्ते

~ विरुद्ध ~

1 भारत संघ,

परराष्ट्र विभाग, गृह मंत्रालय, नवी दिल्ली

आणि आयकार भवन, एमके रोड,

चर्चगेट येथे.

2 महाराष्ट्र राज्य,

सरकारी वकील,

उच्च न्यायालय, मुंबई यांच्यामार्फत.

3 बँक ऑफ बडोदा (देना

बँक), स्ट्रेस्ड असेट् मॅनेजमेंट शाखा,

पहिला मजला, १७/बी, मुंबई समाचार मार्ग,

हॉर्निमन सर्कल, फोर्ट,

मुंबई ४०० ०२३ उत्तरदाता

याचिकाकर्त्यांसाठी -- डॉ. बीरेंद्र सराफ, ज्येष्ठ अधिवक्ता, संचित सोबत भोगले,
अनिरुद्ध पुरुषोत्तम, पार्थ शहा.

काही प्रकरणांतील

याचिककर्तींसाठी ----

गुलनार मिस्त्री, सबमिट
चक्रवर्ती, शांता मांड्यान,
अपूर्वा पवार आणि अभय
जरीवाला, आय/बी विधी
पार्टनर्स.

धरम जुमानी, सुरज अय्यर, गौरी
जोशी, मिहीर नेरूरकर,
आय/बी गणेश अँड कंपनी

प्रतिवादी साठी ---

अनिल सिंह, एसजी, रुई
रॉड्रिगज, वायआर मिश्रा,
वाईएस भाटे, डीए दुबे, संदेश
पाटील, आदित्य ठक्कर, डीपी
सिंग, आशिष मेहता, अजिंक्य
जायभावे, सविता गानू,
दीपक शुक्ला, स्मिता ठाकूर,
प्रव ठाकूर, चैतन्य चव्हाण,

धनेश शहा आणि

मोहम्मदअली एम चुनावाला.

काही प्रतिवादी बँकांसाठी

श्रीमती रथिना मरावर्मन, मंजिरी

पारसनिस.

कोरम : जी.एस.पटेल आणि

माधव न्या. जामदार, न्या.

राखीव दिनांक : १८ जुलै २०२२

उच्चार : २३ एप्रिल २०२४

निर्णय (जी. एस. पटेल न्या.) :-

सामग्री[संपादन]१

185

अ.	पार्श्वभूमी आणि सिंहावलोकन.....	१०५
ब.	लुक आऊट परिपत्रक आणि कार्यालयाची उत्पत्ती आणि उत्क्रांती.....	११३
	निवेदन; सुरुवातीची प्रकरणे.....	११३
	सेक्टर बँक.....	१४१
	जे प्रश्न निर्माण होतात.....	१६२

इ. कार्यालयीन निवेदनाचे स्वरूप [संपादन].....	१७२
वैयक्तिक स्वातंत्र्याची हमी.....	१८९
२. "कायद्याने स्थापित केलेली प्रक्रिया".....	२६३
भारतीय राज्यघटना [संपादन].....	३३५
अधिग्रहित क्षेत्राचा सिद्धांत आणि पासपोर्ट अधिनियम, १९६७.....	३५७
मी ओएमएस कलम १४ च्या विरोधात आहे का? ओएमएसमध्ये अनुज्ञेय वर्गीकरण.....	३९६
आक्षेपार्ह एलओसीची वैधता ४१६	
१. सर्व एलओसीसाठी समान.....	४१६
२. देखरेख यंत्रणा नाही.....	४१९
३. कोणतीही अंतर्गत मार्गदर्शक तत्त्वे नाहीत.....	४२१
४. नैसर्गिक न्याय: सुनावणी आणि पूर्वग्रह.....	४३०
ज्या उद्दिष्टाला साध्य करायचे होते, त्याच्याशी कोणताही संबंध दाखवला नाही.....	४४३
अवाजवीपणा आणि असमानता.....	४४४
७. "भारताचे आर्थिक हित"; "व्यापक जनहित".....	४६३
८. फरार आर्थिक अपराधी अधिनियम, २०१८.....	४६८
९. एलओसीबाबत उच्च न्यायालयांचे परस्परविरोधी निर्णय.....	४७५
२०२१ च्या एकत्रित ओमचे कलम ६ (जे).....	४७५
निष्कर्ष.....	४७६

क. लूक आऊटचा उदाहरणात्मक वापर

एकाच्या सांगण्यावरून परिपत्रके

(सॉफ्ट कॉपी/पीडीएफ आवृत्तीत बुकमार्क केलेले विभाग)

अ. पार्श्वभूमी आणि सिंहावलोकन

१. हा सामायिक निर्णय सर्व रिट याचिका आणि सर्व अंतरिम अर्जांसह प्रकरणांच्या या खूप मोठ्या गटाचा निपटारा करेल. अर्थात हा निर्णय दोन खंडांत आहे. खंड १ मध्ये

केवळ सर्व प्रकरणांचे कारण शीर्षक आहे, ज्यात देखावे आहेत. हा निर्णय खंड २ मध्येच आहे. सुनावणी संपल्यानंतर या प्रकरणांचा उल्लेख करून आणि त्यांना 'टॅग' करून ३८ प्रकरणांच्या मूळ गटात पुढील बाबी 'जोडून' टाकण्यात आल्या. ते कसे करता येईल हे आपल्याला दिसत नाही. आमच्या निर्णयात केवळ त्या प्रकरणांचा समावेश असेल जे मूळ गटाचा भाग होते. या निकालात आणखी काही प्रकरणांचा समावेश झाल्यास पक्षकारांना योग्य तो आदेश घेणे बाकी आहे.

२. खंड ३ मधील या निकालाला जोडून आम्ही गटातील ३८ प्रकरणांची एक सारणी तयार केली आहे ज्यात प्रत्येक प्रकरणातील आवश्यक तपशील थोडक्यात आहेत.

३. सार्वजनिक क्षेत्रातील विविध बँकांच्या सांगण्यावरून गृह मंत्रालयाने ("एमएचए") जारी केलेल्या लुक आऊट परिपत्रकांच्या ("एलओसी") घटनात्मकतेला या न्यायालयासमोर आव्हान आहे. हे एलओसी 'ऑफिस मेमोरेंडम' ("ओएम") च्या संचांतर्गत जारी केले जातात. ओएममध्ये वेळोवेळी सुधारणा करण्यात आल्या आहेत.

४. सर्व याचिका एकाच पद्धतीने पुढे जात नाहीत. काही जण वैयक्तिक एलओसीला आव्हान देतात. इतरांचे स्त्रोतासमोर, म्हणजे ओएमसमोर व्यापक आव्हान आहे. ओएमसमोरील आव्हान यशस्वी झाले, तर एलओसी जायलाच हवेत; याउलट,

ओएमची वैधता कायम ठेवल्यास, एलओसीसमोरील वैयक्तिक आव्हानांचा प्रत्येक प्रकरणात एक-एक करून स्वतंत्रपणे विचार करावा लागेल.

५. आमच्यासमोरील गटातील ३८ प्रकरणांची एकत्रित मांडणी केल्यास प्रत्येकातील आव्हाने दिसून येतात.

६. स्पष्ट करण्यासाठी: ओमला पूर्णपणे आव्हान दिले जात नाही. ओएमचा फक्त तोच भाग मंजूर केला जातो जो दुरुस्तीद्वारे सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांना डिफॉल्ट मानल्या जाणार्या व्यक्तींविरूद्ध एलओसी जारी करण्याची विनंती करण्याची परवानगी देतो - ज्यांना 'डिफॉल्टर कर्जदार' म्हणतात. या व्यक्ती वैयक्तिकरित्या कर्जदार असू शकत नाहीत, परंतु काही प्रकरणांमध्ये इतरांकडून किंवा कॉर्पोरेट कर्जदारांचे मुख्य अधिकारी (विशेषतः संचालक) यांनी कर्जाच्या परतफेडीसाठी हमीदार असू शकतात.

७. एकदा जारी केल्यावर, अशा प्रकारचे एलओसी (सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकेच्या विनंतीमुळे ट्रिगर) सामान्यतः संबंधित व्यक्तीला परदेशात जाण्यापासून रोखण्यासाठी तैनात केले जाते. जवळजवळ अपरिवर्तनीय वैशिष्ट्य म्हणजे त्या व्यक्तीला एलओसी जारी करण्याची कोणतीही पूर्वसूचना नसते आणि त्याला एलओसीची प्रत देखील दिली जात नाही. तिला किंवा त्याला फक्त असे सांगितले जाते की एखाद्या विशिष्ट बँकेने

असा एलओसी जारी केला आहे आणि म्हणूनच त्या व्यक्तीला विमानात चढण्याची परवानगी दिली जाऊ शकत नाही.

८. आमच्यासह देशभरातील विविध न्यायालयांनी एलओसीला स्थगिती देऊन प्रवासाला परवानगी देण्याचे अंतरिम किंवा अंतिम आदेश दिले आहेत. आमच्या माहितीप्रमाणे, सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांना ("पीएसबी") अशा एलओसी जारी करण्याची विनंती करण्याची परवानगी देणाऱ्या ओएमच्या घटनात्मक वैधतेबद्दल अद्याप कोणताही निर्णय झालेला नाही.

९. एका आवाजात याचिकाकर्त्याचे म्हणणे आहे की, सार्वजनिक बँकांना अशा एलओसींना चालना देण्याची किंवा विनंती करण्याची परवानगी देणाऱ्या ओएममधील सुधारणा भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ च्या विरोधात आहेत. भारतीय राज्यघटनेच्या कलम १३ अन्वये समजलेल्या 'कायद्या'च्या अधिकाराशिवाय हे आहेत, असे त्यांचे म्हणणे आहे. केवळ कार्यकारी सूचनांमुळे मुलभूत अधिकारांवर गदा येऊ शकत नाही. याशिवाय, प्रवासाचे नियमन करण्याचे संपूर्ण क्षेत्र पासपोर्ट कायदा, १९६७ ("पासपोर्ट कायदा") या कायद्याने पूर्णपणे व्यापलेले आहे.

१०. मुख्य स्पर्धा पीएसबीकडून येते. त्यांचा असा युक्तिवाद आहे की, याचिकाकर्ते एक तर थकबाकीदार आहेत; आणि डिफॉल्ट ही किरकोळ रक्कम नाही. हे 'पब्लिक

फंड'आहेत. यातील अनेकांनी कर्ज फेडण्याची जबाबदारी जाणीवपूर्वक टाळली आहे. ते उड्डाणाचा धोका सादर करतात. मोकळेपणाने प्रवास करण्याची मुभा दिल्यास मोठ्या कर्जाच्या वसुलीसाठी बँकांच्या दाव्यांचा पाठपुरावा किंवा अंमलबजावणी करण्यासाठी त्यांना पुन्हा स्थानिक कार्यक्षेत्रात आणणे अशक्य होईल. त्यामुळे अशा थकबाकीदारांना मुक्तपणे परदेशात जाण्याची मुभा देणे भारताच्या आर्थिक हिताच्या दृष्टीने घातक आहे. बँकांकडे दिवाणी आणि फौजदारी वसुलीचे इतर मार्ग असू शकतात, ज्याचा ते पाठपुरावा करीत आहेत, परंतु सार्वजनिक बँकांचे आणि एकूणच देशाचे प्रचंड आर्थिक आणि आर्थिक नुकसान टाळण्यासाठी स्थानिक प्रादेशिक मर्यादित या व्यक्तींची सतत उपस्थिती आवश्यक आहे. फसवणूक आणि डिफॉल्ट करण्याचा कोणताही मूलभूत अधिकार नाही आणि जो थकबाकीदार आहे त्याला अशा मूलभूत स्वातंत्र्यांचा वापर करण्याचा अधिकार असू शकत नाही, असा युक्तिवाद केला जातो.

११. हे आव्हान आपल्या नागरी जीवनावर आणि घटनात्मक संरक्षणावर महत्त्वपूर्ण परिणाम करणारे प्रश्न उपस्थित करते. व्यापक प्रश्न आपल्याला रोखू शकणार नाहीत. आम्हाला फक्त संकुचित फोकसची चिंता आहे, पीएसबीला डिफॉल्टर अगदी मान्यताप्राप्त थकबाकीदाराविरुद्ध एलओसीची विनंती सुरू करण्याचा कायद्यातील अधिकार. पीएसबीचे आर्थिक हित 'भारताच्या आर्थिक हिता'च्या बरोबरीचे आहे का?

नियंत्रक कायदा नसताना केवळ कार्यकारी अधिकारी एखाद्या मूलभूत अधिकारावर गदा आणू शकतात का? हे कधी आणि कोणत्या परिस्थितीत मान्य आहे? कोणत्याही प्रकारच्या प्रक्रियात्मक आणि ठोस प्रक्रियेशिवाय हा अधिकार संपुष्टात आणला जाऊ शकतो का? कोणतीही मार्गदर्शक तत्त्वे नसलेली पीएसबी थकबाकी वसूल करण्याचे साधन म्हणून कलम २१ च्या मूलभूत अधिकारावर गदा आणणारा उपाय वापरू शकते का?

१२. भारत संघराज्याची भूमिका, आपण सध्या पाहू, सर्वात मनोरंजक आहे. त्याने अलिप्त आणि आमच्या मते योग्य तटस्थ भूमिका घेतली आहे. एकंदरीत भारत सरकार आणि गृह मंत्रालय या केवळ कार्यकारी संस्था आहेत, असा त्याचा दृष्टिकोन आहे. ते स्वतः एलओसी विनंत्या ट्रिगर करत नाहीत. ते पीएसबीकडून मूळ एलओसी विनंतीखालील दाव्यांची वैधता किंवा अन्यथा संबोधित करीत नाहीत. भारत सरकारला त्या बाबींची चिंता नाही. हे केवळ सुधारित ओएमशी सुसंगत आढळल्यास एलओसी जारी करते आणि नंतर प्रस्थानाच्या विविध बंदरांवर लागू करते.

१३. याचिकाकर्त्यांच्या वतीने डॉ. बिरेंद्र सराफ यांनी बाजू मांडली, तर गुलनार मिस्त्री आणि धरम जुमानी यांनी बाजू मांडली. अर्थात, आधीच केलेल्या युक्तिवादांची पुनरावृत्ती करू नये, यासाठी आम्हाला सल्ला हवा होता. आम्ही सहकार्याचे कौतुक

करतो. सिंग यांनी भारत सरकारच्या वतीने (एमएचए आणि ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन किंवा "बीओआय"सह) संबोधित केले. रथिना मारवर्मन, मंजिरी पारसनीस आणि प्रकाश शिंदे यांनी ओएम आणि एलओसीची बाजू मांडणाऱ्या विविध प्रतिवादी बँकांची बाजू मांडली. या निकालाच्या शीर्षकात केवळ मुख्य वकिलाच्या उपस्थितीची नोंद आहे. गटातील इतर बाबींमधील उपस्थिती वेगळ्या क्रमाने दाखविण्यात येणार आहे. मुख्य निकालाच्या इतिवृत्ताशी बोलून उपस्थिती सुधारण्यासाठी आम्ही कोणतेही अर्ज ग्राह्य धरणार नाही.

ब. लुक आऊट परिपत्रक आणि कार्यालयाची उत्पत्ती आणि उत्क्रांती

निवेदन; सुरुवातीची प्रकरणे

१४. ओएम शोधणे अत्यंत कठीण आहे. मुद्रित किंवा ऑनलाइन कोणताही संपूर्ण संग्रह उपलब्ध नाही. सुनावणीच्या सुरुवातीला, विद्वान एएसजी सिंग यांनी ओएमचा संपूर्ण संच उपलब्ध करून देण्यास सुरुवातीस विरोध केल्याने आम्ही आश्चर्यचकित झालो. विशेषाधिकार किंवा ऑफिशियल सिक्रेट ॲक्ट चा वापर करण्यास त्यांनी टाळाटाळ केली आणि केंद्र सरकार न्यायालयाकडून ओएम रोखू शकत नाही, अशी भूमिका योग्य रितीने घेत आक्षेपाचा फारसा पाठपुरावा केला नाही. तसे व्हायला हवे. जर ओएम हे एलओसी जारी करण्याच्या मूलभूत सूचना किंवा चौकट असतील, तर

निश्चितच ओएमच्या काही भागाच्या घटनात्मक वैधतेला आव्हान देणाऱ्या न्यायालयाला ते पाहण्याचा अधिकार आहे. आम्ही आणखी पुढे जातो. जर त्या ओएममुळे मूलभूत अधिकारावर किंचितही परिणाम करणारे एलओसी तयार होत असतील, तर ओएम सार्वजनिकरित्या जाहीर केले पाहिजेत. मात्र, तेथे सहज उपलब्ध साधनसामुग्री उपलब्ध नाही.

१५. सुनावणीदरम्यान आम्ही एक संकलन गोळा करू शकलो. आम्हाला दिलेल्या प्रती निकृष्ट अवस्थेत होत्या. आम्ही हे लिहून ठेवले आहे. आम्हाला दिलेला पूर्ण संच (१० ऑगस्ट २०२१ च्या ओम दुरुस्तीचा संभाव्य अपवाद वगळता, जो सहजपणे हातात येत नाही) संदर्भ सुलभतेसाठी खंड ३ मध्ये या निकालाशी जोडला आहे.

१६. ५ सप्टेंबर १९७९ रोजी पहिला ओएम आहे. ते अजूनही सार्वजनिक डोमेनमध्ये उपलब्ध नाही. २७ डिसेंबर २००० ची दुरुस्ती आहे, तीही उपलब्ध नाही.

१७. आमचा पहिला मूर्त संदर्भ बिंदू म्हणजे २७ ऑक्टोबर २०१० चा ओएम. यावरून परदेशी आणि भारतीयांच्या येण्या-जाण्यावर लक्ष ठेवण्यासाठी एलओसी जारी केल्या जातात. त्यात नमूद करण्यात आले आहे की, गृह मंत्रालयाव्यतिरिक्त अधिकाऱ्यांना एलओसी जारी करण्याचे अधिकार आहेत. यामध्ये परराष्ट्र मंत्रालय, महसूल संचालनालय, सीबीआय, इंटरपोल, प्रादेशिक पासपोर्ट अधिकारी, सीमा शुल्क आणि

प्राप्तिकर विभाग आणि विविध राज्यांतील पोलिस अधिकाऱ्यांचा समावेश आहे.

२०१० चा ओएम आम्हाला सांगतो की एलओसी एका वर्षानंतर संपतात.

१८. २०१० च्या ओएममध्ये असेही म्हटले आहे की २००० च्या ओएममध्ये भारतीय नागरिकाविरुद्ध एलओसी उघडण्यासाठी कोणती पावले उचलली जातील हे निर्दिष्ट केले आहे. एलओसीची विनंती (भारतातील सर्व इमिग्रेशन चेक पोस्टला जारी केली जाणारी) आरोपीची संपूर्ण माहिती विहित नमुन्यात समाविष्ट करणे आवश्यक आहे. एलओसी जारी करण्यासाठी भारत सरकारचे उपसचिव/ राज्य सरकारचे सहसचिव किंवा जिल्हा स्तरावरील पोलिस अधीक्षक दर्जाच्या खाली नसलेल्या अधिकाऱ्याची मान्यता आवश्यक असते. एलओसीची वैधता एक वर्षाची असली तरी २००० च्या ओएममध्ये वर्षअखेरीस मुदतवाढ देण्याची तरतूद आहे. मुदतवाढीची विनंती न केल्यास एलओसी आपोआप बंद होते.

१९. तोपर्यंत ओएममध्ये प्रशासकीय वैधानिक चौकटीचा उल्लेखही नव्हता. कायदानुसार कोणत्याही नियम बनवण्याच्या अधिकाराचा वापर केला असे म्हणता येणार नाही.

२०. २७ ऑक्टोबर १०१० रोजी ओम जारी होण्यापूर्वी २०१० मध्ये विक्रम शर्मा विरुद्ध भारत सरकार या खटल्यात दिल्ली उच्च न्यायालयात पहिले आव्हान आले होते.^१ राष्ट्रीय महिला आयोगासारख्या वैधानिक संस्था एलओसी जारी करण्याची विनंती करू शकतात का, याचा निर्णय घेण्यास न्यायालयाला सांगण्यात आले. दिल्ली उच्च न्यायालयाने म्हटले आहे की, राष्ट्रीय महिला आयोगासारख्या वैधानिक संस्था "संबंधित अधिकाऱ्यांच्या" कक्षेत येत नाहीत; एलओसी जारी करण्याची विनंती केंद्र किंवा राज्य सरकारकडून येणे आवश्यक होते. त्याऐवजी, एनसीडब्ल्यू आणि एनएचआरसीसारख्या वैधानिक संस्था केवळ कायद्याच्या अंमलबजावणीस अधिसूचित करू शकतात, जे नंतर एलओसी जारी करण्याची विनंती करू शकतात, असे न्यायालयाने म्हटले आहे.

२१. संबंधित प्रकरणात, सुमेर सिंग सालकन विरुद्ध सहाय्यक संचालक आणि ओआरएस,^२ दिल्ली उच्च न्यायालयाने एलओसीवर कनिष्ठ न्यायालयाने उपस्थित केलेल्या चार प्रश्नांची उत्तरे दिली. त्याची उत्तरे एलओसी जारी करणार्या एजन्सींसाठी सामान्य मार्गदर्शक तत्त्वे म्हणून कार्य करण्यासाठी होती:

१ (२०१०) १७१ डीएलटी ६७१.

२ आईएलआर (२०१०) सहावा दिल्ली ७०६

(१) भारतीय दंड संहिता, १८६० किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्ह्यांमध्ये, जिथे आरोपी जाणीवपूर्वक अटक टाळत होता किंवा अजामीनपात्र वॉरंट आणि उपस्थित राहण्यास भाग पाडण्यासाठी इतर उपाययोजना करूनही कनिष्ठ न्यायालयात हजर होत नव्हता आणि जिथे खटला किंवा अटक टाळण्यासाठी आरोपी देश सोडून जाण्याची शक्यता होती अशा प्रकरणांमध्येच तपास एजन्सी एलओसीचा आधार घेऊ शकते.

(२) चौकशी अधिकाऱ्याला परिपत्रकाद्वारे अधिसूचित केलेल्या अधिकाऱ्याकडे एलओसीसाठी लेखी विनंती करावी लागली गृह मंत्रालय, तपशील निश्चित करणे आणि एलओसी मागण्याची कारणे . सक्षम अधिकारीच यासंदर्भात आदेश देऊन एलओसी उघडण्याच्या सूचना देऊ शकतात.

(३) ज्या व्यक्तीच्या विरोधात एलओसी जारी करण्यात आली होती, त्याने तपास अधिकाऱ्यांसमोर हजर राहून तपासात सहकार्य करणे आवश्यक होते किंवा संबंधित न्यायालयासमोर शरण ागती पत्करावी लागली होती किंवा त्याच्याविरोधात चुकीच्या पद्धतीने एलओसी जारी

करण्यात आल्याचे कोर्टाचे समाधान करणे आवश्यक होते. अशी व्यक्ती एलओसी जारी करण्याचे आदेश देणाऱ्या अधिकाऱ्याशी संपर्क साधून आपल्याविरुद्ध चुकीच्या पद्धतीने एलओसी जारी करण्यात आल्याचे स्पष्टीकरण देऊ शकते. एलओसी जारी करणार् या प्राधिकरणाद्वारे तो मागे घेतला जाऊ शकतो आणि ज्या कनिष्ठ न्यायालयात खटला प्रलंबित होता किंवा संबंधित व्यक्तीच्या अर्जावर संबंधित पोलिस ठाण्याचे अधिकार क्षेत्र असलेल्या न्यायालयाद्वारे देखील तो रद्द केला जाऊ शकतो.

(४) एखाद्या व्यक्तीला तपास यंत्रणा किंवा न्यायालयासमोर शरण येण्यास भाग पाडण्यासाठी एलओसी हा 'सक्तीचा उपाय' मानला जात होता. एलओसीची पुष्टी करणे किंवा रद्द करणे हे कनिष्ठ न्यायालयांचे अधिकार क्षेत्र अशा प्रकारे अजामीनपात्र वॉरंट रद्द करणे किंवा पुष्टी करणे (आणि अंमलबजावणीचा आग्रह धरणे) अधिकारक्षेत्राशी सुसंगत होते.

२२. विक्रम शर्मा आणि सुमेर सिंग सालकन यांच्या निर्णयानंतर गृह मंत्रालयाने २७ ऑक्टोबर २०१० ("२०१० ओएम") रोजी ओएम जारी केले. तो त्याच्या पूर्वसुरीपेक्षा अधिक व्यापक होता असे दिसते, परंतु पूर्वीच्या ओएमचा फायदा आपल्याला नाही. २०१० च्या ओएमच्या कलम ८ मध्ये एलओसी जारी करणे आणि संचालन नियंत्रित

करण्यासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे निश्चित केली आहेत. एलओसीची विनंती मूळ एजन्सीकडून ब्युरो ऑफ इमिग्रेशनकडे पाठवावी लागत होती. कलम ८ (बी) मध्ये एलओसी जारी करण्याच्या विनंतीस मान्यता देण्यासाठी अधिकार असलेल्या अधिकाऱ्याचे किमान पद निर्दिष्ट केले आहे: सुमारे १३ अधिकाऱ्यांना पदनामानुसार सूचीबद्ध केले गेले होते. कलम ८ (आय) मध्ये एलओसी 'नूतनीकरण' होते.

२३. परंतु त्यानंतर कलम ८ (जे) होते, ज्यात म्हटले होते की- अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये, सीआय संशयित, दहशतवादी, देशद्रोही घटक इत्यादींविरुद्ध संपूर्ण मापदंड आणि / किंवा प्रकरणाचा तपशील न घेता व्यापक राष्ट्रीय हितासाठी एलओसी जारी केले जाऊ शकतात.

(जोर जोडला)

२४. ५ डिसेंबर २०१७ रोजी या २०१० च्या ओएममध्ये दुरुस्ती करण्यात आली. आमच्या उद्देशाने, कलम ८ (जे) मधील दुरुस्ती समर्पक आहे. आता त्यात म्हटले आहे की, 'अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये' एखाद्या व्यक्तीचे भारतातून जाणे सार्वभौमत्वाला किंवा सुरक्षिततेला किंवा अखंडतेला हानिकारक आहे किंवा ते कोणत्याही देशाबरोबरच्या द्विपक्षीय संबंधांसाठी किंवा भारताच्या सामरिक आणि / किंवा आर्थिक

हितासाठी हानिकारक आहे अशी माहिती संबंधित अधिकाऱ्यांना मिळाली असेल तर त्या व्यक्तीचे भारतातून जाणे नाकारले जाऊ शकते ...

(जोर जोडला)

२५. त्यामुळे २०१७ च्या या दुरुस्तीने 'अपवादात्मक प्रकरण'श्रेणीत 'भारताचे आर्थिक हितसंबंध'समाविष्ट केले.

२६. २०१८ मध्ये, गृह मंत्रालयाने २०१० च्या ओएममध्ये महत्त्वपूर्ण सुधारणा करत अनेक ओएम जारी केले. १९ सप्टेंबर २०१८ ओएम ("२०१८ ओएम-आय") ने गंभीर फसवणूक अन्वेषण कार्यालयातील (एसएफआयओ) अधिकाऱ्यांना कलम ८ (जे) अंतर्गत एलओसी उघडण्यास मान्यता देण्याचे अधिकार दिले.

२७. अर्थ मंत्रालयाने ४ ऑक्टोबर २०१८ रोजी जारी केलेल्या पत्रात गृह मंत्रालयाला विनंती केली आहे की खालील गोष्टींचा समावेश अशा अधिकाऱ्यांच्या श्रेणीत करावा जे कलम ८ (बी) मध्ये एलओसी विनंती लावू शकतात, प्रविष्टि (एक्सएलव्ही):

इतर सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष (स्टेट बँक ऑफ इंडिया) / व्यवस्थापकीय संचालक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी (एमडी आणि सीईओ)

२८. १२ ऑक्टोबर २०१८ रोजी, एमएचएने विनंती स्वीकारली आणि वर नमूद केलेली भर ("२०१८ ओएम -२") केली. याचिकाकर्त्याविरोधात वापरली जाणारी ही दुरुस्ती आहे.

२९. २२ नोव्हेंबर २०१८ रोजी, अर्थ मंत्रालयाने सर्व सार्वजनिक बँकांना दुरुस्तीची माहिती दिली आणि त्यांना 'विलफुल डिफॉल्टर्सविरुद्ध ओएमचे काटेकोरपणे पालन करण्याच्या' सूचना दिल्या.

३०. त्यानंतर १० मे २०१९ ("२०१९ ओएम") ची ओएम होती. २०१८ च्या ओएम -२ सह, हे प्रकरणाच्या केंद्रस्थानी आहे आणि उद्धृत करणे आवश्यक आहे:

उपरोक्त विषयावर वित्त मंत्रालय , वित्तीय सेवा

विभागाकडून दिनांक १८ एप्रिल २०१९ रोजी ओ.एम.क्रमांक ६ /

३ /२०१८-बीओ.२ चा संदर्भ घ्यावा आणि या मंत्रालयात या प्रकरणाची तपासणी करण्यात आली आहे असे सांगावे.

२. या संदर्भात, असे नमूद केले जाऊ शकते की या मंत्रालयाने १२ ऑक्टोबर, २०१८ च्या सम क्रमांकाच्या ओएमद्वारे सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष / व्यवस्थापकीय संचालक / मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांना लुक आऊट उघडण्याची

विनंती करू शकणार्या अधिकाऱ्यांच्या यादीत समाविष्ट केले आहे

परिपत्रके (एलओसी)१ शिवाय, या मंत्रालयाच्या ओ.एम.

क्रमांक२५०१६/३१/२०१०-आयएमएम दिनांक ९

.१०.२०१०(प्रत संलग्न) नुसार भारत सरकारच्या उपसचिव

दर्जाच्या खाली नसलेला अधिकारी (ज्यात वित्तीय सेवा

विभागातील उपसचिव दर्जाच्या खाली नसलेल्या

अधिकाऱ्याचा समावेश आहे) एलओसी उघडण्याची विनंती

करण्याचा अधिकार आहे.

३. हे देखील नमूद केले जाऊ शकते की मंत्रालयाच्या दिनांक

०५/१२/१९७६ च्या सम क्रमांकाच्या ओ.एम.नुसार (प्रतसंलग्न),

अपवादात्मकप्रकरणांमध्ये,अशाकारणांमध्येदेखील एलओसी

जारी केले जाऊ शकतात, जसे की या मंत्रालयाच्या २७.१०.२०१०

च्या ओ.एम.मधील मार्गदर्शक तत्वांमध्ये समाविष्ट केले जाणार

नाही, ज्याद्वारे ओएममध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही

प्राधिकरणाच्या विनंतीनुसार एखाद्या व्यक्तीचे भारतातून प्रस्थान

नाकारले जाऊ शकते. अशा व्यक्तीचे जाणे भारताच्या सार्वभौमत्वाला किंवा सुरक्षिततेला किंवा अखंडतेला हानिकारक आहे किंवा ते कोणत्याही देशाबरोबरच्या द्विपक्षीय संबंधांसाठी किंवा भारताच्या सामरिक आणि किंवा आर्थिक हितासाठी हानिकारक आहे किंवा अशा व्यक्तीला बाहेर पडण्याची परवानगी दिल्यास अशा प्राधिकरणाला प्राप्त माहितीच्या आधारे असे वाटत असेल तर, तो संभाव्यतः दहशतवादी कृत्य किंवा राज्याविरुद्ध च्या गुन्हांमध्ये सामील होऊ शकतो किंवा कोणत्याही वेळी व्यापक सार्वजनिक हितासाठी अशा प्रस्थानास परवानगी दिली जाऊ नये.

४. वरील परिच्छेद २ व ३ मध्ये नमूद केलेली भूमिका लक्षात घेता, हे स्पष्ट आहे की सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष/व्यवस्थापकीय संचालक / मुख्य कार्यकारी दर्जाच्या खाली नसलेले अधिकारी कोणत्याही वेळी एलओसी उघडण्याची विनंती करण्यास सक्षम आहेत जर एखाद्या विशिष्ट व्यक्तीचे भारतातून जाणे 'भारताच्या आर्थिक हितासाठी'हानिकारक मानले जात

असेल किंवा अशा व्यक्तीचे भारतातून जाणे 'नसावे' व्यापक जनहितासाठी परवानगी आहे'. म्हणूनच, वित्तीय सेवा विभाग सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांना योग्य सल्ला देऊ शकतो की सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे सक्षम अधिकारी कोणत्याही वेळी एखाद्या व्यक्तीविरुद्ध एलओसी उघडण्याची विनंती करू शकतात आणि तपास यंत्रणा एलओसी उघडण्यासाठी कारवाई ची वाट पाहत नाहीत.

५. त्याचबरोबर ज्या ठिकाणी तपास यंत्रणांनी आधीच गुन्हे दाखल केले आहेत, ते (तपास यंत्रणांनी) हे प्रकरण पुन्हा बँकेकडे पाठवू नये. आवश्यक तेथे एलओसी उघडण्यासाठी तपास यंत्रणांनी स्वतः सक्रिय पावले उचलली पाहिजेत. तपास यंत्रणांनाही स्वतंत्रपणे योग्य सल्ला दिला जात आहे.

६. तसेच, वित्तीय संस्थांचे अधिकारी आणि तपास यंत्रणांच्या अधिकाऱ्यांनी एकत्रितपणे काम करणे अपेक्षित आहे आणि देशाच्या आर्थिक हिताच्या विरोधात किंवा व्यापक जनहिताच्या विरोधात व्यक्तींचे भारतातून पलायन रोखण्यासाठी आवश्यक तेथे

एलओसी वेळेत उघडण्यात येतील याची खात्री करणे अपेक्षित आहे. हा मुद्दा पुढे-मागे मांडण्यात मौल्यवान वेळ वाया घालवता कामा नये.

(जोर जोडला)

३१. सर्वात अलीकडील दुरुस्ती२२ फेब्रुवारी २०२१ ("२०२१ ओएम") ची आहे. कलम ६ (जे) मध्ये आता असे नमूद करण्यात आले आहे की, मूळ एजन्सीने वगळण्याची विनंती केल्याशिवाय एलओसीचे आपोआप नूतनीकरण केले जाईल, पूर्वीच्या एक वर्षाच्या आयुर्मानाची तरतूद पूर्णपणे बदलली जाईल. एमएचएने जारी केलेल्या 'सुधारित मार्गदर्शक तत्वां'च्या कलम ६ (जे) मध्ये हे आढळले आहे. आम्ही २०२१ ओएमच्या संपूर्ण कलम ६ चे पुनरुत्पादन करतो.

६ . भारतीय नागरिक आणि परदेशी नागरिकांच्या संदर्भात लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी) जारी करण्यासंदर्भात विद्यमान मार्गदर्शक तत्वांचा या मंत्रालयाने आढावा घेतला आहे. विविध भागधारकांशी सल्लामसलत करून आणि वरील परिच्छेद १ मध्ये नमूद केलेल्या या मंत्रालयाच्या पत्रांद्वारे/ ओ.एम.द्वारे जारी करण्यात आलेल्या सर्व विद्यमान मार्गदर्शक तत्वांचे पालन केल्यानंतर, सक्षम प्राधिकरणाच्या मान्यतेने निर्णय

घेण्यात आला आहे की भारतीय नागरिक आणि परदेशी यांच्या संदर्भात लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी) जारी करण्याच्या उद्देशाने सर्व संबंधितांनी पुढील एकत्रित मार्गदर्शक तत्वांचे पालन केले जाईल :-

(A) एलओसी उघडण्याची विनंती मूळ एजन्सीकडून (ओए) संलग्न प्रोफॉर्मामध्ये ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन (बीओआय), ईस्ट ब्लॉक- आठ, आर. के. पुरम, नवी दिल्ली -११०६६६(टेलिफॅक्स:०११-२६१९२८८३,ईमेल: boihq@nic.in) यांच्याकडे केली जाईल.

(B) एलओसी उघडण्याची विनंती एजन्सीच्या मान्यतेने केली जाणे आवश्यक आहे जे खालील दर्जाच्या खाली नसलेले अधिकारी असेल-

- i. भारत सरकारचे उपसचिव किंवा
२. राज्य सरकार सहसचिव .किंवा
३. संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी; किंवा संबंधित जिल्ह्याचे पोलिस अधीक्षक (एसपी) किंवा
४. सीबीआयमध्येएसपी किंवा
५. सीबीआयमध्ये काम करणारा समकक्ष दर्जाचा अधिकारी; किंवा

६. नाकॉटिक्स कंट्रोल ब्युरो (एनसीबी) मधील विभागीय संचालक किंवा समतुल्य स्तरावरील अधिकारी [सहाय्यक संचालक (ऑपरेशन्ससह) एनसीबीचे मुख्यालय]; किंवा

७. डेप्युटी आयुक्त किंवा अ अधिकारी महसूल गुप्तचर संचालनालय किंवा केंद्रीय प्रत्यक्ष कर मंडळ किंवा केंद्रीय अप्रत्यक्ष कर मंडळातील समतुल्य पातळी आणिरीतीरिवाज; किंवा

८. मदतनीस दिग्दर्शक पैकी बुद्धी ब्युरो/ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन (बीओआय); किंवा

९. संशोधन व विश्लेषण उपसचिव विंग (आर एंड एडब्ल्यू); किंवा

१०. राष्ट्रीय पोलीस अधीक्षक स्तरापेक्षा खाली नसलेला अधिकारी अन्वेषण संस्था; किंवा

११. मदतनीस दिग्दर्शकपैकीअंमलबजावणी[संपादन]१ संचालनालय; किंवा बारावी. स्थलांतरितांचे संरक्षण कार्यालयातील स्थलांतरितांचे

१२. संरक्षक किंवा उपसचिव दर्जाच्या खाली नसलेला अधिकारी भारत सरकार; किंवा तेरावा.

१३. इंटरपोलचे नामनिर्देशित अधिकारी; किंवा

१४. कॉर्पोरेट व्यवहार मंत्रालयाच्या गंभीर फसवणूक अन्वेषण कार्यालयाचा (एसएफआयओ) अधिकारी अतिरिक्त संचालक (सरकारच्या संचालक पदावर) पदाच्या खाली नाही भारत); किंवा

१५. अध्यक्ष/ व्यवस्थापन करणे: दिग्दर्शक/ मुख्य सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे कार्यकारी.

(सी) भारतातील कोणत्याही फौजदारी न्यायालयाच्या निर्देशानुसार एलओसी जारी केले जाऊ शकतात. अशा सर्व प्रकरणांमध्ये, एलओसी उघडण्याची विनंती स्थानिक पोलिस किंवा इतर कोणत्याही संबंधित कायदा अंमलबजावणी एजन्सीद्वारे सुरू केली जाईल जेणेकरून एलओसी उघडण्याचे सर्व निकष उपलब्ध असतील.

(डी) एलओसी जारी करण्याची विनंती करण्यासाठी प्रोफॉर्मावर स्वाक्षरी करणार्या अधिकाऱ्याचे नाव आणि पदनाम नेहमीच नमूद केले पाहिजे ज्याशिवाय एलओसी जारी करण्याची विनंती ग्राह्य धरली जाणार नाही.

(इ) प्रवर्तकाचा संपर्क तपशील संलग्न प्रोफॉर्माच्या कॉलम ६ मध्ये प्रदान करणे आवश्यक आहे. परिणामकारक पाठपुरावा करण्यासाठी

योग्य संवाद साधण्यासाठी संबंधित नियंत्रण कक्षाचा संपर्क दूरध्वनी / मोबाइल क्रमांकही नमूद करावा. प्रभावी पाठपुरावा कृतीसाठी योग्य संप्रेषण सुनिश्चित करण्यासाठी प्रवर्तकाने संलग्न प्रोफॉर्माच्या कॉलम ६ मध्ये खालील अतिरिक्त माहिती प्रदान करावी :-

- i. दोन गव्हर्नमेंट/एनआयसी ईमेल आयडी
- ii दोन अधिकाऱ्यांचा लॅडलाईन क्रमांक
- iii कमीत कमी दोन अधिकाऱ्यांचे मोबाइल क्रमांक, त्यापैकी एक प्रवर्तक असेल

(एफ) ज्या व्यक्तीच्या संदर्भात एलओसी उघडायचा आहे, त्या व्यक्तीची संपूर्ण ओळख तपशील वर नमूद केलेल्या प्रोफॉर्मामध्ये दर्शविली गेली आहेत याची खात्री करण्यासाठी मूळ एजन्सीने काळजी घेणे आवश्यक आहे. हे लक्षात घेतले पाहिजे की कमीतकमी तीन ओळखमापदंड असल्याशिवाय एलओसी उघडता येत नाही उदा. नाव आणि टक्केवारी, पासपोर्ट क्रमांक किंवा जन्मतारीख उपलब्ध आहे. मात्र, संबंधित व्यक्तीचे नाव आणि पासपोर्टचा तपशील उपलब्ध असल्यास एलओसी देखील जारी केला जाऊ शकतो. एलओसी विनंत्यांचे सतत

पुनरावलोकन करणे आणि वास्तविक प्रवाशांना होणारा त्रास कमी करण्यासाठी सक्रियपणे अतिरिक्त मापदंड प्रदान करणे ही प्रवर्तकाची जबाबदारी आहे. पॅन कार्ड, ड्रायव्हिंग लायसन्स, आधार कार्ड, व्होटर कार्ड इत्यादी सरकारी ओळखपत्रांचा तपशील एलओसी उघडण्याच्या विनंतीमध्ये समाविष्ट केला जाऊ शकतो.

(जी) एलओसीच्या अनुषंगाने इमिग्रेशन अधिकाऱ्यांनी केलेल्या कारवाईची कायदेशीर जबाबदारी मूळ एजन्सीची आहे.

(एच) आयपीसी किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्ह्यांमध्ये एलओसीचा आधार घ्यावा लागतो. 'एलओसी उघडण्याचे कारण'यासंबंधी संलग्न प्रोफॉर्मातील कॉलम ४ मधील तपशील नेहमी प्रदान करणे आवश्यक आहे ज्याशिवाय द विषय पैकी अ
एलओसी इच्छाशक्ती नाही अटक/ ताब्यात घ्यावे.

(आय) आयपीसी आणि इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्हा नसलेल्या प्रकरणांमध्ये, एलओसी विषयाला ताब्यात घेतले जाऊ शकत नाही / अटक केली जाऊ शकत नाही किंवा देश सोडून जाण्यापासून रोखले जाऊ शकत नाही. अशा प्रकरणांमध्ये विषयाच्या

आगमन/प्रस्थानाची माहिती त्यांना देण्यात यावी, एवढीच विनंती मूळ एजन्सी करू शकते.

(जे) उघडलेला एलओसी जोपर्यंत प्रवर्तकाकडूनच बीओआयला हटविण्याची विनंती प्राप्त होत नाही तोपर्यंत लागू राहील. कोणताही एलओसी आपोआप डिलीट होणार नाही. मूळ एजन्सीने तिमाही आणि वार्षिक आधारावर आपल्या सांगण्यावरून उघडण्यात आलेल्या एलओसीचा आढावा घेत राहावे आणि अशा पुनरावलोकनानंतर एलओसी हटविण्याचा प्रस्ताव त्वरित सादर करावा. बीओआयने सामान्य चॅनेलद्वारे तसेच ऑनलाइन पोर्टलद्वारे एलओसी प्रवर्तकांशी संपर्क साधावा. ज्या व्यक्तीच्या विरोधात एलओसी उघडण्यात आली आहे ती व्यक्ती यापुढे मूळ एजन्सीला किंवा सक्षम न्यायालयाला नको आहे, अशा सर्व प्रकरणांमध्ये, एलओसी हटविण्याची विनंती बीओआयला त्वरित कळविली पाहिजे जेणेकरून व्यक्तीचे स्वातंत्र्य धोक्यात येणार नाही.

(के) बऱ्याच प्रसंगी, ज्या व्यक्तींविरुद्ध एलओसी जारी केले जातात, ते न्यायालयांकडून एलओसी हटविणे / रद्द करणे / निलंबित करण्यासंबंधी आदेश प्राप्त करतात आणि एलओसी हटविण्यासाठी आयसीपीकडे

जातात आणि त्यांच्या जाण्याची मागणी करतात . न्यायालयाच्या आदेशाची सत्यता पडताळून पाहण्याचे कोणतेही साधन आयसीपीकडे नसल्यामुळे, अशा सर्व प्रकरणांमध्ये, एलओसी हटविण्याचे / रद्द करण्याचे / निलंबित करण्याचे आदेश त्याच प्रवर्तकामार्फत बीओआयला कळविणे आवश्यक आहे ज्याने एलओसी उघडण्याची विनंती केली होती. माननीय न्यायालयांना संबंधित कायदा अंमलबजावणी एजन्सीद्वारे एलओसी निलंबन / हटविणे / रद्द करणे इ. संदर्भातील आदेशांचे समर्थन / माहिती देण्याची विनंती केली जाऊ शकते ज्याद्वारे एलओसी उघडले गेले होते.

(एल) अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये, वरील मार्गदर्शक तत्वांद्वारे समाविष्ट नसलेल्या अशा प्रकरणांमध्येदेखील एलओसी जारी केले जाऊ शकतात, ज्याद्वारे वरील खंड (बी) मध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही प्राधिकरणाच्या विनंतीनुसार एखाद्या व्यक्तीचे भारतातून प्रस्थान नाकारले जाऊ शकते, जर अशा व्यक्तीचे जाणे भारताच्या सार्वभौमत्वास किंवा सुरक्षिततेस किंवा अखंडतेस हानिकारक आहे किंवा तसे आहे कोणत्याही देशाबरोबरच्या द्विपक्षीय संबंधांना किंवा भारताच्या सामरिक आणि/किंवा

आर्थिक हितसंबंधांना हानिकारक किंवा अशा व्यक्तीला बाहेर पडण्याची परवानगी दिल्यास तो संभाव्यतः दहशतवादी कृत्य किंवा राज्याविरुद्ध गुन्हे करू शकतो आणि / किंवा कोणत्याही वेळी व्यापक सार्वजनिक हितासाठी अशा प्रस्थानास परवानगी दिली जाऊ नये.

(एम) एनसीडब्ल्यू, एनएचआरसी आणि राष्ट्रीय बाल हक्क संरक्षण आयोग यासारख्या वैधानिक संस्थांनी कोणत्याही भारतीय/ परदेशी व्यक्तीला भारत सोडून जाण्यापासून रोखण्याची विनंती केल्यास खालील प्रक्रिया अवलंबली जाईल. अशा विनंत्या पूर्ण आवश्यक तथ्यांसह पोलिसांसारख्या कायद्याची अंमलबजावणी करणाऱ्या यंत्रणांच्या निदर्शनास आणून दिल्या जातील. त्यानंतर संबंधित पोलिस अधीक्षक (एस.पी.) परिस्थितीचा आढावा घेऊन आणि त्यासाठी आखून दिलेल्या कार्यपद्धतीनुसार एलओसी जारी करण्याची विनंती करतील. इमिग्रेशन/इमिग्रेशन अधिकारी वरील खंड (ब) मध्ये तपशीलवार एलओसी उघडण्यासाठी अधिकृत गुन्हांकडून प्राप्त झालेल्या पत्राचे काटेकोरपणे पालन करतील.

(एन) एलओसी विषयांच्या प्रभावी आणि चांगल्या इंटरसेप्शनसाठी,
प्रवर्तकाने खालील मार्गदर्शक तत्वांचे पालन केले जाईल :-

अ इमिग्रेशन अधिकार यांनी शोधघेतल्यावर करावयाची
विशिष्ट कारवाई भरलेल्या एलओसी प्रोफॉर्मामध्ये दर्शविणे
आवश्यक आहे.

ब मापदंड/ कृती/ तपास अधिकारी/ प्रवर्तक संपर्क
तपशीलात काही बदल झाल्यास किंवा या प्रकरणात न्यायालयाचा
कोणताही आदेश दिल्यास, एलओसीमध्ये आवश्यक ते बदल
करण्यासाठी संबंधित मूळ एजन्सीने ही बाब तातडीने
बीओआयच्या निदर्शनास आणून द्यावी.

क न्यायालयाच्या आदेशानुसार उद्भवलेल्या एलओसीसाठी,
संबंधित पीएस / आयओने विषयाचे ओळखीचे मापदंड
बीओआयकडे पाठवावे कारण न्यायालयाच्या आदेशात केवळ
विषयाचे नाव आणि पालकत्व असते.

अ जर एलओसीला संबंधित न्यायालयाने आव्हान दिले आणि
स्थगिती दिली किंवा न्यायालयाने एलओसीसंदर्भात कोणतेही

निर्देश जारी केले तर प्रवर्तकाने बीओआयला त्वरित कळवावे आणि त्यानुसार एलओसीमध्ये सुधारणा / वगळण्याची मागणी करावी.

ब जेव्हा जेव्हा एलओसीचा विषय अटकेत असेल किंवा एलओसीचा हेतू संपेल तेव्हा प्रवर्तकाकडून त्वरित बीओआयकडे हटविण्याची विनंती पाठविली जाईल.

क आयसीपीमध्ये विषय / संभाव्य जुळवाजुळव डिलीट केल्यावर प्रवर्तकाने त्वरित प्रतिसाद देणे आवश्यक आहे. विषयाची ओळख आणि करावयाच्या कार्यवाहीबाबतची खातरजमा तातडीने आयसीपीला कळविणे आवश्यक आहे.

ड एलओसीसंदर्भातील बाबींमध्ये समन्वय साधण्यासाठी बीओआय एक टीम तयार करेल. एलओसीची स्थिती अद्ययावत करण्यासाठी हे पथक एलओसी जारी करणाऱ्या एजन्सीशी संपर्क साधणार आहे.

इ वरील परिच्छेद ६ (बी) मध्ये नमूद केलेली प्रत्येक एलओसी एजन्सी बीओआयशी एलओसी दर्जा समन्वय / अद्ययावत करण्यासाठी परिशिष्ट-१ मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे एक नोडल

अधिकारी नियुक्त करेल. बीओआयची उपरोक्त टीम [मध्ये नमूद
केल्याप्रमाणे]

परिच्छेद ६ (एन) (७)] या नोडल अधिकाऱ्याच्या सतत संपर्कात
राहील.

(जोर जोडला)

३२. आपण या निर्णयात थोड्या वेळाने या एकत्रित मार्गदर्शक तत्वांचे बारकाईने
विश्लेषण करू.

जनतेच्या सांगण्यावरून लुक आऊट परिपत्रकाचा प्रात्यक्षिक वापर

सेक्टर बँक

३३. २०२० च्या रिट पिटीशन नंबर ७१९ (विराज चेतन शहा विरुद्ध भारत सरकार
आणि एएनआर) मधील तथ्ये आम्ही टिपिकल म्हणून आणि केवळ उदाहरणासाठी
वापरू. इतर सर्व प्रकरणे आम्ही तयार केलेल्या एकत्रित सारणीनुसार समान थीमवरील
भिन्नता आहेत. आम्ही संबंधित ओएमच्या वैधतेकडे लक्ष देत असल्याने, तथ्यांमधील
फरक सध्या भौतिक नसतील.

३४. शहा यांच्या याचिकेचा पहिला प्रतिवादी एमएचएच्या माध्यमातून भारत सरकार
आहे. दुसरा प्रतिवादी युनियन बँक ऑफ इंडिया आहे, एक पीएसबी.

३५. शहा पुढील प्रार्थना करतात:

अ. या माननीय न्यायालयाला प्रतिवादी क्रमांक १ , गृह मंत्रालयाने १८ ऑक्टोबर २०१८ रोजी जारी केलेली आक्षेपार्ह दुरुस्ती जाहीर करण्यास आनंद होईल,

भारत सरकारने या याचिकेला 'जे-२'दर्शविणे हे अत्यंत विरोधी, घटनाबाह्य आणि अमान्य आहे;

(अ१) हे माननीय न्यायालय कार्यालय मेमोरेंडम क्रमांक २५०१/३१/२०१०-आयएमएम घोषित करण्यास, रद्द करण्यास आणि रद्द करण्यास आनंदी आहे. दिनांक २७ ऑक्टोबर २०१० रोजी भारत सरकार, गृह मंत्रालय (फॉरेनर्स डिव्हिजन) यांनी जारी केलेल्या २०१० च्या मेमोरेंडममधील सुधारणांसह वाचा (१) भारत सरकार, गृह मंत्रालयाने जारी केलेले ५ डिसेंबर २०१७ रोजीचे ऑफिस मेमोरेंडम, (२) ऑफिस मेमोरेंडम एफ क्र. २५०१६/१०/२०१७- आय.एम. दिनांक १२ ऑक्टोबर २०१८ रोजी भारत सरकार, गृह मंत्रालय फॉरेनर्स डिव्हिजनने जारी केलेला; (इमिग्रेशन सेक्शन), (३) ऑफिस मेमोरेंडम एफ नंबर ६/३/२०१८-बीओ. भारत सरकार, अर्थ मंत्रालय, वित्तीय सेवा विभाग

यांनी २२ नोव्हेंबर २०१८ रोजी जारी केलेल्या परिपत्रकात इतर सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष (स्टेट बँक) / व्यवस्थापकीय संचालक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी (एमडी आणि सीईओ) यांच्यासह सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांच्या प्रमुखांना भारतीय राज्यघटनेच्या विरोधात लुक अवर परिपत्रके उघडण्यासाठी विनंती करण्याचे अधिकार देण्यात आले आहेत.

अ. जेणेकरून या माननीय न्यायालयाला १८ ऑक्टोबरच्या घटनादुरुस्तीतील तरतुदींची अंमलबजावणी करणे योग्य व योग्य वाटेल तसे प्रतिवादी क्रमांक १ व २ किंवा त्यातील कोणत्याही एका किंवा अधिक प्रतिवादींना आदेश देणारे परमादेश किंवा रिट किंवा अन्य कोणत्याही योग्य रिट आदेश आणि/किंवा निर्देश जारी करण्यास या माननीय न्यायालयाला आनंद होईल, प्रतिवादी क्रमांक १, गृह मंत्रालय, भारत सरकार यांनी जारी केलेले २०१८, कोणत्याही प्रकारे चिकाकर्त्याविरुद्धच्या याचिकेला "जे -२" प्रदर्शित केले जात आहे;

ब. जेणेकरून हे माननीय न्यायालय आक्षेपार्ह लुकआऊट परिपत्रक रद्द करण्यास आणि / किंवा रद्द करण्यास आनंदी असेल

क. या माननीय न्यायालयाला हे जाहीर करताना आनंद होईल की मार्गदर्शक तत्वांचे उल्लंघन करून लुकआऊट परिपत्रक जारी करण्यात आले आहे आणि या माननीय न्यायालयाला आक्षेपार्ह लुकआऊट परिपत्रक रद्द करण्यास आणि / किंवा रद्द करण्यास आनंद होईल;

ड. जेणेकरून हे माननीय न्यायालय प्रतिवादी क्रमांक १ आणि २ किंवा यापैकी कोणत्याही एक किंवा अधिक प्रतिवादींना योग्य आणि योग्य वाटेल त्याप्रमाणे मादामस किंवा माँडामस किंवा इतर कोणत्याही योग्य रिट, आदेश आणि / किंवा निर्देश जारी करण्यास आनंदी असेल जे या माननीय न्यायालयाला योग्य आणि योग्य वाटेल आणि / किंवा कोणत्याही प्रकारे आक्षेपार्ह कृतींवर कारवाई करणे आणि / किंवा त्यानुसार कारवाई करणे टाळावे;

३६ ओएमचे अनुक्रमण गोंधळात टाकणारे आहे, शिवाय त्यांच्यापर्यंत पोहोचण्यात प्रचंड अडचण आहे. या कारणास्तव, आम्ही प्रार्थनेच्या अचूक शब्दांकडे दुर्लक्ष करू (ए १), कारण वर नमूद केल्याप्रमाणे - सुधारणा "इतर सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष (स्टेट बँक) / व्यवस्थापकीय संचालक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी

(एमडी आणि सीईओ) "नसून "सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष / व्यवस्थापकीय संचालक / मुख्य कार्यकारी"होती.

३७. शहा यांची वस्तुस्थितीची मांडणी अशी आहे:

(ए) २००८ मध्ये मुंबई विद्यापीठातून वाणिज्य शाखेची पदवी घेतलेल्या शहा यांची २ जानेवारी २०१२ रोजी पी अँड एस ज्वेलरी लिमिटेडच्या संचालक मंडळावर नियुक्ती झाली. या संस्थेवर शहा यांचे काका परेश यांचे नियंत्रण होते. विराज शहा स्वतः भागधारक नव्हते. ते म्हणतात की ते कोणत्याही भागधारक किंवा संचालक मंडळाच्या बैठकीला उपस्थित नव्हते. एप्रिल २०१३ मध्ये त्यांना सुमारे तीन लाख रुपयांची तदर्थ देयके मिळाली. हा सगळा उद्योग परेश यांच्या नियंत्रणाखाली आणि चालवला जात होता.

(बी) या कंपनीने बँकांच्या समूहाकडून कर्ज घेतले होते. युनियन बँक ऑफ इंडिया ("यूबीआय") त्यापैकी एक होती.

त्यांना. स्टेट बँक ऑफ इंडिया ("एसबीआय") सह इतर ही होते. कंपनीचे कर्ज सुमारे ३०० कोटी रुपये होते.

(सी) परंतु हे कर्ज किंवा कर्ज याचिकाकर्ते विराज शहा यांच्या वैयक्तिक हमीने सुरक्षित करण्यात आले होते. त्यांची नेटवर्थ ६ लाख रुपये असल्याचे त्यांनी सांगितले. शहा यांचा ज्या मालमत्तांशी संबंध नव्हता आणि ज्या मालमत्ता त्यांच्या मालकीच्या नव्हत्या, अशा मालमत्तांवर तारण स्वरूपात अतिरिक्त सुरक्षा होती.

(डी) ५ जुलै २०१४ रोजी शहा यांनी कंपनीच्या संचालक मंडळाचा राजीनामा दिला.

(इ) ३१ मार्च २०१५ रोजी ही कंपनी अनुत्पादक मालमत्ता किंवा एनपीए बनली. शहा सांगतात की, एलओसीचा वापर त्यांच्याविरोधात झाला तेव्हा पर्यंत आपल्याला याबद्दल माहिती नव्हती.

(एफ) यूबीआयने १९ मे २०१५ रोजी कंपनी आणि तिच्या संचालकांविरुद्ध सिक्युरिटायझेशन अँड रिकन्स्ट्रक्शन ऑफ फायनान्शियल अॅसेट्स अँड एन्फोर्समेंट ऑफ सिक्युरिटी इंटरेस्ट अॅक्ट, २००२ च्या कलम १३ (२) अन्वये कारवाई सुरू केली. शहा यांना नोटीस बजावण्यात आली नाही.

(जी) ऑगस्ट २०१५ मध्ये शाह आपल्या पत्नीसोबत दुबईला गेले होते. त्यांनी डोरिंग कन्सल्टन्सी सर्व्हिसेसमध्ये बिझनेस डेव्हलपमेंट मॅनेजर म्हणून नोकरी केली.

(एच) १० ऑगस्ट २०१५ रोजी यूबीआयने सरफेसी कायद्याच्या कलम १३ (४) अन्वये विविध तारण मालमत्ता ताब्यात घेण्यासंदर्भात नोटीस बजावली.

(आय) आता या कथेला रंजक वळण लागले आहे. शहा याकडे लक्ष वेधतात - जेव्हा मोठ्या प्रमाणात व्यवसाय करण्याची आणि मोठ्या प्रमाणात कर्ज हाताळण्याची वेळ येते तेव्हा कौटुंबिक संबंधांमध्ये दुरावा येतो. कारण कलम १३ (४) नोटीसला आव्हान देणाऱ्या कंपनी आणि जामीनदारांच्या वतीने डीआरटीकडे सिक्युरिटीयझेशन अर्जाचे समर्थन करण्यासाठी त्याचे काका परेश यांनी ३० सप्टेंबर २०१५ च्या पॉवर ऑफ अॅटर्नीवर शहा यांची 'बनावट'स्वाक्षरी करून त्याला बसखाली फेकले. शहा म्हणतात की मुंबईत पॉवर ऑफ अॅटर्नीवर आपण कधीच स्वाक्षरी करू शकलो नसतो: त्या दस्तऐवजाच्या तारखेस ते दुबईत होते.

(जे) ३ मार्च २०१७ रोजी, डीआरटीने यूबीआयला एकतर्फी मनाई आदेश दिला ज्यामुळे यूबीआय कारवाईतील प्रतिवादींना (शहा सह) डीआरटीच्या पूर्व परवानगीशिवाय देशबाहेर जाण्यापासून रोखले गेले. शहा म्हणाले की, त्यांच्या रिट याचिकेच्या उत्तरात यूबीआयच्या प्रतिज्ञापत्रातून त्यांना ही माहिती मिळाली.

(के) ७ एप्रिल २०१७ रोजी डीआरटीने परेश आणि त्याचा मुलगा साहिल यांना परेश आणि त्यांचा मुलगा साहिल यांना परदेश प्रवासाची परवानगी दिली.

(एल) दरम्यान, शहा यांनी संयम न बाळगता भारतात ये-जा केली. रिट याचिकेच्या पान १५ वर त्यांनी १२ तारखांची यादी केली आहे २७ डिसेंबर २०१५ ते १० मे २०१९ या कालावधीत प्रवेश आणि निर्गमन.

(एम) २९ मे २०१७ रोजी एनसीएलटीने दिवाळखोरी आणि दिवाळखोरी संहिता, २०१६ च्या कलम १० अंतर्गत लिक्विडेशनच्या आदेशाची कंपनीची याचिका मान्य केली. एनसीएलटीने ३० जुलै २०१८ रोजी लिक्विडेशनचे आदेश दिले.

(एन) २० मे २०१९ रोजी यूबीआयने रिझर्व्ह बँकेच्या काही मार्गदर्शक तत्वांचा किंवा परिपत्रकांचा आधार घेत शहा यांना 'विलफुल डिफॉल्टर' म्हणून घोषित केले. शहा यांचे म्हणणे आहे की, त्यांना नोटीस देण्यात आली नाही.

(ओ) २ जून २०१९ रोजी शहा यांनी नवीन नोकरी स्वीकारली.
आर्थिक विश्लेषक म्हणून एलिंग्टन कॅपिटल लि.

(पी) ९ जुलै २०१९ रोजी स्टेट बँक ऑफ इंडियाने यूबीआयला कंपनीच्या संचालकांविरुद्धात एलओसी जारी करण्यास सांगितले.
यूबीआयने तसे केले.

(क्यू) ९ ऑगस्ट २०१९ रोजी शहा मुंबईत परतले. तो १३ ऑगस्ट २०१९ रोजी दुबईला परतण्यासाठी रवाना होणार होता. त्या दिवशी त्यांना मुंबई विमानतळावर रोखण्यात आले होते. त्यानंतरच त्यांना कंपनीचे डिफॉल्ट्स आणि मधल्या इतर घटनांची माहिती मिळाली, असे शहा सांगतात.
शहा यांनी ५ सप्टेंबर २०१९ रोजी यूबीआयला पत्र लिहून एलओसी मागे घेण्याची मागणी केली. त्यानंतर त्यांनी ९ सप्टेंबर २०१९ रोजी ही रिट याचिका दाखल केली. रिट याचिकेनंतरच शहा यांनी संबंधित कागदपत्रे

मिळवली आणि 'फसवणूक'शोधून काढली, असा दावा केला. २ डिसेंबर २०१९ रोजी त्यांनी पोलिसांत तक्रार दाखल केली. त्यांनी परदेशात जाण्यासाठी डीआरटीची परवानगी मागितली. १० डिसेंबर २०१९ रोजी केंद्रीय अन्वेषण विभागाने ("सीबीआय") परेश, त्यांचा मुलगा साहिल आणि शाह यांच्याविरोधात आयपीसी आणि भ्रष्टाचार प्रतिबंधक कायद्याच्या विविध कलमांखाली एफआयआर दाखल केला.

(आर) १२ डिसेंबर २०१९ रोजी डीआरटीने शहा यांना काही अटींच्या अधीन राहून दुबईला जाण्याची परवानगी दिली.

(एस) १८ डिसेंबर २०१९ रोजी सीबीआयने शहा यांना समन्स पाठवून काही कागदपत्रांची मागणी केली होती. शहा यांनी २७ डिसेंबर २०१९ रोजी पालन केले.

(टी) त्यानंतर कोणतीही नोटीस किंवा समन्स आले नसल्याचे शहा यांचे म्हणणे आहे.

३८ यूबीआयच्या उत्तरात म्हटले आहे की, शहा यांचे कंपनीच्या कारभाराविषयीचे अज्ञान हे ढोबळ आहे. निव्वळ पूर्वग्रहदूषित आणि त्यात काहीही तथ्य नसलेले अनेक दावे सोडले तर एकच ठळक मुद्दा म्हणजे शहा हे वैयक्तिक हमीदार होते आणि ती हमी

कधीच देण्यात आली नाही. त्याचे दायित्व मुख्य कर्जदार कंपनीशी सह-व्यापक होते; आणि ती जबाबदारी आता १००० कोटी रुपयांपेक्षा जास्त झाली आहे. शहा यांनी आपल्या हमीसंदर्भात काहीच केले नाही (उत्तरातील प्रतिज्ञापत्रातील परिच्छेद ६ ते ८). यूबीआयने म्हटले आहे की, सरफेसीच्या नोटिसा शहा यांच्या निवासी पत्त्यावर पोहोचविण्यात आल्या होत्या. यूबीआयने नमूद केले आहे की शहा यांच्या वडिलांनी कंपनीचे कर्ज फेडण्यासाठी वाळकेश्वर येथे एक निवासी फ्लॅट गहाण ठेवला होता आणि म्हणूनच शहा यांना 'काहीच माहित नव्हते' हे विश्वासाह नव्हते. शहा आपल्या वडिलांच्या भावापासून स्वतःला दूर ठेवण्याचा प्रयत्न करत असला तरी स्वतःच्या वडिलांच्या बाबतीत तसे करत नाही. दोन्ही कुटुंबे एकाच इमारतीत शेजारच्या अपार्टमेंटमध्ये राहतात. दोन्ही कुटुंबे एकमेकांत गुंतलेली होती. कलम १३ (४) नोटीसविरोधात शहा, त्यांचे वडील आणि आजोबांच्या नावे सिक्युरिटायझेशन अर्ज दाखल करण्यात आला होता.

३९. त्यानंतर यूबीआय म्हणते की त्यांनी फॉरेंसिक ऑडिट अहवाल तयार केला आणि ऑगस्ट २०१५ मध्ये - शहा संयुक्त अरब अमिरातीला गेले तेव्हा - असे आढळले की शहा यांचे कुटुंब नियमितपणे व्यापारी सहकारी आणि कॉर्पोरेट्शी व्यवहार करीत होते आणि कंसोर्टियमबाहेरील बँकांद्वारे निधी पाठवत होते; आणि यापैकी बरेच

व्यवहार संयुक्त अरब अमिराती / दुबईमधील कौटुंबिक-स्थापित उद्योगांसह सामायिक शेअरहोलडिंग आणि व्यवस्थापन संरचना सामायिक करित होते.

४०. डीआरटीसमोर झालेल्या कायदेशीर कारवाईत केवळ परेश आणि शहा च प्रतिवादी नव्हते. शहा यांचे वडील, आजोबा आणि चुलत भाऊही असेच होते. ही कारवाई सर्व प्रतिवादींवर करण्यात आली होती आणि यूबीआय म्हणते की, या संदर्भातील सेवेचे प्रतिज्ञापत्र आहे. विशेष म्हणजे शहा वगळता प्रतिवादींनी डीआरटीकडे ३ मार्च २०१७ चा एकतर्फी आदेश रद्द करण्यासाठी अंतरिम अर्ज दाखल केला होता. तो आयए कधीच हलला नाही; उत्तरातील प्रतिज्ञापत्र अद्याप प्रलंबित होते. त्याऐवजी आरोपींनी परदेशात जाण्यासाठी रजेसाठी डीआरटीकडे अर्ज केला आणि वेळोवेळी परवानग्या मिळवल्या. यूबीआयचे म्हणणे आहे की शहा यांना हे सर्व माहित होते, किंवा ते अनभिज्ञ असू शकत नाहीत, परंतु त्यांनी 'नजरेबाहेर जाईल या आशेने रडारवर राहणे पसंत केले': डीआरटीच्या आदेशाचे उल्लंघन न करता ते विनाअडथळा देशात ये-जा करत होते आणि स्वतः कधीही रजेसाठी अर्ज केला नाही. यूबीआयच्या फ्रॉड स्क्रीनिंग कमिटीने आरबीआयला या घोटाळ्याची माहिती दिली. अन्य दोन बँकांनी शहा यांना २०१७ आणि २०१९ मध्ये विलफुल डिफॉल्टर घोषित केले होते. दरम्यान, यूबीआयने फौजदारी कारवाई सुरू केली. अशा परिस्थितीत एलओसीची

विनंती करणारे पत्र जारी करण्याची एसबीआयची विनंती मान्य केल्याचे यूबीआयचे म्हणणे आहे.

४१. त्यानंतर प्रत्युत्तरात प्रतिज्ञापत्र आणि सूर-रिजॉयंडरमध्ये प्रतिज्ञापत्रही असते. ज्या पत्त्यावर नोटीस बजावण्यात आल्याचे सांगण्यात आले होते, त्या पत्त्यावर आपण राहत असल्याचे शहा यांनी नाकारले. ते इतरत्र राहत होते, पण परेश यांनी शहा यांच्यावतीने 'वैध परवानगी शिवाय'सेवा स्वीकारली. यापैकी कुठल्याही घटना आणि कार्यवाहीची आपल्याला माहिती नव्हती, असे त्यांचे म्हणणे आहे. पॉवर ऑफ अ‍ॅटर्नी १७ ऑगस्ट २०१५ चा आहे, परंतु शहा ८ ऑगस्ट २०१५ रोजी भारत सोडून २७ डिसेंबर २०१५ रोजीच परतला. वडिलांचे शिक्षण अत्यल्प असून त्यांना इंग्रजी येत नसल्याचेही तो सांगतो.

४२. हे पुढे-मागे चालूच असते. सूर-रिजॉयंडरमधील प्रतिज्ञापत्रात यूबीआयने नमूद केले आहे की, शहा यांच्या वडिलांनी शहा यांच्या दीक्षांत समारंभाला जाण्यासाठी जाण्यासाठी डीआरटीकडे रजेसाठी अर्ज केला होता; आणि म्हणूनच शहा यांच्या वडिलांना या कारवाईबद्दल काहीच माहिती नव्हती किंवा त्यांनी त्यांना शहा यांच्यापासून दूर ठेवले होते हे अनाकलनीय आहे. यूबीआयच्या म्हणण्यानुसार, परेश आणि शहा यांच्या वडिलांसाठी पोलिसात दाखल झालेली तक्रार ही धूर आणि

आरशाशिवाय काहीच नाही, शहा यांनी फसवणुकीचे आरोप केल्यानंतरही आणि त्यासंदर्भात पोलिसांत तक्रार दाखल करण्यात आली होती, डीआरटीमध्ये दोघांची बाजू मांडण्यासाठी एकाच वकिलाची नेमणूक करण्यात आली होती.

४३. विराज शहा यांच्या याचिकेतील आव्हानाची कारणे पान २१ पासून सुरू होतात.

आम्ही खाली त्यांचा सारांश देतो (तथ्यावर अवलंबून असलेल्यांना वगळून):

- (ए) की एलओसी मार्गदर्शक तत्वांचे उल्लंघन करत आहे. केवळ 'पेमेंट डिफॉल्ट'करणे राष्ट्रीय सुरक्षेच्या हिताचे नाही;
- (बी) एलओसी म्हणजे सत्तेचा रंगीत वापर आणि मनमानी कार्यकारी कारवाई;
- (सी) ही दुरुस्ती अवाजवी आणि भारतीय राज्यघटनेच्या कलम १४ आणि २१ च्या विरोधात आहे. ते ही उघडपणे मनमानी करतात.
- (डी) सार्वजनिक बँकांचे अध्यक्ष, व्यवस्थापकीय संचालक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांना असे अधिकार देणे म्हणजे सत्तेचे अतिरेकी हस्तांतरण आहे; विशेषतः, हे पीएसबी कर्मचारी खटला किंवा शिक्षेशिवाय थकबाकीदार कर्जदारांच्या गुन्हेगारीचे मध्यस्थ बनले आहेत; आणि अशी सत्ता प्रदान करणे पूर्णपणे अनिर्बंध आहे.

(इ) इतर बँकांना वगळून केवळ सरकारी बँकांना असे अधिकार देणे हा भेदभाव आहे. यामुळे वर्गात एक वर्ग तयार होतो आणि साध्य करावयाच्या उद्दिष्टाशी, म्हणजे थकबाकीची जलद वसुली यांच्याशी कोणताही संबंध नसतो. पीएसबींना विशेष वागणूक देता येत नाही.

(एफ) कार्यकारी कारवाईने मूलभूत अधिकारांवर गदा आणता येणार नाही.

४४. ही वस्तुस्थिती थोडी तपशीलवार मांडण्यामागचा आमचा हेतू त्यांचा निर्णय घेणे हा नाही. त्याऐवजी, हे कमी-अधिक सामान्य संदर्भ प्रदान करणे आहे, कारण प्रत्येक प्रकरण, काही भिन्नतेसह, अगदी त्याच प्रकारे आहे. वैयक्तिक वस्तुस्थितीत डोकावून काहीही साध्य होत नाही; जे केवळ हातातील समस्यांपासून विचलित होईल. निश्चितपणे, ही तथ्ये कायद्याचे प्रश्न उपस्थित करतात (कर्जदार कंपनीच्या संचालक मंडळाच्या राजीनाम्यामुळे सतत आणि बिनशर्त वैयक्तिक हमी कधीही अशा प्रकारे बाजूला ठेवली जाऊ शकते का), आणि इक्विटीच्या बाबी.

४५. एक प्रकारची सहानुभूती मिळविण्याचा आणि त्या आधारे या बाबींचा निर्णय घेण्याचा प्रयत्न (किमान विनवण्यांमध्ये) आम्ही मागे घेतो. न्यायला करणेने नक्कीच सामोरे जावे लागते, पण ती करुणा त्यास पात्र असलेल्यांसाठी असते. निष्क्रीय आणि खोट्या सहानुभूतीची आपल्या मूल्यमापनात कोणतीही भूमिका असू शकत नाही.

आपला गैरसमज होऊ नये म्हणून आपण प्रत्येकजण स्पष्टपणे सांगतो की आपल्या निर्णयाचा कोणताही भाग किंचितही सहानुभूतीवर आधारित नाही. थकबाकीदार कर्जदारना आणि कर्जाची हमी देणाऱ्यांना त्यांची देणी सहज सहजी टाळता येणार नाहीत, असे आमचे ठाम मत आहे. जोपर्यंत कर्जाची प्रत्येक रक्कम फेडली जात नाही किंवा वसूल केली जात नाही किंवा अन्यथा कायद्याने ज्ञात असलेल्या पद्धतीने निकाली काढली जात नाही तोपर्यंत कायद्याची संपूर्ण झळ सोसावी लागते.

४६. किंबहुना, वस्तुस्थितीवर आपल्यासमोर जे मांडले जात आहे, त्यातील अंगभूत विषमता आणि अन्याय लक्षात घेतल्याशिवाय राहत नाही. विराज चेतन शहा लीड केस हे त्याचे उत्तम उदाहरण आहे. आम्हाला काय सांगितले जात आहे? एवढंच: शहा लहान वयातच बोर्डात सामील झाले, वैयक्तिक हमी न घेता त्यांना फाशी देण्यात आली, कंपनी किंवा संचालक मंडळाच्या एकाही बैठकीला उपस्थित राहिले नाही, राजीनामा दिला, परदेशात गेले - आणि म्हणूनच, कदाचित, त्यांची जबाबदारी पुसली जाईल. हा कायदा नाही. तो न्याय नाही. ती समता नाही. विशेषतः हजारो आणि लाखो छोटे कर्जदार - मध्यम आणि कमी उत्पन्न घेणारे, निवासी फ्लॅट खरेदी करण्यासाठी कर्ज घेणारे, सरकारचे पगारदार कर्मचारी; या न्यायालयाचेच का- जे कर्ज फेडत नाहीत पण कर्जाची परतफेड आपल्या दिनचर्येचा, नियमित जीवनाचा भाग बनवतात. ते असे

कोणतेही बहाणे करत नाहीत. त्यांच्या पगाराचा मोठा हिस्सा दरमहा कर्जाच्या परतफेडीमध्ये दिला जातो. हे उच्च-व्हॉल्यूम कर्जदारच प्रत्येक मज्जातंतूवर ताण आणतात आणि त्यांच्या आर्थिक जबाबदाऱ्या टाळण्यासाठी प्रत्येक उपलब्ध कायदेशीर मार्ग शोधतात. याचा फटका सावकार बँकांना आणि कदाचित संपूर्ण बँकिंग क्षेत्रालाही बसतो, हे नाकारता येत नाही.

४७. पण, आणि हा रगडा आहे, हा मुद्दा आमच्यासमोर मुळीच नाही. उपस्थित केलेला प्रश्न पूर्णपणे वेगळा आहे आणि एकापाठोपाठ एक दावे आणि प्रतिदावे करणार्या या वैयक्तिक आख्यानांच्या कपाटातून लगेच चव्हाट्यावर येण्यापेक्षा त्याचे व्यापक परिणाम आहेत.

४८. आम्ही आता निर्धारसाठी येणारे मुद्दे अधिक बारकाईने ओळखण्यासाठी पुढे जातो.

जे प्रश्न निर्माण होतात

४९. आम्ही या विभागाची सुरुवात समस्येमध्ये काय नाही हे ठरवून करतो . आम्ही हे महत्वाचे मानतो कारण याचिकाकर्त्यांच्या वतीने आमच्यासमोरील युक्तिवाद मोठ्या प्रमाणात होते. तरीही संदर्भ संकुचित पणे परिभाषित केला आहे. त्यामुळे आमच्या

विचारासाठी सादर केलेल्या प्रश्नांखेरीज इतर कोणत्याही प्रश्नांची किंवा मुद्द्यांची उत्तरे आपण देऊ शकत नाही.

५०. विशेषतः प्रार्थनेचे शब्दांकन काहीही असले तरी, सार्वजनिक बँकांच्या उच्चपदस्थ अधिकाऱ्यांव्यतिरिक्त इतर अधिकार्यांनी जारी केलेल्या ओएमला व्यापक आव्हान देण्याचा किंवा इतर कोणत्याही संदर्भात एलओसी जारी करण्याचा प्रश्न विचारात घेण्यास आम्हाला सांगितले गेले नाही. या चर्चेची संपूर्ण चर्चा पीएसबीकडून कर्ज घेणाऱ्या थकबाकीदारांविरुद्ध सुधारित ओएम अंतर्गत सार्वजनिक बँकांनी जारी केलेल्या एलओसीसंदर्भात झाली आहे.

५१. हे लक्षात घेणे महत्वाचे आहे कारण याचिकाकर्त्यांच्या युक्तिवाद आणि युक्तिवादांची व्याप्ती व्यापक आहे. या युक्तिवादांचा विस्तार ओएमसमोरील एकंदर आव्हानापर्यंत होण्याचा धोका आहे, कारण अनेक युक्तिवाद, विशेषतः भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ अन्वये दिलेल्या जगण्याच्या मूलभूत अधिकाराचे घटनाबाह्य उल्लंघन करण्यासंदर्भातील युक्तिवाद अशा व्यापक आव्हानासाठी लागू केले जाऊ शकतात. मात्र, आमच्याआधी सर्वांनी सुधारित ओएमपुरतेच स्वतःला मर्यादित ठेवले आहे, ज्यामुळे सरकारी बँकांच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यांना एलओसी जारी

करण्याची विनंती करण्याची मुभा देण्यात आली आहे. तसे नसते तर विशेषतः भारत सरकारकडून मिळणारे प्रतिसाद खूप वेगळे ठरले असते यात शंका नाही.

५२. आपल्यासमोरील आव्हानेही संदर्भाने समजून घेतली पाहिजेत. कोणतीही तथ्यात्मक सामग्री नाही आणि म्हणूनच एलओसी जारी करण्यासंदर्भात कारवाईचे कोणतेही कारण नाही. समूहातील प्रत्येक याचिका केवळ पीएसबी-ट्रिगर एलओसी आणि त्यांना परवानगी देणाऱ्या ओएममधील सुधारणांवर केंद्रित आहे.

५३. एकत्रित मार्गदर्शक तत्त्वांसह २२ फेब्रुवारी २०२१ च्या मागण्या, आधार आणि शेवटच्या ओएममधून, आम्ही आमच्या निर्णयासाठी ठेवलेले खालील प्रश्न ओळखतो:

(I) भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ अन्वये जगण्याच्या मूलभूत अधिकाराचा भाग असलेल्या परदेशात जाण्याचा अधिकार कोणत्याही शासकीय कायदा किंवा नियंत्रित वैधानिक तरतुदीशिवाय कार्यकारी कारवाईद्वारे संपुष्टात आणला जाऊ शकतो का?

(II) भारताच्या सीमेवरून प्रवेश आणि बाहेर पडण्यावर नियंत्रण ठेवण्याचे संपूर्ण क्षेत्र पासपोर्ट कायदा १९६७ या कायद्याने आधीच पूर्णपणे व्यापलेले आहे का आणि तसे असेल तर ओएम पासपोर्ट कायद्याप्रमाणे असे एलओसी जारी करण्यास अधिकृत करू शकतात का?

(III) भारतीय राज्यघटनेच्या कलम १४ आणि २१ च्या विरोधात ओएम मनमानी आणि घटनाबाह्य आहेत का?

(IV) समावेशन पैकी अध्यक्ष/व्यवस्थापकीय संचालक २२ फेब्रुवारी २०२१ च्या ओएमच्या कलम ६ (बी) (१५) मधील सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे संचालक/ मुख्य कार्यकारी अधिकारी, मागील दुरुस्तीमुळे प्रभावित, कायद्याने चुकीचे आणि (अ) मनमानीच्या कारणास्तव रद्द केले जाऊ शकतात; (ब) अवाजवीपणा; (क) अयोग्य व अवैध वर्गीकरण; किंवा (ड) अनिर्बंध व अतिरेकी सत्तेचे वितरण/प्रत्यायोजन?

(V) २२ फेब्रुवारी २०२१ च्या ओएमचे कलम ६ (एल) सार्वजनिक बँकांना लागू करण्यात आले आहे ते भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४ आणि २१ च्या विरोधात आहे, तसेच मनमानी, अवाजवी आणि असमान आहे कारण एखाद्या विशिष्ट बँकेचे किंवा एखाद्या गटाचे आर्थिक हित संबंध आहेत. बँका किंवा सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका एकत्रितपणे वाजवी, तर्कसंगत किंवा तार्किकदृष्ट्या 'भारताच्या आर्थिक हितसंबंधां'शी

बरोबरी करू शकत नाहीत किंवा त्यांना समान पातळीवर ठेवू शकत नाहीत का?

(VI) २२ फेब्रुवारी २०२१ च्या ओएमचे कलम ६ (जे) भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४ आणि २१ च्या विरोधात आहे आणि स्पष्टपणे मनमानी, अवाजवी आणि असमान आहे कारण यामुळे एलओसींना निश्चित मुदत देण्याऐवजी रद्द होईपर्यंत चालू ठेवण्यास परवानगी दिली जाते??

(VII) संबंधित एलओसी आहेत का-

(१) ओएमच्या विरुद्ध आहेत;

(२) कलम १४ आणि २१ च्या विरोधात भारतीय राज्यघटना (कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या कार्यपद्धतीशिवाय मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन केल्याबद्दल; आणि अनिवार्य किमान प्रक्रियात्मक निकषांचे पालन करण्यात अपयश; अवाजवीपणा; मनमानी; समानतेचा अभाव) आणि

(३) सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकेच्या आर्थिक हिताची तुलना "भारताच्या आर्थिक हिताशी"करणे मनमानी, अवाजवी आणि असमान आहे. त्वरित संदर्भासाठी, आम्ही प्रश्नातील तीन कलमे त्वरित पुनरुत्पादित करतो:

५४. भारतीय नागरिक आणि परदेशी नागरिकांच्या संदर्भात लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी) जारी करण्यासंदर्भात विद्यमान मार्गदर्शक तत्त्वांचा या मंत्रालयाने आढावा घेतला आहे. विविध भागधारकांशी सल्लामसलत करून आणि वरील परिच्छेद १ मध्ये नमूद केलेल्या या मंत्रालयाच्या पत्रांद्वारे/ ओ.एम.द्वारे जारी करण्यात आलेल्या सर्व विद्यमान मार्गदर्शक तत्त्वांचे पालन केल्यानंतर, सक्षम प्राधिकरणाच्या मान्यतेने निर्णय घेण्यात आला आहे की भारतीय नागरिक आणि परदेशी यांच्या संदर्भात लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी) जारी करण्याच्या उद्देशाने सर्व संबंधितांनी पुढील एकत्रित मार्गदर्शक तत्त्वांचे पालन केले जाईल:-

(ब) एलओसी उघडण्याची विनंती संबंधित एजन्सीच्या मान्यतेने केली जाणे आवश्यक आहे जे या पदाच्या खाली नसलेले अधिकारी असतील...

सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष / व्यवस्थापकीय

संचालक/ मुख्य कार्यकारी

(जे) उघडलेला एलओसी जोपर्यंत प्रवर्तकाकडूनच बीओआयला

हटविण्याची विनंती प्राप्त होत नाही तोपर्यंत लागू राहील .

कोणताही एलओसी आपोआप डिलीट होणार नाही. मूळ

एजन्सीने तिमाही आणि वार्षिक आधारावर आपल्या सांगण्यावरून उघडण्यात आलेल्या एलओसीचा आढावा घेत राहावे आणि अशा पुनरावलोकनानंतर एलओसी हटविण्याचा प्रस्ताव त्वरित सादर करावा. बीओआयने सामान्य चॅनेलद्वारे तसेच ऑनलाइन पोर्टलद्वारे एलओसी प्रवर्तकांशी संपर्क साधावा. ज्या व्यक्तीच्या विरोधात एलओसी उघडण्यात आली आहे ती व्यक्ती यापुढे मूळ एजन्सीला किंवा सक्षम न्यायालयाला नको आहे, अशा सर्व प्रकरणांमध्ये, एलओसी हटविण्याची विनंती बीओआयला त्वरित कळविली पाहिजे जेणेकरून व्यक्तीचे स्वातंत्र्य धोक्यात येणार नाही.

(ल) अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये, वरील मार्गदर्शक तत्त्वांमध्ये समाविष्ट नसलेल्या अशा प्रकरणांमध्येही एलओसी जारी केले जाऊ शकतात, ज्याद्वारे वरील खंड (ब) मध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही प्राधिकरणाच्या विनंतीनुसार एखाद्या व्यक्तीचे भारतातून प्रस्थान नाकारले जाऊ शकते, जर अशा व्यक्तीचे जाणे भारताच्या सार्वभौमत्वास किंवा सुरक्षिततेस किंवा अखंडतेस

हानिकारक आहे किंवा तेच आहे कोणत्याही देशाबरोबरच्या
द्विपक्षीय संबंधांसाठी किंवा भारताच्या सामरिक आणि / किंवा
आर्थिक हितासाठी हानिकारक आहे किंवा जर अशा व्यक्तीला
बाहेर जाण्याची परवानगी दिली गेली तर तो संभाव्यतः
दहशतवादी कृत्य किंवा राज्याविरुद्ध गुन्हे करू शकतो आणि /
किंवा कोणत्याही वेळी व्यापक सार्वजनिक हितासाठी अशा
प्रस्थानास परवानगी दिली जाऊ नये.

५५. या प्रश्नांची उत्तरे देण्यासाठी आपण खालील मुद्द्यांकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे.

(अ) कार्यालयीन मेमोरेंडमचे नेमके स्वरूप;

(ब) भारतीय राज्यघटनेचे कलम २१ आणि परदेशात जाण्याचा
अधिकार;

(क) अनुच्छेद ५३ अन्वये कार्यकारीचे अधिकार, भारतीय राज्यघटनेचे
७३ व ७७;

(ड) पासपोर्ट कायदा आणि अधिग्रहित क्षेत्राचा सिद्धांत; (५) एलओसी
जारी करण्याची पद्धत.

1 पुढील विश्लेषणात आपण प्रत्येक बाजूचे सादरीकरण रेखीव

५६. पद्धतीने मांडण्यापेक्षा या अनुक्रमणाचे अनुसरण केले आहे. यावर चर्चा करताना आम्ही प्रतिस्पर्धी युक्तिवादांचा विचार केला आहे.

इ.कार्यालयीन निवेदनाचे स्वरूप[संपादन]

५७. ओएमचे स्वरूप स्पष्ट पणे समजून घेण्यासाठी आदित्य ठक्कर यांच्या मार्गदर्शनाखाली तयार केलेल्या अतिशय उत्कृष्ट आणि पद्धतशीर टिपणाच्या आधारे सिंग यांनी सादर केलेल्या निवेदनाकडे वळतो. आम्ही असे करतो कारण, शेवटी, ओएम केंद्र सरकारद्वारे जारी केले जातात आणि ओएमची उत्पत्ती आणि आवश्यकता स्पष्ट करण्यासाठी कोणतीही चांगली स्थिती नाही.

५८. सिंह यांनी आम्हाला २४ जानेवारी २०२२ च्या उत्तरात भारत सरकारच्या प्रतिज्ञापत्राकडे नेले (२०२१ च्या रिट याचिका क्रमांक ३३३८, करेन बाहेती आणि एएनआर विरुद्ध भारत सरकार आणि ओआरएस मध्ये दाखल). परिच्छेद २ मध्ये भारत सरकारने स्पष्ट केले आहे की राष्ट्रीय सुरक्षा, सुरक्षा आणि सार्वभौमत्वाच्या चिंतेने हवाई, समुद्र आणि जमीनमार्गे आंतरराष्ट्रीय चेकपोस्टद्वारे व्यक्तींच्या प्रवेश आणि बाहेर पडण्यावर लक्ष ठेवण्यासाठी एजन्सी स्थापन करण्याची मागणी केली आहे. हे केवळ भारतीय नागरिकांपुरते मर्यादित नव्हते. १९७१ मध्ये गृह मंत्रालयाने सीमा नियंत्रण एजन्सी म्हणून ब्युरो ऑफ इमिग्रेशनची स्थापना केली. ही संस्था भारतातील सर्व

आंतरराष्ट्रीय चेकपोस्टवरील सर्व प्रवाशांच्या प्रवेश आणि बाहेर पडण्यावर नजर ठेवते. देशाच्या राष्ट्रीय सीमा ओलांडणाऱ्या भारतीय किंवा परदेशी कोणालाही अनिवार्य इमिग्रेशन चेकमधून जावे लागते. चेकपोस्टवर बीओआयचे अधिकारी कार्यरत आहेत. या प्रक्रियेत पासपोर्ट, नागरिकत्वाची स्थिती आणि व्हिसा तपासणी चा समावेश आहे. हे चेकपोस्ट देशातील पहिले प्रवेश द्वार आणि शेवटचे एक्झिट पॉईंट आहेत. त्याशिवाय राष्ट्रीय सीमाओलांडून होणारी अनधिकृत वाहतूक रोखणे अशक्य असल्याचे प्रतिज्ञापत्रात म्हटले आहे; त्यामुळे देशाच्या सुरक्षेला धोका निर्माण होणार आहे. जगातील प्रत्येक देशात अशीच व्यवस्था आहे.

५९. या प्रणालीचा एक अतिरिक्त हेतू आहे. ही प्रणाली निरुपयोगी कसरत नाही किंवा नियमित रबर-स्टॅम्पिंग नाही. परदेशी आणि भारतीय नागरिक अशा दोन्ही व्यक्ती आहेत, ज्यांना एखाद्या कायद्याची अंमलबजावणी करणार् या एजन्सीला (जसे की पोलिस, इंटरपोल इत्यादी) हवे किंवा 'हितसंबंध' असू शकतात किंवा जे अटक टाळत असतील किंवा ज्यांच्या आंतरराष्ट्रीय हालचालींवर लक्ष ठेवणे, देखरेख ठेवणे आणि आवश्यक असेल तेथे रोखणे आवश्यक आहे. सीमेवरील चौक्यांवर अशा व्यक्तीला अडवून कायद्यासमोर आणले जाऊ शकते. दहशतवादी, लहान मुलांची छेड काढणारे,

रॅकेटबाज, हवाला विक्रेते, तस्कर आणि त्या देशातील इतरांना सातत्याने रोखले जाते, पकडले जाते आणि कायद्याच्या अधीन केले जाते.

६०. बीओआय विविध अंमलबजावणी आणि गुप्तचर यंत्रणांनी जारी केलेल्या अशा वॉच विनंत्यांचा सर्वसमावेशक डेटाबेस ठेवते. हे संबंधित एलओसी आहेत. बीओआय संपूर्ण तपशीलांसह एलओसी डेटाबेस ठेवते. हा डेटाबेस नवी दिल्लीतील बीओआय मुख्यालयात केंद्रीयरित्या ठेवला जातो.

६१. परंतु, आणि हे महत्वाचे आहे, बीओआय कोणत्याही एलओसीला ट्रिगर करत नाही किंवा उद्धवत नाही. एलओसी जारी करत नाही. प्रतिज्ञापत्रात म्हटले आहे की, केवळ एलओसीचे 'कस्टोडियन' आणि संबंधित मूळ एजन्सीने विनंती केलेल्या एलओसीचा डेटाबेस राखण्याची जबाबदारी असलेली संस्था आहे. ही व्यवस्था प्रशासकीयदृष्ट्या आवश्यक आहे.

६२. अशी व्यवस्था केल्याशिवाय म्हणजेच इमिग्रेशन सिस्टीममध्ये डेटाबेस ठेवल्याशिवाय रिक्वेस्ट/ओरिजिनेटिव्ह एजन्सीच्या विनंतीपत्रावर कारवाई करणे शक्य नाही.

६३. १९७९ पर्यंत 'व्हिसा-डेस्क सिस्टीम' असायची. ही आज लुक आऊट सिस्टीम म्हणून ओळखली जाते. व्हिसा-डेस्क प्रणाली पूर्णपणे ऑनलाइन किंवा मॅन्युअल होती.

लुक आऊट सिस्टीम डिजिटायज्ड आहे; कारण फिजिकल व्हिसा-डेस्क सिस्टीम लवकरच अकार्यक्षम झाली. १९७९ मध्ये बीओआयमध्ये औपचारिक एलओसी प्रणाली सुरू करण्यात आली. हा बीओआयचा अविभाज्य भाग आहे.

६४. परिच्छेद ६ मध्ये प्रतिज्ञापत्रात म्हटले आहे:

एलओसी कारवाई ही मूळ एजन्सीने कायदेशीररित्या विनंती केलेली कोणतीही गोष्ट असू शकते आणि केवळ "एखाद्या नागरिकाला भारताबाहेर जाण्यापासून रोखणे"किंवा "वांछित व्यक्तीला अटक करणे"नाही.

६५. त्यामुळे ओएम म्हणजे मूळ एजन्सीच्या सांगण्यावरून एलओसी जारी करण्याची चौकट आहे. दुसऱ्या शब्दांत, ओएम हा मूलभूत कायदा अजिबात नाही. विक्रम शर्मा आणि सुमेर सालकन या दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या दोन निर्णयांनुसार आवश्यक मार्गदर्शक तत्त्वे आणि चौकट या अंतर्गत सूचना आहेत . सिंह यांनी ओएमच्या कलम ८ (ई) आणि ८ (एफ) वर जोर दिला (२२ फेब्रुवारी २०२१ च्या कलम ६ (एफ) आणि ६ (जी) च्या अनुषंगाने २७ ऑक्टोबर २०१० च्या एकत्रित ओएममधून):

अ ज्या व्यक्तीच्या संदर्भात एलओसी उघडायचा आहे, त्या व्यक्तीची संपूर्ण ओळख तपशील वर नमूद केलेल्या प्रोफॉर्मामध्ये

दर्शविला गेला आहे याची खात्री करण्यासाठी मूळ एजन्सीने काळजी घेणे आवश्यक आहे.हे लक्षात घेतले पाहिजे की लिंग आणि राष्ट्रीयता व्यतिरिक्त संलग्न प्रोफॉर्मामध्ये दिलेल्या किमान तीन ओळखीचे मापदंड उपलब्ध असल्याशिवाय एलओसी उघडता येत नाही. मात्र, संबंधित व्यक्तीचे नाव आणि पासपोर्टचा तपशील उपलब्ध असल्यास एलओसी देखील जारी केला जाऊ शकतो. एलओसी विनंत्यांचे सतत पुनरावलोकन करणे आणि सक्रियपणे अतिरिक्त मापदंड प्रदान करणे ही प्रवर्तकाची जबाबदारी आहे. कमीत कमी छळ अस्सल प्रवासी. अ एलओसीच्या अनुषंगाने इमिग्रेशन अधिकाऱ्यांनी केलेल्या कारवाईची कायदेशीर जबाबदारी मूळ एजन्सीची आहे.

(जोर जोडला)

६६. याव्यतिरिक्त, २७ ऑक्टोबर २०२० च्या ओएमचे कलम ८ (जी) आणि ८ (एच) (२२ फेब्रुवारी २०२१ च्या कलम ६ (एच) आणि ६ (आय) शी सुसंगत)

म्हणतात:

अ आयपीसी किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्हांमध्ये एलओसीचा आधार घ्यावा लागतो. 'एलओसी उघडण्याचे कारण'यासंबंधी संलग्न प्रोफॉर्मातील कॉलम ४ मधील तपशील नेहमीच प्रदान करणे आवश्यक आहे ज्याशिवाय एलओसीच्या विषयाला अटक / ताब्यात घेतले जाणार नाही.

अ आयपीसी किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्हा नसलेल्या प्रकरणांमध्ये, एलओसी विषयाला ताब्यात घेतले जाऊ शकत नाही / अटक केली जाऊ शकत नाही किंवा देश सोडून जाण्यापासून रोखले जाऊ शकत नाही. मूळ एजन्सी केवळ अशी विनंती करू शकते की त्यांना अशा प्रकरणांमध्ये विषयाच्या आगमन / प्रस्थानाबद्दल माहिती देण्यात यावी.

(जोर जोडला)

६७. म्हणून सिंग नोटच्या परिच्छेद १६ वर भर देतात:

१६. वर परिच्छेद अधिक विशेषतः उप-परिच्छेद (ज) विशेषतः स्पष्ट करतो की ज्या प्रकरणांमध्ये दखलपात्र गुन्हा नाही अशा प्रकरणांमध्ये एलओसी विषयाला ताब्यात घेतले जाऊ शकत नाही / अटक केली जाऊ शकत नाही किंवा देश सोडून

जाण्यापासून रोखले जाऊ शकत नाही आणि मूळ एजन्सी केवळ विनंती करू शकते की अशा प्रकरणांमध्ये विषयाच्या आगमन / प्रस्थानाबद्दल त्यांना सूचित केले जावे.

(जोर जोडला)

६८. त्यानंतर सिंग यांनी उत्तरात प्रतिज्ञापत्रातील काही भागांतून केंद्र सरकारची भूमिका स्पष्ट केली. ते नोटेच्या परिच्छेद २५ मध्ये पुनरुत्पादित केले आहेत. आम्ही त्यांना खाली सेट केले.

मी असे म्हणतो की, लुक-आऊट निर्देशांचा कृती भाग एजन्सी जारी करण्याचा विशेषाधिकार आहे आणि लुक -आऊट जारी करण्याच्या आवश्यकतेबद्दल समाधानी आणि न्याय्य ठरल्यानंतरच ती लुक -आऊट डेटाबेसमध्ये रेकॉर्ड प्रविष्ट करण्यासाठी औपचारिक विनंती (सर्व आवश्यक मापदंड देणार्या विशिष्ट नमुन्यात) ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन मुख्यालय, नवी दिल्ली शी संपर्क साधू शकते. लुक-आऊटची गरज भागवणे आणि इमिग्रेशन अधिकाऱ्यांकडून अपेक्षित अपेक्षित कृती निर्दिष्ट करणे ही मूळ एजन्सीची जबाबदारी आहे लुक आऊट रिक्वेस्ट प्रोफॉर्मामध्ये एलओसीच्या प्रवर्तकाला इमिग्रेशन चेकदरम्यान ज्या व्यक्तीचा तपशील एलओसीमध्ये नमूद केला आहे त्या व्यक्तीला अडवल्यास "इमिग्रेशन अधिकार यांनी सुरू करणे आवश्यक

कारवाई"प्रदान करणे आवश्यक आहे.मूळ एजन्सीद्वारे अशा विशिष्ट एलओसी कृती विनंतीशिवाय, ब्युरोद्वारे कोणताही लुक-आऊट राखला जाणार नाही इमिग्रेशन.इमिग्रेशन अधिकारी एलओसी प्रवर्तक एजन्सीच्या विनंतीनुसार आंतरराष्ट्रीय प्रवाशांना कोणत्याही एलओसी कारवाईच्या अधीन राहून इमिग्रेशन क्लिअरन्स देण्याची त्यांची भूमिका पार पाडतात.

मी म्हणतो की २७.१०.२०१० च्या ओ.एम.नुसार, एलओसीच्या अनुषंगाने इमिग्रेशन अधिकाऱ्यांनी केलेल्या कारवाईची कायदेशीर जबाबदारी मूळ एजन्सीची आहे, ब्युरो ऑफ इमिग्रेशनची नाही....

मी असे म्हणतो की ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन, बॉर्डर कंट्रोल एजन्सी म्हणून केवळ एलओसीचे संरक्षक आहे, जे एलओसी सांभाळते आणि मूळ एजन्सीच्या सांगण्यावरून इमिग्रेशन चेक पोस्टवर एलओसी विषयांवर कारवाई करते. शिवाय, एलओसीच्या अनुषंगाने इमिग्रेशन अधिकाऱ्यांनी केलेल्या कारवाईची कायदेशीर जबाबदारी मूळ एजन्सीची आहे.

मी म्हणतो की, व्यावहारिकदृष्ट्या, एलओसी ही एक प्रक्रिया आहे जी इमिग्रेशनब्युरोने अधिकृत सरकारी एजन्सीकडून प्राप्त केलेल्या पत्रावर सुरू केली आहे जी त्या एजन्सीला कायदेशीर आवश्यकता पूर्ण करण्यासाठी, अटक टाळणार् या व्यक्तीला अटक करण्यासाठी, फरार गुन्हेगारांना पकडण्यासाठी

किंवा जामिनावर असलेल्या विचाराधीन कैद्यांची उपस्थिती सुनिश्चित करून न्यायालयीन कार्यवाहीस सुलभ करण्यासाठी आवश्यक आहे. एलओसी हे सक्षम प्राधिकरणाच्या सांगण्यावरून उघडले जाते आणि संबंधित व्यक्ती एकतर वांछित किंवा संशयित आहे आणि ही विनंती कायद्याच्या योग्य प्रक्रियेनुसार आहे याची तपासणी केल्यानंतरच इमिग्रेशन ब्युरोकडे अशा विनंत्या पाठविणे हे संबंधित सक्षम प्राधिकरणाचे आहे.

35 मी असे म्हणतो की केंद्र सरकारच्या सक्षम प्राधिकरणाने जारी केलेले कार्यालय स्मरणपत्र पुस्तिकाचा हेतू पूर्ण करते कारण ते लुक - आऊट परिपत्रक राखण्याची मार्गदर्शक तत्त्वे प्रदान करते आणि त्यांच्या माहिती आणि वापरासाठी भारतातील सर्व सरकारी एजन्सी आणि परदेशातील भारतीय मिशनमध्ये प्रसारित केले जाते. इमिग्रेशन चेक पोस्टवर इमिग्रेशन चेक पोस्टवर इमिग्रेशन चेक पोस्टवर इमिग्रेशन अधिकाऱ्यांकडून विशिष्ट कारवाई सुरू करण्यासाठी इमिग्रेशन ब्युरोकडे विनंती करण्याचा अधिकार ऑफिस मेमोरेंडम काही एजन्सींना देतो, जसे की व्यक्तींच्या आगमन / प्रस्थानाची माहिती देणे, व्यक्तीच्या गंतव्य स्थानाची माहिती देणे, एखाद्या व्यक्तीला अटक करणे, एखाद्या व्यक्तीला

ताब्यात घेणे, एखाद्या व्यक्तीचे देशाबाहेर जाणे थांबविणे, परदेशी व्यक्तीचा भारतात प्रवेश रोखणे. तथापि, कार्यालयीन निवेदनात एलओसी प्रवर्तकांनी विनंती केलेल्या कोणत्याही विशिष्ट श्रेणी किंवा विशिष्ट कृतीचे निर्देश किंवा सूचना नाहीत. इमिग्रेशन अधिकार्यांनी कोणती कारवाई करायची हे ठरवण्याचा अधिकार एलओसीचा आहे, इमिग्रेशन ब्युरो किंवा गृह मंत्रालयाचा नाही. केंद्र सरकारच्या सक्षम प्राधिकरणाने अशा प्रकारे जारी केलेले कार्यालयीन निवेदन म्हणजे एलओसी प्रवर्तकांच्या वापरासाठी जारी केलेली मार्गदर्शक तत्त्वे आहेत.

36 मी असे म्हणतो की एलओसी प्रवर्तकांनी मानक एलओसी विनंती स्वरूपात एलओसी विनंत्या वाढवताना मार्गदर्शक तत्त्वांचे अनुसरण केले पाहिजे जे एलओसीच्या अनुषंगाने सीमा नियंत्रणावर इमिग्रेशन अधिकाऱ्यांकडून अपेक्षित कारवाई स्पष्टपणे निर्दिष्ट करते. अपेक्षित "एलओसी कारवाई" एलओसी प्रवर्तकांनी परिस्थिती आणि कायदानुसार आवश्यकतेनुसार ठरवणे आवश्यक आहे. ब्युरो ऑफ इमिग्रेशनची भूमिका अशी आहे की अशा प्रकारे स्वाक्षरी केलेल्या आणि कृतीसाठी जारी केलेल्या मूळ एजन्सीच्या विनंतीनुसार लुक-आऊट

कायम ठेवणे. एलओसी प्रवर्तकाच्या विनंतीनुसार एलओसी कारवाई
निवडण्यात किंवा कोणत्याही एलओसी कारवाईत सुधारणा करण्यात
ब्युरो ऑफ इमिग्रेशनची कोणतीही भूमिका नाही.

४५. मी म्हणतो की या ओयेम एकमेव हेतू एलओसीच्या देखभालीसाठी
मार्गदर्शक तत्त्वे म्हणून कार्य करणे आहे, जी ब्युरो ऑफ इमिग्रेशनच्या
सीमा नियंत्रण क्रियाकलापांमध्ये अनुसरण करणे एक अपरिहार्य प्रक्रिया
आहे.

(जोर जोडला)

६९. भारत संघराज्याची भूमिका स्पष्ट आहे. त्याबाबत कोणतीही संदिग्धता नाही. या
माहितीच्या आधारे सिंग यांनी म्हटले आहे की, ओएम परदेशात जाण्याच्या
अधिकारावर किंवा कोणत्याही मूलभूत अधिकारावर अजिबात निर्बंध घालत नाहीत.
ओएम केवळ मार्गदर्शक तत्त्वे आहेत आणि सीमा नियंत्रण एजन्सीची मदत घेण्यासाठी
मूळ एजन्सींसाठी सुसंगत प्रोटोकॉल स्थापित करण्यासाठी एक चौकट आहे. या
कारवाईसाठी आणि त्यांच्या गरजेसाठी केवळ मूळ एजन्सी च जबाबदार आणि
जबाबदार आहे. मूळ एजन्सी वेगवेगळ्या प्रकारच्या कारवाईची विनंती करू शकते:

(अ) ताब्यात घेऊन स्थानिक पोलिसांच्या स्वाधीन करा (दखलपात्र गुन्हात);

(ब) ताब्यात घ्या आणि कळवा (पुढील सूचनांची प्रतीक्षा करा);

(क) भारतात प्रवेश रोखणे (केवळ परदेशी लोकांच्या बाबतीत);

(ड) भारतातून बाहेर पडणे टाळा (भारतीय आणि दोन्ही भारतीयांसाठी परदेशी);

(इ) फक्त आगमन/प्रस्थान (विवेकी पहारे) कळवा;

(फ) सीमाशुल्क एलओसी (माहितद्या) सीमाशुल्क हुकमत वर त्यांच्या पाठपुराव्यासाठी प्रवेश/निर्गमन)

(ज) न्यायालयाने परवानगी दिली तरच प्रस्थानास परवानगी द्या, अन्यथा बाहेर पडण्याची परवानगी नाही (सामान्यतः भारतातील न्यायालयांद्वारे आदेश दिले जातात);

७०. सिंह यांचे म्हणणे आहे की, कोणत्या प्रकारची कारवाई करायची हे एजन्सीचे कार्यक्षेत्र आहे.

७१. शेवटी, ते नमूद करतात की एलओसी जारी करण्याशी संबंधित कोणताही कायदा नाही; परंतु एलओसी जारी करण्यासाठी ओएम तयार करताना कार्यकारी अधिकाराचा वापर कायम ठेवण्यासाठी हे पुरेसे कारण असल्याचे त्यांचे म्हणणे आहे.

७२. म्हणून भारत संघाची भूमिका अशी आहे:

अ ओएम केवळ मार्गदर्शक तत्त्वे किंवा एलओसी जारी करण्यासाठी एक चौकट आहे;

ब बीओआय स्वतः एलओसीला चालना देत नाही किंवा उद्धवत नाही; हे फक्त डेटाबेस ठेवते आणि विनंतीनुसार त्यांची अंमलबजावणी करते;

क ओएम स्वतः कोणतेही ठोस अधिकार तयार करत नाहीत, कारण कायद्याचे पालन सुनिश्चित करण्याची जबाबदारी एलओसीला विनंती करणार्या मूळ एजन्सीची असते;

ड स्वतःहून ओएम कोणत्याही मूलभूत अधिकारांवर गदा आणत नाहीत.

इ एलओसी डेटाबेसची देखभाल हा सीमा नियंत्रणाचा एक आवश्यक भाग आहे.

७३. किमान ओएमच्या स्वरूपाच्या प्रश्नावर तरी आता फारसा वाद होऊ शकत नाही. तथापि, सध्याच्या पीएसबी-उत्पत्ती एलओसीच्या संदर्भात केवळ मार्गदर्शक तत्त्वे,

प्रोटोकॉल किंवा फ्रेमवर्क म्हणून पाहिले जात असले तरी या ओएमचा प्रभाव अधिक वादग्रस्त आहे.

७४. हे आपल्याला वादाच्या मुळाशी, परदेशात जाण्याच्या मूलभूत अधिकाराकडे घेऊन जाते.

अनुच्छेद २१ आणि मूलभूत परदेशात जाण्याचा अधिकार

वैयक्तिक स्वातंत्र्याची हमी

७५. कलम २१ मध्ये म्हटले आहे:

जीवनाचे व वैयक्तिक स्वातंत्र्याचे रक्षण—कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या कार्यपद्धतीशिवाय कोणत्याही व्यक्तीला त्याच्या जीवनापासून किंवा वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित ठेवले जाणार नाही.

(जोर जोडला)

७६. आपल्या घटनात्मक न्यायशास्त्राच्या अगदी सुरुवातीच्या काळात, आणि नंतर इतर कोणतेही मतभेद झाले असले, तरी दोन मूलभूत तत्वे उदयास आली: पहिली, अनुच्छेद २१ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे "कायद्याने

स्थापित केलेली प्रक्रिया"ही कायद्याने स्थापित केलेली प्रक्रिया आहे;³आणि दुसरं, कलम २१ मध्ये फिरण्याचा आणि परदेशात प्रवास करण्याचा अधिकार समाविष्ट आहे. सतवंतसिंग साहनी विरुद्ध सहाय्यक पासपोर्ट अधिकारी-⁴सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे की, कलम २१ मध्ये परदेशात जाण्याचा अधिकार समाविष्ट आहे आणि हा अधिकार कमी करण्यासाठी किंवा प्रतिबंधित करण्यासाठी कायद्याने प्रक्रिया करणे आवश्यक आहे. सतवंतसिंग मधील काही निरीक्षणे विचित्र वाटतात

के. सुब्बा राव, मुन्या.- सतवंत सिंह साहनी, याचिकाकर्ते भारताचे नागरिक आहेत. ते इंडियूरोपियन ट्रेडिंग कॉर्पोरेशनच्या नावाने

3 ए. के. गोपालन विरुद्ध मद्रास राज्य, आकाशवाणी १९५० एससी २७ या खटल्यात तसे मान्य करण्यात आले आहे; मूलभूत हक्कांवर गदा आणण्याच्या अधिकारापेक्षा वेगळा प्रस्ताव. गोपालन मधील फजल अली जे यांचा विरोध आणि खडक सिंग विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य, आकाशवाणी १९६३ एससी १२९५ मधील अल्पसंख्याकांचे मत आरसी कूपर विरुद्ध भारत सरकार, (१९७०) १ एससीसी २४८ मध्ये कायम ठेवण्यात आले. एकीकडे कलम १९ आणि दुसरीकडे कलम २१ आणि २२ हे वेगळे 'वॉटरटाइट'विभाग नाहीत; ते एकत्र वाचायला हवेत. यामुळे कलम २१ अन्वये वैयक्तिक स्वातंत्र्य या संकल्पनेचा विस्तार सुरू झाला.

4 आकाशवाणी १९६७ एससी १८३६ : १९६७ एससीसी ऑनलाइन एससी २१ : (१९६७) ३ एससीआर ५२५.

आज कारण सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांच्या वतीने हेच युक्तिवाद आपल्यासमोर आहेत.

ऑटोमोबाईल पार्ट आणि अभियांत्रिकी वस्तूंचे आयातदार , निर्यातदार आणि निर्माता यांचा व्यवसाय करतात. 'साहनी इंडस्ट्रीज'या नावाने ते अभियांत्रिकी वस्तूंचा आणखी एक व्यवसाय करतात. आपल्या व्यवसायाच्या उद्देशाने याचिकाकर्त्याने परदेशात जाणे आवश्यक आहे. सन १९५८ पासून ते आपल्या व्यवसायाच्या अनुषंगाने परदेशात जाण्यासाठी पासपोर्ट घेत होते. ८ डिसेंबर १९६६ रोजी त्यांनी भारत सरकारकडून नियमित पासपोर्ट मिळवला जो २२ मार्च १९६९ पर्यंत वैध आहे. तसेच २७ ऑक्टोबर १९६५ रोजी त्यांनी दुसरा पासपोर्ट मिळवला जो २२ मार्च १९६७ पर्यंत वैध होता. ३१ ऑगस्ट १९६६ रोजी सहाय्यक पासपोर्ट अधिकारी, भारत सरकार, परराष्ट्र मंत्रालय, नवी दिल्ली यांनी याचिकाकर्त्याला पत्र लिहून हे दोन्ही पासपोर्ट परत करण्याची विनंती केली, कारण तिसरा प्रतिवादी, भारत सरकारने याचिकाकर्त्याला देण्यात आलेली पासपोर्ट सुविधा काढून घेण्याचा निर्णय घेतला होता . त्याचप्रमाणे दुसरा प्रतिवादी प्रादेशिक पासपोर्ट अधिकारी, मुंबई यांनी याचिकाकर्त्याला २४ सप्टेंबर १९६६ रोजी पत्र लिहून हे दोन्ही पासपोर्ट तातडीने सरकारकडे सुपूर्द करण्याचे आवाहन केले आणि तसे न केल्यास

त्याच्यावर कारवाई केली जाईल, असे कळवले.याचिकाकर्त्याने प्रतिवादींना पत्र लिहून आपल्या निर्णयाचा फेरविचार करण्याची विनंती केली असली तरी त्यांच्याकडून कोणतेही उत्तर मिळाले नाही. प्रतिवादींच्या या कृतीमुळे घटनेच्या अनुच्छेद २१ आणि १४ अन्वये त्यांच्या मूलभूत अधिकारांचे उल्लंघन होत असल्याचा आरोप करत याचिकाकर्त्याने या दोन पत्रांमधील वरील निर्णय मागे घेण्याचे आणि रद्द करण्याचे निर्देश देणारे परमादेश किंवा इतर योग्य रिट किंवा रिट जारी करण्यासाठी या न्यायालयात रिट याचिका दाखल केली. या निर्णयाच्या अंमलबजावणीत कोणतीही पावले किंवा कार्यवाही करण्यास टाळाटाळ करणे आणि याचिकाकर्त्यास उपरोक्त दोन पासपोर्ट आणि त्याच्या पासपोर्ट सुविधांपासून वंचित ठेवणे टाळणे.

२. प्रतिवादींनी प्रामुख्याने याचिकाकर्त्याच्या मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन झाले नाही, याचिकाकर्त्याने प्राप्त केलेल्या आयात परवान्यांच्या अटींचे उल्लंघन केले, निर्यात आणि आयात नियंत्रण कायदांतर्गत गुन्ह्यांसंदर्भात त्याच्याविरुद्ध चौकशी सुरू आहे आणि जर याचिकाकर्त्याकडे पासपोर्ट चालू ठेवण्यास परवानगी दिली गेली तर तो

भारत सोडून जाण्याची शक्यता आहे याबद्दल पासपोर्ट अधिकारी समाधानी आहेत आणि न्यायालयासमोर खटल्याला सामोरे जाण्यासाठी परत न येणे आणि म्हणूनच त्याचे पासपोर्ट जप्त करण्यात आले. शिवाय पासपोर्ट हा एक दस्तऐवज आहे जो एखाद्या व्यक्तीला त्याच्या राजकीय कार्याचा वापर करून राष्ट्रपतींच्या मर्जीने जारी करण्यात आला होता आणि तो एक राजकीय दस्तऐवज होता आणि पासपोर्ट देण्यास नकार देणे हा न्यायालयात पुनरावलोकनाचा विषय होऊ शकत नाही, असा ही आरोप करण्यात आला होता. याच कारणास्तव याचिकाकर्त्याला पासपोर्ट देण्याचा अधिकार नसल्याचा आरोप करण्यात आला होता.

४. याचिकाकर्त्याचे विद्वान वकील श्री सोराबजी यांच्या युक्तिवादाचा सारांश असा देता येईल: भारत सोडून भारताबाहेर जाण्याचा आणि भारतात परतण्याचा अधिकार हा घटनेच्या अनुच्छेद २१ अन्वये दिलेल्या वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा भाग आहे. (२) पासपोर्ट देण्यास नकार देणे किंवा दिलेला पासपोर्ट काढणे म्हणजे वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित राहणे होय, (अ) एखाद्या नागरिकाला भारत सोडणे किंवा परदेशात जाणे किंवा पासपोर्टशिवाय भारतात परतयेणे व्यावहारिकदृष्ट्या शक्य नाही, (ब)

शिपिंग आणि ट्रॅव्हल्स कंपन्यांना पासपोर्टशिवाय प्रवाशांना विमानात घेऊ नये, अशा सूचना दिल्या जातात, (क) भारतीय पासपोर्ट कायदानुसार पासपोर्टशिवाय भारतात पुन्हा प्रवेश केल्यास दंड आकारला जातो. (३) वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित राहणे हे कलम २१ च्या अर्थातर्गत कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या प्रक्रियेनुसार नाही, कारण देशातील नागरिकांना परदेशात जाण्यासाठी कोणतेही निर्बंध घालणारा कोणताही कायदा नाही. (४) एखाद्या व्यक्तीला पासपोर्ट न देण्याबाबत प्रतिवादींना दिलेला अनिर्बंध विवेक राज्यघटनेच्या कलम १४ चा अवमान करतो कारण (अ) राज्याला समान व्यक्तींमधील भेदभाव करण्यास सक्षम करते आणि कायद्याच्या राज्याच्या सिद्धांताचा अपमान करते, (ब) कायद्याच्या राज्यानुसार नागरिकांच्या अधिकारांवर प्रतिकूल परिणाम करणारी कार्यकारी कारवाई कायदानुसार असणे आवश्यक आहे. आणि (५) वरील आदेश फेअरप्लेच्या तत्वांचा अवमान करतात.

७. आंतरराष्ट्रीय करार आणि राष्ट्रांमधील वापरामुळे भारतात राहणाऱ्या व्यक्तीला पासपोर्ट असल्याशिवाय काही अपवाद वगळता परदेशात जाणे शक्य होत नाही. भारत सरकारने शिपिंग आणि एअरलाइन्स

कंपन्यांना निर्देश दिले आहेत की, वैध पासपोर्ट असल्याशिवाय भारतातून बाहेर पडणाऱ्या प्रवाशांना विमानात घेऊ नये. भारतीय पासपोर्ट कायदा १९२० च्या कलम ३ अन्वये केंद्र सरकार भारतात प्रवेश करणाऱ्या व्यक्तींकडे पासपोर्ट असणे आवश्यक असलेले नियम बनवू शकते. या कायद्याच्या कलम ३ अन्वये मिळालेल्या अधिकाराचा वापर करून केंद्र सरकारने नियम तयार केले. नियम ३ अन्वये भारताबाहेरील कोणत्याही ठिकाणाहून जाणारी कोणतीही व्यक्ती नियम-४ मधील अटींनुसार वैध पासपोर्ट असल्याशिवाय पाणी, जमीन किंवा हवाई मार्गाने भारतात प्रवेश करू शकत नाही किंवा प्रवेश करण्याचा प्रयत्न करू शकत नाही. या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये अशा कोणत्याही व्यक्तीला विहित दर्जाच्या खाली नसलेल्या पोलिस अधिकाऱ्याकडून अटक करता येते; आणि नियमांच्या नियम ६ अन्वये या नियमांचे उल्लंघन करणार् या व्यक्तीस ३ महिन्यांपर्यंत कारावास किंवा दंड किंवा दोन्ही शिक्षा होऊ शकतात. या कायद्याच्या कलम ५ अन्वये केंद्र सरकारला सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे अशा कोणत्याही व्यक्तीला भारतातून हद्दपार करण्याचे निर्देश देण्याचा अधिकार आहे. या कायद्यातील तरतुदी आणि त्याअंतर्गत

करण्यात आलेल्या नियमांचा एकत्रित परिणाम असा होतो की, केंद्र सरकारने शिपिंग आणि एअरलाइन्स कंपन्यांना दिलेल्या कार्यकारी सूचना आणि एखाद्या भारतीयाला त्या देशांमध्ये प्रवेश देण्यापूर्वी पासपोर्ट बाळगण्याबाबत परदेशांचा आग्रह यामुळे पासपोर्ट बाळगल्याचे स्पष्ट होते, त्याचा अर्थ किंवा कायदेशीर परिणाम काहीही असो, परदेश प्रवासासाठी भारत सोडण्यासाठी आवश्यक अट आहे. हा कायदा भारतातून बाहेर पडण्याची अट म्हणून पासपोर्ट घेण्याची सक्ती करत नाही, त्यामुळे एखाद्या व्यक्तीच्या भारत सोडण्याच्या अधिकारात हस्तक्षेप करत नाही, हा युक्तिवाद अतितांत्रिक आहे आणि परिस्थितीच्या वास्तवाकडे दुर्लक्ष करतो. आंतरराष्ट्रीय समुदायात पासपोर्ट बाळगणे ही प्रवासाची आवश्यक अट आहे, या व्यतिरिक्त, प्रवेशबंदीअप्रत्यक्षपणे त्या व्यक्तीला भारत सोडून जाण्यापासून प्रतिबंधित करते. खरं तर भारतात राहणाऱ्या व्यक्तीला "पासपोर्टशिवाय तुम्ही तुमच्या मर्जीने भारत सोडून जाऊ शकता, पण त्याशिवाय तुम्हाला परदेशात प्रवेश दिला जाणार नाही आणि त्याशिवाय तुम्ही भारतात परत येऊ शकत नाही". भारतातील कोणतीही व्यक्ती त्या अटीवर प्रवास करू शकत नाही. खरंतर त्याला तसं

करणं अशक्य आहे. त्याशिवाय एक्झिक्युटिव्ह निर्देशांमुळे आणि परकीय चलन नाकारण्यामुळे बाहेर पडण्याची सैद्धांतिक शक्यताही स्पष्टपणे मर्यादित आहे. त्यामुळे परदेशात जाण्यासाठी भारतीय पासपोर्ट ही आवश्यक अट आहे आणि त्याशिवाय भारतात राहणारी कोणतीही व्यक्ती भारताबाहेर जाऊ शकत नाही, असे मानण्यास आम्हाला संकोच वाटत नाही.

12 प्रत्यक्षात पासपोर्टअभावी व्यक्ती भारत सोडून जाण्यास अडथळा ठरते.

एखाद्या व्यक्तीला परदेशात जाण्यासाठी दिलेली सुविधा म्हणून आपण याकडे पाहतो किंवा धारकाला राजनैतिक संरक्षण देण्याची परदेशात केलेली विनंती म्हणून पाहतो, तर भारतात राहणाऱ्या व्यक्तीला परमिट नाकारून भारत सरकार त्याला परदेशात जाण्यापासून पूर्णपणे रोखते, हे नाकारता येत नाही. भारतात राहणाऱ्या व्यक्तीला, मग तो नागरिक असो वा नसो, परदेशात जाण्याचा अधिकार असेल, तर पासपोर्ट रोखून सरकार त्याला त्याच्या हक्कापासून वंचित ठेवू शकते. त्यामुळे भारतात राहणाऱ्या व्यक्तीला परदेशात जाण्याचा मूलभूत अधिकार आहे का, हा या रिट याचिकांमधील खरा प्रश्न आहे.

13 राज्यघटनेचे संबंधित कलम कलम २१ आहे. त्यात लिहिलं आहे:

२१ कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या कार्यपद्धतीशिवाय कोणत्याही व्यक्तीला त्याच्या जीवनापासून किंवा वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित ठेवले जाणार नाही.

प्रवासाचा अधिकार हा व्यक्तीच्या वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा भाग असेल तर कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या प्रक्रियेशिवाय त्याला त्याच्या अधिकारापासून वंचित ठेवता येणार नाही. या न्यायालयाने गोपालन प्रकरणात [१९५० एससीसी २२८: आकाशवाणी १९५० एससी २७: १९५० एससीआर ८८] असे म्हटले आहे की त्या कलमातील कायद्याचा अर्थ कायदा आहे आणि हे मान्य आहे की राज्याने एखाद्या व्यक्तीच्या परदेशात जाण्याच्या अधिकारापासून वंचित किंवा नियमन करणारा कोणताही कायदा केलेला नाही.

२७. खडक सिंग विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य [(१९६४) १ एससीआर ३३२, ३४५, ३४७] प्रश्न असा होता की याचिकाकर्त्याला देखरेखीखाली ठेवून राज्याने घटनेच्या अनुच्छेद २१ अन्वये त्याच्या मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन केले आहे का? या न्यायालयाने "वैयक्तिक स्वातंत्र्य" या शब्दाची जाहिरात करताना मुन्न विरुद्ध इलिनॉय [(१८७७) ९४ यूएस ११३] या पुस्तकात फील्ड, जे. यांनी अमेरिकन राज्यघटनेतील पाचव्या आणि

चौदाव्या दुरुस्तीत 'स्वातंत्र्य'या शब्दाचा केलेला अर्थ मान्य केला, परंतु या अभिव्यक्तीचे घटक अनुच्छेद २१ आणि १९ या दोन कलमांमध्ये ठेवण्यात आल्याचे निदर्शनास आणून दिले. भारतीय राज्यघटनेचे. या न्यायालयाने असे व्यक्त केले:

अमेरिकेतील चौथ्या आणि चौदाव्या घटनादुरुस्तीच्या तुलनेत कलम २१ मध्ये 'लिबर्टी'हा शब्द 'वैयक्तिक'या शब्दाने योग्य आहे आणि त्यामुळे त्याचा आशय संकुचित आहे, हे खरे आहे. परंतु कलम १९ (१) मध्ये आधीच हाताळलेले अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य किंवा हालचालींचे स्वातंत्र्य इत्यादी "स्वातंत्र्य"आणि अनुच्छेदाने दिलेले "स्वातंत्र्य"या घटकांमध्ये किंवा घटनांमध्ये ओव्हरलॅपिंग टाळण्यासाठी पात्रता विशेषण वापरले गेले आहे

हाच विचार अशा प्रकारे स्पष्ट केला आहे:

"आम्ही. कलम १९ (१) च्या अनेक कलमांखेरीज मनुष्याच्या "वैयक्तिक स्वातंत्र्या"ला कारणीभूत ठरणाऱ्या सर्व प्रकारच्या अधिकारांचा समावेश करण्यासाठी कलमात

"वैयक्तिक स्वातंत्र्य"हा एक संक्षिप्त शब्द म्हणून वापरला
गेल्या आहे हे लक्षात घ्या. दुसर् या शब्दांत, कलम १९ (१)
विशिष्ट प्रजातींशी संबंधित त्या स्वातंत्र्याच्या गुणधर्माबद्दल
आहे, तर अनुच्छेद २१ मधील "वैयक्तिक स्वातंत्र्य"हे
अवशेष घेते आणि त्यात समाविष्ट करते.

अमेरिकेच्या राज्यघटनेतील पाचव्या आणि चौदाव्या घटनादुरुस्तीद्वारे
"स्वातंत्र्य"या अभिव्यक्तीला जसा व्यापक अर्थ देण्यात आला आहे
तसाच व्यापक अर्थ आपल्या राज्यघटनेतील "स्वातंत्र्य"या भूमिकेचा हा
निर्णय आहे आणि कलम २१ मधील "वैयक्तिक स्वातंत्र्य"या
अभिव्यक्तीत राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १९ मधील "स्वातंत्र्य"या घटकांना
वगळण्यात आले आहे. दुसर् या शब्दांत, अनुच्छेद २१ मधील "वैयक्तिक
स्वातंत्र्य"हा शब्द फिरण्याचा आणि परदेशात प्रवास करण्याचा अधिकार
घेतो, परंतु कलम १९ मध्ये विशेष तरतूद केल्याप्रमाणे भारताच्या प्रदेशात
फिरण्याचा अधिकार त्यात समाविष्ट नाही.या प्रश्नावर उच्च न्यायालयाचे
परस्परविरोधी निर्णय आहेत....

३१. वर नमूद केलेल्या कारणांसाठी आम्ही केरळ, मुंबई आणि म्हैसूर उच्च न्यायालयांचे मत दिल्ली उच्च न्यायालयाने व्यक्त केलेल्या मताला प्राधान्य देऊ. राज्यघटनेच्या कलम २१ अन्वये कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या कार्यपद्धतीशिवाय कोणत्याही व्यक्तीला प्रवासाच्या अधिकारापासून वंचित ठेवता येणार नाही. अशा अधिकाराचे नियमन करणारा किंवा त्यापासून वंचित ठेवणारा कोणताही कायदा राज्याने केलेला नाही, यात वाद नाही.

(जोर जोडला)

७७. यामुळे पासपोर्ट कायदा, १९६७ (पूर्वीच्या १९२० च्या कायद्याची जागा) लागू झाला. परदेशात जाण्याच्या अधिकाराचे शासन व नियंत्रण करणे हे च होते आणि त्यासाठी एकमेव वैधानिक यंत्रणा बनली. पण 'कायद्याने प्रस्थापित केलेली कार्यपद्धती'या शब्दाची नेमकी आयात काय? डॉ. सराफ यांनी सांगितल्याप्रमाणे, कलम २१ अन्वये 'कायदा'म्हणजे कायदा, वैधानिक नियम किंवा वैधानिक नियमन. नुसती कार्यकारी कारवाई 'कायदा'च्या पातळीवर पोहोचत नाही.

७८. मनेका गांधी विरुद्ध भारत सरकार या^१ सर्वोच्च न्यायालयाने पासपोर्टशी संबंधित कलम २१ ला आणखी एक आव्हान दिले होते. प्रश्न केवळ अनुच्छेद २१ आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या अधिकारात परदेशात जाण्याचा अधिकार समाविष्ट आहे की नाही हा नव्हता - तर त्या अधिकारापासून वंचित राहण्याची प्रक्रिया काय होती हा होता . संबंधित भाग आजच्या चर्चेसाठी महत्त्वाचे आहेत:

पी.एन. भगवती, न्या. (स्वतःसाठी, उंटवालिया आणि फजल अली, न्या.)- याचिकाकर्ते पासपोर्ट अधिनियम, १९६७ अंतर्गत १ जून १९७६ रोजी जारी केलेल्या पासपोर्टधारक आहेत. ४ जुलै १९७७ रोजी याचिकाकर्त्याला प्रादेशिक पासपोर्ट अधिकारी, दिल्ली यांच्याकडून २ जुलै १९७७ रोजी एक पत्र प्राप्त झाले ज्यात त्यांना सूचित करण्यात आले की सार्वजनिक हितासाठी कायद्याच्या कलम १० (३) (सी) अंतर्गत तिचा पासपोर्ट जप्त करण्याचा निर्णय भारत सरकारने घेतला आहे आणि पत्र प्राप्त झाल्यापासून सात दिवसांच्या आत पासपोर्ट सरेंडर करणे आवश्यक आहे. याचिकाकर्त्याने ताबडतोब पत्र पाठवले त्याची

प्रत सादर करण्याची प्रादेशिक पासपोर्ट अधिकाऱ्याची विनंती कलम १०(५) मधील तरतुदीनुसार आदेश देण्यामागील कारणांचे विवरण ज्यावर भारत सरकार, परराष्ट्र मंत्रालयाने ६ जुलै १९७७ रोजी उत्तर पाठवले होते ज्यात म्हटले होते की सरकारने "सर्वसामान्य जनतेच्या हितासाठी "आदेश बनविण्यामागील कारणांच्या निवेदनाची प्रत सादर न करण्याचा निर्णय घेतला आहे. त्यानंतर याचिकाकर्त्याने तिचा पासपोर्ट जप्त करण्याच्या सरकारच्या कारवाईला आव्हान देणारी याचिका दाखल केली आणि तसे करण्याचे कारण देण्यास नकार दिला.सरकारची ही कृती दुर्भावनापूर्ण असल्याच्या कारणास्तव आक्षेप घेण्यात आली होती, परंतु युक्तिवादाच्या सुनावणीच्या वेळी हे आव्हान आमच्यासमोर ठेवण्यात आले नव्हते आणि म्हणूनच त्या प्रश्नाशी संबंधित कोणतीही वस्तुस्थिती सांगण्याची आवश्यकता नाही. सरकारच्या कारवाईच्या वैधतेविरोधात याचिकेत मांडण्यात आलेले मुख्य आव्हान प्रामुख्याने या आधारावर आधारित होते की कलम १० (३) (सी), जे पासपोर्ट प्राधिकरणाला "सामान्य

जनतेच्या हितासाठी"पासपोर्ट जप्त करण्याचा अधिकार देते, ते घटनेच्या अनुच्छेद १४ मधील समानतेच्या कलमाचे उल्लंघन करते, "सर्वसामान्यांच्या हितासाठी"या शब्दांनी दर्शविलेली अट अस्पष्ट आणि अपरिभाषित आहे आणि या तरतुदीद्वारे प्रदान केलेली शक्ती म्हणूनच अतिरेकी आहे आणि "अति-रुंदी"या दुर्गुणांनी ग्रस्त आहे. तसेच कलम १० (३) (सी) अन्वये पासपोर्टधारकाला बचावपक्षाची बाजू मांडण्याची संधी दिल्याशिवाय पासपोर्ट जप्त करण्याचा आदेश पासपोर्ट प्राधिकरणाला देता येणार नाही आणि सध्याच्या प्रकरणात याचिकाकर्त्याला सुनावणीची संधी न देता सरकारने पासपोर्ट जप्त केला आहे, असे आव्हानही याचिकेत देण्यात आले होते. हा आदेश अमान्य होता आणि पर्यायाने जर कलम १० (३) (सी) सुनावणीचा अधिकार वगळण्याच्या पद्धतीने वाचले गेले तर हे कलम मनमानीच्या दुष्परिणामाने संक्रमित होईल आणि कलम १४ चा अवमान म्हणून ते अमान्य ठरेल. मुळात दाखल केल्याप्रमाणे याचिकेत हेच एकमेव आधार घेण्यात आले आणि

२० जुलै १९७७ रोजी ही याचिका ग्राह्य धरून या न्यायालयाने निकाल दिला आणि याचिकेची सुनावणी व अंतिम निपटारा होईपर्यंत याचिकाकर्त्याचा पासपोर्ट या न्यायालयाच्या रजिस्ट्रारकडे जमा ठेवावा, असा अंतरिम आदेश देण्यात आला.

३. या याचिकेत निर्माण झालेल्या विविध प्रश्नांसंदर्भात पक्षकारांच्या वतीने मांडण्यात आलेले प्रतिस्पर्धी युक्तिवाद तपासण्यापूर्वी पासपोर्ट कायदा १९६७ मधील संबंधित तरतुदी निश्चित करणे सोयीस्कर ठरेल. सतवंतसिंग साहनी विरुद्ध डी. रामरत्नम, सहाय्यक पासपोर्ट अधिकारी, भारत सरकार, नवी दिल्ली या खटल्यात या न्यायालयाच्या निर्णयानुसार २४ जून १९६७ रोजी हा कायदा लागू करण्यात आला. [आकाशवाणी १९६७ एससी १८३६: (१९६७) ३ एससीआर ५२५: (१९६८) १ एससीजे १७८] हा कायदा अंमलात येण्यापूर्वी जी स्थिती प्राप्त झाली ती अशी होती की भारताचा किनारा सोडून परदेशात जाण्यासाठी पासपोर्ट जारी करण्याबाबत कोणताही कायदा नव्हता. पासपोर्ट जारी करणे हे पूर्णपणे कार्यकारी मंडळाच्या

विवेकाधीन होते आणि हा विवेक दिशाहीन आणि अनिर्देशित होता. या न्यायालयाने बहुमताने असे म्हटले की, कलम २१ मधील "वैयक्तिक स्वातंत्र्य" हा शब्द परदेशात जाण्याचा आणि प्रवास करण्याचा अधिकार घेतो आणि कलम २१ अन्वये कायद्याने स्थापित केलेल्या प्रक्रियेशिवाय कोणत्याही व्यक्तीला परदेशात जाण्याच्या त्याच्या अधिकारापासून वंचित ठेवता येणार नाही आणि अशा अधिकाराच्या वापराचे नियमन किंवा प्रतिबंध करणारा कोणताही कायदा राज्याने बनविला नाही, पासपोर्ट नाकारणे हे कलम २१ चे उल्लंघन होते आणि शिवाय पासपोर्ट जारी करणे किंवा नाकारणे या बाबतीत कार्यकारी मंडळाकडे असलेला विवेकाधिकार अनर्चनेल आणि मनमानी असल्याने ते कलम १४ चे स्पष्टपणे उल्लंघन होते आणि म्हणूनच याचिकाकर्त्याला पासपोर्ट नाकारण्याचा आदेशदेखील त्या कलमानुसार अवैध होता. हा निर्णय संसदेने मान्य केला आणि त्यातून निदर्शनास आणलेली त्रुटी पासपोर्ट कायदा १९६७ च्या कायद्याने दूर करण्यात आली. हा कायदा, त्याच्या

प्रस्तावनेनुसार, भारतातील नागरिक आणि इतर व्यक्तींच्या भारतातून जाण्यावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी आणि प्रासंगिक आणि अनुषंगिक बाबींसाठी पासपोर्ट आणि प्रवास दस्तऐवज जारी करण्याची तरतूद करण्यासाठी लागू करण्यात आला होता. कलम ३ मध्ये अशी तरतूद करण्यात आली आहे की, कोणत्याही व्यक्तीने वैध पासपोर्ट किंवा प्रवासाची कागदपत्रे बाळगल्याशिवाय भारतातून बाहेर पडू नये किंवा जाण्याचा प्रयत्न करू नये. या कायद्यांतर्गत जारी केले जाणारे पासपोर्ट आणि प्रवासाची कागदपत्रे कोणते वेगवेगळे वर्ग आहेत हे कलम ४ मध्ये नमूद केले आहे. कलम ५, उपकलम (१) मध्ये परदेशात किंवा देशांना भेट देण्यासाठी पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंट जारी करण्यासाठी किंवा अशा पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंटच्या समर्थनासाठी अर्ज करण्याची तरतूद आहे आणि उपकलम (२) मध्ये असे म्हटले आहे की, असा अर्ज प्राप्त झाल्यानंतर, पासपोर्ट प्राधिकरण, आवश्यक वाटेल तशी चौकशी केल्यानंतर, लेखी आदेशाद्वारे, पासपोर्ट किंवा प्रवास

दस्तऐवज जारी करण्यास किंवा देण्यास नकार देईल किंवा अर्जात निर्दिष्ट केलेल्या एक किंवा अधिक परदेशी देशांच्या संदर्भात पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज समर्थन करेल किंवा करण्यास नकार देईल. उपकलम (३) नुसार पासपोर्ट प्राधिकरणाने पासपोर्ट किंवा प्रवासाचे दस्तऐवज देण्यास किंवा पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवजावर कोणतेही समर्थन करण्यास नकार दिल्यास असा आदेश देण्यामागील कारणांचे संक्षिप्त निवेदन लेखी स्वरूपात नोंदविणे आवश्यक आहे. कलम ६, उपकलम (१) मध्ये पासपोर्ट प्राधिकरण कोणत्याही परदेशात जाण्यासाठी समर्थन देण्यास नकार देईल आणि इतर कोणत्याही कारणास्तव समर्थन नाकारले जाणार नाही अशी तरतूद आहे. या उपकलमात चार कारणे नमूद करण्यात आली आहेत आणि त्यातील शेवटची कारणे म्हणजे, केंद्र सरकारच्या मते, अर्जदाराची अशा परदेशात उपस्थिती सार्वजनिक हिताची नाही. त्याचप्रमाणे कलम ६ च्या उपकलम (२) मध्ये केवळ आणि इतर कोणत्याही कारणास्तव पासपोर्ट प्राधिकरण

कोणत्याही परदेशात जाण्यासाठी पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज देण्यास नकार देईल आणि तेथे निर्धारित केलेल्या विविध कारणांपैकी शेवटचे म्हणजे, केंद्र सरकारच्या मते अर्जदाराला पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज देणे सार्वजनिक हिताचे ठरणार नाही. मग आपण कलम १० मध्ये येतो जो विचारार्थ येणारा भौतिक विभाग आहे. त्या कलमाच्या उपकलम (१) नुसार पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवजाचे समर्थन बदलण्याचा किंवा रद्द करण्याचा किंवा कलम ६ च्या उपकलम (१) मधील तरतुदी किंवा कलम १९ अन्वये कोणत्याही अधिसूचनेच्या अनुषंगाने पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंट जारी करण्यात आलेल्या अटींमध्ये बदल करण्याचा किंवा रद्द करण्याचा अधिकार पासपोर्ट प्राधिकरणाला देण्यात आला आहे. उपकलम (२) मध्ये पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंटधारकाच्या अर्जावर आणि केंद्र सरकारच्या पूर्वसंमतीने पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवजाच्या अटी बदलण्याचे किंवा रद्द करण्याचे अधिकार पासपोर्ट

प्राधिकरणाला देण्यात आले आहेत. उपकलम (३) मध्ये अशी तरतूद आहे की पासपोर्ट प्राधिकरण कलम (अ) ते (एच) मध्ये नमूद केलेल्या आधारावर पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज जप्त करू शकते किंवा जप्त करू शकते किंवा रद्द करू शकते. सध्याच्या प्रकरणात पासपोर्ट जप्त करण्याचे आदेश केंद्र सरकारने कलम (क) अन्वये दिले होते ज्यात खालीलप्रमाणे आहे:

(क) भारताचे सार्वभौमत्व व अखंडता ,
भारताची सुरक्षा, भारताचे कोणत्याही परकीय
देशाशी असलेले मैत्रीपूर्ण संबंध किंवा
सर्वसामान्य जनतेच्या हितासाठी असे करणे
पासपोर्ट प्राधिकरणाला आवश्यक वाटल्यास;

हा आदेश देण्याकरिता ज्या विशिष्ट आधाराचा आधार घेण्यात आला तो म्हणजे कलम (क) च्या शेवटच्या भागात नमूद केलेले होते, ते म्हणजे केंद्र सरकारला "सामान्य जनतेच्या हितासाठी" पासपोर्ट जप्त करणे आवश्यक वाटते. त्यानंतर उपकलम (५) नुसार पासपोर्ट प्राधिकरणाने

पासपोर्ट किंवा प्रवासाचे दस्तऐवज जप्त करणे किंवा रद्द करणे किंवा त्यावर केलेले समर्थन बदलणे किंवा रद्द करणे आवश्यक आहे "असा आदेश देण्यामागील कारणांचे संक्षिप्त निवेदन लेखी स्वरूपात नोंदविणे आणि पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज धारकास त्याची प्रत मागितल्यास सादर करणे आवश्यक आहे, कोणत्याही परिस्थितीत, पासपोर्ट प्राधिकरणाचे असे मत आहे की अशी प्रत सादर करणे भारताचे सार्वभौमत्व आणि अखंडता , भारताची सुरक्षा, भारताचे कोणत्याही परकीय देशाशी मैत्रीपूर्ण संबंध किंवा सामान्य जनतेच्या हिताचे नाही. या उपकलमाच्या उत्तरार्धात असलेल्या तरतुदीमुळेच केंद्र सरकारने याचिकाकर्त्याचा पासपोर्ट जप्त करण्यामागील कारणांच्या निवेदनाची प्रत याचिकाकर्त्याला देणे सर्वसामान्यांच्या हिताचे नसल्याचे कारण देत त्याची प्रत देण्यास नकार दिला. कारणविवरणाची प्रत द्यावी, या याचिकाकर्त्याच्या विनंतीला उत्तर देताना केंद्र सरकारने ही भूमिका घ्यायला हवी होती, ही खरोखरच खेदाची बाब आहे, कारण शेवटी जेव्हा याचिका दाखल झाली, तेव्हा केंद्र सरकारने याचिकेच्या उत्तरात प्रतिज्ञापत्रातील कारणे उघड केली, ज्यावरून हे दिसून येते की ते

खरोखरच जनहिताच्या विरोधात नव्हते आणि आपण पाहिले तर उत्तरात प्रतिज्ञापत्रात जी कारणे दिली आहेत, ती कारणे उघड केल्याने सर्वसामान्यांचे हित धोक्यात येईल, असे मत कोणत्याही विवेकी व्यक्तीने घेतले नसते, हे स्पष्ट होईल. सामान्य जनतेच्या हितासाठी काम करण्यासाठी वैधानिक प्राधिकरणाला देण्यात आलेल्या अधिकाराचा कधी कधी अयोग्य वापर कसा केला जाऊ शकतो हे दर्शविणारे हे उदाहरण आहे. याचिकाकर्त्याने याचिका दाखल केली नसती, तर कदाचित तिचा पासपोर्ट जप्त करण्यात आला आणि तिला परदेशात जाण्याच्या हक्कापासून वंचित राहावे लागले, अशी कोणती कारणे होती, हे तिला कधीच कळू शकले नसते. कारणे देण्याची आवश्यकता उपकलम (५) मध्ये स्पष्टपणे मांडली गेली आहे जेणेकरून ते सत्तेचा गैरवापर किंवा गैरवापर रोखण्यासाठी निरोगी नियंत्रण म्हणून कार्य करू शकेल. दिलेली कारणे समर्पक नसल्यास आणि पासपोर्ट जप्त करण्यात आलेली कारणे आणि आधार यांच्यात संबंध नसल्यास, पासपोर्ट धारकाला तो जप्त करण्याच्या आदेशाला न्यायालयात आव्हान देणे खुले असेल आणि कारणे बाह्य किंवा अप्रासंगिक असल्याचे न्यायालयाचे समाधान

झाल्यास, न्यायालय हा आदेश रद्द करेल. न्यायालयीन तपासणीला सामोरे जाण्याची ही जबाबदारी स्वतःच अधिकाराच्या अयोग्य किंवा दुर्भावनापूर्ण वापरापासून संरक्षण म्हणून कार्य करेल. त्यामुळे त्याची कारणे उघड करणे सर्वसामान्यांच्या हिताचे ठरणार नाही, असा पासपोर्ट प्राधिकरणाचा दावा बारकाईने छाननी न करता स्वीकारण्यास न्यायालय अतिशय संथ गतीने काम करेल. पासपोर्ट प्राधिकरणाला कारणे देणे हे सर्वसामान्यांच्या हिताच्या स्पष्ट आणि निर्विवादपणे विरुद्ध असेल असे योग्य पुरावे सादर करून न्यायालयाचे समाधान करावे लागेल आणि जर न्यायालय इतके समाधानी नसेल तर न्यायालय पासपोर्ट प्राधिकरणाला सरकारच्या वतीने स्थापन केलेल्या विशेषाधिकाराच्या कोणत्याही वैध आणि कायदेशीर दाव्याच्या अधीन राहून कारणे उघड करण्यास सांगू शकते. इथे सध्याच्या प्रकरणात आपण आधीच निदर्शनास आणून दिल्याप्रमाणे पासपोर्ट जप्त करण्याची कारणे जाहीर करणे सर्वसामान्यांच्या हिताच्या विरोधात जाईल, असा दावा केंद्र सरकारने सुरुवातीला केला होता, पण उत्तरात प्रतिज्ञापत्र दाखल करण्याची वेळ आली तेव्हा केंद्र सरकारने अतिशय योग्य रितीने हा अव्यवहार्य दावा

सोडून कारणे जाहीर केली. या कारणांचा सर्वसामान्यांच्या हिताशी काही संबंध आहे की ते बाह्य आणि अप्रासंगिक आहेत, हा प्रश्न पक्षकारांच्या युक्तिवादांना सामोरे जाताना आपण तपासून पाहू. दरम्यान, संबंधित तरतुदीपुन्हा सुरू करण्याबाबत पुढील कार्यवाही करताना कलम ११ चा संदर्भ दिला जाऊ शकतो, ज्यात कलम १० च्या उपकलम (३) अन्वये पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंट जप्त करण्याच्या किंवा रद्द करण्याच्या आदेशाविरोधात अपील करण्याची तरतूद आहे. परंतु या कलमात अशी एक अट आहे की जर पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंट जप्त करण्याचा किंवा रद्द करण्याचा आदेश केंद्र सरकारने दिला असेल तर अपीलाचा अधिकार राहणार नाही. या कायद्यातील संबंधित तरतुदी आहेत ज्याच्या प्रकाशात आपल्याला कलम १० च्या उपकलम (३) (सी) ची घटनात्मकता आणि याचिकाकर्त्याचा पासपोर्ट जप्त करण्याच्या आदेशाची वैधता विचारात घ्यावी लागेल. **कलम २१ मधील वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा अर्थ आणि आशय**

५. कलम २१ हे नकारात्मक भाषेत असले तरी ते जगण्याचा आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा मूलभूत अधिकार प्रदान करते हे उघड आहे.

वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या अधिकाराचा विचार केल्यास कायद्याने ठरवून दिलेल्या कार्यपद्धतीशिवाय कोणीही वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित राहणार नाही, याची खात्री करून घेतली जाते. कलम २१ च्या भाषेवर विचार करण्याजोगा पहिला प्रश्न असा आहे: या लेखात वापरलेल्या "वैयक्तिक स्वातंत्र्य" या शब्दांचा अर्थ आणि आशय काय आहे? ए. के. गोपालन विरुद्ध मद्रास राज्य [१९५० एससीसी २२८: आकाशवाणी १९५० एससीआर २७: १९५० एससीआर ८८: ५१ सीआरआय एलजे १३८३] आणि पतंजली शास्त्री, न्या., मुखर्जी, न्या., आणि एस. आर. दास, न्या. यांनी केलेल्या निरीक्षणांमध्ये "वैयक्तिक स्वातंत्र्य" या शब्दांचा संकुचित अर्थ लावण्यात आला आहे. परंतु या मुद्द्यावर निश्चित निर्णय झाला नाही कारण न्यायालयासमोरील प्रश्न कलम १९ आणि २१ मधील आंतरसंबंधाइतका "वैयक्तिक स्वातंत्र्य" या शब्दांचा अर्थ लावण्याचा नव्हता. खडक सिंग विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य या खटल्यात हा खटला होता. [आकाशवाणी १९६३ एससी १२९५: (१९६४) १ एससीआर ३३२: (१९६३) २ सीआरआय एलजे ३२९] की "वैयक्तिक स्वातंत्र्य" या शब्दाची योग्य व्याप्ती आणि अर्थ हा प्रश्न प्रथमच या न्यायालयासमोर विचारार्थ

आला. बहुसंख्य न्यायमूर्तींनी असे मत नोंदवले की "कलम १९ (१) मधील अनेक कलमांव्यतिरिक्त मानवाच्या "वैयक्तिक स्वातंत्र्या"साठी जाणारे सर्व प्रकारचे अधिकार स्वतःमध्ये समाविष्ट करण्यासाठी "वैयक्तिक स्वातंत्र्य"हा एक संक्षिप्त शब्द म्हणून कलमात वापरला गेला आहे. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, अनुच्छेद १९ (१) त्या स्वातंत्र्याच्या विशिष्ट प्रजाती किंवा गुणधर्मांशी संबंधित आहे, तर कलम २१ मधील 'वैयक्तिक स्वातंत्र्य'हे अवशेष घेते आणि त्यात समाविष्ट करते .अल्पसंख्याक न्यायमूर्तींनी मात्र बहुसंख्याकांच्या या मताशी असहमती दर्शवली आणि आपली भूमिका पुढील शब्दांत स्पष्ट केली: "'वैयक्तिक स्वातंत्र्य'हा शब्द सर्वसमावेशक आहे आणि मुक्तपणे फिरण्याचा अधिकार हा वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा गुणधर्म आहे यात शंका नाही. असे म्हटले जाते की मुक्तपणे फिरण्याचे स्वातंत्र्य वैयक्तिक स्वातंत्र्यातून कोरले गेले आहे आणि म्हणूनच अनुच्छेद २१ मधील 'वैयक्तिक स्वातंत्र्य'हा शब्द त्या गुणधर्माला वगळतो. आमच्या मते हा योग्य दृष्टिकोन नाही. हे दोन्ही स्वतंत्र मूलभूत अधिकार असले, तरी त्यात परस्परभिन्नता आहे. एक दुसऱ्यापासून वेगळे होण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही. जगण्याच्या आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या

मूलभूत अधिकाराचे अनेक गुण धर्म आहेत आणि त्यातील काही अनुच्छेद १९ मध्ये आढळतात. जर कलम २१ अन्वये एखाद्या व्यक्तीच्या मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन झाले असेल तर राज्य कारवाई कायम ठेवण्यासाठी कायद्यावर अवलंबून राहू शकते, परंतु जोपर्यंत हा कायदा कलम १९ (१) मध्ये समाविष्ट केलेल्या गुणधर्मांच्या बाबतीत अनुच्छेद १९ (२) मध्ये नमूद केलेल्या चाचणीची पूर्तता करत नाही तोपर्यंत ते संपूर्ण उत्तर असू शकत नाही.

आर. सी. कूपर विरुद्ध भारत सरकार[(१९७०) २ एससीसी २९८: (१९७१) १ एससीआर ५१२] या खटल्यातील या न्यायालयाचा निर्णय लक्षात घेता अल्पसंख्याकांचा दृष्टिकोन योग्य मानला गेला पाहिजे आणि बहुमताचा दृष्टिकोन फेटाळला गेला असावा यात शंका नाही. आर. सी. कूपर प्रकरणातील निर्णयाचे विश्लेषण आणि चर्चा करण्याची संधी आपल्याला थोड्या वेळाने मिळेल [(१९७०) २ एससीसी २९८: (१९७१) १ एससीआर ५१२] जेव्हा आपण कलम १९ (१) (अ) आणि १९ (१) (जी) च्या उल्लंघनावर आधारित युक्तिवाद हाताळतो, परंतु या निर्णयानुसार, जो पूर्ण

न्यायालयाने दिलेला निर्णय होता, भाग ३ ने दिलेले मूलभूत अधिकार वेगळे आणि परस्पर विशिष्ट अधिकार नाहीत . प्रत्येक स्वातंत्र्याला वेगवेगळी परिमाणे असतात आणि केवळ एका स्वातंत्र्यातील हस्तक्षेपाच्या मर्यादा पूर्ण होतात म्हणून दुसर् या हमीस्वातंत्र्याचे आव्हान पेलण्याच्या गरजेतून कायदा मुक्त होत नाही.ए. के. गोपालन

प्रकरणातील निर्णयाने [१९५० एससीसी २२८:
आकाशवाणी १९५० एससी २७: १९५० एससीआर
८८: ५१ सीआरआय एलजे १३८३] या सिद्धांताला
जन्म दिला की कलम १९, २१, २२ आणि ३१ अंतर्गत
स्वातंत्र्य अनन्य आहेत - प्रत्येक कलम स्वतंत्र
अधिकारांच्या संरक्षणाशी संबंधित संहिता तयार
करते,

परंतु आर. सी. कूपर प्रकरणात हा सिद्धांत उलटला गेला [(१९७०)
२ एससीसी २९८: (१९७१) १ एससीआर ५१२] जिथे शहा, जे.
यांनी बहुमताच्या वतीने बोलताना असे निदर्शनास आणून दिले

की "राज्यघटनेचा भाग तिसरा मूलभूत मानवी हक्कांच्या पोतावर हमीचा नमुना विणतो. ही हमी त्यांच्या दिलेल्या क्षेत्रात त्या हक्कांचे संरक्षण मर्यादित करते, ते वेगळे अधिकार मांडण्याचा प्रयत्न करत नाहीत. निष्कर्ष ाचा सारांश या शब्दांत देण्यात आला:

"आमच्या निकालात, ए. के. गोपालन प्रकरणात [१९५०

एससीसी २२८ : एआयआर १९५० एससी २७ : १९५०

एससीआर ८८ : ५१ सीआरआय एलजे १३८३] हे गृहीतक

योग्य मानले जाऊ शकत नाही की घटनेतील काही कलमे

केवळ विशिष्ट बाबींशी संबंधित आहेत - योग्य म्हणून

स्वीकारली जाऊ शकत नाहीत".

आर. सी. कूपर प्रकरणात [(१९७०) २ एससीसी २९८: (१९७१) १

एससीआर ५१२] - आणि हे शहा, जे. यांच्या निकालावरून स्पष्ट

होते, कारण शहा, न्या., कानिया, मुन्या., पतंजली शास्त्री, न्या.,

महाजन, न्या., मुखर्जी, न्या., आणि एस.आर.दास यांच्या

मतांमध्ये असलेल्या कायद्याच्या विपरीत विधानाला अनेक शब्दांत

असहमत होते, जे., ए. के. गोपालन प्रकरणात - कलम २१ नुसार

कायद्याने विहित केलेल्या प्रक्रियेनुसार एखादी व्यक्ती ताब्यात घेतली गेली तरी कलम १९ (१) च्या विविध कलमांनी दिलेले संरक्षण त्याला मिळत नाही आणि अशा नजरकैदेला मान्यता देणाऱ्या कायद्याला कलम १९ अन्वये लागू असलेल्या स्वातंत्र्यांची कसोटी पूर्ण करावी लागते, खंड (१)१ यावरून हे स्पष्ट होईल की अनुच्छेद १९ (१) आणि २१ परस्पर भिन्न नाहीत, कारण जर ते असते तर कलम १९ (१) अंतर्गत मूलभूत अधिकाराचे आव्हान पेलावे लागण्याच्या अनुच्छेद २१ च्या अर्थातर्गत एखाद्या व्यक्तीला वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित ठेवणाऱ्या कायद्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही. किंबहुना, अशा परिस्थितीत, एखाद्या व्यक्तीला संकुचित अर्थाने "वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून" वंचित ठेवणारा, म्हणजे नजरकैदेपासून मुक्तता आणि अशा प्रकारे निर्विवादपणे कलम २२ मध्ये मोडणारा प्रतिबंधात्मक नजरकैदेचा कायदा कलम १९ (१) च्या खंड (ड) च्या आधारे तपासण्याची आवश्यकता नाही आणि तरीही शंभू नाथ सरकार विरुद्ध पश्चिम बंगाल राज्य या खटल्यात या न्यायालयाच्या सात न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने हा

निर्णय दिला [(१९७३) १ एससीसी ८५६: १९७३ एससीसी (सीआरआय) ६१८: आकाशवाणी १९७३ एससी १४२५] की अशा कायद्याला कलम १९ (१), खंड (ड) आणि हरधन साहा विरुद्ध पश्चिम बंगाल राज्य[(१९७५) ३ एससीसी १९८: १९७४ एससीसी (सीआरआय) ८१६: (१९७५) १ एससीआर ७७८] या कायद्याच्या आवश्यकतेची पूर्तता करावी लागेल. या न्यायालयाने कलम १९ (१) च्या खंड (डी) अंतर्गत सुरक्षा अधिनियम, १९७१ च्या घटनात्मक वैधतेला दिलेल्या आव्हानाचा विचार केला आणि असे म्हटले की त्या अधिनियमाने त्या कलमातील घटनात्मक हमीचे उल्लंघन केले नाही. अनुच्छेद २१ मध्ये वापरलेल्या "वैयक्तिक स्वातंत्र्य"चा अभिव्यक्तीला त्याचा साधा नैसर्गिक अर्थ देण्यास आपण कोणत्या तत्त्वावर नकार देऊ शकतो आणि तो संकुचित आणि मर्यादित अर्थाने वाचू शकतो जेणेकरून कलम १९ मध्ये विशेषपणे हाताळल्या गेलेल्या वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या त्या गुणधर्मांना वगळता येईल हे पाहणे खरोखरच कठीण आहे. मूलभूत अधिकार देणाऱ्या राज्यघटनेतील तरतुदींचा अर्थ

लावण्याचा हा योग्य मार्ग असेल , असे आम्हाला वाटत नाही.

न्यायालयीन बांधणीच्या प्रक्रियेद्वारे मूलभूत अधिकारांचा अर्थ आणि आशय कमी करण्यापेक्षा त्यांची व्याप्ती आणि व्याप्ती वाढविण्याचा न्यायालयाचा प्रयत्न असावा . मूलभूत हक्कांची व्याप्ती आणि व्याप्ती समजून घेण्यासाठी या न्यायालयाने आर. सी. कूपर प्रकरणात [(१९७०) २ एससीसी २९८: (१९७१) १ एससीआर ५१२] तरंगलांबी निश्चित केली आहे आणि मूलभूत हक्कांच्या विवेचनातील आपला दृष्टिकोन आता या तरंगलांबीशी सुसंगत असणे आवश्यक आहे.आर. सी. कूपर प्रकरणात [(१९७०) २ एससीसी २९८: (१९७१) १ एससीआर ५१२] या न्यायालयाने अनेक शब्दांत म्हटले आहे की प्रत्येक स्वातंत्र्याचे वेगवेगळे आयाम असतात आणि वेगवेगळ्या मूलभूत अधिकारांमध्ये ओव्हरलॅपिंग असू शकते आणि म्हणूनच कलम २१ मधील "वैयक्तिक स्वातंत्र्य"या शब्दाचा असा अर्थ लावला जावा जेणेकरून त्या कलमातील ओव्हरलॅपिंग टाळता येईल असे म्हणणे योग्य युक्तिवाद नाही आणि कलम १९ (१). अनुच्छेद २१ मधील

"वैयक्तिक स्वातंत्र्य"हा शब्द व्यापक स्वरूपाचा आहे आणि त्यात विविध प्रकारचे अधिकार समाविष्ट आहेत जे मानवाचे वैयक्तिक स्वातंत्र्य बनवतात आणि त्यापैकी काहींना विशिष्ट मूलभूत अधिकारांचा दर्जा देण्यात आला आहे आणि कलम १९ अंतर्गत अतिरिक्त संरक्षण देण्यात आले आहे .आता, सतवंत सिंग प्रकरणात [एआयआर १९६७ एससी १८३६ : (१९६७) ३ एससीआर५२५ : (१९६८) १ एससीजे १७८] असे म्हटले आहे की अनुच्छेद २१ च्या अर्थातर्गत "वैयक्तिक स्वातंत्र्य"त्याच्या कक्षेत परदेशात जाण्याचा अधिकार समाविष्ट करते आणि परिणामी कायद्याने विहित केलेल्या प्रक्रियेशिवाय कोणत्याही व्यक्तीला या अधिकारापासून वंचित ठेवता येणार नाही.पासपोर्ट कायदा , १९६७ लागू होण्यापूर्वी एखाद्या व्यक्तीच्या परदेशात जाण्याच्या अधिकाराचे नियमन करणारा कोणताही कायदा नव्हता आणि म्हणूनच सतवंत सिंग प्रकरणात याचिकाकर्त्याला पासपोर्ट देण्यास नकार देणारा पासपोर्ट अधिकाऱ्याचा आदेश [एआयआर १९६७ एससी १८३६: (१९६७) ३ एससीआर ५२५: (१९६८) १ एससीजे

१७८] अवैध ठरविण्यात आला. कलम २१ च्या भाषेवरून हे लगेच लक्षात येईल की, त्याला मिळणारे संरक्षण मर्यादित आहे. कायद्याने समर्थित नसलेल्या कार्यकारी हस्तक्षेपाविरुद्ध परदेशात जाण्याच्या अधिकाराचे संरक्षण करते; आणि येथे कायद्याचा अर्थ "लागू केलेला कायदा" किंवा "राज्य कायदा" (ए. के. गोपालन प्रकरण [१९५० एससीसी २२८ : एआयआर १९५० एससी २७ : १९५० एससीआर ८८ : ५१ सीआरआय एलजे १३८३] द्वारे आहे). त्यामुळे कोणत्याही व्यक्तीला परदेशात जाण्याच्या अधिकारापासून वंचित ठेवता येणार नाही, जोपर्यंत राज्याने त्याला अशा प्रकारे वंचित ठेवण्याची प्रक्रिया निश्चित करणारा कायदा केला नाही आणि अशा प्रक्रियेनुसार वंचिततेची काटेकोर अंमलबजावणी केली जात नाही. याच कारणास्तव, कलम २१ च्या आवश्यकतेचे पालन करण्यासाठी, संसदेने परदेशात जाण्याच्या अधिकाराचे नियमन करण्यासाठी पासपोर्ट कायदा, १९६७ लागू केला. पासपोर्ट कायदा १९६७ मधील तरतुदींवरून हे स्पष्ट होते की, यात कोणत्या परिस्थितीत पासपोर्ट जारी केला जाऊ शकतो किंवा

नाकारला जाऊ शकतो किंवा रद्द केला जाऊ शकतो किंवा जप्त केला जाऊ शकतो हे नमूद केले आहे आणि तसे करण्याची प्रक्रियादेखील निर्धारित केली आहे, परंतु प्रश्न असा आहे की ते कलम २१ चे पुरेसे पालन आहे का? एखाद्या प्रकारच्या प्रक्रियेचे प्रिस्क्रिप्शन पुरेसे आहे की प्रक्रिया कोणत्याही विशिष्ट आवश्यकतांचे पालन करणे आवश्यक आहे? साहजिकच ही प्रक्रिया मनमानी, अन्यायकारक किंवा अवाजवी असू शकत नाही. हे खरोखरच विद्वान अॅटर्नी जनरलने मान्य केले आणि आपल्या नेहमीच्या चपखलपणाने स्पष्टपणे सांगितले की कोणतीही प्रक्रिया कितीही मनमानी, जुलमी किंवा अन्यायकारक असली तरी कायद्याने विहित केली जाऊ शकते असा युक्तिवाद करणे त्यांना शक्य नाही. ए. के. गोपालन प्रकरणात [१९५० एससीसी २२८: एआयआर १९५० एससी २७: १९५० एससीआर ८८ : ५१ सीआरआय एलजे १३८३] कलम २१ अन्वये विहित केलेल्या प्रक्रियेच्या स्वरूपासंदर्भात काही चर्चा झाली आणि पाचपैकी किमान तीन विद्वान न्यायमूर्तींनी ही प्रक्रिया मनमानी

असू शकत नाही या मताच्या बाजूने ठामपणे मत व्यक्त केले,
विलक्षण किंवा जुलमी प्रक्रिया.अल्पमतात असलेले फजल अली,
न्या. यांनी सांगितले की, या प्रक्रियेत प्रोफेसर विलिस यांच्या
घटनात्मक कायद्यावरील पुस्तकात नमूद केलेल्या चार आवश्यक
बाबींचा समावेश असावा, म्हणजे नोटीस, सुनावणीची संधी,
निःपक्षपाती न्यायाधिकरण आणि सामान्य कार्यपद्धती. पतंजली
शास्त्री, न्या. तेवढ्या पुढे गेले नाहीत, पण त्यांनी असे म्हटले होते
की "काही मूलभूत तत्त्वे त्या सर्व प्रक्रियांना ज्ञात असलेले सतत
घटक म्हणून उदयास आली आणि त्यांनी कायद्याने स्थापित
केलेल्या प्रक्रियेचा गाभा तयार केला". महाजन म्हणाले की, कलम
२१ नुसार एखाद्या व्यक्तीला त्याच्या जीवाबद्दल किंवा त्याच्या
स्वातंत्र्यासंदर्भात दोषी ठरविण्यापूर्वी काही प्रकारची कारवाई होणे
आवश्यक आहे आणि "यामुळे विलक्षण, मनमानी आणि जुलमी
कार्यवाहीच्या कल्पनेला नकारात्मक स्वरूप प्राप्त होते". परंतु ए.
के. गोपालन प्रकरणात [१९५० एससीसी २२८: आकाशवाणी
१९५० एससी २७: १९५० एससीआर ८८: ५१ सीआरआय एलजे

१३८३] या निरीक्षणांखेरीज आपल्याला असे आढळते की कलम १४ चा अनुच्छेद २१ वर होणारा परिणाम लक्षात घेता तत्त्वतः ही तर्कशुद्धतेची संकल्पना कलम २१ ने विचारात घेतलेल्या प्रक्रियेत मांडली गेली पाहिजे.

कलम १४, १९ आणि २१ मधील आंतरसंबंध

१३. आता येथे पासपोर्ट प्राधिकरणाला देण्यात आलेला अधिकार पासपोर्ट जप्त करण्याचा आहे आणि पासपोर्ट जप्त करण्याचा परिणाम म्हणजे पासपोर्ट जप्त होण्याच्या कालावधीत पासपोर्टधारकाच्या परदेशात जाण्याच्या घटनात्मक अधिकारावर गदा येईल. शिवाय, कलम १० च्या उपकलम (३) मध्ये नमूद केलेल्या विशिष्ट कारणांवरच पासपोर्ट प्राधिकरणाद्वारे पासपोर्ट जप्त केला जाऊ शकतो आणि पासपोर्ट प्राधिकरणाला दिलेल्या प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीवर आपले मन लागू करावे लागेल आणि पासपोर्ट जप्त करणे योग्य ठरेल असे कोणतेही निर्दिष्ट आधार अस्तित्वात आहेत की नाही हे ठरवावे लागेल. पासपोर्ट प्राधिकरणाला कलम १० च्या उपकलम (५)

नुसार पासपोर्ट जप्त करण्याचा आदेश देण्यामागील कारणांचे संक्षिप्त निवेदन लेखी स्वरूपात नोंदविणे आवश्यक आहे आणि काही अपवादात्मक परिस्थिती वगळता, पासपोर्ट प्राधिकरणाला पासपोर्टधारकास कारणांच्या निवेदनाची प्रत सादर करणे बंधनकारक आहे. पासपोर्ट जप्त करणारा पासपोर्ट प्राधिकरण केंद्र सरकारव्यतिरिक्त अन्य असेल, तर पासपोर्ट जप्त करण्याच्या आदेशाविरोधात अपीलकरण्याचा अधिकार कलम ११ द्वारे दिला जातो आणि अपीलात पासपोर्ट प्राधिकरणाने पासपोर्ट जप्त करण्यासाठी दिलेल्या कारणांची वैधता अपीलीय प्राधिकरणासमोर मांडता येते. या परिस्थितीचा विचार केल्यास हे स्पष्ट होते की, अर्धन्यायिक अधिकार आणि प्रशासकीय शक्ती यांच्यात फरक करण्यासाठी या न्यायालयाच्या निर्णयात घालून दिलेली चाचणी समाधानकारक आहे आणि पासपोर्ट जप्त करण्याचा पासपोर्ट प्राधिकरणाला दिलेला अधिकार हा अर्धन्यायिक अधिकार आहे.ए. के. क्राईपाक प्रकरणापूर्वी प्रचलित असलेल्या रुढीवादी दृष्टिकोनावरही पासपोर्ट जप्त

करण्याच्या अधिकाराचा वापर करताना नैसर्गिक न्यायाचे नियम लागू होतील [(१९६९) २ एससीसी २६२: (१९७०) १ एससीआर ४५७]. ए. के. क्रायपाक प्रकरणात [(१९६९) २ एससीसी २६२: (१९७०) १ एससीआर ४५७] पासपोर्ट जप्त करण्याचा अधिकार प्रशासकीय स्वरूपाचा मानला जात असला तरी तोच निकाल लागला पाहिजे, कारण यामुळे पासपोर्टधारकाच्या परदेशात जाण्याच्या घटनात्मक अधिकारात गंभीर हस्तक्षेप होतो आणि त्याचे प्रतिकूल नागरी परिणाम होतात.

३५ परंतु याचा अर्थ असा नाही की कलम १० (३) (सी) अंतर्गत केलेला आदेश कलम १९ (१) (ए) किंवा (जी) चे उल्लंघन करू शकत नाही. याचिकाकर्त्याचा पासपोर्ट जप्त करण्याच्या आदेशाच्या घटनात्मक वैधतेवर चर्चा करताना आपल्याला असे नमूद करण्याची संधी मिळेल की एखाद्या प्राधिकरणाला कारवाई करण्याचा अधिकार देणारी वैधानिक तरतूद घटनात्मकदृष्ट्या वैध असली तरी त्याअंतर्गत केलेली कारवाई मूलभूत अधिकाराचा अपमान करू शकते आणि अशा

परिस्थितीत, जरी वैधानिक तरतूद वैध असली तरी, ही कारवाई
शून्य असू शकते. त्यामुळे कलम १० (३) (क) वैध असले, तरी
त्यांतर्गत दिलेला आदेश मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन म्हणून
अवैध आहे का, हा प्रश्न कायम राहील. पासपोर्ट जप्त करण्याच्या
आदेशाचा प्रत्यक्ष आणि अपरिहार्य परिणाम एखाद्या प्रकरणात
अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य किंवा व्यवसाय करण्याचा अधिकार
संपुष्टात आणणे किंवा हिरावून घेणे असू शकतो आणि जेथे तसे
असेल तेथे कलम १९ (२) किंवा कलम १९ (६) द्वारे जतन
केल्याशिवाय हा आदेश अवैध ठरेल. उदाहरणार्थ, आंतरराष्ट्रीय
उड्डाण परवाना असलेला वैमानिक. आंतरराष्ट्रीय उड्डाण हा त्यांचा
व्यवसाय आहे आणि जर त्यांचा पासपोर्ट जप्त केला गेला तर तो
थेट त्यांच्या व्यवसाय करण्याच्या अधिकारात हस्तक्षेप करेल
आणि जोपर्यंत कलम १९ (६) अंतर्गत सार्वजनिक हिताच्या
आधारावर हा आदेश योग्य ठरवता येत नाही, तोपर्यंत तो कलम
१९ (१) (९) चा अवमान म्हणून अवैध ठरेल. दुसरं उदाहरण एका
प्रचारकाचं घेता येईल, ज्याने जगभरातील लोकांना आपल्या

श्रद्धेचा प्रचार करणं हे आपल्या आयुष्याचं ध्येय बनवलं आहे आणि त्यासाठी वेगवेगळ्या देशांमध्ये संस्था स्थापन केल्या आहेत. त्याचा पासपोर्ट जप्त करण्याचा आदेश दिल्यास त्याचा थेट परिणाम त्याच्या अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यावर होईल आणि कलम १९ (१) (अ) अन्वये आदेशाच्या वैधतेला दिलेले आव्हान अनुच्छेद १९ (२) द्वारे वाचल्याशिवाय अनुत्तरित असेल. ही दोन उदाहरणे आपण केवळ उदाहरणाद्वारे घेतली आहेत.

अशी अनेक प्रकरणे असू शकतात जिथे लादलेले निर्बंध स्पष्टपणे केवळ परदेशात जाण्याच्या अधिकारावर आहेत परंतु त्याचा थेट आणि अपरिहार्य परिणाम म्हणजे अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य किंवा व्यवसाय करण्याच्या अधिकारात हस्तक्षेप करणे. एखाद्या संगीतकाराला परदेशात गाण्यासाठी, नृत्यासाठी नर्तकी, शिकवण्यासाठी उदयोन्मुख प्राध्यापक आणि एखाद्या परिषदेत किंवा चर्चासत्रात भाग घेण्यासाठी विद्वान जाण्याची इच्छा असू शकते. अशा परिस्थितीत जर त्याचा पासपोर्ट नाकारला गेला किंवा जप्त करण्यात आला तर तो थेट त्याच्या अभिव्यक्ती

स्वातंत्र्यावर गदा आणेल. एखाद्या वृत्तपत्राच्या वार्ताहराला परदेशी नोकरी दिली गेली आणि त्याला पासपोर्ट नाकारण्यात आला किंवा त्याचा पासपोर्ट जप्त करण्यात आला, तर तो त्याच्या व्यवसाय करण्याच्या स्वातंत्र्यावर थेट हस्तक्षेप ठरेल. उदाहरणे अनेक पटींनी देता येतील, पण मुद्दा असा आहे की परदेशात जाण्याचा अधिकार हा मूलभूत अधिकार नसला तरी परदेशात जाण्याचा अधिकार नाकारल्याने वस्तुतः आणि प्रत्यक्षात, अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यवर किंवा व्यवसाय करण्याच्या स्वातंत्र्यावर मर्यादा येऊ शकतात जेणेकरून कलम १९ (१) (अ) किंवा १९ (१) (जी) चे उल्लंघन होईल. अशा परिस्थितीत, कलम १९ (२) किंवा कलम १९ (६) अन्वये योग्य नसल्यास पासपोर्ट नाकारणे किंवा जप्त करणे अवैध ठरेल. आता भारताचे सार्वभौमत्व आणि अखंडता, भारताची सुरक्षा, भारताचे कोणत्याही परदेशाशी मैत्रीपूर्ण संबंध किंवा सर्वसामान्य जनतेच्या हितासाठी पासपोर्ट प्राधिकरणाला आवश्यक वाटल्यास कलम १० (३) (सी) अन्वये पासपोर्ट जप्त केला जाऊ शकतो. पहिल्या तीन श्रेणी अनुच्छेद १९ (२) मधील

प्रजातींप्रमाणेच आहेत आणि त्यापैकी प्रत्येक, जरी स्वतंत्रपणे नमूद केला गेला असला तरी, "सामान्य जनतेच्या हिताच्या"व्यापक वंशातील एक प्रजाती आहे. "सामान्य जनतेचे हित"ही अभिव्यक्ती एक व्यापक अभिव्यक्ती आहे जी भारताचे सार्वभौमत्व आणि अखंडता , भारताची सुरक्षा आणि परकीय राज्यांशी भारताचे मैत्रीपूर्ण संबंध यासह सामान्य जनतेच्या सर्व प्रकारच्या हितसंबंधांचा समावेश करते. त्यामुळे कलम १० (३) (क) अन्वये त्या तरतुदीच्या अटींशी सुसंगत असा आदेश दिल्यास तो सर्वसामान्यांच्या हिताचा ठरेल आणि व्यवसाय करण्याच्या स्वातंत्र्यावर बंधने आणली तरी त्याला कलम १९ (६) द्वारे संरक्षण दिले जाईल.परंतु कलम १० (३) (क) अन्वये दिलेला आदेश अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यावर गदा आणत असेल, तर तो सर्वसामान्यांच्या हितासाठी केला जाणे पुरेसे ठरणार नाही. त्या कलमाचे संरक्षण मिळविण्यासाठी ते कलम १९ (२) च्या अटींमध्ये येणे आवश्यक आहे. जर तो भारताच्या सार्वभौमत्व आणि अखंडतेच्या हितासाठी किंवा भारताच्या सुरक्षेच्या हितासाठी

किंवा कोणत्याही परकीय देशाशी भारताच्या मैत्रीपूर्ण संबंधांच्या हितासाठी केला गेला असेल तर तो कलम १९ (२) ची आवश्यकता पूर्ण करेल. पण जर तो "सार्वजनिक सुव्यवस्था, शालीनता किंवा नैतिकता"या हितसंबंधांशिवाय सर्वसामान्यांच्या इतर कोणत्याही हितासाठी बनवला गेला तर त्याला कलम १९ (२) चे संरक्षण मिळणार नाही. सार्वजनिक सुव्यवस्था, शालीनता किंवा नैतिकतेचे हित हे "सामान्य, जनतेचे हित"आहे आणि ते कलम १० (३) (सी) द्वारे समाविष्ट केले जातील यात शंका नाही, परंतु "सामान्य जनतेचे हित"ही अभिव्यक्ती आधीच नमूद केल्याप्रमाणे, अधिक व्यापक अभिव्यक्ती आहे आणि म्हणूनच, अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यावर निर्बंध घालणारा कलम १० (३) (सी) अंतर्गत केलेला आदेश, कलम १९ (१) (अ) चे उल्लंघन होऊ नये, अशा आदेशाच्या संदर्भात कलम १० (३) (क) मधील "सर्वसामान्य जनतेचे हित"हा शब्द सार्वजनिक सुव्यवस्था, शालीनता किंवा नैतिकतेच्या हितापुरता मर्यादित राहण्यासाठी वाचणे आवश्यक आहे. कलम १० (३) (क) अन्वये दिलेला

आदेश अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यावर निर्बंध आणत असेल, तर तो व्यापक अर्थाने सर्वसामान्य जनतेच्या हितासाठी नव्हे, तर सार्वजनिक सुव्यवस्था, शालीनता किंवा नैतिकतेच्या हितासाठी, भारताच्या सार्वभौमत्व आणि अखंडतेच्या हिताच्या दृष्टीने केला गेला पाहिजे. भारताची सुरक्षा आणि कोणत्याही परकीय देशाशी भारताचे मैत्रीपूर्ण संबंध. जर हा आदेश सार्वजनिक सुव्यवस्था, शालीनता किंवा नैतिकतेच्या हितासाठी केल्याचे दाखवता येत नसेल तर ते केवळ कलम १९ (१) (अ) चे उल्लंघन करणार नाही, तर कलम १० (३) (सी) द्वारे प्रदान केलेल्या अधिकाराच्या बाहेरही असेल.

संबंधित आदेशाची घटनात्मक वैधता:

४५. त्यामुळे केंद्र सरकारने दिलेल्या आदेशात हस्तक्षेप करण्याचे कोणतेही कारण आम्हाला दिसत नाही. मात्र, पासपोर्ट नाकारण्याचा किंवा जप्त करण्याचा किंवा रद्द करण्याचा अधिकार वापरताना आम्ही पासपोर्ट प्राधिकरणाला सावधगिरीचा शब्द सांगू इच्छितो. पासपोर्ट प्राधिकरणाने हे लक्षात ठेवले पाहिजे की

मानवी हक्कांच्या सार्वत्रिक घोषणेच्या कलम १३ मध्ये मान्यता प्राप्त हा मूलभूत मानवी हक्क आहे ज्यात पासपोर्ट प्राधिकरण हस्तक्षेप करीत आहे जेव्हा पासपोर्ट नाकारतो किंवा जप्त करतो किंवा रद्द करतो. हा एक अत्यंत मौल्यवान अधिकार आहे जो वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा एक भाग आहे, माणसाच्या आध्यात्मिक परिमाणाचा एक पैलू आहे आणि त्यात हलकेपणाने ढवळाढवळ करता कामा नये. त्यांनी मांडलेले विचार, व्यक्त केलेली मते किंवा राजकीय श्रद्धा किंवा आर्थिक विचारसरणी यामुळे लोकांना परदेशात जाण्याची परवानगी दिली जात नाही, अशी प्रकरणे अज्ञात नाहीत. स्वातंत्र्य आणि स्वातंत्र्य अबाधित राखण्यासाठी घटनात्मकदृष्ट्या कटिबद्ध असलेल्या सरकारच्या काळात अशा घटनांची पुनरावृत्ती होणार नाही, अशी आशा आहे, परंतु शाश्वत दक्षता ही स्वातंत्र्याची किंमत आहे, हे नेहमीच लक्षात ठेवले पाहिजे, कारण इतिहास दर्शवितो की चांगल्या कारणासाठी केलेली ही नेहमीच सूक्ष्म आणि कपटी अतिक्रमणे असतात जी स्वातंत्र्याचा पाया अस्पष्टपणे परंतु निश्चितपणे खराब करतात.

वाय.व्ही. चंद्रचूड, न्या. (सहमत)-याचिकाकर्त्याचा १ जून १९७६ रोजीचा पासपोर्ट २ जुलै १९७७ च्या आदेशाद्वारे "सार्वजनिक हितासाठी"जप्त करण्यात आला होता आणि भारत सरकारने आपल्या निर्णयामागची कारणे सांगण्यास "सामान्य जनतेच्या हितासाठी"नकार दिल्याने त्या आदेशाला आव्हान देण्यासाठी तिने घटनेच्या कलम ३२ अन्वये ही रिट याचिका दाखल केली आहे. हे आव्हान खालील कारणांवर आधारित आहे: ...

सुरुवातीला पासपोर्ट प्राधिकरणाने कायद्याच्या कलम १० (५) अन्वये आपल्या अधिकाराचा वापर करून अर्जदाराला तिचा पासपोर्ट जप्त करणे सर्वसामान्यांच्या हिताचे कारण सांगण्यास नकार दिला. परंतु ही कारणे नंतर रिट याचिकेच्या उत्तरात भारत सरकारच्या वतीने दाखल केलेल्या प्रतिप्रतिज्ञापत्रात उघड करण्यात आली. याचिकाकर्त्याचा पासपोर्ट जप्त करण्यात आला, कारण चौकशी आयोगासमोरील कार्यवाहीच्या अनुषंगाने तिची उपस्थिती आवश्यक असण्याची शक्यता होती, असा खुलासा याचिकाकर्त्याने सरकारला तिचा पासपोर्ट जप्त का करण्यात

आला याची कारणे सांगण्याची विनंती केल्यावर सहज होऊ शकला असता. पासपोर्ट जप्त करण्यामागची कारणे उघड करण्यास नकार देण्याचा अधिकार अपवादात्मक स्वरूपाचा आहे आणि असामान्य परिस्थितीच्या अपरिहार्यतेनुसार पूर्णपणे न्याय्य असेल तरच त्याचा न्याय्य, संयमाने आणि वापर केला पाहिजे. पासपोर्ट जप्त करण्याच्या आदेशाशी त्यांचा संबंध आहे की नाही हे तपासण्यासाठी न्यायालयीन छाननीसाठी कारणे उघड केल्यास कारणे उघड करण्यास नकार देणे न्यायालयाच्या पडताळणीसाठी तितकेच खुले असेल; अन्यथा, कार्यकारी आदेशांच्या निरपेक्ष न्यायालयीन तपासणीची संपूर्ण शक्ती कारणे दडपून टाकण्याच्या निर्धाराने निष्प्रभपणे नष्ट होऊ शकते. कारणे अघोषित ठेवण्याचा अधिकार वापरण्याची परवानगी कायदा देऊ शकत नाही, जर तसे करण्यामागचे एकमेव कारण न्यायालयीन तपासणीपासून दूर ठेवणे असेल.

७८. बंधु भगवती यांनी केलेल्या विशिष्ट वागणुकीला पूरक म्हणून वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या संकल्पनेवरील चर्चेचा हा अध्याय संपविण्यासाठी १९६९ मध्ये

संपलेल्या बंगळुरू येथील कायदेतज्ज्ञांच्या परिषदेत अर्थातच त्या निष्कर्षाच्या सार्वत्रिकतेतून निर्माण झालेल्या बचत आणि अपवादांबद्दल भारतीय कायदा विषयाचे ठोस विधान केले:

व्यक्तीला स्वतःच्या देशात किंवा देशाबाहेर जाण्याचे, इतर देशांमध्ये जाण्याचे आणि स्वतःच्या देशात प्रवेश करण्याचे स्वातंत्र्य हे एक महत्त्वाचे मानवी स्वातंत्र्य आहे , मग ती चळवळ मनोरंजन, शिक्षण, व्यापार किंवा रोजगाराच्या उद्देशाने असो किंवा अशा वातावरणातून पळून जाण्यासाठी असेल ज्यामध्ये त्याचे इतर स्वातंत्र्य दडपले जाते किंवा धोक्यात येते. शिवाय, भविष्यातील शांतता आणि प्रगतीसाठी आंतरराष्ट्रीय समजूतदारपणाचे वाढते प्रमाण आवश्यक असलेल्या आंतर-अवलंबून जगात, लोकांमधील वैयक्तिक संपर्क सुलभ करणे आणि अशा संपर्कांना अडथळा ठरू शकणारे त्यांच्या हालचालींवरील सर्व अन्यायकारक निर्बंध काढून टाकणे इष्ट आहे."

७९. वैयक्तिक स्वातंत्र्य आणि त्याच्या प्रवासाच्या पैलूसाठी खूप काही. आता "कायद्याने प्रस्थापित केलेली कार्यपद्धती"या अनुच्छेद २१ मधील कलमानुसार, प्रथम सर्वसाधारणपणे आणि नंतर ए. के. गोपालन यांच्या संदर्भात आणि नंतर.पुन्हा मला सापेक्ष संक्षिप्तता जाणवते कारण मी भाऊ भगवती, जे. यांच्याबरोबर संपूर्ण हॉगला जातो.

८०. जर कलम २१ मध्ये परदेश प्रवासाच्या स्वातंत्र्याचा समावेश असेल, तर कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या प्रक्रियेद्वारे त्याचा वापर प्रतिबंधित किंवा निषिद्ध केला जाऊ शकतो का? होय, खरंच. 'प्रोसिजर'म्हणजे काय? 'प्रस्थापित'म्हणजे काय? कायदा म्हणजे काय? काहीही, औपचारिक, कायदेविषयक कार्यवाही झाली, मग ती अनाकलनीय असो वा मनमानी असो? जीवन आणि स्वातंत्र्याबद्दलची श्रद्धा या आडमुठेपणावर मात करायला हवी; कायदेशीर व्याख्या, शेवटच्या विश्लेषणात, मूल्य निर्णय आहे. जीवन आणि स्वातंत्र्य या विषयाच्या उच्च गांभीर्यामुळे कायद्याची गरज कमी झाली, फियाटची नाही. कायदा हा कायदा आहे जेव्हा तो सामान्यतः समाजाच्या विवेकाने आणि संमतीने वैध ठरतो. देशातील गुन्हेगारी किंवा तत्सम प्रक्रियेचे नियमन करणार् या इतर मानक उपायांच्या अनुषंगाने समाजातील क्रिम सामान्यतः धर्म किंवा

कायदा मानत नाही, तर वाजवी पद्धत आहे. बर् याचदा, हा एक वैधानिक कायदा असतो, परंतु तो कार्यक्षम असणे आवश्यक आहे, फालतू नाही.

८१. केवळ या तर्काच्या ओळीमुळे कलम २१ मधील दोन कलमे सुसंगत होतील, प्रक्रियात्मक यंत्रणा मूळ तत्त्वे नष्ट करणार नाही .घटनात्मक मानवतावादाची सक्ती आणि जीवन आणि स्वातंत्र्यावर पूर्ण विश्वास ठेवण्याची धारणा इतकी निरर्थक किंवा खंडित असू शकत नाही की कोणत्याही अल्पसंख्याकाच्या विरोधात कोणतेही क्षणिक विधिमंडळ बहुमत, आवश्यक गणपूर्तीसह विधेयकाचे तीन त्वरित वाचन करून, कोणतीही अवाजवी पद्धत ठरवू शकते आणि त्याद्वारे भव्य जनादेश निर्जंतुक करू शकते . "कायद्याने प्रस्थापित केलेली प्रक्रिया", त्याच्या घातक क्षमतेसह, जर आपण त्या वजनदार शब्दांमध्ये कायद्याचे राज्य, त्याच्या आत्म्यामध्ये सभ्य, हृदयात निष्पक्ष आणि प्रक्रियात्मक संरक्षणाच्या त्या अनिवार्यता निश्चित करण्याची आवश्यकता भासविली नाही तर जीवन आणि स्वातंत्र्य एक अनिश्चित खेळाची गोष्ट बनून जाईल, ज्याअभावी प्रक्रियात्मक शेपटी मूळ डोक्याला धक्का देईल.'करो या मरो'देशभक्तीने ज्या मानवी हक्काचा मुक्तीचा लढा सुरू करण्यात आला, त्या मानवी हक्काचे पवित्र मर्म आवश्यक निकषांची पर्वा न करता औपचारिकतावादी

आणि फरिसाईक प्रिस्क्रिप्शनने चव्हाट्यावर आणता येईल का? कायदा करणे हा घटनात्मक भ्रम आहे. प्रक्रियात्मक न्याय अनुच्छेद २१ वर आधारित आहे. विधिमंडळाच्या माध्यमातून प्रक्रिया केलेल्या काळ्या अक्षराच्या विधीने त्याकडे दुर्लक्ष करणे इतके गंभीर आहे.

८२. त्यामुळे मला खात्री आहे की, कोणत्याही औपचारिक कायद्यावर अवलंबून राहून कलम २१ ला हतबल करणे म्हणजे त्यातील तरतुदी तुटपुंज्या किंवा विलक्षण असणे म्हणजे राज्यघटनेचा खजिना लुटणे होय. अनुच्छेद २१ अंतर्गत येणाऱ्या मूलभूत अधिकाराचे नियमन, निर्बंध किंवा नाकारण्याच्या पद्धतींशी निगडित कार्यपद्धती निष्पक्ष असावी, मूर्खपणाची नव्हे, मूलभूत अधिकाराची पायमल्ली करण्यासाठी काळजीपूर्वक आखलेली असावी. अशा प्रकारे समजून घेतल्यास, "प्रक्रिया"मनमानी, विचित्र किंवा विचित्र काहीही नाकारली पाहिजे. एक मौल्यवान घटनात्मक अधिकार सभ्य प्रक्रियेनेच हिरावून घेतला जाऊ शकतो. भरपूर पैसे घेऊन, अग्निपरीक्षा देऊन किंवा इतर विचित्र किंवा गूढ मार्गांनी पासपोर्ट दिला किंवा नाकारला तर ती कायदेशीर प्रक्रिया आहे, असा दावा आपण करू शकत नाही. तसेच चौकशीच्या कच्च्या किंवा संक्षिप्त प्रक्रियेद्वारे जीव घेतला जात असेल तर ते शक्य नाही. मूलभूत गोष्ट

म्हणजे जीवन आणि स्वातंत्र्य . प्रक्रियात्मक म्हणजे त्याच्या व्यायामाची पद्धत. प्रक्रियेतील निष्पक्षतेच्या या गुणावर "प्रस्थापित"या मजबूत शब्दाने जोर दिला आहे ज्याचा अर्थ "ठामपणे स्थिर"असा आहे केवळ अवांछित किंवा मनमानी नाही. जर ते समाजाच्या कायदेशीर जाणीवेत रुजले असेल तर ती "प्रस्थापित"प्रक्रिया बनते. आणि कायदा हे साधन आहे आणि न्याय हाच शेवट आहे म्हणून तो नॉर्मे मानला जातो यात शंका नाही.

८५. थोडक्यात, अनुच्छेद २१ मधील "प्रक्रिया"म्हणजे निष्पक्ष, औपचारिक प्रक्रिया नव्हे."कायदा"हा वाजवी कायदा आहे, कोणताही कायदा नाही. कलम २२ मध्ये प्रतिबंधात्मक आणि दंडात्मक नजरकैदेसाठी प्रक्रियात्मक सुरक्षा व्यवस्था स्पष्टपणे नमूद केल्यामुळे, अशा नजरकैदेची तरतूद करणारा कायदा कलम २२ शी सुसंगत असावा. वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा भाग असलेल्या इतर हक्कांसाठी कलम २१ मध्ये नमूद केलेले प्रक्रियात्मक संरक्षण उपलब्ध आहे, याकडे योग्यच लक्ष वेधण्यात आले आहे . अन्यथा, कलम २२ मधील प्रक्रियात्मक संरक्षण केवळ प्रतिबंधात्मक आणि दंडात्मक नजरकैदेच्या प्रकरणांमध्येच उपलब्ध असेल , म्हणून जगण्याचा अधिकार, वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा इतर कोणत्याही मूलभूत भागापेक्षा अधिक मूलभूत आणि

व्यक्तीच्या सुख, प्रतिष्ठा आणि मूल्यासाठी सर्वोपरि , विधिमंडळाच्या मनःस्थितीशिवाय कोणत्याही प्रक्रियात्मक संरक्षणास पात्र राहणार नाही . कोचुनी[कवलाप्पारा कोट्टाराथिल कोचुनी विरुद्ध मद्रास आणि केरळ राज्ये , आकाशवाणी १९६० एससी १०८०, १०९३: (१९६०) ३ एससीआर ८८७: (१९६१) २ एससीजे ४४३.] या बाबतीत गोपालन निर्णयाच्या सत्यतेबद्दल शंका घेत न्यायालयाने म्हटले:

जर हा प्रश्न विचारला असता तर फजल अली, जे. यांनी व्यक्त केलेल्या असहमतीच्या मताशी आपल्यापैकी काहीजण सहमत झाले असते.

८६. गोपालन मध्ये "कायद्याने प्रस्थापित कार्यपद्धती"यावर काही सुगंधी विचार आहेत. पतंजली शास्त्री न्या. यांनी इंडो-अँग्लियन फौजदारी कायद्याने दीर्घकाळ मानलेल्या फौजदारी प्रक्रियेच्या प्रचलित निकषांशी याचा अंदाज बांधला. विद्वान न्यायाधीशांनी निरीक्षण केले (एससीआर पृष्ठ १२०५):

दुसरीकडे, सक्षम विधिमंडळाने केलेल्या कोणत्याही कायद्याने ठरवून दिलेल्या प्रक्रियेशिवाय अभिव्यक्तीचा अर्थ काहीच नाही, असा हस्तक्षेपकर्त्याच्या वतीने अटर्नी

जनरलयांनी सुचवलेला अर्थ फारसा स्वीकारार्ह नाही.'त्यांच्या मते प्रस्थापित'चा अर्थ विहित आहे आणि जर संसदने किंवा राज्याच्या विधिमंडळाने एखादी प्रक्रिया केली, जी आरोपी व्यक्तीला स्वतःचा बचाव करण्याची योग्य संधी देण्यासाठी कितीही नवीन आणि कुचकामी असली तरी ती एखाद्या व्यक्तीला त्याच्या जीवनापासून किंवा वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित ठेवण्यासाठी पुरेशी ठरेल.

अॅटर्नी जनरलयांनी सुचवलेले बांधकाम स्वीकारताना मला जाणवणारी मुख्य अडचण ही आहे की ती कलम १३ (२) आणि खरोखरच, मूलभूत अधिकाराच्या संकल्पनेला पूर्णपणे छेद देते, मग जगण्याचे आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्याचे सर्वात महत्त्वाचे मूलभूत अधिकार कायदेविषयक बहुसंख्याकांच्या दयेवर असावेत, हा राज्यघटनेच्या निर्मात्यांचा हेतू असू शकतो का, कारण प्रत्यक्षात 'प्रस्थापित'म्हणजे केवळ 'विहित'असा त्यांचा

अर्थ असेल? दुसर् या शब्दांत, एका अमेरिकन न्यायाधीशाने अशाच संदर्भात म्हटल्याप्रमाणे, कलम १३ (३) मधील घटनात्मक बंदी म्हणजे 'आपण जीवन किंवा वैयक्तिक स्वातंत्र्य हिरावून घेण्याचा निर्णय घेतल्याशिवाय ते हिरावून घेणार नाही', हे निव्वळ क्रियापद आहे... असे म्हटले जाते की अनुच्छेद २१ मूलभूत फौजदारी कायद्याच्या क्षेत्रात सक्षम कायदेविषयक कारवाईपासून कोणतेही संरक्षण देत नाही, कारण कलम १९ मध्ये नमूद केलेल्या अधिकारांप्रमाणे अशा कायद्यांच्या तर्कशुद्धतेच्या आधारावर किंवा इतर कारणास्तव न्यायालयीन पुनरावलोकनाची तरतूद नाही. तसे गृहीत धरले तरी अभ्यासू अॅटर्नी जनरलच्या उभारणीमुळे लेखाला परवडणारे प्रक्रियात्मक संरक्षणही पूर्णपणे कुचकामी आणि भ्रामक ठरेल.

(जोर, जोडलेला)

या विषयाचा अत्यंत काळजीपूर्वक आणि काळजीपूर्वक विचार केल्यानंतर मी या निष्कर्षापर्यंत पोहोचलो आहे की

समस्येचे दोनच संभाव्य उपाय आहेत . प्रथमतः दोन्ही बाजूंनी मांडलेल्या दोन टोकाच्या भूमिकांमधील समाधानकारक ताळमेळ 'प्रस्थापित'या शब्दावर भर देऊन मिळू शकतो, ज्याचा अर्थ काही प्रमाणात ठामपणा, स्थैर्य आणि सामान्य स्वीकृती असा होतो, तर कायद्याने उत्पत्ती वगळली जात नाही. प्रिव्ही कौन्सिलने किंग-सम्राट विरुद्ध बेनोरी लाल शर्मा या खटल्यात 'सामान्य आणि सुस्थापित फौजदारी प्रक्रिया'म्हणजे देशातील फौजदारी प्रक्रियेचा सामान्य कायदा असलेल्या फौजदारी प्रक्रिया संहितेने मंजूर केलेल्या कार्यपद्धती आणि सामान्य कार्यपद्धतीचा उल्लेख केला आहे, याचा अर्थ 'प्रोसिजर ऑफ प्रोसिजर'असा घेतला जाऊ शकतो.

फजल अली,न्या. यांनी अनुच्छेद २१ च्या प्रक्रियात्मक पर्याप्ततेवर भाष्य केले आणि त्यात नैसर्गिक न्यायाच्या त्या आवश्यक गोष्टी वाचल्या ज्यामुळे प्रक्रियात्मक कायदा मानवतावादी झाला. विद्वान न्यायाधीशांनी युक्तिवाद केला:

"मला असे वाटते की 'कायदाने प्रस्थापित प्रक्रिया'या शब्दात प्रोफेसर विलिस यांच्या पुस्तकात नमूद केलेल्या चार तत्वांचा समावेश असणे आवश्यक आहे, जे मी आधीच म्हटल्याप्रमाणे एकाच तत्वांचे वेगवेगळे पैलू आहेत आणि त्यांच्याबद्दल कोणतीही अस्पष्टता किंवा अनिश्चितता नाही. अभ्यासू लेखकाने सांगितल्याप्रमाणे आणि अधिकार यांनी दाखविल्याप्रमाणे ही तत्त्वे पूर्णपणे कठोर तत्त्वे नसून विशिष्ट मर्यादित प्रत्येक प्रकरणाच्या परिस्थितीशी जुळवून घेणारी आहेत. मला एवढेच सांगायचे आहे की, 'कायदा'म्हणजे कार्यवाहीचे काही निश्चित नियम आहेत, केवळ प्रक्रियेचा दिरंगावा नाही, हे गांभीर्याने मांडले गेलेले नाही."

(जोर, जोडलेला)

थोडक्यात, न्याय्य कायदा हा जीवन-स्वातंत्र्याच्या मूलभूत अधिकाराचा जीव आहे (कलम २१), "विधिमंडळाचे निरंकुश वर्चस्व"नव्हे. महाजन, न्या. यांनी थोडक्यात टिपणी केली:

"माझ्या मते कलम २१ मध्ये जीवन आणि स्वातंत्र्याला संरक्षण देणारा मूलभूत कायदा आहे कारण तो म्हणतो की कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या प्रक्रियेशिवाय त्यांना वंचित ठेवता येणार नाही; दुसर् या शब्दांत, याचा अर्थ असा आहे की एखाद्या व्यक्तीला त्याच्या जीवनापासून किंवा स्वातंत्र्यापासून वंचित ठेवण्यापूर्वी, तसे करण्याचा अधिकार देणारा काही ठोस कायदा अस्तित्वात असावा आणि कायद्याने अशा वंचिततेसाठी कार्यपद्धतीची एक पद्धत पुढे प्रदान केली पाहिजे. हे कलम कार्यकारणीच्या हुकूमशाही सत्तेच्या वापराविरुद्ध पूर्ण सूट देते . तसेच राज्यघटनेचे उल्लंघन करणाऱ्या अवैध कायद्यांपासून संरक्षण दिले आहे. हे देखील हमी देते की त्याच्या खऱ्या संकल्पनेत एखाद्या व्यक्तीला त्याच्या जीवनाच्या किंवा त्याच्या स्वातंत्र्याच्या संदर्भात शिक्षा होण्यापूर्वी काही प्रकारची कार्यवाही केली पाहिजे. हे विलक्षण, मनमानी

आणि दडपशाही स्वरूपाच्या कार्यवाहीच्या कल्पनेला
नकारात्मक बनवते.

(जोर, जोडलेला)

७९. डॉ. सराफ यांनी मांडलेले हे पहिले दोन आणि महत्त्वाचे प्रस्ताव असल्याने
आम्ही सविस्तर उद्धृत केले आहे. याचा सारांश असा देता येईल:

- (१) भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २१ अन्वये देण्यात आलेल्या
'वैयक्तिक स्वातंत्र्या'त परदेशात जाण्याचा अधिकार समाविष्ट आहे;
- (२) त्यानुसार अधिकार नाकारता येत
नाही.'कायद्याने प्रस्थापित के- लेली कार्यपद्धती'.
- (३) 'कायदा'म्हणजे काही कार्यकारी कारवाई नव्हे. याचा अर्थ संसदेने
तयार केलेला कायदा किंवा कायदा, वैधानिक नियम किंवा वैधानिक
नियमन होय.
- (४) त्यामुळे एकाच वेळी दोन घटक अस्तित्वात आहेत: (अ) वंचितता
किंवा नकार कायद्याने अनुमत असावा; आणि (ब) त्या कायद्याखालील
कार्यपद्धती वाजवी असावी, मनमानी, आडमुठी, मनमानी, काल्पनिक
किंवा दडपशाही नसावी.

८०. त्यामुळे सिंग यांनी 'ओएम'ची मांडणी ही निव्वळ चौकट, मार्गदर्शक तत्त्वे किंवा प्रोटोकॉल म्हणून केलेली मांडणी मान्य असली, तरी सर्वोच्च न्यायालयाच्या महत्त्वाच्या निर्णयांवरून समजलेल्या आणि समजावून सांगितल्याप्रमाणे तो 'कायदा' नाही, असे त्यांचे म्हणणे आहे. त्यामुळे आणि सिंग यांनी बरोबर सांगितल्याप्रमाणे - ओएम अंतर्गत कलम २१ च्या अधिकारापासून वंचित किंवा नाकारले जाऊ शकत नाही. पण या मांडणीला तार्किक अपयश आल्याचे डॉ. सराफ सांगतात. कारण, अंतिम आणि एकमेव जबाबदारी आणि जबाबदारी मूळ एजन्सीची - या प्रकरणात सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांची - आहे, असा भारत सरकारचा युक्तिवाद आपण मान्य केला, तर त्या बँकांनी अवलंबलेली कार्यपद्धती अवाजवी, मनमानी, काल्पनिक, दडपशाही किंवा मनमानी नाही हे दाखवायला हवे.

२. "कायद्याने स्थापित केलेली प्रक्रिया"

८१. अनुच्छेद २१ मधील प्रक्रियेच्या प्रश्नावर डॉ. सराफ सादर करतात आणि आमचा योग्य विश्वास आहे की मुळात समजल्याप्रमाणे 'ठोस योग्य प्रक्रिया' याबद्दलच्या पूर्वीच्या शंकांपासून कायदा पुढे गेला आहे. के. एस. पुट्टास्वामी विरुद्ध भारत सरकार('प्रायव्हेसी')^६ पण डॉ. डी. वाय. चंद्रचूड जे यांनी दिलेल्या निर्णयात आपण

६ (२०१७) १० एससीसी १.

थोडे मागे हटलो तर बरे होईल, कारण परिच्छेद २७३ पासून तो निर्णय 'ठोस' आणि 'प्रक्रियात्मक योग्य प्रक्रिया' यांच्याशी निगडित होता.⁷ आरएफ नरिमन जे. यांचे ही एकमत मत होते.⁸ हे उपदेश महत्त्वाचे आहेत

डॉ. सराफ यांचा प्रस्ताव आणि या विषयाचे योग्य आकलन

३ मधून सामील आहे. सारांश काढण्याचा प्रयत्न करण्याइतपत धाडस आम्ही करणार नाही. आम्ही संबंधित परिच्छेद उद्धृत करतो.

प्रश्न. ठोस योग्य प्रक्रिया

२७३ सुनावणीदरम्यान गुजरात राज्याच्या वतीने बाजू मांडणारे ज्येष्ठ वकील राकेश द्विवेदी यांनी सांगितले की, कलम २१ च्या संदर्भात वैध कायद्याची आवश्यकता मूलभूत योग्य प्रक्रियेच्या कल्पनेशी निगडित नाही. अमेरिकेच्या राज्यघटनेच्या अनुषंगाने विकसित झालेली परंतु भारतीय राज्यघटनेच्या संदर्भात ही संकल्पना अयोग्य आहे, असे आवाहन करण्यात आले.

7 एससीसी अहवालाच्या परिच्छेद २७३ मधील कलम

8 एससीसी अहवालाच्या परिच्छेद ४२९

२७४ अनुच्छेद २१ च्या मसुद्याभोवतीचा इतिहास अमेरिकन राज्यघटनेच्या पाचव्या आणि चौदाव्या दुरुस्तीमध्ये समाविष्ट केलेल्या "कायद्याची योग्य प्रक्रिया"हा शब्द लागू न करण्याचा संविधान सभेने जाणीवपूर्वक घेतलेला निर्णय दर्शवितो. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखालील मसुदा समितीने तयार केलेल्या राज्यघटनेच्या मसुद्यात 'कोणतेही राज्य कायद्याच्या योग्य प्रक्रियेशिवाय कोणत्याही व्यक्तीला जीवन, स्वातंत्र्य आणि मालमत्तेपासून वंचित ठेवू शकत नाही', असे 'योग्य प्रक्रिया'कलम होते. मुळात तयार करण्यात आलेल्या कलमात संविधान सभेमध्ये तीन महत्त्वाचे बदल करण्यात आले. पहिली गोष्ट म्हणजे घटनेच्या मसुद्यातील वरील कलमातून मालमत्तेचा संदर्भ वगळण्यात आला. घटना सभेच्या सदस्यांना असे वाटले की योग्य प्रक्रियेच्या कलमाचा भाग म्हणून मालमत्तेचा अधिकार कायम ठेवल्यास कायदेविषयक सुधारणांमध्ये विशेषतः मालमत्तेच्या पुनर्वितरणात गंभीर अडथळा निर्माण होईल. दुसरा महत्त्वाचा बदल बी. एन. राऊ यांनी अमेरिकेत न्यायमूर्ती फेलिक्स फ्रँकफर्टर यांच्याशी

केलेल्या भेटीतून झाला. अमेरिकेत विशेषतः महामंदीच्या काळात अमेरिकन न्यायालयांनी समाजकल्याण कायदा अमान्य करण्यासाठी योग्य प्रक्रियेच्या कलमाचा वापर केला होता. लोचनेर मध्ये [लोचनेर वि. न्यूयॉर्क, १९०५ एससीसी ऑनलाईन यूएस एससी १००: ४९ एल एड ९३७: १९८ यूएस ४५ (१९०५)] युगात, अमेरिकेच्या सर्वोच्च न्यायालयाने नियोक्त्यांना त्यांच्या कर्मचाऱ्यांना दिवसातून दहा तास किंवा आठवड्यातून साठ तासांपेक्षा जास्त काम करण्यास मनाई करणारे कायदे अमान्य केले. १८९९ ते १९३७ दरम्यान (नागरी हक्कांची प्रकरणे वगळून) अमेरिकेच्या सर्वोच्च न्यायालयाच्या १५९ निर्णयांनी योग्य प्रक्रिया आणि समान संरक्षण कलमांनुसार राज्य कायदे घटनाबाह्य ठरवले. शिवाय, अमेरिकन राज्यघटनेतील इतर तरतुदींसह योग्य प्रक्रिया कलमांतर्गत इतर २५ कायदे रद्द करण्यात आले. [विल्यम बी. लॉकहार्ट, एट अल, कॉन्स्टिट्यूशनल लॉ: केसेस - टिप्पण्या प्रश्न (वेस्ट पब्लिशिंग कंपनी, १९८६) ६ वी आवृत्ती, पृष्ठ ३९४.] योग्य प्रक्रियेच्या कलमानुसार, अमेरिकेच्या सर्वोच्च न्यायालयाने

नियोक्त्यांना युनियन क्रियाकलापांच्या आधारावर भेदभाव करण्यास प्रतिबंध करणारा कामगार कायदा रद्द बातल ठरवला; वेतनाचे नियमन; वस्तू व सेवांच्या किमतींचे नियमन; आणि व्यवसायात प्रवेश नाकारणारा कायदा. [एडिअर विरुद्ध युनायटेड स्टेट्, १९०८ एससीसी ऑनलाईन यूएस एससी २४: ५२ एल एड ४३६: २८ एस सीटी २७७: २०८ यूएस १६१ (१९०८) (पाचवी दुरुस्ती); एडकिन्स विरुद्ध चिल्ड्रन्स हॉस्पिटल , १९२३ एससीसी ऑनलाईन यूएस एससी १०५ : ६७ एल एड ७८५ : ४३ एस सीटी २२ : २६१ यूएस ५२५ (१९२३) (पाचवी दुरुस्ती); टायसन अँड ब्रो विरुद्ध बॅटन, १९२७ एससीसी ऑनलाईन यूएस एससी ६३ : ७१ एल एड ७१८ : ४७ एस सीटी ४२६ : २७३ यूएस ४१८ (१९२७) आणि न्यू स्टेट आइस कंपनी विरुद्ध लिबमन, १९३२ एससीसी ऑनलाईन यूएस एससी ६३ : ७६ एल एड ७४७ : ५२ एस सीटी ३७१ : २८५ यूएस २६२ (१९३२)] हे निर्णय शेवटी वेगळे किंवा रद्द करण्यात आले. [नॅशनल लेबर रिलेशन्स बोर्ड विरुद्ध जोन्स अँड लॉफ्लिन स्टील कॉर्पोरेशन., १९३७ एससीसी ऑनलाईन यूएस

एससी ७९ : ८१ एल एड ८९३ : ३०१ यूएस १ (१९३७); वेस्ट
कोस्ट हॉटेल कंपनी विरुद्ध पॅरिश , १९३७ एससीसी ऑनलाईन
यूएस एससी ५८ : ८१ एल एड ७०३ : ५७ एस सीटी ५७८ : ३००
यूएस ३७९ (१९३७)]

२७९ गोपालन[ए. के. गोपालन विरुद्ध मद्रास राज्य, १९५० एससीसी
२२८: आकाशवाणी १९५० एससी २७: १९५० एससीआर ८८],
प्रतिबंधात्मक नजरकैदेत ठेवण्याच्या कायद्याला, १९५० ला या
कारणास्तव आव्हान देण्यात आले होते की त्याने मनमानी नजरकैदेविरुद्ध
महत्त्वपूर्ण प्रक्रियात्मक संरक्षण नाकारले होते. "कायद्याने स्थापित केलेली
प्रक्रिया"या शब्दाचा अर्थ प्रक्रियात्मक योग्य प्रक्रिया असा आहे हा
युक्तिवाद बहुमताने फेटाळून लावला. कानिया, मुन्या. यांनी नमूद केले
की, अमेरिकन राज्यघटनेत वापरला जाणारा "योग्य प्रक्रिया"हा शब्द
वापरू नये म्हणून आपल्या राज्यघटनेचे कलम २१ मसुदा कारखानदारांनी
जाणीवपूर्वक तयार केले आहे. म्हणून "कायद्याने स्थापित केलेली
प्रक्रिया"या शब्दाचा अर्थ "प्रक्रियात्मक योग्य प्रक्रिया"किंवा नैसर्गिक

न्यायाचे पालन आवश्यक आहे असे वाचणे अयोग्य होते. पतंजली शास्त्री, न्या. यांनी असे म्हटले होते की राज्यघटनेत "कायद्याची योग्य प्रक्रिया"हा शब्द वाचणे अमान्य आहे कारण यामुळे त्या "सूक्ष्म आणि मायावी निकष"तयार होतील जे आपल्या रचनाकारांचा हेतुपुरस्सर हेतू होता टाळण्यासाठी संविधान. त्याचप्रमाणे, दास, न्या. यांनी असेही निरीक्षण नोंदवले की आपल्या संविधान निर्मात्यांनी जाणीवपूर्वक "कायद्याच्या योग्य प्रक्रियेच्या अनिश्चित आणि बदलत्या अमेरिकन सिद्धांताचा"अवलंब करण्यास नकार दिला आहे, जो म्हणूनच अनुच्छेद २१ मध्ये वाचला जाऊ शकत नाही. त्यामुळे एकदा कायद्याने ही प्रक्रिया प्रस्थापित झाली की कलम २१ चे उल्लंघन होणार नाही, असे बहुमताचे मत होते.

२८० फजल अली, न्या. यांनी आपल्या प्रसिद्ध असहमतीत, "कायद्याने स्थापित प्रक्रिया"हे वाक्य जपानी राज्यघटनेतून घेतले होते (जे दुसऱ्या महायुद्धाच्या शेवटी अमेरिकन प्रभावाखाली तयार केले गेले होते) आणि म्हणूनच या अभिव्यक्तीचा अर्थ "प्रक्रियात्मक योग्य प्रक्रिया"असा होतो. फजल अली मध्ये कलम २१ अन्वये जीवन आणि वैयक्तिक

स्वातंत्र्यापासून वंचित राहण्याच्या मताला (१) नोटीस द्यावी लागली; (२) सुनावणीची संधी; (३) निःपक्षपाती न्यायाधिकरणाद्वारे निर्णय; आणि (४) कार्यपद्धतीचा सुव्यवस्थित मार्ग. ही चार तत्त्वे मांडताना फजल अली, न्या. यांनी असे म्हटले: (गोपालन प्रकरण [ए. के. गोपालन विरुद्ध मद्रास राज्य, १९५० एससीसी २२८: आकाशवाणी १९५० एससीआर २७: १९५० एससीआर ८८], आकाशवाणी पृष्ठ ६०-६१, पैरा ७७)

"७७. ... अनुच्छेद २१ जीवन आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्याचे रक्षण करण्याचा हेतू आहे आणि हॅल्सबरीच्या मते चर्चेत असलेल्या कायद्याच्या प्राथमिक तत्त्वाकडे दुर्लक्ष केले गेले आणि वगळले गेले तर ते एक अनिश्चित संरक्षण आणि संरक्षण असण्यासारखे नाही. आपल्या युक्तिवादादरम्यान याचिकाकर्त्याच्या अभ्यासू वकिलांनी वारंवार विचारले की, सध्याच्या कायद्याने परवानगी दिलेली खटल्याची पद्धत रद्द करून इंग्लंडमध्ये जुन्या काळी प्रचलित असलेली लढाई किंवा खटल्याद्वारे खटल्याची प्रक्रिया प्रस्थापित करण्यासाठी राज्यघटना कायदा करण्यास परवानगी देईल

का? हा प्रश्न अशा गोष्टीची कल्पना करतो जे घडण्याची शक्यता नाही, परंतु यामुळे एक कायदेशीर समस्या उद्भवते जी कदाचित अशा प्रकारे पूर्ण केली जाऊ शकते की "कायद्याने स्थापित केलेली प्रक्रिया"या शब्दाचा अर्थ कायद्याने स्थापित किंवा अंमलात आणलेली कोणतीही प्रक्रिया असेल तर प्रश्नाचे नकारात्मक उत्तर देणे कठीण होईल, परंतु जर "कायदा"या शब्दात मी जे दर्शविण्याचा प्रयत्न केला आहे त्याचा समावेश असेल तर, असे उत्तर रास्त ठरू शकते. मला असे वाटते की "कायद्याने स्थापित प्रक्रिया"या शब्दात प्रोफेसर विलिस यांच्या पुस्तकात नमूद केलेल्या चार तत्त्वांचा समावेश असावा, जे मी आधीच म्हटल्याप्रमाणे एकाच तत्त्वाचे वेगवेगळे पैलू आहेत आणि त्यांच्याबद्दल कोणतीही अस्पष्टता किंवा अनिश्चितता नाही. अभ्यासू लेखकाने सांगितल्याप्रमाणे आणि अधिकार यांनी दाखविल्याप्रमाणे ही तत्त्वे पूर्णपणे कठोर तत्त्वे नसून विशिष्ट मर्यादित प्रत्येक प्रकरणाच्या परिस्थितीशी जुळवून

घेणारी आहेत. मला एवढेच सांगायचे आहे की, या कलमातील 'कायदा'म्हणजे वैध कायदा आणि 'कार्यपद्धती'म्हणजे कारवाईचे काही निश्चित नियम, केवळ प्रक्रियेचा दिवावा नव्हे, हे गांभीर्याने मांडण्यात आलेले नाही.

२८१ मनेका[मनेका गांधी विरुद्ध भारत सरकार, (१९७८) १ एससीसी २४८] मध्ये, जिथे कारणे न देता याचिकाकर्त्याचा पासपोर्ट जप्त करण्यात आला, बहुसंख्य न्यायाधीशांना असे आढळले की "कायद्याने स्थापित केलेली प्रक्रिया"या शब्दाचा अर्थ कोणतीही प्रक्रिया कितीही मनमानी किंवा काल्पनिक नाही. प्रक्रिया निष्पक्ष, न्याय्य आणि वाजवी असणे आवश्यक होते.चंद्रचूड, भगवती आणि कृष्णा अय्यर, न्या. यांची मते खालील संक्षिप्त उतरांवरून उमटतात: (एससीसी पृ. ३२३, परिच्छेद ४८) चंद्रचूड, न्या.:

"४८. ... परंतु केवळ कोणत्याही प्रकारच्या प्रक्रियेचे प्रिस्क्रिप्शन कलम २१ च्या आदेशाची पूर्तता करू शकत नाही. कायद्याने ठरवून दिलेली प्रक्रिया काल्पनिक, जुलमी

किंवा मनमानी न करता निष्पक्ष, न्याय्य आणि वाजवी
असावी. भगवती, न्या.:

“७. ... कायदेशीर आणि तत्त्वज्ञानाच्या दृष्टीने समानतेचा
किंवा अमनमानीचा एक आवश्यक घटक असलेले
तर्कशुद्धतेचे तत्त्व कलम १४ मध्ये सर्वव्यापीतेप्रमाणे
पसरलेले आहे आणि कलम २१ ने विचारलेली कार्यपद्धती
कलम १४ शी सुसंगत होण्यासाठी तर्कशुद्धतेच्या कसोटीवर
उत्तर देणे आवश्यक आहे. ते "योग्य आणि न्याय्य आणि
न्याय्य"असले पाहिजे आणि मनमानी, काल्पनिक किंवा
जुलमी नसावे; अन्यथा, ही कोणतीही प्रक्रिया होणार नाही
आणि कलम २१ ची आवश्यकता पूर्ण होणार नाही.
(एससीसी पी. २८४, परिच्छेद ७) कृष्णा अय्यर, न्या :

"८२. त्यामुळे मला खात्री आहे की, कोणत्याही
औपचारिक कायद्यावर अवलंबून राहून कलम २१ ला
हतबल करणे म्हणजे त्यातील तरतुदी तुटपुंज्या किंवा
विलक्षण असणे म्हणजे राज्यघटनेचा खजिना लुटणे होय.

८५. ... थोडक्यात, अनुच्छेद २१ मधील "प्रक्रिया"म्हणजे निष्पक्ष, औपचारिक प्रक्रिया नव्हे. 'कायदा'हा वाजवी कायदा आहे, कायदा नाही. (एससीसी पृ. ३३८, परिच्छेद ८२ व ८५)

२८२. मनेका[मनेका गांधी विरुद्ध भारत सरकार, (१९७८) १ एससीसी २४८] खटल्याच्या निकालानंतर लगेचच सर्वोच्च न्यायालयाने तुरुंग कायदा, १८९४ च्या कलम ३० (२) अन्वये एकांतवासाच्या तरतुदींना आव्हान देण्याचा विचार केला. सुनील बत्रा विरुद्ध दिल्ली अॅडमिन. [सुनील बत्रा विरुद्ध दिल्ली अॅडमिन., (१९७८) ४ एससीसी ४९४: १९७९ एससीसी (सीआरआय) १५५], न्यायालयाने असे निदर्शनास आणून दिले की दंड संहितेच्या कलम ७३ आणि ७४ मध्ये एकांतवासाच्या मार्गाने ठोस शिक्षेची तरतूद आहे. तुरुंग कायद्याच्या कलम ३० (२) नुसार दोषीने उपचाराची संपूर्ण प्रक्रिया पूर्ण केल्यानंतर आणि दयेची याचिका फेटाळल्यानंतरच 'फाशीच्या शिक्षेखालील'हा शब्द लागू होईल, असे नमूद करण्यात आले. डी. ए. देसाई, न्या. बहुमतासाठी बोलताना

म्हणाले की: (सुनील बत्रा प्रकरण [सुनील बत्रा विरुद्ध दिल्ली
अॅडमिनिस्ट्रेशन]., (१९७८) ४ एससीसी ४९४ : १९७९ एससीसी
(सीआरआय) १५५), एससीसी पृष्ठ ५७४ -७५ , पैरा २२८)

"२२८. ... कलम २१ मधील "कायद्याने प्रस्थापित
प्रक्रिया"या अभिव्यक्तीतील "कायदा"या शब्दाचा
अर्थ मनेका गांधी प्रकरणात [मनेका गांधी विरुद्ध
भारत सरकार, (१९७८) १ एससीसी २४८] असा
केला गेला आहे की कायदा योग्य, न्याय्य आणि
निष्पक्ष असावा आणि मनमानी, काल्पनिक किंवा
जुलमी नसावा.

कृष्णा अय्यर, न्या. यांनी आपल्या राज्यघटनेत योग्य प्रक्रियेचे कलम नाही
याची दखल घेतली आणि मनेका[मनेका गांधी विरुद्ध भारत सरकार,
(१९७८) १ एससीसी २४८] मधील निर्णयानंतर असे कलम नसल्यामुळे
काहीच फरक पडणार नाही असे मत व्यक्त केले: (एससीसी पृ. ५१८,
पॅरा ५२)

"५२. हे खरे आहे की, आपल्या राज्यघटनेत कोणतीही "योग्य प्रक्रिया"कलम किंवा सातवी दुरुस्ती नाही; परंतु, कायद्याच्या या शाखेत कूपर[रुस्तम कावसजी कूपर विरुद्ध भारत सरकार, (१९७०) १ एससीसी २४८] आणि मनेका गांधी[मनेका गांधी विरुद्ध भारत सरकार, (१९७८) १ एससीसी २४८] नंतर परिणाम तसाच आहे."

२९१. हे लक्षात घेतल्यानंतर, कूपर[रुस्तम कावसजी कूपर विरुद्ध भारत सरकार, (१९७०) १ एससीसी २४८] मधील निर्णयापासून कलम २१ ची उत्क्रांती बदलाची दोन प्रमुख क्षेत्रे दर्शविते. पहिली गोष्ट म्हणजे, मूलभूत हक्कांना आता अलिप्त सायलो किंवा वॉटरटाइट कंपार्टमेंट मानले जात नाही. परिणामी, कलम २१ मधील मजकूर सजीव करण्यासाठी कलम १४ लागू करण्यात आले आहे. दुसरे असे की, कलम २१ मधील "कायद्याने प्रस्थापित केलेली कार्यपद्धती"या अभिव्यक्तीत कायद्यात केवळ प्रक्रियेच्या उपस्थितीची औपचारिक आवश्यकता नमूद केलेली नाही. ती अभिव्यक्ती प्रक्रियेची सामग्री आणि त्याची गुणवत्ता दर्शविण्यासाठी आयोजित केली गेली आहे जी

न्याय्य, न्याय्य आणि वाजवी असणे आवश्यक आहे .केवळ

कायद्याने जीवन किंवा वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित राहण्याची तरतूद केली आहे ही वस्तुस्थिती त्याची वैधता पूर्ण करण्यासाठी पुरेशी नाही आणि घटनात्मकदृष्ट्या वैध ठरण्याची प्रक्रिया निष्पक्ष, न्याय्य आणि वाजवी असणे आवश्यक आहे. वाजवीपणाची गुणवत्ता केवळ कलम २१ च्या संदर्भात कायद्याने विहित केलेल्या प्रक्रियेच्या सामग्रीशी जोडलेली नाही तर कायद्याच्या सामग्रीशीच जोडली जाते. दुसर् या शब्दांत, अनुच्छेद २१ ची आवश्यकता केवळ कायदांतर्गत निष्पक्ष आणि वाजवी प्रक्रिया लागू करून पूर्ण केली जात नाही आणि असे करणारा कायदा अद्याप वैध कायद्याच्या आवश्यकतांशी सुसंगत नसल्याच्या कारणास्तव आव्हान देण्यास संवेदनशील असू शकतो. हा कायदा मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन करतो या कारणास्तव ठोस आव्हानासाठी खुला आहे.

२९२. एखाद्या कायद्यामुळे मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन होते, या कारणास्तव त्याला ठोस आव्हान देताना घटनात्मक विवेचनाची निश्चित तत्त्वे असतात, जी या क्षेत्राला धरून असतात. पहिला म्हणजे

घटनात्मकतेचा अंदाज [चरणजीत लाल चौधरी विरुद्ध भारत संघ,

१९५० एससीसी ८३३:

आकाशवाणी १९५१ एससी ४१ ; राम कृष्ण डालमिया विरुद्ध एस . आर.
तेंडोलकर, आकाशवाणी १९५८ एससी ५३८ ; बुरकुर कोल कंपनी लिमिटेड
विरुद्ध भारत सरकार, एआयआर १९६१ एससी ९५४ ; पथुम्मा विरुद्ध केरळ राज्य,
(१९७८) २ एससीसी १; आर.के. गर्ग विरुद्ध भारत संघ, (१९८१) ४ एससीसी
६७५: १९८२ एससीसी (कर) ३०: १९८२ एससीसी (कर) ३०; बिहार राज्य
विरुद्ध बिहार डिस्टिलरी लि., (१९९७) २ एससीसी ४५३ : एआयआर १९९७
एससी १५११; पुरुषोत्तम रेड्डी राज्य, (२००३) ९ एससीसी ५६४; मार्टिया
केमिकल्स लिमिटेड विरुद्ध भारत संघ, (२००४) ४ एससीसी ३११; गुजरात
राज्य विरुद्ध मिर्झापूर मोती कुरेशी कसाब जमात, (२००५) ८ एससीसी ५३४;
भानुमती विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य, (२०१०) १२ एससीसी १; के.टी. प्लांटेशन
(पी) लिमिटेड विरुद्ध कर्नाटक राज्य, (२०११) ९ एससीसी १: (२०११) ४
एससीसी (सीआयव्ही) ४१४; राकेश कोहली, (२०१२) ६ एससीसी ३१२:
(२०१२) ३ एससीसी (सीआयव्ही) ४८१ आणि नमित शर्मा विरुद्ध भारत सरकार,
(२०१३) १ एससीसी ७४५: (२०१३) १ एससीसी (सीआयव्ही) ७८६: (२०१३) १

एससीसी (सीआरआय) ७३७: (२०१३) १ एससीसी (एल अँड एस) २४४] जे कायद्याच्या मूलभूत तत्त्वावर आधारित आहे घटनात्मक मर्यादा ओलांडली. तो प्रस्थापित करण्यासाठी घटनात्मक अपराधाचा दावा करणार् या व्यक्तीवर त्याचे ओझे असते. दुसरं म्हणजे, न्यायालये सामाजिक आणि आर्थिक धोरणाच्या बाबतीत हुशारीने वागतात, जिथे त्यांच्याकडे मूल्यमापन करण्याच्या कौशल्याचा अभाव असतो. धोरण ठरविण्याची जबाबदारी राज्यावर सोपविण्यात आली आहे. [आर. के. गर्ग विरुद्ध भारत सरकार, (१९८१) ४ एससीसी ६७५: १९८२ एससीसी (कर) ३०; महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ विरुद्ध परितोष भूपेशकुमार शेठ, (१९८४) ४ एससीसी २७: आकाशवाणी १९८४ एससी १५४३; ए.पी. विरुद्ध मॅकडॉवेल अँड कंपनी राज्य, (१९९६) ३ एससीसी ७०९; भारत सरकार विरुद्ध आझादी बचाओ आंदोलन, (२००४) १० एससीसी १; यूपी राज्य वि जीत एस बिष्ट, (२००७) ६ एससीसी ५८६; के.टी. प्लॉटेशन (प्रायव्हेट) लिमिटेड विरुद्ध कर्नाटक राज्य, (२०११) ९ एससीसी १: (२०११) ४ एससीसी (सीआयव्ही) ४१४ आणि बंगळूरु विकास प्राधिकरण विरुद्ध एअरक्राफ्ट एम्प्लॉइज कोप सोसायटी लि., (२०१२) ३ एससीसी ४४२]

२९३ अधिकारांच्या पृथक्करणाच्या सिद्धांतानुसार ज्या विधिमंडळाचे कर्तव्य कायदा तयार करणे आणि अंमलात आणणे आहे आणि ज्या कार्यपालिकेचे कर्तव्य कायद्याची अंमलबजावणी करणे आहे त्या विधिमंडळाचा आदर करण्याची परवानगी न्यायालयाने देणे आवश्यक आहे. न्यायालयीन पुनरावलोकनाच्या प्रक्रियेत न्यायालय कायदा बनवणाऱ्या किंवा कायद्याची अंमलबजावणी करणार् या संस्थांच्या शहाणपणासाठी स्वतःचे मत बदलणार नाही. कलम १९ च्या संदर्भात पतंजली शास्त्री, सी.जे.मद्रास राज्य विरुद्ध व्ही.जी.रो[मद्रास राज्य विरुद्ध व्ही.जी.रो, (१९५२) १ एससीसी ४१०: १९५२ एससीआर ५९७: एआयआर १९५२ एससी १९६: १९५२ सीआरआय एलजे ९६६] यांच्या शब्दांत तर्कशुद्धतेची कसोटी स्पष्ट करण्यात आली, जिथे विद्वान सरन्यायाधीशांनी असे म्हटले: (आकाशवाणी पृ. पैरा १५ : एससीआर पृष्ठ ६०७)

"१५. या संदर्भात हे लक्षात घेणे महत्वाचे आहे की वाजवीपणाची चाचणी, जिथे विहित केली गेली आहे, ती प्रत्येक वैयक्तिक कायद्याला लागू केली जावी आणि सर्व

प्रकरणांना लागू होईल असे कोणतेही अमूर्त मानक किंवा वाजवीपणाचा सामान्य नमुना निर्धारित केला जाऊ शकत नाही. ज्या अधिकाराचे उल्लंघन झाल्याचा आरोप आहे, त्याचे मूळ उद्दिष्ट, लादलेल्या निर्बंधांचा मूळ हेतू, त्याद्वारे दूर करू इच्छित असलेल्या दुष्टतेची व्याप्ती आणि निकड , लादण्यात आलेली विसंगती, त्या वेळची प्रचलित परिस्थिती या सर्व गोष्टी न्यायालयीन निर्णयात उतरल्या पाहिजेत. अशा मायावी घटकांचे मूल्यमापन करताना आणि वाजवी काय आहे याची स्वतःची संकल्पना तयार करताना, एखाद्या खटल्याच्या सर्व परिस्थितीत, सामाजिक तत्त्वज्ञान आणि निर्णयात भाग घेणार् या न्यायाधीशांच्या मूल्यांचे प्रमाण महत्वाची भूमिका बजावणे अपरिहार्य आहे आणि अशा प्रकरणांमध्ये कायदेविषयक निर्णयात त्यांच्या हस्तक्षेपाची मर्यादा केवळ त्यांच्या जबाबदारीची भावना आणि आत्मसंयम आणि गंभीर प्रतिबिंब याद्वारे निर्धारित केली जाऊ शकते. संविधान हे केवळ त्यांच्या विचारसरणीच्या

लोकांसाठी नाही तर सर्वांसाठी आहे आणि बहुसंख्य
लोकप्रतिनिधींनी निर्बंध लादण्याचे अधिकार देताना त्यांना
रास्त मानले आहे.

(जोर दिला आहे)

२९४. न्यायालयीन पुनरावलोकनाच्या अधिकाराचा वापर
करताना न्यायालयाला कायद्याच्या वैधतेवर निर्णय घेण्याचा
घटनात्मक अधिकार निर्विवादपणे देण्यात आला आहे. जेव्हा
एखाद्या कायद्याच्या वैधतेवर कलम २१ मधील हमीचे उल्लंघन
केल्याच्या कारणास्तव प्रश्न उपस्थित केले जातात, तेव्हा आवाहनाची
व्याप्ती केवळ जीवन किंवा वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित
राहण्याची प्रक्रिया निष्पक्ष, न्याय्य आणि वाजवी आहे की नाही
यापुरती मर्यादित नसते. जगण्याच्या किंवा वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या
अधिकारावर गदा आणणाऱ्या कायदांच्या वैधतेला असलेल्या
मूलभूत आवाहनांचा विचार आणि हाताळणी वेगवेगळ्या संदर्भात
केली गेली आहे, जसे की फाशीची शिक्षा (बचन सिंह विरुद्ध पंजाब
राज्य, (१९८०) २ एससीसी ६८४: १९८० एससीसी

(सीआरआय)५८० आणि अनिवार्य मृत्युदंड (मिटू[मिटू विरुद्ध पंजाब राज्य, (१९८३) २ एससीसी २७७: १९८३ एससीसी (सीआरआय) ४०५]), इतर प्रकरणांमध्ये. कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या प्रक्रियेशिवाय एखाद्या व्यक्तीला जीवन किंवा वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित ठेवता येत नाही. मनमानीविरोधात हमी म्हणून कलम १४ मध्ये कलम २१ ची संपूर्णता अंतर्भूत करण्यात आली आहे. मनमानीविरुद्धची हमी आणि जीवन व वैयक्तिक स्वातंत्र्याचे रक्षण यातील आंतरसंबंध बहुआयामी पातळीवर चालतो. प्रथम, वंचिततेची प्रक्रिया निष्पक्ष, न्याय्य आणि वाजवी असणे आवश्यक आहे याची खात्री करते. दुसरं म्हणजे, कलम १४ प्रक्रिया आणि "कायदा"या अभिव्यक्तीवर परिणाम करते. अनुच्छेद २१ च्या अर्थातर्गत कायदा अनुच्छेद १४ मध्ये उगम पावलेल्या निष्पक्षतेच्या निकषांशी सुसंगत असणे आवश्यक आहे. तत्त्वतः कलम १४ चा कलम २१ शी संबंध आला की, निष्पक्षता आणि वाजवीपणाचे निकष केवळ प्रक्रियेलाच नव्हे तर कायद्यालाही लागू होतील.

२९५. सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे न्यायालयीन पुनरावलोकन ही जीवन आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्यावरील कायदेविषयक अतिक्रमणांविरुद्ध ची एक सशक्त हमी आहे, हे मान्य केले पाहिजे. हा अधिकार सोडल्यास घटनेने जीवन आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्याला दिलेल्या संरक्षणाचे महत्त्व कमी होईल. म्हणूनच, कायद्याच्या वैधतेला आव्हान देणाऱ्या घटनात्मक आव्हानांमध्ये न्यायालयीन पुनरावलोकन घटनात्मकतेच्या गृहीतकाचा आणि विधायिका, कार्यकारी आणि न्यायिक संस्थांमधील अधिकारांच्या विभाजनाचा जाणीवपूर्वक विचार करून केला जातो, परंतु न्यायालयाकडे असलेले घटनात्मक अधिकार व्यक्तींच्या जीवनाचे आणि स्वातंत्र्याचे रक्षण करण्याचे एक जीवंत साधन म्हणून कायम ठेवले पाहिजेत.

२९६. याला "मूलभूत योग्य प्रक्रियेचा" अभ्यास मानण्याचा धोका असा आहे की यामुळे अमेरिकन राज्यघटनेतून एक संकल्पना समाविष्ट होते जी राज्यघटना तयार करताना जाणीवपूर्वक स्वीकारली गेली नव्हती. शिवाय, मूळ देशातही ठोस प्रक्रियेमुळे न्यायालयीन विवेचनाची लगबग निर्माण झाली आहे. विशेषतः

आपल्या राज्यघटनेतील हे वाक्य वगळण्याभोवतीच्या घटनात्मक इतिहासाचा विचार करता, एखाद्या कायद्याच्या वैधतेला ठोस आव्हान देण्याकरिता भारतातील घटनात्मक न्यायालयाच्या अधिकारक्षेत्राची तुलना अमेरिकेच्या राज्यघटनेतील मूलभूत योग्य प्रक्रियेचा वापर करण्याशी करणे अयोग्य ठरेल. काही निकालांमध्ये मूलभूत योग्य प्रक्रियेचा संदर्भ हा मुळात एखाद्या कायद्याच्या वैधतेला दिलेल्या ठोस आव्हानाचा संदर्भ आहे कारण त्यातील मूलभूत (प्रक्रियात्मक) तरतुदी राज्यघटनेचे उल्लंघन करतात. आर.एफ. नरिमन, न्या.

४४९. ए. के. गोपालन विरुद्ध मद्रास राज्य [ए. के. गोपालन विरुद्ध मद्रास राज्य, १९५० एससीसी २२८: आकाशवाणी १९५० एससी २७: १९५० एससीआर ८८] मधील फजल अली, जे. यांची दूरदृष्टी केवळ आपला श्वास हिरावून घेते. १९५० च्या प्रिव्हेटिव्ह डिटेन्शन ॲक्टमधील काही तरतुदींची वैधता हा या खटल्यातील आव्हानाचा विषय होता. वीस वर्षांनंतर आपल्या घटनात्मक कायद्यात झालेल्या बदलांचा अंदाज लावणाऱ्या एका निकालात या

महान न्यायाधीशाने म्हटले: (आकाशवाणी पृ. ५२-५३, परिच्छेद
५८: एससीआर पृ. १४८)

५८. माझ्या मते, मूलभूत हक्कांशी निगडित
अध्यायाच्या योजनेत त्यास काय कारणीभूत आहे
याचा विचार केला जात नाही, म्हणजे प्रत्येक कलम
स्वतः एक संहिता आहे आणि इतरांपेक्षा स्वतंत्र आहे.
माझ्या मते कलम १९, २०, २१ आणि २२ काही
प्रमाणात एकमेकांना ओव्हरलॅप करत नाहीत, असे
म्हणता येणार नाही. एखाद्या गुन्ह्यात दोषी ठरलेल्या
व्यक्तीचे प्रकरण कलम २० आणि २१ अन्वये तसेच
कलम २२ अन्वये येणार असून खटल्यापूर्वी त्याला
अटक आणि कोठडीत ठेवण्याचा प्रश्न आहे .
प्रतिबंधात्मक नजरकैदेत ठेवणे, जे अनुच्छेद २२ मध्ये
हाताळले गेले आहे, हे देखील कलम २१ मध्ये नमूद
केलेल्या वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित ठेवणे आहे
आणि अनुच्छेद १९ (१)(डी) मध्ये हाताळलेल्या

हालचालीस्वातंत्र्याच्या अधिकाराचे उल्लंघन आहे.

राज्यघटनेतील कलमांच्या अतिव्यापी पणाची इतर

उदाहरणे आहेत, हे कलम १९ (१) (एफ) आणि

कलम ३१ च्या संदर्भाने स्पष्ट होऊ शकते, जे दोन्ही

मालमत्तेच्या अधिकाराशी संबंधित आहेत आणि

काही प्रमाणात एकमेकांना ओव्हरलॅप करतात.

त्यानंतर ते पुढे म्हणाले की, कलम २१ मध्ये 'योग्य प्रक्रिया'प्रत्यक्षात

वापरली गेली नाही, ही वस्तुस्थिती काही क्षणाची ठरणार नाही.ते म्हणाले:

(आकाशवाणी पृ. ५७-५८, परिच्छेद ६९-७१: एससीआर पृ.५९-६१)

६९. जपानी राज्यघटना कशी अस्तित्वात आली हे येथे

मोजक्या शब्दात सांगणे चुकीचे ठरणार नाही. असे दिसते

की ११-१०-१९४५ रोजी जनरल मॅकआर्थर यांनी निर्देश

दिले.

जपानी मंत्रिमंडळाने जपानी राज्यघटना तयार करण्यासाठी

उपाययोजना सुरू केल्या, परंतु, कोणतीही प्रगती न

झाल्याने फेब्रुवारी १९४६ मध्ये निर्णय घेण्यात आला, की

घटनात्मक सुधारणांची समस्या सर्वोच्च कमांडर मुख्यालयाच्या सरकारी विभागाद्वारे ताब्यात घ्यावी. त्यानंतर या विभागाचे प्रमुख आणि कर्मचाऱ्यांनी अमेरिकन घटनात्मक वकिलांच्या मदतीने राज्यघटनेचा मसुदा तयार केला, ज्यांना या कामात सरकारी विभागाला मदत करण्यासाठी बोलावले गेले. एका विद्वान लेखकाने म्हटल्याप्रमाणे या राज्यघटनेत जवळजवळ प्रत्येक पानावर त्याच्या मूलतः पाश्चिमात्य उत्पत्तीचे पुरावे होते आणि हे वैशिष्ट्य विशेषतः प्रस्तावनेत स्पष्ट होते "विशेषतः अमेरिकन स्वातंत्र्याच्या घोषणेची आठवण करून देते, एक प्रस्तावना, जी असे दिसून आले आहे की, कोणत्याही जपानीने कल्पना किंवा लिहिता आले नसते आणि जे फार कमी लोकांना समजले देखील होते". (पाहा ओग आणि झिंकची मॉडर्न फॉरेन गव्हर्नमेंट्स.) राज्यघटनेचे एक वैशिष्ट्य जे निःसंशयपणे थेट अमेरिकन प्रभावाबद्दल सांगते ते "लोकांचे हक्क आणि कर्तव्ये "नावाच्या ३१ कलमांचा समावेश

असलेल्या एका दीर्घ अध्यायात आढळते, ज्यात प्रथमच जपानी लोकांसाठी प्रभावी "बिल ऑफ राइट्स"ची तरतूद केली गेली आहे. वॉरंटशिवाय अटक करण्यापासून आणि आरोपांची माहिती न देता किंवा पुरेशा कारणाशिवाय अटक किंवा नजरकैदेत ठेवण्यापासून (कलम ३३ आणि ३४) तेथे नेहमीच्या सुरक्षा पुरवल्या गेल्या आहेत.

70 आता दोन बाबी लक्षात घेण्यासारख्या आहेत: (१)

जपानी राज्यघटना पूर्णपणे खालीलप्रमाणे तयार करण्यात आली अमेरिकन प्रभाव; आणि (२) जेव्हा ही रचना झाली तेव्हा अमेरिकेतील न्यायालयीन मतांचा कल "कायद्याची योग्य प्रक्रिया"या शब्दाचा अर्थ काही अमेरिकन लेखकांनी "प्रक्रियात्मक योग्य प्रक्रिया"या काहीशा विचित्र परंतु उपयुक्त अभिव्यक्तीद्वारे व्यक्त केलेल्या शब्दापुरता मर्यादित ठेवण्याच्या बाजूने होता. अशी प्रवृत्ती होती हे मी कार्ल ब्रेंट स्विशर यांच्या द ग्रोथ ऑफ कॉन्स्टिट्यूशनल पॉवर इन द युनायटेड स्टेट्स (पृ.

१०७) या पुस्तकातून उद्धृत केलेल्या खालील

परिच्छेदावरून स्पष्ट होईल:

'त्याच्या विवेचनाचा अमेरिकन इतिहास तीन कालखंडांत मोडतो. पहिल्या कालखंडात, राज्यघटनेनुसार सरकारचे जवळजवळ पहिले शतक व्यापताना, योग्य प्रक्रियेचा अर्थ मुख्यतः प्रक्रियेवर आणि मुख्यतः न्यायालयीन प्रक्रियेवर निर्बंध म्हणून केला गेला ज्याद्वारे सरकारने आपल्या अधिकारांचा वापर केला. दुसऱ्या कालखंडात, जे पुन्हा साधारणपणे १९३६ पर्यंत विस्तारले, योग्य प्रक्रियेचा विस्तार केला गेला जेणेकरून केवळ प्रक्रियेवरच नव्हे तर सरकार ज्या क्रियाकलापांमध्ये सहभागी होऊ शकते त्याच्या आशयावर निर्बंध म्हणून काम करेल. तिसर् या कालखंडात, १९३६ पासून

आजपर्यंत, मूलभूत निर्बंध म्हणून योग्य
प्रक्रियेचा वापर मोठ्या प्रमाणात स्थगित
किंवा सोडून देण्यात आला आहे, ज्यामुळे
मुख्यतः प्रक्रियेवरील निर्बंध म्हणून ती मूळ
स्थितीत राहिली आहे.'

नमूद केलेल्या परिस्थितीत, जपानी राज्यघटनेत वापरल्या
गेलेल्या "कायद्याने स्थापित प्रक्रिया"हा शब्द "कायद्याच्या
योग्य प्रक्रिये"च्या संदर्भात अमेरिकन न्यायिक मताच्या
सध्याच्या प्रवृत्तीचे प्रतिनिधित्व करतो आणि तसे
असल्यास, आपल्या राज्यघटनेत वापरल्या जाणार्या
अभिव्यक्तीचा अर्थ अमेरिकन लेखकांनी "प्रक्रियात्मक
योग्य प्रक्रिया"या शब्दात वाचलेला आहे. पण मी कोणताही
निष्कर्ष निव्वळ अनुमानावर काढू इच्छित नाही आणि
संपूर्ण प्रश्न त्याच्या गुणवत्तेवर तपासून पाहण्याचा प्रयत्न
करेन.

७१ "कायदा"हा शब्द अमूर्त किंवा ठोस अर्थाने वापरला जाऊ शकतो. कधी त्याच्या आधी "अ"किंवा "द"किंवा "कोणतेही", "सर्व"इत्यादी शब्द वापरले जातात आणि कधी कधी असा कोणताही उपसर्ग न वापरता वापरला जातो. परंतु, सामान्यतः "कायदा"हा शब्द लेखाच्या आधी न वापरता अमूर्त अर्थाने वापरल्यास व्यापक अर्थ आहे. 'कायदा'या शब्दाचा अर्थ कायद्याच्या कायद्यापलीकडे काहीच नाही का, हा प्रश्न चव्हाट्यावर आला आहे.

आता "कायद्याची योग्य प्रक्रिया"या शब्दाचा अर्थ काहीही असला तरी "कायदा"हा शब्द त्या अभिव्यक्तीला तसेच "कायद्याने प्रस्थापित केलेली कार्यपद्धती"ला समान आहे आणि अमेरिकेत "कायदा"किंवा "कायद्याची योग्य प्रक्रिया"यावर घातलेली बांधणी स्वीकारण्यास आपण बांधील नसलो तरी अनेक नामवंत अमेरिकन न्यायमूर्तींनी या विषयावर बराच विचार केला आहे, त्यांच्या मतातून आपल्याला काहीच मदत मिळू शकत नाही आणि आपण

त्याकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष केले पाहिजे, असे मानण्यास मी तयार नाही.

कलम २१ मधील 'कायदा' म्हणजे वैध कायदा, असेही ते म्हणाले.

४५०. सर्व बाबतीत त्याचे शब्द जंगलात ओरडणारे होते. मूलभूत हक्क हे वेगळ्या पाणीबंद डब्यात नसतात, तर एकमेकांशी जुळतात, या त्यांच्या दृष्टीकोनानुसार ते कितपत योग्य आहेत हे या न्यायालयाला समजायला वीस वर्षे लागली आणि आर. सी. कूपर[रुस्तम कावसजी कूपर विरुद्ध भारत सरकार, (१९७०) १ एससीसी २४८] या खटल्यात या न्यायालयाच्या अकरा न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने फजल अली, न्या. यांच्याशी सहमती दर्शवत शेवटी असे म्हटले: (एससीसी पृ. २८९, परिच्छेद ५२-५३)

५२. कलम ३१ (२) ही सक्तीच्या संपादनाद्वारे मालमत्तेच्या अधिकाराचे उल्लंघन करण्याशी संबंधित संपूर्ण संहिता आहे आणि त्याद्वारे लादलेल्या निर्बंधांच्या वाजवीपणाच्या प्रकाशात कायद्याची वैधता तपासण्यास जबाबदार नाही, हा युक्तिवाद हाताळताना, भिन्न रूपे घेतलेल्या मूलभूत

हक्कांच्या हमीचा त्याग लक्षात घेणे आवश्यक आहे. काही प्रकरणांमध्ये ही हमी हक्काची स्पष्ट घोषणा आहे: अनुच्छेद २९ (१), ३० (१), २६, २५ आणि ३२; इतरांमध्ये वैयक्तिक हक्कांचे संरक्षण सुनिश्चित करण्यासाठी ते राज्याच्या कृतीवर विशिष्ट प्रकारचे निर्बंध घेतात - कायदेमंडळ किंवा कार्यकारी- अनुच्छेद १४, १५, १६, २०, २१, २२ (१), २७ आणि २८; इतर काही प्रकरणांमध्ये, ते सकारात्मक घोषणेचे रूप घेते आणि त्याच वेळी त्यावरील निर्बंध स्पष्ट करते: अनुच्छेद १९ (१) आणि १९ (२) ते (६); काही प्रकरणांमध्ये, हे राज्याच्या अधिकाराच्या परिसीमनातून परिणाम म्हणून उद्भवते, उदा. अनुच्छेद ३१ (१) आणि ३१ (२); अजूनही इतरांमध्ये, हे राज्य तसेच इतरांविरुद्ध सामान्य बंदीचे रूप धारण करते: अनुच्छेद १७, २३ आणि २४ अभिव्यक्ती किंवा आशयाने अधिकारांचा त्याग एकसमान पॅटर्नचे अनुसरण करत नाही. परंतु एक धागा त्यांच्यातून चालतो: ते विशिष्ट मर्यादित त्या

अधिकारांचे उल्लंघन होण्यापासून व्यक्तीच्या किंवा व्यक्तींच्या गटांच्या हक्कांचे रक्षण करण्याचा प्रयत्न करतात. राज्यघटनेच्या भाग ३ मध्ये मूलभूत मानवी हक्कांच्या रचनेवर हमीचा नमुना विणला आहे. हमी त्यांच्या वाटप केलेल्या क्षेत्रात त्या अधिकारांचे संरक्षण मर्यादित करते: ते वेगळे अधिकार दर्शविण्याचा प्रयत्न करीत नाहीत.

५३. म्हणून आम्ही असे मानण्यास असमर्थ आहोत की संपादनाच्या तरतुदीच्या वैधतेला आव्हान केवळ अनुच्छेद ३१ (२) चे पालन न केल्याच्या कारणास्तव तपासले जाऊ शकते. अनुच्छेद ३१ (२) नुसार मालमत्ता सार्वजनिक कारणासाठी संपादित केली पाहिजे आणि ती त्या कलमात नमूद केलेल्या वैशिष्ट्यांसह कायदानुसार संपादित केली गेली पाहिजे. कलम ३१ (२) अंतर्गत अटींचे औपचारिक पालन मालमत्तेच्या हक्काच्या हमीच्या संरक्षणास नकारात्मक करण्यासाठी पुरेसे नाही. अधिग्रहण कायद्याच्या अधिकाराखाली असणे आवश्यक आहे आणि "कायदा"या

शब्दाचा अर्थ असा कायदा आहे जो विधिमंडळाच्या क्षमतेत आहे आणि भाग ३ मधील अधिकारांच्या हमीस बाधा आणत नाही. त्यामुळे कलम १९ (१) (एफ) आणि ३१ (२) हे परस्परभिन्न आहेत, हे मान्य करण्यास आम्ही असमर्थ आहोत.

[एफ.एन. मजकूर: श्री गोपाल शंकरनारायणन यांनी असा युक्तिवाद केला आहे की आर. सी. कूपर, (१९७०) १ एससीसी २४८ मध्ये ६ पैकी ५ विद्वान न्यायाधीशांनी गोपालन मध्ये म्हटले होते की कलम २२ ही एक संपूर्ण संहिता आहे आणि ती तशीच वाचली पाहिजे, हे विधान चुकीचे आहे. त्यांनी गोपालन, १९५० एससीसी २२८: एआयआर १९५० एससी २७ मधील निकालांमधील विविध उतारांचा उल्लेख करून हे सिद्ध केले की हे खरे तर चुकीचे आहे कारण अनुच्छेद २१ अनुच्छेद २२ बरोबर वाचले गेले होते. गोपाळ शंकरनारायणन यांचे म्हणणे बरोबर असले, तरी किमान कलम १९ च्या बाबतीत फजल अली, जे.

वगळता कोणताही निर्णय कलम १९ आणि २१ एकत्र वाचण्यास तयार नव्हता, हे लक्षात घेणे महत्वाचे आहे. म्हणूनच, समतोलावर, हे लक्षात घेणे महत्वाचे आहे की आर. सी. कूपर, (१९७०) १ एससीसी २४८ ने हे सांगण्याची हवा मोकळी केली की कोणताही मूलभूत अधिकार परस्पर विशिष्ट मानला जाऊ शकत नाही.]

४५१. फजल अलीच्या दुसर् या भागाबद्दल जे.च्या निर्णयानुसार, "योग्य प्रक्रिया"ही मूलभूत योग्य प्रक्रिया समजून घेण्यासाठी पुरेशी लवचिक अभिव्यक्ती होती, मोहम्मदमध्ये नुकताच दिलेला निकाल . आरिफ विरुद्ध सर्वोच्च न्यायालय [मो. आरिफ विरुद्ध सर्वोच्च न्यायालय, (२०१४) १ एससीसी ७३७: (२०१४) ५ एससीसी (सीआरआय) ४०८] या न्यायालयाच्या घटनापीठाने असे म्हटले आहे: (एससीसी पृष्ठ ७५५-५६, परिच्छेद २७-२८)

"२७. मनेका गांधी[मनेका गांधी विरुद्ध भारत सरकार, (१९७८) १ एससीसी २४८] या खटल्याच्या निकालासाठी आता व्यासपीठ तयार झाले होते. अनेक निर्णय दिले गेले

आणि त्या सर्वांचा परिणाम असा झाला की इतर मूलभूत अधिकारांबरोबरच अनुच्छेद २१ वाचले पाहिजे आणि म्हणून कायद्याने प्रस्थापित केलेली प्रक्रिया न्याय्य, न्याय्य आणि वाजवी तर आहेच, पण कलम १४ आणि १९ आता कलम २१ मध्ये वाचावे लागणार असल्याने कायदाच रास्त असावा लागतो. (पाहा एससीसी पृष्ठ ३९३९५, पारस १९८-२०४: एससीआर पृष्ठ ६४६-४८ प्रति बेग, सी.जे., एससीसी पृष्ठ २७९-८४ आणि २९६-९७, पारस ५-७ आणि १८: एससीआर पृष्ठ ६६९, ६७१-७४ आणि ६८७ प्रति भगवती, जे. आणि एससीसी पृष्ठ ३३५-३९, पारस ७४-८५. कृष्णा अय्यर, जे. यांनी नवीन सिद्धांत उल्लेखनीय स्पष्टतेने अशा प्रकारे मांडला: (एससीसी पृ. ३३८-३९, परिच्छेद ८५: एससीआर पृ. ७२३)

'८५. थोडक्यात, अनुच्छेद २१ मधील

"प्रक्रिया" म्हणजे निष्पक्ष, औपचारिक प्रक्रिया

नव्हे. "कायदा" हा वाजवी कायदा आहे,

कोणताही कायदा नाही. कलम २२ मध्ये

प्रतिबंधात्मक आणि दंडात्मक नजरकैदेसाठी

प्रक्रियात्मक सुरक्षा व्यवस्था स्पष्टपणे नमूद

केल्यामुळे, अशा नजरकैदेची तरतूद करणारा

कायदा कलम २२ शी सुसंगत असावा.

वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा भाग असलेल्या इतर

हक्कांसाठी कलम २१ मध्ये नमूद केलेले

प्रक्रियात्मक संरक्षण उपलब्ध आहे, याकडे

योग्यच लक्ष वेधण्यात आले आहे. अन्यथा,

कलम २२ मधील प्रक्रियात्मक संरक्षण केवळ

प्रतिबंधात्मक आणि दंडात्मक नजरकैदेच्या

प्रकरणांमध्येच उपलब्ध असेल , म्हणून

जगण्याचा अधिकार, वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा

इतर कोणत्याही मूलभूत भागापेक्षा मूलभूत

आणि व्यक्तीच्या सुख , प्रतिष्ठा आणि

मूल्यासाठी सर्वोपरि आहे , यासारख्या

कोणत्याहीप्रक्रियात्मकसंरक्षणास पात्र ठरणार

नाही.विधिमंडळाचा मूड निवडतो.'

२८. मनेका गांधी खटल्याच्या अखेरीस [मनेका गांधी

विरुद्ध भारत सरकार, (१९७८) १ एससीसी २४८] मिठू

विरुद्ध पंजाब राज्य[मिठू विरुद्ध पंजाब राज्य, (१९८३) २

एससीसी२७७: १९८३ एससीसी (सीआरआय) ४०५], या

प्रकरणात न्यायालयाने खालीलप्रमाणे नमूद केले: (मिठू

प्रकरण[मिठू विरुद्ध पंजाब राज्य, (१९८३) २ एससीसी

२७७: १९८३ एससीसी (सीआरआय)

४०५], एससीसी पृष्ठ २८३ -८४ , पैरा ६)

६ सुनील बत्रा विरुद्ध दिल्ली अॅडमिन.

[सुनील बत्रा विरुद्ध दिल्ली अॅडमिन .,

(१९७८) ४ एससीसी ४९४: १९७९ एससीसी

(सीआरआय) १५५], फाशीच्या शिक्षेच्या

प्रतीक्षेत असलेल्या व्यक्तीला एकांतात ठेवता

येईल का, या प्रश्नाला सामोरे जाताना कृष्णा

अय्यर, न्या. राज्यघटनेत अमेरिक
राज्यघटनेप्रमाणे "योग्य प्रक्रिया" कलम
नव्हते; बँकेतील निर्णयानंतरही तोच परिणाम
झाला. राष्ट्रीयीकरणप्रकरण रुस्तम कावसजी
कूपर विरुद्ध भारत सरकार, (१९७०) १
एससीसी २४८] आणि मनेका गांधी
प्रकरण[मनेका गांधी विरुद्ध भारत सरकार,
(१९७८) १ एससीसी २४८]... फाशीच्या
शिक्षेची घटनात्मक वैधता कायम ठेवणाऱ्या
बचन सिंग[बचन सिंग विरुद्ध पंजाब राज्य,
(१९८०) २ एससीसी ६८४: १९८० एससीसी
(सीआरआय) ५८०] या खटल्यात
बहुमताच्या बाजूने बोलताना सरकारिया न्या.
महणाले की, जर कलम २१ मनेका
गांधी[मनेका गांधी विरुद्ध भारत सरकार]
मध्ये मांडलेल्या अर्थानुसार समजले गेले तर,

(१९७८) १ एससीसी २४८), हे असे म्हणेल

की: (एससीसी पृ. ७३०, परिच्छेद १३६)

“१३६. ... वैध कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या

न्याय्य, न्याय्य आणि वाजवी प्रक्रियेशिवाय

कोणत्याही व्यक्तीला त्याच्या वनापासून

किंवा वैयक्तिक तंत्र्यापासून वंचित ठेवले

जाणार नाही. ”’

द. चाक आहे. वळला पूर्ण वर्तुळ

जगण्याच्या आणि स्वातंत्र्याच्या मूलभूत अधिकारासाठी आता

ठोस प्रक्रिया राबवावी लागणार आहे.

[मजकूर : राकेश द्विवेदी यांनी आपल्यासमोर युक्तिवाद केला आहे की मनेका गांधी, (१९७८) १ एससीसी २४८, चंद्रचूड, जे. यांनी निकालाच्या परिच्छेद ५५ मध्ये स्पष्टपणे म्हटले होते की मूलभूत योग्य प्रक्रिया भारतीय राज्यघटनेचा भाग नाही. कृष्णा अय्यर, जे. यांनी सुनील बत्रा, (१९७८) ४ एससीसी ४९४ मध्ये अमेरिकन राज्यघटनेतील योग्य प्रक्रियेचे कलम आता अनुच्छेद २१ मध्ये वाचले पाहिजे, हे विधान कायद्याचे स्वतंत्र

विधान आहे आणि "मूलभूत योग्य प्रक्रिया"ही एक अभिव्यक्ती आहे जी भारतीय राज्यघटनेत बसत नसलेल्या संकल्पनांना जागृत करते. मिठू, (१९८३) २ एससीसी २७७ मधील घटनापीठाच्या निर्णयात चंद्रचूड, सी. जे. यांनी मनेका गांधी, (१९७८) १ एससीसी २४८ मधील आपल्या सहमतीच्या निर्णयाचा उल्लेख केला नाही, तर त्याऐवजी कृष्णा अय्यर, जे.च्या परिच्छेद ६ मधील कायद्याच्या विधानाचा संदर्भ दिला, या कारणास्तव हा युक्तिवाद मान्य करणे शक्य नाही. हेच विधान महंमदच्या परिच्छेद २८ मध्ये पुनरुत्पादित केले आहे. आरिफ, (२०१४) ९ एससीसी ७३७ तसेच, आपल्या संदर्भात "ठोस योग्य प्रक्रिया"म्हणजे कलम २१ अन्वये एखादा कायदा न्याय्य, न्याय्य किंवा वाजवी नसेल आणि केवळ प्रक्रियात्मक आधारावर नाही तर तो रद्द केला जाऊ शकतो. कोणत्याही परिस्थितीत, ते आहे चंद्रचूड, मुन्या.चे पूर्वीचे मत हे एक स्वतंत्र मत आहे. कस्टमकलेक्टर विरुद्ध नथेला संपथु चेट्टी, (१९६२) ३ एससीआर ७८६: एआयआर १९६२ एससी ३१६: (१९६२) १ सीआरआय एलजे ३६४ या प्रकरणात या न्यायालयाच्या घटनापीठाने काही अमेरिकन निर्णय लागू

करण्यास सांगितल्यावर खालील गोष्टी सांगितल्या: (आकाशवाणी पृ.

३२८, पैरा २३: एससीआर पृ. ८१६)

“२३. ... अमेरिकन राज्यघटनेतील "योग्य प्रक्रिया"कलमाच्या अंमलबजावणीवर निर्णय पुढे जातात हे पाहिले जाईल. अनुच्छेद १९ च्या खंड (२) ते (६) यांनी घालून दिलेल्या "वाजवीपणाच्या "चाचण्या "योग्य क्रिया"ठरवण्याच्या चाचण्यांशी बऱ्याच अंशी जुळत असल्या तरी त्या समान आहेत असे गृहीत धरता कामा नये, कारण हे लक्षात घेतले पाहिजे की संविधान निर्मात्यांनी या संदर्भात "योग्य प्रक्रिया"या शब्दाचा वापर त्याच्या व्यापकतेसह जाणीवपूर्वक टाळला, लवचिकता आणि अस्पष्टता, "वाजवी"या काहीशा अधिक निश्चित शब्दाच्या बाजूने आणि म्हणूनच अमेरिकन निर्णयांच्या शाब्दिक वापरापूर्वी सावधगिरी बाळगणे आवश्यक आहे.

केशवानंद भारती विरुद्ध केरळ राज्य, (१९७३) ४ एससीसी २२५: १९७३

सुप एससीआर १ ने या विशिष्ट परिच्छेदावर अशा प्रकारे भाष्य केले :

(एससीसी पृष्ठ ८७३-७४, पैरा १६९५: एससीआर पृष्ठ ८२४-२६)

१६९५. एखादा कायदा अवाजवी निर्बंध आहे या कारणास्तव तो वाईट आहे, असे जेव्हा न्यायालय ठरवते, तेव्हा ते अनेक स्त्रोतांमधून त्याच्या निष्कर्षासाठी मायावी घटक काढत असते. किंबहुना, कायद्याने लादलेल्या निर्बंधाची वाजवीता तुम्ही अस्सल विशेष कायद्यात गुंतवून मोजता [पाहा लर्न हँड, बिल ऑफ राइट्स, पृ. २६].

'द शब्द "कारण" आणि

"वाजवी"सामान्य कायद्याच्या वकिलांच्या

कल्पनांसाठी सूचित करते जे "नागरिक"

आणि द 'कॅनोनिस्ट'ला निसर्गाच्या नियमाच्या

अधिपत्याखाली ठेवले आहे.' ...

द. मर्यादा अ वस्तु १९ पैकी द

राज्यघटनेने भारतात कायद्याच्या न्यायालयीन पुनरावलोकनाची दारे उघडली आहेत, जशी अमेरिकेत पोलिस शक्ती आणि त्याचा साथीदार म्हणजे योग्य प्रक्रियेचे कलम आहे. सार्वजनिक हिताची खात्री करण्यासाठी विधिमंडळाने घातलेले निर्बंध वाजवी असले पाहिजेत आणि म्हणूनच न्यायालयाला तर्कशुद्धता ठरवताना तर्काचा निकष लावावा लागेल. एखाद्या कायद्याद्वारे वाजवी निर्बंध लादण्याशी संबंधित प्रकरणे तपासली तर असे दिसून येईल की हे सर्व अमेरिकन सर्वोच्च न्यायालयाने योग्य प्रक्रिया कलमांतर्गत कायद्याची वाजवीता ठरवताना अवलंबिलेले मानक अवलंबतात...

मी जे काही बोललो आहे, त्या प्रकाशात "वाजवी"हा शब्द अधिक कसा आहे हे मला समजत नाही निश्चित पेक्षा द शब्द "देय आहे. प्रक्रिया".

(जोर जोडला)

८२. डॉ. सराफ म्हणतात की, याचा परिणाम स्पष्ट आहे: कोणताही प्रशासकीय कायदा नाही, आणि म्हणून तो रद्द करण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही; आणि 'ठोस योग्य प्रक्रियेचा'प्रश्नच उद्भवत नाही. पण गोपालन यांच्यापासून हा कायदा विकसित झाला आहे आणि प्रत्येक सरकारी कारवाईसाठी प्रक्रियात्मक निष्पक्षता आवश्यक आहे. फजल अली जे यांच्या शब्दांत 'कायदा'म्हणजे कार्यवाहीचे काही निश्चित नियम, केवळ प्रक्रियेचा दिवावा नव्हे.फजल अली जे यांची म्हण अशी होती की कलम २१ अन्वये जीवन आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्यापासून वंचित राहण्याआधी "(१) नोटीस पाठवावी लागेल; (२) सुनावणीची संधी; (३) निःपक्षपाती न्यायाधिकरणाद्वारे निर्णय; आणि (४) पद्धतशीर कार्यपद्धती."यापैकी एकही काढून टाकता येत नाही, असे डॉ. सराफ सांगतात आणि आम्ही योग्य विचार करतो. सुनावणीची संधी म्हणजे कार्यकारी आदेश देण्यापूर्वी निवेदन देण्याचा अधिकार आहे ; तसेच आदेश मागे घ्यावा, रद्द करावा किंवा रद्द करावा, याचे कारण दाखवून आदेशानंतर निवेदन देणेही अधिकार आहे. ही चाचणी घेतली जात असलेल्या उपाययोजनांच्या योग्यतेची पहिली चाचणी आहे. ते अवाजवी असेल तर ते उभं राहू शकत नाही. एक मूलभूत सिद्धांत असा आहे की

संबंधित क्रम किंवा मोजमाप माहित असणे आवश्यक आहे. अनुराधा भसीन विरुद्ध भारत सरकार या^९ सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे:

१४४. अशा उपायाची वाजवीता तपासण्याचा एक महत्त्वाचा निकष म्हणजे पीडित व्यक्तीला अशा निर्बंधाविरुद्ध निवेदन करण्याचा अधिकार आहे की नाही हे पाहणे. सुनावणीची न्याय्य, पुरेशी आणि वाजवी संधी दिल्याशिवाय कोणत्याही पक्षकाराला त्याच्या स्वातंत्र्यापासून वंचित ठेवता येणार नाही, हे कायद्याचे मूलभूत तत्त्व आहे. त्यामुळे भौतिक वस्तुस्थितीवर आदेश गप्प बसतो, अशा परिस्थितीत पीडित व्यक्ती त्याला प्रभावीपणे आव्हान देऊ शकत नाही. परिणामी, त्याचा न्यायालयीन आढावा घेण्यासाठी कोणतीही प्रभावी यंत्रणा अस्तित्वात नाही.

पाहा [बिहार राज्य वि. कमला कांत मिश्रा, (१९६९) ३ एससीसी ३३७] या पार्श्वभूमीवर सीआरपीसीकलम १४४ (५) अन्वये उपलब्ध असलेला अधिकार प्रत्यक्षात आणण्यासाठी राज्याने असे आदेश सार्वजनिक करणे आवश्यक आहे.

(जोर जोडला)

८३. अनुराधा भसीन यांचे असेही मत आहे की मूलभूत अधिकारांवरील कोणत्याही निर्बंधाची चाचणी आणीबाणीचे स्वरूप आणि निर्बंधाचे स्वरूप, कालावधी आणि व्याप्ती यावर आधारित समानतेच्या तत्त्वावर केली गेली पाहिजे; तसेच ते शक्य तितके कमी प्रतिबंधात्मक उपाय आहे की नाही हे देखील तपासले पाहिजे.

६८. मॉडर्न डेंटल कॉलेज प्रकरणात [मॉडर्न डेंटल कॉलेज अँड रिसर्च सेंटर विरुद्ध म.प्र. राज्य], (२०१६) ७ एससीसी ३५३: ७ एससीईसी १), या न्यायालयाने असेही विश्लेषण केले की आनुपातिकतेचे तत्त्व भारतीय राज्यघटनेत वाजवी निर्बंधांच्या सिद्धांताच्या कक्षेत अंतर्भूत आहे आणि ते अनुच्छेद १९ अंतर्गत शोधले जाऊ शकते.

६९ त्यानंतर, मॉडर्न डेंटल कॉलेज प्रकरणात या न्यायालयाने जर्मन दृष्टिकोनाच्या अनुषंगाने समानतेचा एक व्यापक सिद्धांत मांडला ज्यात न्यायालयाने असे म्हटले की : (एससीसी पृष्ठ ४१४ -१५ , परिच्छेद ६३ -६४)

"६३... थोडक्यात सांगायचे झाले तर एखादा कायदा जेव्हा घटनात्मक अधिकाराला मर्यादा घालतो, तेव्हा अशी मर्यादा आनुपातिक असेल तर ती

घटनात्मक असते. निर्बंध लादणारा कायदा योग्य हेतू
साध्य करायचा असेल तर तो आनुपातिक मानला
जाईल आणि तसा हेतू साध्य करण्यासाठी केलेल्या
उपाययोजना तर्कशुद्धरित्या त्या उद्देशाशी निगडित
असतील आणि अशा उपाययोजना आवश्यक
असतील....

६४. म्हणूनच घटनात्मक अधिकारांची मर्यादा लोकशाही
समाजात वाजवी आणि आवश्यक असलेल्या हेतूने आहे
की नाही हे शोधणे आणि अशा प्रक्रियेत स्पर्धात्मक
मूल्यांचे वजन करणे आणि शेवटी आनुपातिकतेवर
आधारित म्हणजेच विविध हितसंबंधांच्या संतुलनावर
आधारित मूल्यमापन करणे आवश्यक आहे."

७४. वरील विश्लेषणाचा विचार करून डॉ. सिक्री, न्या., के. एस.
पुट्टास्वामी (आधार-५ जे.) विरुद्ध भारत सरकार या खटल्यात [(२०१९)
१ एससीसी १] [पुढे "के. एस. पुट्टास्वामी (आधार ५ जे.)"] मॉडर्न डेंटल
कॉलेज प्रकरणात दिलेल्या चाचणीचे पुनर्मूल्यांकन केले जे जर्मन

चाचणीवर आधारित होते आणि बिल्विड्झने निर्धारित केलेल्या चाचण्यांच्या तुलनेत त्याचे मॉड्युलेशन केले. त्यात या न्यायालयाने असे म्हटले की: एससीसी पृष्ठ ३२०, परिच्छेद १५७-५८]

"१५७. मॉडर्न डेंटल कॉलेज अँड रिसर्च सेंटरमध्ये

आनुपातिकतेच्या चार उपघटकांची दखल घेण्यात आली, ज्यांची पूर्तता होणे आवश्यक आहे. हे आहेत:

(ए) हक्कावर निर्बंध आणणार् या उपायाला वैध ध्येय

(वैध ध्येय टप्पा) असणे आवश्यक आहे.

(बी) हे पुढे नेण्याचे हे एक योग्य साधन असले पाहिजे ध्येय (उपयुक्तता) किंवा तर्कसंगत कनेक्शन स्टेज).

(सी) काही कमी निर्बंध नसावेत पण तितकेच परिणामकारक पर्यायी (गरजेचा टप्पा).

(डी) मोजणे आवश्यकच आहे नाही असणे

हक्कधारकावर असमान परिणाम (संतुलन अवस्था).

१५८. के . एस. पुट्टास्वामी (प्रायव्हसी-) वि.

भारत संघ, (२०१७) १० एससीसी १ देखील.
त्यामुळे आनुपातिकतेच्या वरील टप्प्यांकडे लक्ष
देऊन चर्चा करता येईल. अर्थात, हा उपक्रम
राबवताना हेही पाहावे लागेल की, घटनात्मक
दृष्ट्या संरक्षित अधिकार किंवा स्वातंत्र्याची हमी
देण्यासाठी वैध ध्येयाला पुरेसे महत्त्व असले पाहिजे
आणि अशा अधिकारामुळे शक्य तितक्या कमी
स्वातंत्र्यावर गदा येते. या न्यायालयाने आपल्या
आधीच्या निकालांमध्ये लागू केले होते. हाताशी
असलेल्या प्रकरणाला आनुपातिक चाचणी लागू
करताना जर्मन दृष्टिकोन. आम्ही त्याच आधारावर
पुढे जाऊ इच्छितो जो तथापि, बिल्चिट्झ यांनी
सुचविल्याप्रमाणे अधिक सूक्ष्म दृष्टीकोनाने परिपूर्ण
आहे. खरं तर हा जर्मन आणि कॅनेडियन
दृष्टिकोनाचा मिलाफ आहे. आम्हाला असे वाटते
की मॉडर्न डेंटल कॉलेज अँड रिसर्च सेंटरमध्ये नमूद

केल्याप्रमाणे आणि वर नमूद केलेले टप्पे ,
सुचविलेल्या मापदंडांवर लक्ष केंद्रित करून , हा
व्यायाम करण्यासाठी सुरक्षित पद्धत असेल
बिल्चिट्झ, कारण हे एक आदर्श दृष्टीकोन दर्शविते
ज्याचा अवलंब करणे आवश्यक आहे."

७५. के. एस. पुट्टास्वामी (आधार-५ जे)मध्ये डॉ. चंद्रचूड, न्या. गोपनीयतेच्या
अधिकाराचे उल्लंघन न्याय्य ठरण्यासाठी आपल्या राज्यघटनेनुसार ज्या
आनुपातिकतेच्या कसोटीवर समाधान मानणे आवश्यक आहे, त्यावर खालील
शब्दांत निरीक्षणे केली : (एससीसी पृ. ८१९, पैरा १२८८)

"१२८८. के. एस. पुट्टास्वामी विरुद्ध भारत सरकार [के. एस.
पुट्टास्वामी (गोपनीयता-९ न्या.)] या खटल्यात
आमच्यापैकी एकाने (चंद्रचूड, न्या.) चार न्यायमूर्तींच्या
बाजूने बोलताना गोपनीयतेचे उल्लंघन योग्य ठरण्यासाठी
आपल्या राज्यघटनेनुसार ज्या चाचण्या पूर्ण कराव्या
लागतील त्या निश्चित केल्या. यात आनुपातिकतेच्या

चाचणीचा समावेश होता: (एससीसी पृ. ५०९, परिच्छेद

३२५)

'३२५... गोपनीयतेवर गदा आणणाऱ्या
कायद्याला मूलभूत अधिकारांवरील अनुज्ञेय
निर्बंधांचा सामना करावा लागणार आहे.
अनुच्छेद २१ च्या संदर्भात गोपनीयतेचे
आक्रमण न्याय्य, न्याय्य आणि वाजवी अशी
कार्यपद्धती ठरवणाऱ्या कायद्याच्या आधारे
न्याय्य ठरवले पाहिजे. कलम २१ अन्वये
जीवन आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्यावरील
अतिक्रमणाच्या संदर्भातही हा कायदा वैध
असणे आवश्यक आहे. जीवनावर किंवा
वैयक्तिक स्वातंत्र्यावर आक्रमण करताना (१)
कायदेशीरतेच्या तिहेरी गरजेची पूर्तता करणे
आवश्यक आहे, जे कायद्याचे अस्तित्व सिद्ध

करते; (२) आवश्यकता, कायदेशीर दृष्टीने
परिभाषित

राज्य नेम धरणे; आणि (३) वस्तु आणि त्या
साध्य करण्यासाठी अवलंबलेली साधने
यांच्यात तर्कसंगत संबंध सुनिश्चित करणारी
आनुपातिकता.'

तिसरे तत्त्व [(३) वरील] वस्तु आणि त्या
साध्य करण्यासाठी अवलंबलेली साधने
यांच्यात तर्कशुद्ध संबंध सुनिश्चित करण्यासाठी
आनुपातिकतेची चाचणीस्वीकारते.

नुपातिकतेच्या चाचणीची महत्त्वाची भूमिका
म्हणजे मूलभूत अधिकारातील हस्तक्षेपात
कायदेविषयक उपाय असमान आहे की नाही
हे ठरविण्यास न्यायालयाला सक्षम करणे. हे
ठरविताना कायद्याच्या उद्दिष्टाशी सुसंगत
असा कमी हस्तक्षेप करणारा उपाय

अवलंबता आला असता का आणि
अतिक्रमणाचा मूलभूत अधिकारावर होणारा
परिणाम हा होणार् या फायद्याच्या प्रमाणात
असमान आहे का, याचा विचार न्यायालयाला
करावा लागेल. कायद्याच्या प्रक्रियात्मक
आणि मूलभूत पैलूंद्वारे आनुपातिकतेचे मानक
पूर्ण केले जाणे आवश्यक आहे. संजय किशन
कौल, न्या. यांनी आपल्या मताशी सहमती
दर्शवत खालीलप्रमाणे चौपदरी चाचणी
सुचविली:

(एससीसी पृ. ६३२, परिच्छेद ६३८) ...

७६. आधार योजनेची घटनात्मक वैधता ठरविताना वरील सिद्धांताचा अवलंब
केल्यानंतर डॉ. चंद्रचूड, जे., के. एस. पुट्टास्वामी (आधार-५न्या.) प्रकरणाने
वैयक्तिक डेटाहाताळताना गोपनीयतेच्या हितांच्या संरक्षणासंदर्भात समानतेच्या
सिद्धांताच्या मूलभूत नियमांचा पुनरुच्चार केला: (एससीसी पृष्ठ ८३५-३६, पैरा
१३२४)

"१३२४ आनुपातिकतेचे मूलभूत नियम, जसे ते ठरलेल्या प्रकरणांमधून समोर येतात, ते अशा प्रकारे तयार केले जाऊ शकतात:

१३२४.१. मूलभूत अधिकारांमध्ये हस्तक्षेप करणारा कायदा राज्याच्या वैध उद्दिष्टाच्या अनुषंगाने असावा;

१३२४.२ मूलभूत हक्क आणि स्वातंत्र्याच्या वापरात अडथळा आणणाऱ्या किंवा मर्यादित करणार् या हक्कांचे उल्लंघन करणार् या उपाययोजनांचे औचित्य त्या उपाययोजना, वस्तुस्थिती आणि साध्य करू इच्छित उद्दिष्ट यांच्यातील तर्कसंगत संबंधाच्या अस्तित्वावर आधारित असणे आवश्यक आहे;

१३२४.३ उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी उपाययोजना आवश्यक असाव्यात आणि उद्दिष्ट पूर्ण करण्यासाठी आवश्यकतेपेक्षा जास्त प्रमाणात अधिकारांचे उल्लंघन करू नये;

१३२४.४ निर्बंध केवल वैध हेतूसाध्य करू नयेत ; त्यांचे
रक्षण करण्यासाठीही ते आवश्यक असले पाहिजेत; आणि
१३२४.५ केंद्रानेसाठवलेल्याडेटाच्या सा वणुकीशी आणि
संरक्षणाशी संबंधित पुरेसे संरक्षण राज्याने प्रदान केले
पाहिजे. गोपनीयतेत मनमानी किंवा अपमानजनक हस्तक्षेप
टाळण्यासाठी, राज्याने हमी दिली पाहिजे की वैयक्तिक
माहितीचे संकलन आणि वापर व्यक्तीच्या संमतीवर
आधारित आहे; की ते कायद्याने अधिकृत आहे आणि डेटा
केवल संकलनाच्या वेळी निर्दिष्ट केलेल्या हेतूसाठी वापरला
जातो याची खात्री करण्यासाठी पुरेसे सुरक्षा उपाय
अस्तित्वात आहेत. डेटाची मालकी नेहमीच त्या व्यक्तीकडे
असणे आवश्यक आहे ज्याचा डेटा गोळा केला जातो.
संकलित केलेल्या डेटामध्ये प्रवेश करण्याचा अधिकार
आणि बाहेर पडण्याचा विवेक त्या व्यक्तीला असणे
आवश्यक आहे."

७७. भारतात अस्तित्वात असलेल्या आनुपातिकतेच्या सिद्धांताची ही सद्यस्थिती आहे, ज्यामध्ये न्यायिक समतोल साधण्यासाठी आनुपातिकता हे महत्त्वाचे साधन आहे. पण समतोल साधण्याच्या बरोबरीने आनुपातिकता मान्य करण्यास अनेक विद्वान सहमत नाहीत....

७८. वरील चर्चा लक्षात घेता, व्यक्तींच्या मूलभूत अधिकारांवर निर्बंध घालण्याच्या हेतूने कोणताही आदेश देण्यापूर्वी अधिकार यांनी पाळणे आवश्यक असलेल्या समानतेच्या सिद्धांताच्या गरजा आपण थोडक्यात सांगू शकतो. पहिल्या टप्प्यातच निर्बंध लादण्याच्या उद्देशाने अशा उपाययोजनांचे संभाव्य उद्दिष्ट निश्चित केले पाहिजे. असे उद्दिष्ट वैध असले पाहिजे, हे लक्षात घेतले पाहिजे. तथापि, उपरोक्त उपायांवर निर्णय घेण्यापूर्वी, अधिकाऱ्यांनी वरील उद्दीष्टाच्या पूर्ततेसाठी कोणत्याही पर्यायी यंत्रणेच्या अस्तित्वाचे मूल्यांकन केले पाहिजे. अशा उपायाची योग्यता मूलभूत अधिकारांवरील त्याच्या परिणामावर आणि अशा उपायांच्या आवश्यकतेवर अवलंबून असते. वस्तुस्थिती आणि परिस्थिती विचारात घेऊन राज्याला कमीत कमी प्रतिबंधात्मक उपाययोजनाच करता येतील, हे वरील मतावरून नाकारता येत नाही. शेवटी, या

आदेशाचा प्रभावित पक्षांच्या मूलभूत अधिकारांवर गंभीर परिणाम होत असल्याने, त्यास पुरेशा सामग्रीचे समर्थन केले पाहिजे आणि न्यायालयीन पुनरावलोकनास पात्र असावे.

१०६. आम्ही स्पष्ट केल्याप्रमाणे वरील सर्व प्रक्रियात्मक सुरक्षा उपायांचे अनिवार्यपणे पालन करणे आवश्यक आहे, असेही आम्ही निर्देश देतो. या संदर्भात हुकमचंद श्याम लाल खटल्यातील हे न्यायालय [हुकमचंद श्याम लाल विरुद्ध भारत सरकार, (१९७६) २ एससीसी १२८), खालीलप्रमाणे निरीक्षण : (एससीसी पृ. १३३, परिच्छेद १८)

"१८. जेथे एखाद्या अधिकाराचा वापर विशिष्ट प्राधिकरणाने विशिष्ट मार्गाने करणे आवश्यक आहे, तेथे ती त्या पद्धतीने वापरली जावी किंवा अजिबात करू नये हे सर्वमान्य आहे आणि इतर सर्व प्रकारच्या कामगिरीच्या पद्धती अनिवार्यपणे निषिद्ध आहेत. जिथे सत्ता कठोर स्वरूपाची असते तिथे हा नियम पाळणे अधिक आवश्यक आहे....

(जोर जोडला)

८४. डॉ. सराफ म्हणतात की, यापैकी कोणत्याही चाचणीवर आणि विशेषतः पुढास्वामी (आधार-५ जे)मध्ये नमूद केलेल्या पंचगुणी चाचणीवर, प्रत्येक एलओसी जारी करणे केवळ टिकाऊ नाही. कोणतीही नोटीस नाही. सुनावणी होत नाही. त्याची प्रतही दिली जात नाही. एखाद्याला प्रवासाच्या ठिकाणी थांबवले जाते आणि सांगितले जाते की एखाद्या बँकेने एलओसी सुरू केला आहे. का, केव्हा आणि कोणत्या तथ्यांवर हे उघड झालेले नाही. असे एलओसी भारत सरकारच्या चौकटीच्याच विरोधात आहेत. याला बीओआय किंवा भारत सरकार जबाबदार नसून केवळ मूळ एजन्सी आहे, हे मान्य करूनही हे एलओसी वैयक्तिक स्वातंत्र्य ावर आणि प्रवासाच्या मूलभूत अधिकारावर अमान्य निर्बंध घालतात.

८५. म्हणूनच जर असे दिसून आले की पीएसबी-प्रेरित किंवा ट्रिगर एलओसी आपल्या सर्वोच्च न्यायालयाने नमूद केलेल्या प्रक्रियात्मक निष्पक्षतेच्या आवश्यकतांशी सुसंगत नाहीत, तर अपरिहार्य परिणाम असा झाला पाहिजे की ते टिकवले जाऊ शकत नाहीत.

कार्यकारी अधिकाराची व्याप्ती खालीलप्रमाणे

भारतीय राज्यघटना[संपादन]

८६. भारतीय राज्यघटनेतील कार्यकारी अधिकाराच्या व्याप्तीबाबत सिंग यांचे युक्तिवाद, उत्तरातील प्रतिज्ञापत्र आणि लेखी युक्तिवाद काहीसे अयोग्य आहेत, असे आमचे मत आहे. याचे कारण म्हणजे भारतीय राज्यघटनेनुसार कार्यकारी मंडळाला काही अधिकार आहेत का, हा प्रश्न नाही, तर भारतीय राज्यघटनेने दिलेल्या अशा अधिकाराचा वापर एखाद्या मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन करण्यासाठी करता येईल का, हा आहे.

८७. भारतीय संघराज्याचे म्हणणे या आधारावर पुढे जाते: की भारतीय राज्यघटनेनेच कार्यकारी अधिकारची तरतूद केली आहे. या अधिकाराचा वापर करूनच आणि नियंत्रणकायदा नसल्यामुळे ओएम तयार केले जातात. परंतु ओएम प्रवासावर निर्बंध घालत नाहीत. ती केवळ एक चौकट आहे. त्यामुळे कोणत्याही मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन होत नाही, असा युक्तिवाद केला जातो.

८८. आम्ही म्हटल्याप्रमाणे, हा मुद्दा जवळजवळ पूर्णपणे चुकतो. ओएम विशिष्ट एजन्सीला एलओसी जारी करण्याची विनंती करण्याची परवानगी देतात. सार्वजनिक बँकांचे अध्यक्ष, व्यवस्थापकीय संचालक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी अशा

व्यक्तींचा समावेश आहे. प्रश्न असा आहे की पीएसबीच्या सांगण्यावरून जारी केलेल्या ओएम फ्रेमवर्कअंतर्गत एलओसी अनुच्छेद २१ अधिकारांचे उल्लंघन करतात का?

८९. शिवाय, सर्व एलओसी सारखे नसतात. आपण पाहिल्याप्रमाणे, भारत सरकार स्वतः म्हणते की विविध कारणे आणि कृतींसाठी एलओसी जारी केली जाऊ शकते. प्रवासावर निर्बंध आणणे हे त्यापैकीच एक आहे; आणि आम्हाला फक्त त्याचीच चिंता आहे.

९०. त्यामुळे कार्यकारी अधिकार अस्तित्वात आहेत की नाही, यावर प्रदीर्घ चर्चा करून फारसे काही साध्य होणार नाही. आम्ही सादरीकरणांची थोडक्यात नोंद घेतो.

९१. 'एलओसी जारी करण्याच्या प्रथेला घटनात्मक, वैधानिक आणि कायदेशीर पाठबळ आहे', असा युक्तिवाद करण्यात आला आहे. राज्यघटनेच्या कलम ५३, ७३ आणि ७७ आणि विथ अनुसूचीच्या यादी १ आणि ३ मधील काही नोंदींचा संदर्भ मागविण्यात आला आहे. आम्ही संबंधित तरतुदी काढतो.

५३. संघाची कार्यकारी शक्ती :

(१) संघाची कार्यकारी शक्ती राष्ट्रपतींकडे असेल आणि या घटनेनुसार तो प्रत्यक्ष किंवा त्याच्या अधीनस्थ अधिकाऱ्यांमार्फत त्याचा वापर करेल.

(२) वरील तरतुदीच्या सार्वत्रिकतेवर पूर्वग्रह न ठेवता, संघाच्या संरक्षण दलांची सर्वोच्च कमान राष्ट्रपतींकडे असेल आणि त्याची अंमलबजावणी कायद्याने नियंत्रित केली जाईल.

(३) या कलमातील काहीही होणार नाही

(अ) कोणत्याही विद्यमान कायद्याने कोणत्याही राज्य सरकार

किंवा इतर प्राधिकरणाला प्रदान केलेली कोणतीही कार्ये

राष्ट्रपतींकडे हस्तांतरित करणे मानले जाईल; किंवा

(ब) संसदेला राष्ट्रपतींव्यतिरिक्त इतर प्राधिकरणांना कायद्याने

अधिकार देण्यापासून रोखणे.

७३ . संघाच्या कार्यकारी अधिकाराची व्याप्ती

(१) या घटनेतील तरतुदींच्या अधीन राहून संघाचे कार्यकारी अधिकार विस्तारतील

(ए) ज्या बाबींसंदर्भात संसदेला कायदे करण्याचा अधिकार

आहे; आणि

(बी) कोणत्याही कराराच्या किंवा कराराच्या आधारे भारत सरकारने वापरलेले अधिकार, अधिकार आणि अधिकारक्षेत्र ाचा वापर करणे:

परंतु उपखंड (अ) मध्ये नमूद केलेले कार्यकारी अधिकार, या घटनेत किंवा संसदेने बनविलेल्या कोणत्याही कायद्यात स्पष्टपणे तरतूद केल्याशिवाय, कोणत्याही राज्यात अशा बाबींसाठी लागू होणार नाहीत ज्यासंदर्भात राज्याच्या विधिमंडळाला कायदे बनविण्याचा अधिकार आहे.

(२) संसदेने अन्यथा तरतूद केल्याशिवाय, एक राज्य आणि एखाद्या राज्याचा कोणताही अधिकारी किंवा प्राधिकरण, या कलमात काहीही असले तरी, संसदेला त्या राज्यासाठी कायदे बनविण्याचा अधिकार आहे अशा बाबींमध्ये असे कार्यकारी अधिकार किंवा कार्ये करीत राहू शकतात जसे की राज्य किंवा त्यातील अधिकारी किंवा प्राधिकरण हे संविधान लागू होण्यापूर्वी ताबडतोब वापरू शकतात.

७७. भारत सरकारचे कामकाजाचे संचालन

(१) भारत सरकारची सर्व कार्यकारी कार्यवाही राष्ट्रपतींच्या नावे केली जाईल.

(२) राष्ट्रपतींच्या नावाने बनविलेले व अंमलात आणलेले आदेश व इतर साधने राष्ट्रपतींनी दिलेल्या निवेदनात नमूद केल्याप्रमाणे प्रमाणित केली जातील आणि अशा प्रकारे प्रमाणित केलेल्या आदेशाच्या किंवा साधनाच्या वैधतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित केले जाणार नाही कारण ते राष्ट्रपतींनी केलेले किंवा अंमलात आणलेले आदेश किंवा साधन नाही.

(३) राष्ट्रपती भारत सरकारच्या कामकाजाच्या अधिक सोयीस्कर व्यवहारासाठी आणि संबंधित व्यवसायाच्या मंत्र्यांमध्ये वाटपासाठी नियम तयार करतील:

सातवे अनुसूची

(कलम २४६)

यादी-१ संघ यादी

९. संरक्षण, परराष्ट्र व्यवहार किंवा भारताच्या सुरक्षेशी संबंधित कारणांसाठी प्रतिबंधात्मक नजरकैदेत ठेवणे; अशा नजरकैदेत ठेवलेल्या व्यक्ती.

१०. परराष्ट्र व्यवहार ; संघाला कोणत्याही परकीय देशाशी संबंध आणणाऱ्या सर्व बाबी. राजनैतिक, कॉन्सुलर आणि व्यापार प्रतिनिधित्व.

११. भारतातील पासपोर्ट आणि व्हिसामध्ये प्रवेश आणि स्थलांतर आणि हकालपट्टी.

सूची-३ : समवर्ती यादी

१. याच्या प्रारंभी भारतीय दंड संहितेत समाविष्ट असलेल्या सर्व बाबींसह फौजदारी कायदा संविधान परंतु सूची १ किंवा सूची २ मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही बाबींच्या संदर्भात कायद्यांविरुद्ध चे गुन्हे वगळणे आणि नागरी शक्तीच्या मदतीसाठी नौदल, लष्करी किंवा हवाई दल किंवा संघाच्या इतर कोणत्याही सशस्त्र दलांचा वापर वगळणे.

२. या घटनेच्या प्रारंभी फौजदारी प्रक्रिया संहितेत समाविष्ट असलेल्या सर्व बाबींसह फौजदारी प्रक्रिया.

३. राज्याच्या सुरक्षिततेशी संबंधित कारणांसाठी, सार्वजनिक सुव्यवस्था राखणे किंवा समुदायासाठी आवश्यक पुरवठा आणि सेवांची देखभाल करण्यासाठी प्रतिबंधात्मक नजरकैदेत ठेवणे; अशा नजरकैदेत ठेवलेल्या व्यक्ती.

१२. त्यानंतर भारत सरकारकडे संदर्भ दिला जातो

(कामकाजाचे वाटप) नियम १९६१.

१३. युक्तिवाद असा आहे की संघाची कार्यकारी शक्ती संसदीय कायदेविषयक अधिकारांशी समन्वय साधते. पण कलम २१ मध्ये कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या कार्यपद्धतीवगळता अभिव्यक्तीमध्ये केवळ कार्यकारी कारवाई, कायदा, वैधानिक नियम किंवा वैधानिक नियमन यांचा समावेश आहे, असे वाटत असेल, तर ते गोपालन यांच्यापासून सर्वोच्च न्यायालयाच्या प्रत्येक निर्णयापुढे उडते . घटनात्मक लोकशाही प्रजासत्ताकात कायदा नसतानाही मूलभूत अधिकारांची पायमल्ली करण्याचा अनियंत्रित अधिकार कार्यकारी मंडळाला आहे, असे आजवर कोणीही सुचवू शकलेले नाही. खरंतर, हा युक्तिवाद एमसी एस्वरच्या काल्पनिक चक्रव्यूहासारखा आहे -

उदाहरणार्थ, अनंत लूपमध्ये स्वतः शिवाय कोठेही न जाणारी पावले. कारण जे सुचवले जात आहे ते असे आहे की (अ) कोणतेही नियंत्रक कायदे नाहीत; म्हणून (ब) कार्यकारी कारवाई पुरेशी असली पाहिजे आणि परिणामी (क) केवळ कार्यकारी कृती कलम २१ मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन करू शकते. हा या युक्तिवादाचा अपरिहार्य परिणाम आहे आणि तो स्वीकारता येत नाही. या संदर्भात उत्तरात प्रतिज्ञापत्रातील परिच्छेद २३ उद्धृत करणे आवश्यक आहे:

२३. मी असे म्हणतो की केंद्र सरकारने जारी केलेल्या कार्यकारी

निर्देशांमध्ये राज्यघटनेनुसार भारत संघराज्याला अधिकार

असलेल्या क्षेत्रांमध्ये या असंघटित क्षेत्राचा समावेश असेल.

(जोर जोडला)

१४. खरंतर ते करणार नाहीत. ते करू शकत नाहीत. निदान आपल्या राज्यघटनेनुसार तरी नाही. तरीही, लेखी निवेदनांच्या परिच्छेद ३४ मध्ये असे म्हटले आहे:

३४. असे सादर केले जाते की एलओसी जारी करण्यासंदर्भात

संसदेने बनवलेला कोणताही कायदा नाही. म्हणूनच,

कार्यकारिणीने आपल्या व्यापक आणि व्यापक अधिकारानुसार

ओएम विषयाद्वारे एलओसी जारी करण्यासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे
तयार केली आहेत.

(जोर जोडला)

९५. आम्ही नमूद केल्याप्रमाणे, पीएसबीने विनंती केलेले एलओसी जारी करण्यात आणि चालविण्यात काही छुप्या प्रक्रियेद्वारे कलम 21 अंतर्गत मूलभूत अधिकारांवर गदा आणली जात असल्याचा प्रश्न पूर्णपणे उपस्थित होतो. सिंग यांनी केलेल्या युक्तिवादाच्या दृष्टीने हे महत्वाचे आहे, म्हणजे सर्व कायदेशीर आवश्यकतांचे पालन सुनिश्चित करणे ही मूळ एजन्सीची या प्रकरणात सार्वजनिक बँकांची जबाबदारी आहे. त्यामुळे प्रश्न एलओसीचा 'सामान्यपणे' किंवा एक वर्ग म्हणून नाही, तर या विशिष्ट पीएसबी-संचालित एलओसी कायदेशीर आदेशाचे पालन करतात की नाही हा आहे. उदाहरणार्थ, इंटरपोलच्या सांगण्यावरून वॉच-अँड-रिपोर्ट एलओसी असणे पूर्णपणे वैध ठरू शकते. कर्जदार बँकेने कलम २१ मध्ये समाविष्ट केलेल्या प्रवासाच्या अधिकारापासून वंचित राहण्याचे औचित्य म्हणून याचा वापर केला जाऊ शकत नाही. या दोघांची तुलनाच होत नाही.

१६ परिणामी, सिंग यांनी उद्धृत केलेले काही निर्णय हे प्रकरण पुढे नेणार नाहीत; हे केवळ कार्यकारीच्या सहव्यापक अधिकाराचा अर्थ लावतात.¹⁰ मुलभूत हक्कांवर गदा आणण्याच्या मुद्द्याकडे ते लक्ष देत नाहीत. आणि पुन्हा, हे सादरीकरण - लेखी निवेदनांच्या परिच्छेद 36 नुसार - ओएम जारी करण्याच्या कार्यकारी अधिकाराकडे निर्देशित केले जाते.

१७. किंबहुना, हा प्रस्ताव अतिव्यापक असू शकतो. कारण, राय साहेब राम जावाया कपूर विरुद्ध पंजाब ¹¹राज्य या खटल्यात सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे की, कार्यकारी मंडळाचे अधिकार हे विधिमंडळ आणि न्यायपालिका काढून घेतल्यानंतर उरलेल्या कार्याचे अवशेष आहेत. याचा स्पष्ट अर्थ असा आहे की कार्यकारी कार्य पूरक आहे परंतु जेथे कायदा आवश्यक आहे तेथे कायद्याची जागा घेत नाही. अधीनस्थ कायद्याचे किंवा अर्ध-न्यायिक स्वरूपाचे अधिकार कार्यकारी मंडळ धारण करू शकते जेव्हा लागू केलेल्या कायद्याद्वारे तसे करण्याचा अधिकार असेल. कार्यकारिणी कोणत्याही परिस्थितीत राज्यघटनेचे उल्लंघन करू शकत नाही. कार्यकारिणीने

अतिक्रमण करावे नागरिकांच्या स्वाजगी हक्कांबाबत काही विशिष्ट कायदे असणे

10 एनडीएमसी विरुद्ध तन्वी ट्रेडिंग अँड क्रेडिट (पी) लिमिटेड, (२००८)८ एससीसी ७६५; बिशंबरदयाल चंद्र मोहन

विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य, (१९८२) १ एससीसी ३९.

11 (१९५५) २ एससीआर २२.

आवश्यक आहे. एखाद्या कार्यकारी कृतीला विशिष्ट कायद्याचे पाठबळ असले, तरी त्यात मूलभूत हक्कांचे उल्लंघन होत असेल तर ती रद्द केली जाऊ शकते.

९८. कोणत्याही परिस्थितीत, कलम ७३ (किंवा अनुच्छेद १६२) अंतर्गत अधिकारांचा वापर मूलभूत अधिकारांवर गदा आणण्यासाठी केला जाऊ शकत नाही: बिहार राज्य विरुद्ध प्रकल्प उच्च विद्या शिक्षण संघ आणि ओर्स.¹² असे सुचवणारा एकही अधिकारी आपल्याला सापडत नाही; प्रत्येक गोष्ट याच्या उलट आहे.

९९. संपूर्ण युक्तिवाद एका खोल्याच्या आधारावर पुढे जातो: एमएचएने जारी केलेले ओएम "कायद्याची योग्य प्रक्रिया" किंवा "कायद्याने स्थापित प्रक्रिया" आहेत. कलम १३ मध्ये 'कायदा' आणि 'लागू असलेले कायदे' या शब्दांची व्याख्या करण्यात आली आहे. संसदेने बनवलेला कायदा असा त्याचा अर्थ अनेक प्रसंगांत लावण्यात आला आहे. गोपालन यांच्यापासून कलम २१ मधील 'कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या कार्यपद्धतीशिवाय' असा अर्थही हाच आहे . उत्तर प्रदेश राज्य विरुद्ध जोहरीमल अँड ओर्स-¹³ असे म्हटले गेले होते की जेथे कायद्यात संपूर्ण संहिता अस्तित्वात आहे, तेथे कार्यकारी निर्देशांद्वारे त्याची जागा घेतली जाऊ शकत नाही. सत्तेत असलेल्या पक्षाच्या

12 (२००६)२ससीसी ५४५ .

13 (२००४)४ ससीसी ७१४.

मर्जीनुसार कार्यकारी सूचनांमध्ये सुधारणा, बदल किंवा मागे घेतले जाऊ शकतात, असे निरीक्षण सर्वोच्च न्यायालयाने नोंदवले. कार्यकारी निर्देशांना कायद्यासारखा दर्जा नसतो, असे न्यायालयाने म्हटले आहे.

१००. ओएम प्रथमदर्शनी "कायदा" नाहीत आणि कोणत्याही प्रकारे "कायद्याने स्थापित प्रक्रिया" नाहीत. हे अनाकलनीय आहे की ओएम - निव्वळ कार्यकारी सूचना किंवा एक चौकट किंवा

मार्गदर्शक तत्त्वे - परदेशात जाण्याच्या मूलभूत अधिकारावर कधीही गदा आणू शकतात. पण सिंह यांचे म्हणणे बरोबर असू शकते की, ओएम स्वतःहून या दिशेने काहीच करत नाहीत. ते स्वतःच अक्षरशः अकार्यक्षम आहेत. त्यांना फक्त एलओसी जारी करताना एक प्रक्रिया पाळावी लागते; आणि एलओसीच्या वैधतेची जबाबदारी आणि जबाबदारी मूळ एजन्सीची आहे. परंतु जर ओएम कायदा नाही, किंवा कायद्याने स्थापित केलेली प्रक्रिया नाही, तर कोणत्याही ओएम अंतर्गत जारी केलेले एलओसी देखील नाही. जर एलओसी जारी करण्याची प्रक्रिया सदोष असेल किंवा एलओसी ओएमच्या विपरीत पद्धतीने जारी केले गेले असतील किंवा त्याहूनही वाईट म्हणजे एलओसी - कायदा नसल्यामुळे आणि कोणत्याही 'कायदा'खाली किंवा 'कायद्याने

स्थापित प्रक्रिया'अंतर्गत नसल्यामुळे मूलभूत अधिकारांचे उल्लंघन होत असेल तर एलओसी टिकवता येणार नाहीत.

१०१. 'कायद्याने प्रस्थापित केलेली कार्यपद्धती'या शब्दात एकाच वेळी कार्यरत असलेल्या दोन बाबींचा ताबडतोब उल्लेख केला जातो: (१) एक कार्यपद्धती असावी; आणि (२) ती कायद्याने 'स्थापित'असावी. त्यामुळे केवळ 'प्रक्रिया'आहे, असे म्हणणे पुरेसे नाही. जेव्हा आपण ती 'प्रस्थापित'असल्याचे बोलतो, तेव्हा आमचा अर्थ असा होतो की प्रक्रिया केवळ संरचनात्मक औपचारिकतेच्या अंशाने निर्धारित केली जात नाही, तर ती एक प्रक्रिया आहे ज्यास वैधानिक बळ आहे. कार्यकारी सूचना, मार्गदर्शक तत्त्वे आणि चौकटी नियंत्रण कायद्याअभावी 'कायद्याने प्रस्थापित केलेली प्रक्रिया'बनत नाहीत आणि होऊ शकत नाहीत.

१०२. कार्यकारिणीचे अधिकार अफाट आहेत आणि त्यामुळे त्यांची सविस्तर यादी केलेली नाही. कार्यकारी अधिकार केवळ कायद्याद्वारे दिले जाऊ शकतात, असे आम्ही सुचवत नाही. काही कार्यकारी कृती - उदाहरणार्थ, निव्वळ प्रशासकीय निर्णय - लागू केलेल्या कायद्याची आवश्यकता नसते. तथापि, कार्यकारी आपल्या अधिकाराचा वापर

करून, कायद्यात तफावत आहे या आधारावर नागरिकांच्या अधिकारांचे उल्लंघन करू शकत नाही.¹⁴

१०३. जर एखाद्या कार्यकारी सूचनेचे एखाद्या व्यक्तीवर कठोर परिणाम होत असतील तर ते वाजवीपणा आणि आनुपातिकतेच्या चाचण्या पूर्ण करणे आवश्यक आहे . नैसर्गिक न्यायाचे घटक स्पष्टपणे दिले नसले तरी अशा कोणत्याही परिपत्रकात वाचले जातील. स्टेट बँक ऑफ इंडिया विरुद्ध जाह डेव्हलपर्स प्रायव्हेट लिमिटेड ¹⁵ या खटल्यात सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे की, रिझर्व्ह बँकेच्या मास्टर सर्कुलरअंतर्गत जारी केलेले परिपत्रक (विलफुल डिफॉल्टर्सबाबत) देखील मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन करू शकत नाही; आणि बाजू मांडण्याची संधी (वकिलामार्फत आवश्यक नसली तरी) असणे आवश्यक आहे.

१०४. स्टेट बँक ऑफ इंडिया आणि ओआरएस विरुद्ध राजेश अग्रवाल अँड ओआरएस,¹⁶(फसवणुकीवरीलआरबीआयच्या मास्टर परिपत्रकासंदर्भात) प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले:

14 मध्य प्रदेश राज्य आणि एएनआर विरुद्ध ठाकूर भरत सिंग, आकाशवाणी १९६७ एससी ११७०.

15 (२०१९) ६ एससीसी ७८७.

16 (२०२३) ६ एससीसी १.

३६. नैसर्गिक न्यायाची तत्त्वे ही केवळ कायदेशीर औपचारिकता नाहीत, हे आपण लक्षात घेतले पाहिजे. ते मूलभूत जबाबदाऱ्या तयार करतात ज्याचे पालन निर्णय घेणार् या आणि निर्णय घेणार् या अधिकार् यांनी करणे आवश्यक आहे. नैसर्गिक न्यायाची तत्त्वे न्यायिक, अर्ध-न्यायिक आणि प्रशासकीय प्राधिकरणांद्वारे प्रक्रिया आणि आशय या दोन्ही बाबतीत मनमानी कारवाईविरूद्ध हमी म्हणून कार्य करतात . नैसर्गिक न्यायाची दोन मूलभूत तत्त्वे भारतीय न्यायशास्त्रात रुजलेली आहेत - (१) कौसा सुआ मधील नेमो ज्यूडेक्स, याचा अर्थ असा आहे की कोणतीही व्यक्ती स्वतःच्या हितासाठी न्यायाधीश होऊ नये; आणि (२) ऑडी अल्टरम पार्टेम, ज्याचा अर्थ असा आहे की एखादी व्यक्ती

निर्णय घेण्यापूर्वी प्रशासकीय, न्यायालयीन किंवा अर्धन्यायिक कारवाईचे म्हणणे ऐकून घेणे आवश्यक आहे. न्यायालये सामान्यतः नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांशी सुसंगत वैधानिक तरतुदीचा अर्थ लावण्यास अनुकूल असतात कारण असे मानले जाते की वैधानिक प्राधिकरणांचा मूलभूत अधिकारांचे उल्लंघन करण्याचा हेतू नाही. वरील तत्त्वांचा वापर खटल्यातील वस्तुस्थिती व परिस्थिती, अभिव्यक्त भाषा व प्रशासकीय अधिकार ाचा वापर ज्या कायद्याच्या अंतर्गत केला जातो त्या कायद्याची मूलभूत योजना, ज्या स्वरूपासाठी व हेतूने हा अधिकार देण्यात आला आहे आणि त्या अधिकाराच्या वापराचा अंतिम परिणाम यावर अवलंबून असतो. [भारत सरकार विरुद्ध जे. एन. सिन्हा, (१९७०) २ एससीसी ४५८]

७०. अ मांगीलाल वि. म.प्र. राज्य[(२००४) २ एससीसी ४४७ : २००४ एससीसी (सीआरआय) १०८५, या न्यायालयाच्या दोन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने असे म्हटले आहे की, नैसर्गिक न्यायाची तत्त्वे पाळणे आवश्यक आहे, जरी त्यासंदर्भात कायदा गप्प असला

तरी. दुसर् या शब्दांत, जेथे पक्षकारांच्या भरीव अधिकारांवर
परिणाम होतो तेथे नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांचे पालन करण्याची
आवश्यकता दर्शविण्यासाठी वैधानिक मौन बाळगले पाहिजे :
(एससीसी पृष्ठ ४५३-५४, पैरा १०)

"१०. एखादा कायदा गप्प असला आणि त्या
कायद्यात किंवा त्याअंतर्गत बनवलेल्या नियमांमध्ये
सकारात्मक शब्द नसले तरी ज्या पक्षकारांच्या
अधिकारांवर आणि हितसंबंधांवर परिणाम होण्याची
शक्यता आहे, त्यांचे म्हणणे ऐकून घेणे आणि निर्णय
घेण्यापूर्वी न्याय्य प्रक्रियेचे पालन करणे आवश्यक
बनविणे यात काहीही गैर असू शकत नाही, जोपर्यंत
कायद्यात अन्यथा तरतूद नाही. नैसर्गिक न्यायाची
तत्त्वे कायद्याच्या चौकटीत वाचली पाहिजेत, जोपर्यंत
याच्या विरुद्ध स्पष्ट जनादेश नसतो . पक्षकारांच्या
बचावाचे किंवा भूमिकेचे सादरीकरण वगळण्याची
परवानगी कोणत्याही फॉर्मला किंवा प्रक्रियेला कधीही

दिली जाऊ नये. प्रक्रियात्मक कायद्यांमध्ये तरतूद नसतानाही, न्यायालयीन किंवा अर्ध-न्यायिक स्वरूपाच्या प्रत्येक न्यायाधिकरण/ न्यायालयात, नैसर्गिक न्याय आणि निष्पक्ष खेळाच्या गरजा साध्य करण्यासाठी आवश्यक कार्यपद्धतीचा अवलंब करण्याचा अधिकार आहे, जेणेकरून त्यांची कर्तव्ये अधिक चांगल्या प्रकारे आणि योग्यरित्या पार पाडली जातील. कार्यपद्धती प्रामुख्याने नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांवर आधारलेली असते, मग ती विशिष्ट परिस्थितीत त्यासंदर्भातील स्पष्ट तरतुदीद्वारे कितीही लागू केली गेली तरी चालेल. हे नेहमीच जपलेले तत्त्व राहिले आहे. जेथे नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांच्या पालनाबद्दल कायदा गप्प असतो, तेथे नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांचे पालन दर्शविण्यासाठी असे वैधानिक मौन घेतले जाते जेथे पक्षकारांच्या भरीव अधिकारांवर लक्षणीय परिणाम होतो. नैसर्गिक

न्यायाचा वापर अनुमानित ठरतो, जोपर्यंत कायद्याच्या किंवा आवश्यक हेतूच्या व्यक्त शब्दांद्वारे वगळलेले आढळत नाही. न्याय मिळविणे किंवा न्यायाची पायमल्ली रोखणे हा त्याचा उद्देश आहे. नैसर्गिक न्यायाची तत्त्वे कायद्याची जागा घेत नाहीत, तर त्याला पूरक ठरतात. हे नियम केवळ अशा क्षेत्रांमध्ये लागू आहेत जे कायदेशीररित्या बनविलेल्या कोणत्याही कायद्याच्या कक्षेत येत नाहीत. ते अंताचे साधन आहेत, स्वतःचा अंत नाही."

(जोर दिला आहे)

१०५. सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे की, पासपोर्ट जप्त करण्याच्या दिवाणी परिणामांमुळे प्रभावित धारकाला जप्तीपूर्वी सुनावणीची संधी देणे आवश्यक आहे.¹⁷ परिणामी एलओसीच्या दिवाणी परिणामांमुळे प्रभावित व्यक्तीवर एलओसी जारी करण्यापूर्वी सुनावणी होणे आवश्यक आहे.

17 ओरिसा राज्य विरुद्ध बिनापाणी देवी, आकाशवाणी १९६७ एससी (१२६९)१

अधिग्रहित क्षेत्राचा सिद्धांत आणि पासपोर्ट अधिनियम, १९६७

१०६. मनेका गांधी प्रकरणात पी. एन. भगवती न्या. यांनी दिलेल्या निकालात पासपोर्ट कायदा १९६७ च्या रचनेची रूपरेषा देण्यात आली आहे. डॉ. सराफ यांचे म्हणणे आहे की, पासपोर्ट कायदा इतर गोष्टींबरोबरच भारतातील नागरिकांच्या आणि इतर व्यक्तींच्या भारतातून बाहेर पडणे आणि भारतात प्रवेश ावर नियंत्रण ठेवतो. लांबलचक शीर्षक अनेक शब्दांत तेवढंच सांगते. कलम ३ नुसार, वैध पासपोर्ट किंवा प्रवासाची कागदपत्रे असल्याशिवाय कोणतीही व्यक्ती भारतातून बाहेर पडू शकत नाही किंवा बाहेर जाण्याचा प्रयत्न करू शकत नाही.

१०७. पासपोर्टचे वेगवेगळे प्रकार आहेत (कलम ४). पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंटसाठी अर्ज करावा लागतो (कलम ५). कलम ६ अन्वये हे नाकारले जाऊ शकते. पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंटचा कालावधी कलम ७ द्वारे नियंत्रित केला जातो. कलम ९ अंतर्गत पासपोर्ट किंवा प्रवासाच्या कागदपत्रांना अटी जोडल्या जाऊ शकतात.

१०८. त्यानंतर कलम १० मध्ये पासपोर्ट आणि प्रवासाची कागदपत्रे बदलणे, जप्त करणे आणि रद्द करण्याची तरतूद आहे. त्यात सविस्तर प्रक्रिया ठरविण्यात आली आहे.

१०९. २००२ च्या दुरुस्तीने कलम १० अ आणि १० ब जोडण्यात आले. कलम १० अ मध्ये काही प्रकरणांमध्ये पासपोर्ट किंवा प्रवासाची कागदपत्रे निलंबित करण्याची तरतूद आहे. कलम १० ब सूचनांच्या पडताळणीशी संबंधित आहे. कलम १०, १० अ आणि १० ब खालीलप्रमाणे आहे:

१०. पासपोर्ट आणि प्रवासाच्या कागदपत्रांमध्ये फरक, जप्ती आणि रद्द करणे:-

(१) पासपोर्ट प्राधिकरण, कलम ६ च्या उपकलम (१) मधील तरतुदी किंवा कलम १९ अंतर्गत कोणत्याही अधिसूचनेचा विचार करून, पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवजावरील जाहिराती बदलू किंवा रद्द करू शकते किंवा केंद्र सरकारच्या पूर्वपरवानगीने पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज जारी केलेल्या अटी (विहित अटी वगळता) बदलू किंवा रद्द करू शकते आणि करू शकते, त्या हेतूने, पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवजधारकाने लेखी सूचनेद्वारे, नोटीसमध्ये निर्दिष्ट केलेल्या मुदतीत पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज त्याच्याकडे देणे आवश्यक आहे आणि धारकाने अशा नोटीशीचे पालन करावे.

(२) पासपोर्ट प्राधिकरण, पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवजधारकाच्या अर्जावर आणि केंद्र सरकारच्या पूर्वपरवानगीने पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवजाच्या अटी (विहित अटी वगळता) बदलू किंवा रद्द करू शकते.

(३) पासपोर्ट प्राधिकरण पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज जप्त करू शकते किंवा जप्त करू शकते किंवा रद्द करू शकते,-

(ए) पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंट धारकाकडे चुकीच्या पद्धतीने असल्याचे पासपोर्ट प्राधिकरणाचे समाधान असल्यास;

(बी) पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंट भौतिक माहिती दडपून किंवा पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंटधारकाने किंवा त्याच्यावतीने इतर कोणत्याही व्यक्तीने दिलेल्या चुकीच्या माहितीच्या आधारे प्राप्त झाले असल्यास:

अशा पासपोर्टधारकाला दुसरा पासपोर्ट मिळाल्यास पासपोर्ट प्राधिकरण असा दुसरा पासपोर्ट जप्त करेल किंवा जप्त करेल किंवा रद्द करेल.

(सी) भारताचे सार्वभौमत्व आणि अखंडता , भारताची सुरक्षा, भारताचे कोणत्याही परकीय देशाशी मैत्रीपूर्ण संबंध किंवा सर्वसामान्य जनतेच्या हितासाठी असे करणे पासपोर्ट प्राधिकरणाला आवश्यक वाटत असल्यास;

(डी) पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंट जारी केल्यानंतर कोणत्याही वेळी पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंट धारकाला भारतातील न्यायालयाने नैतिक पतनाशी संबंधित कोणत्याही गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवले असेल आणि त्यासंदर्भात कमीत कमी दोन वर्षांच्या तुरुंगवासाची शिक्षा सुनावली असेल;

(इ) पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंटधारकाने केलेल्या गुन्ह्यासंदर्भातील कार्यवाही भारतातील फौजदारी न्यायालयात प्रलंबित असल्यास;

(एफ) पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंटच्या कोणत्याही अटीचे उल्लंघन झाले असल्यास;

(जी) जर पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंटधारकाने उपकलम (१) अंतर्गत नोटीसचे पालन केले नसेल तर;

(एच) पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंटधारकाच्या उपस्थितीसाठी वॉरंट किंवा समन्स किंवा अटकेचे वॉरंट न्यायालयाने सध्या लागू असलेल्या कोणत्याही कायद्याअंतर्गत जारी केले आहे किंवा पासपोर्ट किंवा इतर ट्रॅव्हल डॉक्युमेंटधारकाला भारतातून जाण्यास मनाई करणारा आदेश अशा कोणत्याही न्यायालयाने काढला आहे का, हे पासपोर्ट प्राधिकरणाच्या निदर्शनास आणून दिल्यास किंवा पासपोर्ट किंवा इतर ट्रॅव्हल डॉक्युमेंटधारकाला भारतातून जाण्यास मनाई करणारा आदेश अशा कोणत्याही न्यायालयाने काढला आहे आणि पासपोर्ट प्राधिकरण असे वॉरंट किंवा समन्स जारी करण्यात आले आहे किंवा तसा आदेश देण्यात आला आहे याबद्दल समाधानी आहे.

(४) पासपोर्ट प्राधिकरण त्याधारकाच्या अर्जावर पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज देखील रद्द करू शकते.

(५) जर पासपोर्ट प्राधिकरण उपकलम (१) अन्वये पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवजावरील जाहिराती बदलण्याचा किंवा रद्द करण्याचा किंवा अटी बदलण्याचा आदेश देईल किंवा उपकलम (३) अन्वये पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज जप्त करण्याचा किंवा रद्द करण्याचा आदेश देईल, तर तो असा आदेश देण्याच्या कारणांचे संक्षिप्त निवेदन लेखी स्वरूपात नोंदवेल आणि पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल दस्तऐवजाच्या धारकास त्याची प्रत मागितल्यास सादर करेल. कोणत्याही परिस्थितीत, पासपोर्ट प्राधिकरणाचे असे मत आहे की अशी प्रत सादर करणे भारताचे सार्वभौमत्व आणि अखंडता , भारताची सुरक्षा, भारताचे कोणत्याही परकीय देशाशी मैत्रीपूर्ण संबंध किंवा सामान्य जनतेच्या हिताचे ठरणार नाही.

(६) पासपोर्ट प्राधिकरण ज्या प्राधिकरणाच्या अखत्यारीत आहे, तो पासपोर्ट प्राधिकरणाद्वारे पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज जप्त किंवा रद्द केला जाऊ शकतो अशा कोणत्याही कारणास्तव लेखी आदेशाद्वारे, जप्त करू शकतो किंवा जप्त करू शकतो किंवा रद्द करू शकतो आणि या

कलमातील वरील तरतुदी, शक्य तितक्या अशा प्राधिकरणाद्वारे पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज जप्त किंवा रद्द करण्यासंदर्भात लागू होतील.

(७) या अधिनियमांतर्गत किंवा त्याअंतर्गत बनवलेल्या नियमांनुसार कोणत्याही गुन्ह्याचा पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज धारकास दोषी ठरवणारे न्यायालय पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज देखील रद्द करू शकते:

परंतु अपिलावर किंवा अन्यथा शिक्षा रद्द केल्यास ती रद्द रद्द होईल.

(८) उपकलम (७) अन्वये दुरुस्तीचे अधिकार वापरताना अपीलीय न्यायालय किंवा उच्च न्यायालय ाद्वारे ही रद्द करण्याचा आदेश दिला जाऊ शकतो.

(९) या कलमांतर्गत पासपोर्ट किंवा प्रवासाचे दस्तऐवज रद्द केल्यावर त्याधारकाने विनाविलंब पासपोर्ट किंवा प्रवासाचे दस्तऐवज, जर ते आधीच जप्त केले गेले नसेल तर, ज्या प्राधिकरणाद्वारे तो रद्द करण्यात आला आहे किंवा रद्द करण्याच्या आदेशात या संदर्भात निर्दिष्ट केलेल्या इतर प्राधिकरणाकडे परत करावा.

१०-अ. काही प्रकरणांमध्ये पासपोर्ट किंवा प्रवासाची कागदपत्रे निलंबित करणे.-

(१) कलम १० मधील तरतुदींच्या सार्वत्रिकतेला पूर्वग्रह ठेवून, कलम १० च्या उपकलम (३) च्या खंड (क) अन्वये पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंट जप्त केले जाण्याची किंवा जप्त किंवा रद्द होण्याची शक्यता असल्याचे केंद्र सरकार किंवा कोणत्याही नियुक्त अधिकाऱ्याचे समाधान असल्यास आणि सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने तसे करणे आवश्यक आहे, किंवा तो करू शकतो,-

(ए) आदेशाद्वारे, कोणत्याही पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवजास त्वरित प्रभावाने निलंबित करा;

(बी) असे इतर योग्य आदेश पारित करा ज्याचा परिणाम कोणत्याही पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवजास अवैध ठरविण्याचा परिणाम होऊ शकतो, जास्तीत जास्त चार आठवड्यांसाठी:

परंतु केंद्र सरकार किंवा नामनिर्देशित अधिकारी योग्य वाटल्यास आदेशाद्वारे आणि लेखी स्वरूपात नोंदविल्या जाणार् या कारणांसाठी, कलम १० अन्वये पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज बदलणे, जप्त करणे

किंवा रद्द करण्यासंदर्भातील कार्यवाही पूर्ण होईपर्यंत चार वर्षांचा कालावधी वाढवू शकेल.

परंतु पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवजाच्या प्रत्येक धारकाला, ज्यांच्यासंदर्भात या उपकलमाच्या खंड (अ) किंवा खंड (ब) अन्वये आदेश देण्यात आला आहे, त्यांना तसा आदेश पारित केल्याच्या तारखेपासून कमीत कमी आठ आठवड्यांच्या कालावधीत सुनावणीची संधी दिली जाईल आणि त्यानंतर केंद्र सरकार, गरज भासल्यास लेखी आदेशाद्वारे या उपकलमांतर्गत दिलेल्या आदेशात सुधारणा किंवा रद्द करा.

(२) उपकलम (१) अन्वये देण्यात आलेले आदेश नामनिर्देशित अधिकारी विमानतळ किंवा इतर कोणत्याही ठिकाणी किंवा इमिग्रेशनच्या ठिकाणी संबंधित प्राधिकरणाला आणि पासपोर्ट प्राधिकरणाला ताबडतोब कळवतील.

(३) उपकलम (२) मध्ये नमूद केलेल्या प्रत्येक प्राधिकरणाने उपकलम (१) अन्वये दिलेला आदेश प्राप्त होताच तत्काळ अशा आदेशाची अंमलबजावणी करावी.

१० -बी. माहितीची पडताळणी.- पासपोर्ट (दुरुस्ती) कायदा, २००२ लागू होण्यापूर्वी केंद्र सरकार किंवा नामनिर्देशित अधिकाऱ्याने विमानतळ किंवा इतर कोणत्याही इमिग्रेशन प्राधिकरणाला विमानतळ किंवा इमिग्रेशनच्या इतर कोणत्याही ठिकाणी दिलेली प्रत्येक सूचना, कलम १० च्या उपकलम (३) अन्वये पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवजाच्या कोणत्याही धारकाला भारतातून जाण्यास प्रतिबंधित करणे किंवा कोणत्याही प्रकारे प्रतिबंधित करणे, कलम १०-अ च्या उपकलम (१) अन्वये दिलेला आदेश मानला जाईल आणि पासपोर्ट (सुधारणा) कायदा, २००२ लागू झाल्याच्या तारखेपासून किंवा तशी सूचना देण्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या कालावधीसाठी, जे नंतर असेल, तोपर्यंत हा आदेश लागू राहील.

स्पष्टीकरण.—कलम १०-अ व १०-ब च्या उद्देशाने , "नामनिर्देशित अधिकारी" या शब्दाचा अर्थ असा होतो की, केंद्र शासनाने लेखी आदेशाने नेमलेला अधिकारी किंवा प्राधिकरण.

(जोर जोडला)

११०. डॉ. सराफ यांचे म्हणणे असे आहे की, ही योजना पूर्णपणे भारताबाहेरील व्यक्तींच्या (केवळ नागरिकांच्याच नव्हे) नियंत्रणाचे क्षेत्र व्यापते. कलम १० (३) (सी), १० (३) (ई) आणि १० (३) (एच) विशेषतः ओएममधील समांतर कलमे. तरीही पासपोर्ट कायद्यांतर्गत ओएम देण्यात आल्याचे सांगितले जात नाही. कलम 10 (3) (सी) 'सार्वजनिक हितासाठी'कार्यान्वित आहे आणि पासपोर्ट किंवा प्रवास दस्तऐवज निलंबित किंवा अमान्य करण्यास परवानगी देते.

१११. प्रत्यक्षात, एलओसी कलम १० ए सारखेच उद्दिष्ट साध्य करतात - सार्वजनिक हितासाठी परदेशात जाण्यावर निर्बंध - परंतु कोणत्याही वैधानिक संरक्षणाशिवाय. कार्यकारी कारवाईच्या अनिर्बंध प्रक्रियेत, ओएम विस्तार करतात की परदेशात जाण्याचा अधिकार कोण, किती काळ आणि का प्रतिबंधित करू शकतो. कलम १० ए केंद्र सरकार आणि नियुक्त अधिकाऱ्यांना प्रवासाच्या अधिकारावर निर्बंध घालण्याचा वैधानिक अधिकार प्रदान करते, परंतु एलओसी विनंत्या मंजूर करण्यासाठी एमएचएने नियुक्त केलेले १५ प्राधिकरण कार्यकारी अधिकारातून त्यांचे अधिकार प्राप्त करतात. कलम १० ए पासपोर्टचे निलंबन चार आठवड्यांपर्यंत मर्यादित करते (लेखी नोंदवलेल्या कारणांसाठी वाढविता येते), परंतु नवीनतम २०२१ ओएम एलओसीला कायमस्वरूपी अक्षरशः कार्य करण्यास अनुमती देते. कलम १० अ बाधित पासपोर्टधारकाला

सुनावणीची कालबद्ध संधी देते. ओएम अशा कोणत्याही प्रक्रियात्मक संरक्षणाचे आश्वासन देत नाहीत.

११२. २००२ च्या घटनादुरुस्तीच्या उद्दिष्टे आणि कारणांच्या निवेदनावरून संसदीय हेतू स्पष्ट होतो. हे एखाद्याची अनुपस्थिती ओळखते

पासपोर्ट कायदा, १९६७ मधील कायदेशीर तरतुदीनुसार गुन्हेगारी किंवा देशविरोधी कारवायांमध्ये गुंतलेल्या व्यक्तीचा पासपोर्ट रद्द करण्याची किंवा जप्त करण्याची कारवाई च्या कालावधीत देश सोडून जाण्यापासून रोखणे आहे... सुरुवात केली."

११३. विधिमंडळात सादर करण्यात आलेल्या विधेयकात स्पष्टपणे मान्य करण्यात आले आहे की, त्याआधीचा अध्यादेश जाहीर होण्यापूर्वी, अशा व्यक्तींना देशाबाहेर जाण्यापासून रोखण्यासाठी संबंधित अधिकारी 'लुक आऊट सर्कुलर्स' जारी करत आहेत.

दुरुस्तीद्वारे कलम १० ए आणि १० बी समाविष्ट करण्याचा हेतू या क्षेत्रात यादृच्छिक कार्यकारी हस्तक्षेपास प्रतिबंधित करणे आणि प्रतिबंधित करणे हा होता.

११४. सुरेश नंदा विरुद्ध सीबीआय¹⁸ सर्वोच्च न्यायालयाने सीआरपीसीच्या कलम १०४

18 (२००८) ३ एससीसी ६७४.

अन्वये पासपोर्ट जप्त करता येईल का, याचा विचार केला.पासपोर्ट कायदा हा पासपोर्ट जप्त करण्याची तरतूद करणारा 'विशेष कायदा'म्हणून मान्यता देत न्यायालयाने हा विशेष कायदा सामान्य कायद्यापेक्षा अधिक प्रभावी ठरेल, असा निर्णय दिला. "विशिष्ट विषयाशी निगडित विशेष कायदा असेल, तर विशिष्ट कायद्याशी संबंधित बाबींची तरतूद करणारा सामान्य कायदा न करता त्या कायद्याचा आधार घ्यावा,"असे न्यायालयाने म्हटले आहे.

११५. पलूरु रामकृष्णय्या आणि ओआरएस विरुद्ध भारत सरकार आणि इतर¹⁹ सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, कायदेविषयक (म्हणजे वैधानिक) नियमांअभावी, कलम ७३ (केंद्र सरकारसाठी) किंवा अनुच्छेद १६२ (राज्य सरकारसाठी संबंधित तरतूद) अंतर्गत अधिकारांचा वापर करून निर्णय घेण्यास सरकारला खुला आहे.

विशेषतः सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे:

"कार्यकारी निर्देश केवळ नियमांमध्ये समाविष्ट नसलेल्या विषयासंदर्भात तरतूद करू शकतात परंतु असे कार्यकारी निर्देश विद्यमान नियमातील कोणत्याही तरतुदीला डावलून टाकू शकत नाहीत."

19 (१९८९) २ एससीसी ५४१.

११६. प्रशासकीय समितीचे अध्यक्ष, उत्तर प्रदेश दूध संघ आणि डेअरी फेडरेशन सेंट्रलाइज्ड सर्व्हिसेस विरुद्ध जगपाल सिंग ²⁰ न्यायालयाने परिच्छेद ३१ मध्ये म्हटले आहे की शुद्ध विभागीय कार्यकारी सूचना वैधानिक नियमाला विस्थापित करू शकत नाहीत. हे देखील पहा: पीडी अग्रवाल आणि ओआरएस विरुद्ध यूपी राज्य आणि ओआरएस.²¹

११७. थोडक्यात डॉ. सराफ म्हणतात की, पासपोर्ट कायद्यातील कलम १० अ आणि १० ब मुळे प्रवासावरील निर्बंध संपुष्टात येतात, हा कलम २१ अन्वये सर्व 'व्यक्तींना' दिलेला मूलभूत अधिकार आहे. जर हा अधिकार संपुष्टात आणायचा असेल, तर तो केवळ कायदा करून संसदच करू शकते - आणि ते पासपोर्ट कायद्याद्वारे केले गेले आहे. कार्यकारी कारवाई, नियम किंवा मार्गदर्शक तत्वांद्वारे किंवा नियंत्रक कायद्याच्या बाहेर जाऊन असे कृत्य केले जाऊ शकत नाही. खरे तर कलम १० अ म्हणजे एलओसीशिवाय काहीच नाही; आणि कलम 10 ए केवळ ओमला वैधानिक पाठबळ नसल्यामुळे येते.

20 (२०२१) ५ एससीसी ५२९.

21 (१९८७) ३ एससीसी ६२२

११८. हे निवेदन अंशतः बरोबर आहे. सर्वप्रथम, सिंग यांनी सांगितल्याप्रमाणे, एलओसींना प्रवासापासून रोखण्याव्यतिरिक्त इतर कारणांसाठी विनंती केली जाऊ शकते. उत्तरातील प्रतिज्ञापत्राच्या परिच्छेद ९ मध्ये या गोष्टींची यादी आहे:

(ए) ताब्यात घेऊन स्थानिक पोलिसांच्या स्वाधीन करणे (दखलपात्र गुन्ह्यात);

(बी) ताब्यात घ्या आणि कळवा (पुढील सूचनांची प्रतीक्षा करा);

(सी) भारतात प्रवेश रोखणे (केवळ परदेशी लोकांच्या बाबतीत);

(डी) भारतातून बाहेर जाणे टाळा (भारतीय आणि दोन्ही भारतीयांसाठी) परदेशी);

(इ) फक्त आगमन/प्रस्थान (विवेकी पहारे) कळवा;

(एफ) सीमाशुल्क एलओसी (त्यांच्या पाठपुराव्यासाठी सीमा शुल्क प्राधिकरणाला प्रवेश/बाहेर पडण्याबाबत कळवा)

२१

(जी) न्यायालयाने परवानगी दिली तरच बाहेर पडण्याची परवानगी द्या, अन्यथा बाहेर पडण्याची परवानगी नाही (सामान्यतः भारतातील न्यायालयांद्वारे आदेश दिले जातात);

डॉ. सराफ यांचे म्हणणे केवळ वरील आयटम (ड) वर केंद्रित आहे.

पासपोर्ट कायद्यात इतर कोणत्याही उद्देशाचा समावेश होणार नाही.

११९. दुसरं म्हणजे पासपोर्ट जप्त करण्याचं काम पासपोर्ट प्राधिकरणाकडून केलं जातं.

एलओसीच्या बाबतीत, ही मूळ एजन्सी आहे ज्याची जबाबदारी आणि दायित्व आहे;

आणि जोपर्यंत ते प्राधिकरण पासपोर्ट कायदानुसार एक नाही, तोपर्यंत मूळ एजन्सीने

पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंट जप्त करण्याचा किंवा निलंबित करण्याचा प्रश्नच उद्भवत

नाही.

१२०. सिंह लिखित निवेदनांच्या परिच्छेद ३८ आणि ३९ मध्ये हा मुद्दा मांडतात:

३८ अ पासपोर्ट कायदा, १९६७ मध्ये इतर गोष्टींबरोबरच

पासपोर्ट जारी करणे आणि पासपोर्ट निलंबित करणे आणि / किंवा

रद्द करणे आणि त्यासंबंधित तरतुदींचा समावेश आहे. हे एलओसी

जारी करण्याशी संबंधित बाबींशी संबंधित बाबींशी संबंधित नाही

ज्याद्वारे एखाद्या व्यक्तीला वॉचलिस्टवर ठेवले जाऊ शकते किंवा

अटक केली जाऊ शकते किंवा ताब्यात घेतले जाऊ शकते किंवा

प्रस्थान रोखले जाऊ शकते. आधी स्पष्ट केल्याप्रमाणे एलओसी

केवळ प्रस्थान रोखण्यापुरते मर्यादित नाही तर विविध संभाव्य क्रियांचा समावेश आहे.

३९ अ शिवाय, प्रस्थान रोखण्याच्या बाबतीतही हे लक्षात घेतले पाहिजे की पासपोर्ट अधिनियम, १९६७ मधील तरतुदी पासपोर्ट प्राधिकरणाला आवश्यक वाटेल तेथे पासपोर्ट जप्त करण्याचा अधिकार देतात परंतु एलओसी यंत्रणेत स्पष्ट केल्याप्रमाणे, असा विवेक मूळ प्राधिकरणाकडे आहे कारण वस्तुस्थिती त्यांच्या विशेष माहितीसाठी असेल.

१२१. भारतातून जाण्यापासून रोखणे हा केवळ आणि नेहमीच पासपोर्ट जप्त करणे किंवा निलंबित करणे हा विषय नाही, असेही सिंग यांनी नमूद केले. मध्यंतरी एक ग्रे झोन आहे जिथे कायदेशीररित्या प्रवास कमी करणे आवश्यक असू शकते परंतु जे पासपोर्ट किंवा प्रवासाचे दस्तऐवज जप्त करण्यापर्यंत जात नाही. पासपोर्ट कायद्यात समाविष्ट नसलेली ही परिस्थिती आहे. लेखी निवेदनांच्या परिच्छेद ४० मध्ये ते स्पष्ट करतात:

४० अ त्या व्यक्तीचा पासपोर्ट वैध असला तरी एलओसी जारी केला जाऊ शकतो. अशी काही उदाहरणे असू शकतात जिथे

पासपोर्ट रद्द करण्याचे किंवा निलंबित करण्याचे कोणतेही कारण दिले जात नाही परंतु तरीही ओएममध्ये दिलेल्या कारणांमुळे एखाद्या व्यक्तीस प्रस्थान रोखले जाऊ शकते. उदाहरणार्थ, पासपोर्ट निलंबित करण्यासाठी किंवा रद्द करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या फौजदारी न्यायालयात दोषसिद्धी किंवा फौजदारी खटला प्रलंबित नसलेल्या प्रकरणाचा विचार केला जाऊ शकतो परंतु तपास सुरू आहे. सध्या सुरू असलेल्या तपासातील एक प्रमुख संशयित देश सोडून पळून जाण्याच्या प्रयत्नात आहे. अशा परिस्थितीत मुख्य संशयिताचा पलायन रोखण्यासाठी पासपोर्ट रद्द करण्याची मागणी न करता तपास यंत्रणेला अधिकार देण्याची गरज आहे. आर्थिक गुन्हेगार ही प्रमुख उदाहरणे असतील जिथे अशी कसरत आवश्यक असेल.

(जोर जोडला)

१२२. सिंग आता काळजीपूर्वक या सगळ्यातून मार्ग काढतात. एलओसी मुळे परदेशात जाण्याचा अधिकार कमी होऊ शकतो, परंतु पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल

डॉक्युमेंट निलंबितकिंवा जप्त न करता. अटक केलेली व्यक्ती परदेशात जाऊ शकत नाही; पण त्याचा पासपोर्ट वैध आहे. एलओसी जारी करणे म्हणजे पासपोर्ट रद्द करणे किंवा निलंबित करणे नाही. परंतु मूळ एजन्सीने एलओसी जारी केल्याने प्रक्रियात्मक निष्पक्षतेबाबतच्या कोणत्याही घटनात्मक तत्वाचे उल्लंघन होत असेल, तर ते 'ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन किंवा केंद्र सरकारच्या बाहेर पहा'असे नाही; या प्रकरणात मूळ एजन्सीची, सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांची ही एकमेव आणि संपूर्ण जबाबदारी आहे.

१२३. ओएम स्वतः परदेशात जाण्याच्या अधिकारावर निर्बंध लादत नाहीत किंवा कोणत्याही मूलभूत अधिकारावर गदा आणत नाहीत, या मुद्द्याचा पुनरुच्चार सिंग यांनी केला. ते केवळ मार्गदर्शक तत्वे आहेत - आणि पूर्ण मनमानी टाळण्यासाठी आवश्यक आहेत - अनेक वेगवेगळ्या हेतूंपैकी कोणत्याही कारणासाठी एलओसी जारी करण्याची यंत्रणा निर्धारित करतात. केवळ कलम ८ (जी) आणि ८ (जे) (२०१० च्या ओएमचे, २०२१ च्या एकत्रित ओएमच्या कलम ६ (एच) आणि ६ (एल) शी सुसंगत, कोणतेही कलम प्रवास बंदीचे संकेत देखील देत नाही. २०१० ओएमचे परिच्छेद ८ (जी) (२०२१ ओएमच्या कलम ६ (एच) शी सुसंगत) २०१० ओएमच्या परिच्छेद ८ (एच) द्वारे (२०२१ ओएमच्या कलम ६ (१) अनुषंगाने) आयपीसी किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत

दखलपात्र गुन्हा नसलेल्या परिस्थितीचा समावेश करण्यासाठी स्पष्ट केले आहे . अशा स्थितीत एलओसी विषयाला नजरकैदेत ठेवता येत नाही/ अटक करता येत नाही किंवा देश सोडून जाण्यापासून रोखता येत नाही, असे ओएमने स्पष्ट पणे म्हटले आहे.मूळ एजन्सी केवळ अशी विनंती करू शकते की त्यांना अशा प्रकरणांमध्ये विषयाच्या आगमन / प्रस्थानाबद्दल माहिती देण्यात यावी. प्रोफॉर्मा कारणे देखील आवश्यक आहेत. याशिवाय, कलम ६ (जी) (२०१ समतुल्य: खंड ६ (एच)) नुसार एलओसी विषयाला अटक किंवा ताब्यात घेतले जाऊ शकत नाही.

१२४ सोयीसाठी, आम्ही खाली २०१० आणि २०२१ ओएममधील ही कलमे सारणीबद्ध करतो.

सीनियर नाही	२०१० ओम	२०१० ओम
१	८(छ) आयपीसी किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्ह्यांमध्ये एलओसीचा आधार घ्यावा	६ (ज)आयपीसी किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्ह्यांमध्ये एलओसीचा आधार घ्यावा

	लागतो. संलग्न प्रोफॉर्मातील कॉलम ४ मधील तपशील	लागतो. संलग्न प्रोफॉर्मातील कॉलम ४ मधील तपशील
--	--	--

सीनिय र नाही	२०१० ओम	२०२१ ओम
	'एलओसी उघडण्याचे कारण'नेहमी दिले पाहिजे ज्याशिवाय एलओसीचा विषय अटक/ ताब्यात घेतला जाणार नाही.	'एलओसी उघडण्याचे कारण'नेहमी दिले पाहिजे ज्याशिवाय एलओसीचा विषय अटक/ ताब्यात घेतला जाणार नाही.
२	८ (ज) आयपीसी किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्हा नसलेल्या प्रकरणांमध्ये, एलओसी विषयाला ताब्यात घेतले	६ (१) आयपीसी आणि इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्हा नसलेल्या प्रकरणांमध्ये, एलओसी विषयाला ताब्यात घेतले जाऊ

	जाऊ शकत नाही / अटक केली जाऊ शकत नाही किंवा देश सोडून जाण्यापासून रोखले जाऊ शकत नाही. मूळ एजन्सी केवळ अशी विनंती करू शकते की त्यांना अशा प्रकरणांमध्ये विषयाच्या आगमन / प्रस्थानाबद्दल माहिती देण्यात यावी.	शकत नाही / अटक केली जाऊ शकत नाही किंवा देश सोडून जाण्यापासून रोखले जाऊ शकत नाही. अशा प्रकरणांमध्ये विषयाच्या आगमन/प्रस्थानाची माहिती त्यांना देण्यात यावी, एवढीच विनंती मूळ एजन्सी करू शकते.
३	८(ज) अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये, व्यापक राष्ट्रीय हितासाठी सीआय संशयित, दहशतवादी, असामाजिक घटक इत्यादींविरुद्ध संपूर्ण मापदंड आणि / किंवा	६(एल) अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये, वरील मार्गदर्शक तत्वांमध्ये समाविष्ट नसलेल्या अशा प्रकरणांमध्येदेखील एलओसी जारी केले जाऊ शकतात,

	प्रकरण तपशीलाशिवाय एलओसी जारी केले जाऊ शकतात.	ज्याद्वारे वरील खंड (बी) मध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही प्राधिकरणाच्या विनंतीनुसार एखाद्या व्यक्तीचे भारतातून प्रस्थान नाकारले जाऊ शकते, जर अशा व्यक्तीचे जाणे भारताच्या सार्वभौमत्वास किंवा सुरक्षिततेस किंवा अखंडतेस हानिकारक आहे किंवा अशा व्यक्तीचे जाणे भारताच्या सार्वभौमत्वास किंवा सुरक्षिततेस किंवा अखंडतेस हानिकारक आहे किंवा हे कोणत्याही देशाबरोबरच्या द्विपक्षीय
--	--	---

		संबंधांसाठी किंवा भारताच्या सामरिक आणि / किंवा आर्थिक हितासाठी हानिकारक आहे किंवा जर अशा व्यक्तीला बाहेर जाण्याची परवानगी दिली गेली तर तो संभाव्यतः दहशतवादी कृत्य किंवा राज्याविरुद्ध गुन्हे करू शकतो आणि / किंवा अशा प्रस्थानास परवानगी देऊ नये.
--	--	---

सीनियर नाही	२०१० ओम	२०१० ओम
		कोणत्याही क्षणी व्यापक जनहित.

१२५. त्यामुळे अशा प्रकारच्या व्यापक दृष्टिकोनातून ओएमवर हल्ला करणे पुरेसे नाही, असे सिंग यांचे म्हणणे आहे. ओएम काळजीपूर्वक नेव्हिगेट केले पाहिजेत कारण त्यांच्याकडे अंतर्निहित सुरक्षा यंत्रणा आहे. एलओसीच्या अधीन असलेल्या व्यक्तींच्या अधिकारांचा समतोल आणि संरक्षण करण्यात आले आहे.

१२६. दखलपात्र गुन्ह्याच्या प्रकरणांमध्ये अटक किंवा नजरकैदेत ठेवण्याचे अधिकार आणि पळून जाण्यापासून रोखण्याचे अधिकार सीआरपीसीअंतर्गत तपास यंत्रणांना आधीच स्पष्टपणे उपलब्ध आहेत, असेही ते नमूद करतात. उदाहरणार्थ: सीआरपीसीच्या कलम ३७ नुसार प्रत्येक व्यक्तीने मॅजिस्ट्रेट किंवा पोलिस अधिकाऱ्याला मदत करणे आवश्यक आहे, जेणेकरून अटक होण्यास जबाबदार असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीचे

पळून जाण्यापासून रोखण्यासाठी किंवा शांततेचा भंग होऊ नये. कलम ३८ नुसार गरज पडल्यास एखादी व्यक्ती वॉरंटच्या अंमलबजावणीत मदत करू शकते. सीआरपीसीमध्ये एखाद्या व्यक्तीच्या अटकेबाबत (कलम ४३ मध्ये खाजगी व्यक्तींच्या अटकेसह) सविस्तर तरतुदी आहेत. कलम ७२ ते ७५, ७८, ७९, १०५ बी (३), १०९, ११० आणि १४९ ते १५२ मधील तरतुदीदेखील या संदर्भात प्रासंगिक असतील, असेही ते नमूद करतात. फौजदारी प्रक्रिया संहिता १९७३ ही व्यक्तीच्या वैयक्तिक स्वातंत्र्याला अपवाद आहे हे सर्वमान्य आहे: महाराष्ट्र राज्य विरुद्ध कॅप्टन बुद्धिकोटा सुभा राव .²² सुमेर सालकान मध्ये दिल्ली उच्च न्यायालयाने या पैलूला खूप आधी मान्यता दिली होती.

१२७. २०१० च्या ओएमच्या कलम ८ (जी) आणि ८ (एच) अन्वये दखलपात्र / अदखलपात्र खटल्याची परिस्थिती (अनुषंगाने) हे ते मान्य करतात

२२

२०२१ च्या ओएमचे कलम ६ (एच) आणि ६ (आय)) सध्याच्या याचिकांच्या बॅचमध्ये उद्धृत नाहीत. याचिकाकर्त्यांच्या चिंतेची बाब म्हणजे २०१० च्या ओएमच्या परिच्छेद ८ (जे) मधील अपवाद आहे, जो २०२२ च्या एकत्रित ओएमच्या खंड ६ (एल) मध्ये

22 १९८९ सुप (२) एससीसी ६०५.

मोठ्या प्रमाणात विस्तारित आहे. याचाच वापर पीएसबीकडून केला जात आहे. त्या कलमात आता पाच स्पष्ट घटक आहेत, उदा. प्रस्थान असेल तर:

- १ भारताच्या सार्वभौमत्वाला किंवा सुरक्षिततेला किंवा अखंडतेला घातक; किंवा
- २ कोणत्याही देशाबरोबरच्या द्विपक्षीय संबंधांना हानिकारक; किंवा
- ३ भारताच्या सामरिक आणि/किंवा आर्थिक हितासाठी **हानिकारक**; किंवा
- ४ जेणेकरून अशा व्यक्तीला बाहेर पडण्याची परवानगी दिली गेली तर तो संभाव्यतः दहशतवादी कृत्य किंवा राज्याविरुद्ध च्या गुन्ह्यांमध्ये सामील होऊ शकतो; किंवा
- ५ जेणेकरून कोणत्याही क्षणी व्यापक जनहिताच्या दृष्टीने प्रस्थानाला परवानगी दिली जाऊ नये.

१२८. पासपोर्ट कायद्यात समाविष्ट असलेली ही क्षेत्रे नाहीत. सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका वरील यादीतील आयटम ३ चा काही भाग वापरत आहेत. परिणामी, ओएम कोणत्याही व्यापक आणि अमर्याद सत्तेची कल्पनाही करत नाहीत (प्रदान करणे तर सोडाच). ते केवळ विशिष्ट परिस्थितीत मूळ एजन्सीला एखाद्या व्यक्तीचे भारतातून जाण्यापासून रोखण्यासाठी एलओसी घेण्याची परवानगी देतात; आणि इतर सर्व कायदेशीर (आणि

घटनात्मक) गरजा पूर्ण केल्या ची खात्री करणे मूळ एजन्सीचे काम आहे. शिवाय अपवादात्मक परिस्थितीत हे कलम वापरले जाणार आहे. प्रत्येक नियमित प्रकरण अपवादात्मक असू शकत नाही. सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांकडून गैरवर्तनाची केवळ शक्यता - किंवा वास्तविकता - ही तरतूद अमान्य करणार नाही. किरण सोमशेखर विरुद्ध आंध्र प्रदेश²³ राज्य या तरतुदीनुसार जारी करण्यात आलेले एलओसी अनेक न्यायालयांनी कायम ठेवले आहेत. चैत्य शाह विरुद्ध भारत सरकार;²⁴ सी शिवशंकरन विरुद्ध विदेशी प्रादेशिक नोंदणी अधिकारी (जिथे सीबीआयकडून फसवणुकीच्या फौजदारी प्रकरणाचा तपास सुरू होता);²⁵ काकुलमारी कल्याण श्रीनिवास राव विरुद्ध सेंट्रल ब्युरो ऑफ इन्व्हेस्टिगेशन बँक सिक्युरिटीज अँड फ्रॉड सेल;²⁶ मोहम्मद अंझार विरुद्ध पोलिस निरीक्षकांमार्फत राज्य;²⁷ जीएससी राव विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य.²⁸

१२९. सिंग सांगतात की, काही अनपेक्षित परिस्थिती आहेत ज्याकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे. नमूद केलेले अधिकारी जबाबदारीने आणि कायद्याच्या चौकटीत राहून

23 २०२१ एससीसी ऑनलाइन एपी ३४३१.

24 गंभीर फसवणूक अन्वेषण कार्यालय (एसएफआयओ) संदर्भात २०२१ एससीसी ऑनलाइन बीओएम ३९६७ ने एलओसी सुरू केले.

25 २०१९ एससी ऑनलाइन मॅड २५८७. अपीलत पुष्टी केली: पहा २०२२ एससीसी ऑनलाइन मॅड २६५६.

26 २०१९ एससीसी ऑनलाइन मॅड १५९२४

27 २०१५ एससीसी ऑनलाइन मॅड ६०९९.

28 २०१८ एससीसी ऑनलाइन ऑल ५९९.

वागतात असे गृहीत धरण्याइतके वरिष्ठ आहेत. यातील बहुतांश तपास यंत्रणा गुन्हेगारी तपासाचे अधिकार असलेल्या आहेत. परंतु फौजदारी कायद्याच्या बाहेरही अशी परिस्थिती शक्य आहे जी त्वरित प्रवास कमी करण्याची मागणी करू शकते (कोविड-काळातील प्रवास सार्वजनिक हितासाठी उदाहरण म्हणून उद्धृत केला जातो). प्रत्येक प्रकरणाचे स्वतंत्र मोजमाप करावे लागते; अधिग्रहित क्षेत्राच्या सिद्धांतावर ओ.एम.ला कोणतेही सर्वव्यापी आव्हान देता येणार नाही. फौजदारी तपासाव्यतिरिक्त इतर प्रकरणांमध्येही अशा अधिकाराची आवश्यकता असू शकते. उदाहरणार्थ, एसएफआयओ एखाद्या व्यक्तीला भारतातून पळून जाण्यापासून रोखण्याचा प्रयत्न करू शकते.

'अपवादात्मक परिस्थिती'कलम जिथे एसएफआयओ चौकशी अद्याप सुरू आहे चालू आहे आणि तडजोड होऊ देऊ नये. कंपनी कायदा २०१३ अन्वये एसएफआयओ एफआयआर नोंदवतच नाही. तरीही ते फसवणुकीचा तपास करतात आणि त्यातील निष्कर्षांच्या आधारे तक्रार दाखल करतात. अशा प्रकारच्या चौकशीला स्थगिती देण्याचे कारण नाही. त्यामुळे अपवादात्मक प्रकरणांचे कलम मर्यादित आणि संकुचित पणे परिभाषित करण्यात आले आहे, असे सिंग यांचे म्हणणे आहे. व्यापक जनहिताच्या दृष्टीने ते आवश्यक आहे. याव्यतिरिक्त, ओएममध्ये २०१० च्या ओएमच्या कलम ८ (जे) अंतर्गत एलओसी कसे आणि कोणत्या पद्धतीने जारी केले जावे हे निर्धारित केलेले नाही

(२०२१ ओएमच्या कलम ६ (एल) शी सुसंगत, जे विस्तार आहे). मूळ एजन्सीने स्वतःचा विवेक वापरला पाहिजे. जर एलओसीने विनंती केली असेल तर ती मूलभूत अधिकारावर गदा आणत असेल, तर मूळ एजन्सीने मागितलेल्या उपायांचे स्पष्टीकरण आणि बचाव करणे आवश्यक आहे.

१३०. परिणामी, कोणत्याही दृष्टीकोनातून पासपोर्ट कायदा पूर्णपणे व्यापला आहे, असे मानणे अशक्य आहे, असे त्यांचे म्हणणे आहे.

१३१. डॉ. सराफ यांचे उत्तर असे आहे की, सीआरपीसीची कोणतीही तरतूद ओएम आणि एलओसी व्यवस्थेसाठी 'वैधानिक कायदेशीर पाठबळ' तयार करत नाही किंवा कधीही तयार करू शकत नाही. किंबहुना, ओएम तयार केले जातात - जसे की भारत सरकारच्या उत्तरातील प्रतिज्ञापत्रात म्हटले आहे आणि खुद्द ओएम म्हणतात - कारण तेथे कायदेविषयक पोकळी आहे. सीआरपीसीचे कलम ३७ किंवा कलम ४१ (१) कोणालाही एलओसी जारी करण्याचा अधिकार देत नाही. काहीही झाले तरी ते अधिकार फक्त पोलिसांनाच मिळतात. बँकेचे अध्यक्ष, व्यवस्थापकीय संचालक किंवा मुख्य कार्यकारी अधिकारी हे पोलिस नसतात. मूळ एजन्सी ही बिगर पोलीस एजन्सी आहे. तो कोणताही उपाय देत नाही. त्यासाठी कोणतीही पूर्वपरवानगी घ्यावी लागत नाही. न्यायालयीन देखरेख तर सोडाच, देखरेखीचा कोणताही प्रकार नाही. सुरेश नंदा प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे की, पासपोर्ट जप्त करण्याचा अधिकार

अनिवार्यपणे वगळण्यात आला आहे. आरपीसीच्या कलम १०४ अन्वये कोणतेही पोलिस अधिकार

पासपोर्ट कायदा.

१३२. सिंग यांचे म्हणणे बरोबर आहे आणि डॉ. सराफ यांनी त्यांच्या युक्तिवादाच्या चौकटीचा गैरसमज केला असावा, असे आमचे मत आहे. सीआरपीसी अंतर्गत किंवा त्यामुळच ओएम जारी केले जातात, हे सिंग यांनी सुचवणं आम्हाला समजलं नाही सीआरपीसीचा त्यांचा संदर्भ निव्वळ उदाहरणात्मक आहे; आणि त्याच्या सादरीकरणात अशी अनेक उदाहरणे आहेत. हे सर्व एका प्रस्तावाकडे निर्देशित आहेत: या पीएसबी आणि त्यांचे एलओसी वगळता, अशा असंख्य परिस्थिती आहेत ज्यात पासपोर्ट किंवा ट्रॅव्हल डॉक्युमेंट जप्त केल्याशिवाय प्रस्थान रोखणे देखील आवश्यक आणि पूर्णपणे वैध असू शकते. सिंग यांचे म्हणणे बरोबर आहे की एक-आकार-सर्व फॉर्म्युला नाही आणि याचिकाकर्त्यांनी मूळ, कारण किंवा हेतू विचारात न घेता पीएसबी-मूळ एलओसीपासून प्रत्येक एलओसीपर्यंत विस्तार केला आहे. उदाहरणार्थ, स्थानिक पोलिसांना (दखलपात्र गुन्ह्यांमध्ये) एलओसी ताब्यात घेऊन सोपवावे किंवा भारतात प्रवेश रोखावा (केवळ परदेशी लोकांच्या बाबतीत) एलओसी; किंवा केवळ आगमन /प्रस्थान (बुद्धिमान वॉच) एलओसी, सीमाशुल्क एलओसी किंवा न्यायालयीन बंदीच्या अंमलबजावणीतील

एलओसी या सर्व गोष्टी सार्वत्रिकदृष्ट्या वाईट आहेत किंवा पासपोर्ट कायद्याद्वारे समाविष्ट आहेत.

१३३. या कारणास्तव, ओएम सामान्यतः कायद्याच्या अधिकाराशिवाय, मनमानी किंवा बेकायदेशीर असतात हे आम्हाला पटत नाही. आपण पाहिल्याप्रमाणे, अशी अनेक परिस्थिती, वैविध्यपूर्ण हेतू आणि विविध कृती आहेत ज्या वैधरित्या विशिष्ट एलओसीचा आधार बनवू शकतात.

१३४. सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांच्या सांगण्यावरून आणि त्यांच्या वरिष्ठ अधिकार्यांनी एलओसींना परवानगी देणे ही ओएममधील असुरक्षितता आहे, या युक्तिवादापेक्षा हे वेगळे आहे; म्हणजे ओएम त्या प्रमाणात वाईट आहेत. आम्ही पुढे त्या सादरीकरणांच्या संचाचा विचार करू.

मी ओएमएस कलम १४ च्या विरोधात आहे का? ओएमएसमध्ये अनुज्ञेय वर्गीकरण

१३५. अर्थ मंत्रालयाच्या सांगण्यावरून २०२१ च्या एकत्रित ओएममध्ये मूळ एजन्सीजच्या यादीतील आयटम ६ (बी) (१५) मध्ये "सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष/ व्यवस्थापकीय संचालक / मुख्य कार्यकारी अधिकारी"यांचा समावेश करण्यासाठी ओएममध्ये सुधारणा कशी केली गेली हे आपण आधीच पाहिले आहे. या समावेशामुळे पीएसबी किंवा त्यांच्या नामांकित अधिकाऱ्यांना प्रत्येक कायदेशीर

मानकांचे पालन करण्यापासून सूट मिळत नाही, असे सिंग यांचे म्हणणे आम्ही लक्षात ठेवतो.

१३६. याचिकाकर्त्यांचे प्रकरण असे आहे की, हे शुद्ध आणि सोपे , अयोग्य आणि अमान्य वर्गीकरणाचे क्लासिक प्रकरण आहे . सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांना इतर बँकांपेक्षा वेगळा वर्ग मानण्याचे कोणतेही तार्किक कारण नाही, विशेषतः जेव्हा सर्व बँका, खाजगी आणि सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका बँकिंग नियमन कायदा १९४९ आणि आरबीआयने जारी केलेल्या विविध परिपत्रकांनुसार आरबीआयद्वारे समानपणे नियंत्रित केल्या जातात (विलफुल डिफॉल्टर्सशी संबंधित, बँकिंग घोटाळा, अनुत्पादक मालमत्तेची घोषणा इत्यादी). हे वर्गीकरण अमान्य आहे, हे दाखवणे अत्यंत क्षुल्लक असल्याचे डॉ. सराफ सांगतात. सर्वप्रथम, वर्गीकरण आणि साध्य करण्याचा प्रयत्न केलेला हेतू यांच्यात कोणतेही स्पष्ट संबंध नाहीत ; म्हणजे हा अधिकार केवळ सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांकडेच असावा , इतर बँकांनाही नाही, जे समानपणे नियंत्रित आणि नियंत्रित आहेत. स्टेट बँक ऑफ इंडिया वगळता सार्वजनिक क्षेत्रातील एकही बँक भारतातील पहिल्या पाच बँकिंग कंपन्यांमध्ये नाही. इतर सर्व खाजगी बँका आहेत. त्याचे परिणाम लगेच चव्हाट्यावर येतात. जर एखाद्या कर्जदाराने त्याच्या व्यवहारांची व्यवस्था केली जेणेकरून व्यवहार केवळ बिगर-सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांशी असतील, तर या ओएम अंतर्गत कर्जदार किंवा कर्जदाराशी संबंधित व्यक्तींविरुद्ध कधीही

एलओसी जारी केला जाऊ शकत नाही. पण सार्वजनिक क्षेत्रातील एकही बँक असेल तर एलओसी जारी होण्याचा धोका असतो.

१३७. सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका आणि विद्वान एसजी सिंग या दोघांकडूनही वर्गीकरणाचा बचाव केला जातो. सिंग यांनी एका प्रतिवादी बँकेने दाखल केलेल्या प्रतिज्ञापत्राचा आधार घेत मुळात असे म्हटले आहे की, सार्वजनिक वित्तीय संस्थांचे विलफुल डिफॉल्टर आणि आर्थिक गुन्हेगारांच्या संख्येत अलीकडे वाढ झाली आहे आणि काही जण 'जनतेचा पैसा हडप करून किंवा अशा सार्वजनिक वित्तीय संस्थांची फसवणूक करून' देश सोडून पळून गेले आहेत.

१३८. पण याला काही आधार नक्कीच नाही, कारण केवळ सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांवरच एवढा परिणाम होतो, हे कोणीही दाखवू शकत नाही. लेखी निवेदनाच्या परिच्छेद ८२ मध्ये नीरव मोदी आणि विजय मल्ल्या यांचा उल्लेख आहे. यापेक्षा वाईट उदाहरणे शोधणे कठीण आहे कारण या व्यक्तींनी नियंत्रित केलेल्या संस्थांचे इतर बँकांमध्ये ही एक्सपोजर होते.

१३९. खाजगी बँकांनी तक्रार केलेली नाही, हा युक्तिवाद पूर्णपणे चुकतो. तो भेदभावाचा युक्तिवाद असेल, कोणी चुकीच्या पद्धतीने समाविष्ट किंवा वगळल्याची तक्रार करेल. हा युक्तिवाद वर्गीकरणाशी भेदभाव ाचा गोंधळ घालतो. दोन्ही कधीकधी ओव्हरलॅप होतात, परंतु नेहमीच नसतात. ज्याला चुकीच्या पद्धतीने आणले

जाते किंवा वगळले जाते तो विकृत भेदभावाची तक्रार करू शकतो, ज्यात वर्गीकरणाचा समावेश असेल. परंतु अमान्य वर्गीकरणाद्वारे, जे वाजवी नाही, समान स्थितीत असलेल्यांना समान वागणूक देत नाही आणि वर्गीकरणाच्या उद्देशाशी संबंध दर्शवित नाही, तक्रारदारास काही मूलभूत अधिकारांचे उल्लंघन करण्यास भाग पाडले गेले आहे, जरी तक्रारदाराशी कोणताही भेदभाव किंवा छेडछाड केली जात नाही, असा युक्तिवाद करणे देखील वैध आहे .

१४०. तिथेही बचाव एका साध्या कारणाने अमान्य आहे. या वर्गीकरणामुळे सार्वजनिक क्षेत्रातील एक किंवा अधिक बँकांकडून कर्ज घेणारे आणि केवळ खाजगी क्षेत्रातील बँकांकडून कर्ज घेणारे यांच्यात पूर्णपणे कृत्रिम फरक निर्माण होतो. पहिला म्हणजे काही मूलभूत अधिकारांवर विपरीत परिणाम होणे. दुसरं नाही. असा भेद का असावा हे अस्पष्ट आहे. सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांकडून कर्ज घेणारे राज्यघटनेच्या भाग ३ अन्वये अपात्र आहेत किंवा संरक्षणास पात्र नाहीत, असे सुचवले तर ते निवेदन फेटाळण्यात आले आहे, असे म्हणावे लागेल. त्यामुळे बँकिंग क्षेत्रातील इतरांमध्ये भेद न करता बँकिंग क्षेत्रातील एका घटकाला अशा प्रकारचे अधिकार देणे योग्य आहे का, हा प्रश्न आहे.

१४१. असे सुचवले जाते की, जास्तीत जास्त, हे अल्प-वर्गीकरणाचे प्रकरण आहे; खरोखरच, वर्गातील एकमेव सदस्यासह वैध वर्गीकरण असू शकते. परंतु गुजरात राज्य

विरुद्ध श्री अंबिका मिल्स लिमिटेड²⁹ या खटल्यात सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयावर अवलंबून राहणे पूर्णपणे चुकीचे आहे. सर्वोच्च न्यायालयाने सुचविल्याप्रमाणे सर्व अल्पसमावेशक स्वयंसिद्ध किंवा प्राथमिक वैध असल्याचे म्हटले नाही. खरोखर, हे उलट होते, जसे की आपण आपल्यासमोर उद्धृत केलेल्या परिच्छेदांवरून पाहू शकतो:

"५४. वाजवी वर्गीकरण असे आहे ज्यात समान स्थित असलेल्या आणि नसलेल्या सर्वांचा समावेश आहे. मग प्रश्न असा आहे की, "अशाच प्रकारे स्थित" या वाक्याचा अर्थ काय आहे? या प्रश्नाचे उत्तर असे आहे की, वर्गीकरणाच्या पलीकडे जाऊन आपण कायद्याच्या हेतूकडे पाहिले पाहिजे. वाजवी वर्गीकरण असे आहे ज्यात कायद्याच्या हेतूच्या संदर्भात समान स्थित असलेल्या सर्व व्यक्तींचा समावेश आहे. कायद्याचा हेतू एकतर सार्वजनिक गैरप्रकारचे उच्चाटन किंवा काही सकारात्मक सार्वजनिक हिताची प्राप्ती असू शकते.

५५. वर्गात समाविष्ट असलेल्या सर्वांवर गैरप्रकाराचा कलंक लावला जातो तेव्हा वर्गीकरण कमी समावेशक असते परंतु इतरही कलंकित असतात ज्यांचा वर्गीकरणात समावेश नसतो. दुसर् या शब्दांत, जेव्हा एखादे राज्य एखाद्या कायदेशीर हेतूस चालना देईल अशा प्रकारे व्यक्तींना

लाभ देईल किंवा ओझे देईल परंतु समान लाभ देत नाही किंवा समान पणे स्थित असलेल्या इतरांवर समान ओझे टाकत नाही तेव्हा वर्गीकरण कमी समावेशक म्हणून वाईट आहे. वर्गीकरण अतिसमावेशक असते जेव्हा त्यात केवळ हेतूच्या संदर्भात समान स्थित असलेल्यांचाच समावेश नसतो तर जे इतके स्थित नसतात अशा इतरांचाही समावेश होतो. दुसर् या शब्दांत, या प्रकारचे वर्गीकरण कायद्याचे उद्दीष्ट असलेल्या गैरप्रकारांसह उपस्थित असलेल्या लोकांच्या वर्गात समाविष्ट करण्यापेक्षा मोठ्या श्रेणीच्या व्यक्तींवर ओझे लादते. हेरोदाने एका विशिष्ट दिवशी जन्मलेल्या सर्व पुरुष मुलांच्या मृत्यूचा आदेश दिला कारण त्यापैकी एक दिवस त्याचे पतन घडवून आणेल.

५६. त्यामुळे पहिला प्रश्न असा आहे की, व्यवसाय किंवा व्यापार करणार् या आणि ५० पेक्षा कमी लोकांना रोजगार देणाऱ्या आस्थापनांना वगळल्याने वर्गीकरण असमावेशक होते का, जेव्हा असे दिसून येते की १० किंवा २० लोकांना रोजगार देणाऱ्या सर्व कारखान्यांचा समावेश करण्यात आला आहे आणि कायद्याचा हेतू कामगारांच्या कल्याणासाठी विनामोबदला जमा करणे हा आहे. वर्गीकरणात कायद्याच्या हेतूच्या संदर्भात समान स्थान असलेल्या सर्वांचा समावेश नसल्यामुळे, वर्गीकरण

प्रथमतः अवाजवी वाटू शकते. परंतु कायदेमंडळे ज्या खऱ्या अडचणींमध्ये चालतात - कायदेविषयक प्रक्रियेचे स्वरूप आणि ज्या समाजाला कायदा नव्याने आकार देण्याचा प्रयत्न करतो त्या दोन्हींमुळे निर्माण होणाऱ्या अडचणी - न्यायालयाने ओळखल्या आहेत आणि येथे विचाराधीन वर्गीय विषमतेला मूर्त स्वरूप देणारे सर्व कायदे रद्द करण्यास नकार दिला आहे. न्यायमूर्ती होम्स यांनी सर्वसमावेशक वर्गीकरणाच्या सहिष्णुतेचे आवाहन करताना म्हटले आहे की, जोपर्यंत हे स्पष्टपणे दिसत नाही की या कायद्याचे कोणतेही न्याय्य कारण नाही ज्याला तो अबाधित ठेवतो त्यांना समान ताकदीने मुदतवाढ देण्याची आवश्यकता नाही, तोपर्यंत अशा कायद्याला न्यायालयाने अडथळा आणू नये. [मिसौरी, के अँड टी रली विरुद्ध मे, १९४ यूएस २६७, २६९] मग मुदतवाढ न देण्याची योग्य कारणे कोणती? आर्थिक आणि कर विषयक बाबींशी संबंधित क्षेत्रांचे सर्वसमावेशक वर्गीकरण करणाऱ्या कायद्याला सामोरे जाताना न्यायालयाने काय करावे? आपल्या निर्णयाद्वारे विधिमंडळाला कृती किंवा परिपूर्णता यापैकी एकाची निवड करण्यास भाग पाडावे का?

(जोर जोडला)

१४२. पण ॲम्बिका मिल्सचा पुढचा भाग महत्त्वाचा आहे:

५८. अल्पसमावेशक वर्गीकरणाद्वारे परवानगी दिलेल्या सामान्य समस्येकडे पाहण्याचा तुटपुंजा दृष्टिकोन, जेव्हा असा विचार केला जातो की अशा समस्यांशी कायदेविषयक व्यवहार ही सहसा प्रायोगिक बाब असते तेव्हा ते न्याय्य वाटते. एखादा विशिष्ट दृष्टिकोन कितपत यशस्वी होऊ शकतो, कोणती उलथापालथ होऊ शकते, कोणत्या चुका होऊ शकतात, त्या प्रयत्नात कोणते नवे दुष्परिणाम निर्माण होऊ शकतात, हे सांगता येत नाही. प्रशासकीय बाबी बनावट आणि तपासून पाहिल्या पाहिजेत. हे घटक ओळखून लोकप्रतिनिधींना सावधपणे पुढे जाण्याची इच्छा असू शकते आणि न्यायालयाने त्यांना तशी परवानगी दिली पाहिजे. [पहा जोसेफ टस्मन आणि जॅकोबस्टन ब्रुक, कायद्याचे समान संरक्षण, ३७ कॅलिफोर्निया रेव्ह ३४१].

५९. वर्गीकरण रास्त आहे की नाही हे ठरवताना थकीत संचय संकलनातील प्रशासकीय सुविधा हा एक घटक विचारात घ्यावा लागतो. कायदेविषयक मनाला सर्वात तीव्र वाटणाऱ्या समस्येच्या टप्प्याकडे लक्ष वेधण्यासाठी एखादा कायदा एका वेळी एक पाऊल उचलू शकतो. त्यामुळे विधिमंडळ उपाय योजना करण्यासाठी एका

क्षेत्राचा एकच टप्पा निवडू शकते. [हॅरिसन-अलेंटन विरुद्ध
मॅकगिनलेव्ह, ३६६ यूएस ५८२, ५९२ मधील दोन मुले पहा]

६०. हे लक्षात ठेवले पाहिजे की अनुच्छेद १४ मध्ये प्रत्येक नियामक
कायदा एकाच व्यवसायातील सर्वांना लागू होण्याची आवश्यकता
नाही: जेथे आकार हा कायदा ज्या दुष्टतेवर निर्देशित केला जातो त्याचा
निर्देशांक आहे, मोठ्या आणि लहानमधील भेदभावास परवानगी आहे
आणि सुधारणेसाठी एका वेळी एक पाऊल उचलण्याची देखील
परवानगी आहे, विधिमंडळाच्या मनाला सर्वात तीव्र वाटणाऱ्या
समस्येच्या टप्प्याकडे स्वतःला संबोधित करणे.

६१. आपल्या कार्यक्षेत्रात काम करणारे कायदेमंडळ प्राधिकरण
शक्यतो पोहोचू शकणार् या सर्व प्रकरणांमध्ये आपले नियमन
वाढविण्यास बांधील नसते. कायदेमंडळ नुकसानीची पातळी
ओळखण्यास मोकळे आहे आणि ते निर्बंध अशा प्रकरणांच्या वर्गापुरते
मर्यादित ठेवू शकते जिथे आवश्यकता स्पष्ट दिसते (पहा म्युच्युअल
लोन कंपनी विरुद्ध मार्टेल, ५६ एल एड १५७, १८०).

६२. थोडक्यात, कायदेविषयक वर्गीकरणाची समस्या ही
बारमाही आहे, त्यात कोणतीही सैद्धांतिक व्याख्या मान्य केलेली नाही.

एकाच क्षेत्रातील अनिष्ट गोष्टी वेगवेगळ्या परिमाणाच्या आणि प्रमाणाच्या असू शकतात ज्यासाठी वेगवेगळ्या उपायांची आवश्यकता असते. किंवा म्हणून कायदेमंडळ विचार करू शकते (पहा *टिग्रर विरुद्ध टेक्सास*, ३१० यूएस १४१).

६४. आर्थिक क्रियाकलापांचे नियमन करणारे कायदे भाषण आणि धार्मिक स्वातंत्र्य, मतदान, उत्पत्ती, फौजदारी प्रक्रियेसंदर्भातील अधिकार इत्यादींना स्पर्श करणार्या आणि संबंधित कायद्यांपेक्षा वेगळ्या प्रकारे पाहिले जातील. अमेरिकेतील अनेक आधुनिक मतांमध्ये आणि निर्णयांमध्ये समान संरक्षण कलमाला दिलेले महत्त्व हे दर्शविते की आर्थिक नियमनापेक्षा मानवी आणि नागरी हक्कांच्या क्षेत्रात कायदेविषयक निर्णयाला न्यायालयीन आदर देण्यास न्यायालय कमी बांधील आहे आणि मूलभूत मानवी हक्कांच्या क्षेत्रात कायदेविषयक कारवाई रद्द करण्यासाठी समान संरक्षण कलमाचा जोरदार वापर करीत आहे. [पहा "विकास समान संरक्षण", ३२ हार्व, लॉ रेव्ह १०६५ ११२७]

६३. एखादे उद्दिष्ट कायदेविषयक क्षमतेत असावे असे ठरल्यानंतर, वर्गीकरणाच्या कामात केवळ न्यायालयीन नकारात्मकतेमुळे वारंवार

अडथळा निर्माण झाला आहे. न्यायालयाची वृत्ती अशी असू शकत नाही की राज्याने एकतर सर्व व्यवसायांचे किंवा सर्व संबंधित व्यवसायांचे नियमन केले पाहिजे आणि त्याच प्रकारे किंवा अजिबात नाही. एखाद्या विशिष्ट आर्थिक अनिष्टावर प्रहार करण्याच्या प्रयत्नात अडथळा आणला जाऊ शकत नाही कारण त्याच्या पार्श्वभूमीवर संबंधित किंवा तत्सम उद्योगांच्या संपूर्ण श्रेणीचा समावेश असलेल्या विक्षिप्त, त्रासदायक आणि महागड्या नियमांची रेल्वे नेण्याची आवश्यकता आहे.

समान संरक्षण कलम दोन मुख्यतः व्यक्तिनिष्ठ निर्णयांवर अवलंबून आहे: एक विशिष्ट भिन्नतेच्या सापेक्ष विसंगतीबद्दल आणि दुसरे ज्या विषयाच्या संदर्भात समानता शोधली जाते त्या विषयाच्या सापेक्ष महत्त्वाबद्दल. [पाहा कॉक्स, "सर्वोच्च न्यायालयाची प्रस्तावना", १९६५ टर्म, ८० हार्व. डारु रेव्ह ९१-९५]

६५. कलम १४ अन्वये वर्गीकरण वाजवी आहे की अवाजवी हा प्रश्न अंतिम विश्लेषणात समस्येच्या न्यायालयीन दृष्टिकोनावर अवलंबून असावा. वास्तविकतेवर भर देणे किंवा कायद्याच्या अमूर्ततेवर भर देणे यातील फरकात या क्षेत्रातील मोठी तफावत आहे. समाज जितका

गुंतागुंतीचा बनतो, तितकेल्याच्या समस्यांचे वैविध्य वाढते आणि
कायदे विविधतेकडे वळतात.

(जोर जोडला)

१४३. स्पष्टपणे, कमी समावेश किंवा कमी समावेशाबद्दलचे सादरीकरण-वर्गीकरण
चुकीचे आहे. केवळ सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचा समावेश प्रायोगिक नाही. ही सावध
पहिली पायरी नाही. हे समान स्थित लोकांपासून पूर्णपणे बहिष्कृत आहे.

१४४. मरावर्मन यांनी असा युक्तिवाद करण्याचा प्रयत्न केला की सार्वजनिक बँकांकडे
खाजगी क्षेत्रातील बँकांपेक्षा अधिक व्यापक गुंतवणूक आहे (२०१९ च्या आकडेवारीवर
आधारित, अप्रमाणित आणि कोणताही डेटा स्रोत संदर्भित नाही, पडताळणी योग्य तर
सोडाच). आकाराचे प्रश्न (आणि आम्ही नमूद केल्याप्रमाणे, भारतातील पाच सर्वात
मोठ्या बँकांपैकी चार सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका नाहीत) संरक्षण टिकवणार नाहीत,
कारण मूलभूत हक्क आणि मानवी हक्कांच्या उल्लंघनाविरुद्ध जेव्हा ती स्थापन केली जाते
तेव्हा त्याचा काहीच उपयोग होत नाही. अशा स्थितीत आकाराला काहीच फरक पडत
नाही.

१४५. त्याहीपेक्षा मनोरंजक बाब म्हणजे परिच्छेद ३ मधील 'परदेशात स्थायिक
झालेल्या'कर्जदारांचे लेखी सादरीकरण. हे एका सरकारी बँकेच्या वतीने उत्तरादाखल

प्रतिज्ञापत्राच्या परिच्छेद २८ आणि २९ च्या संदर्भात आहे आणि श्री सिंग यांनी संदर्भित केले आहे:

२८ अ मी असे म्हणतो की ओ.एम. क्रमांक २५०१६/१०/२०१७-आयएमएम (पं.) दिनांक १२.१०.२०१८ (संदर्भ एक्स "सी", पुढे ओ.एम दिनांक १२.१०.२०१८ म्हणून संबोधले जाते) द्वारे अशी तरतूद करण्यात आली आहे की (स्टेट बँक ऑफ इंडियाचे अध्यक्ष आणि सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे व्यवस्थापकीय संचालक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी "यांच्या विनंतीनुसार एलओसी देखील जारी केला जाऊ शकतो. १२.१०.२०१८ रोजी ओ.एम जारी करण्याचे कारण असे आहे की, अलीकडच्या काळात सार्वजनिक वित्तीय संस्थांचे विलफुल डिफॉल्टर किंवा आर्थिक गुन्हेगार जनतेचा पैसा हडप करून किंवा अशा सार्वजनिक वित्तीय संस्थांची फसवणूक करून देश सोडून गेल्याच्या घटना घडल्या आहेत. असे विलफुल डिफॉल्टर किंवा आर्थिक गुन्हेगार एकदा भारताच्या किनाऱ्यावरून निघून गेले की, त्यांचा शोध घेऊन त्यांना शिक्षा देण्याची प्रक्रिया ही प्रदीर्घ लढाई आहे, ज्यामुळे सार्वजनिक निधीच्या वसुलीत कमालीचा विलंब होतो.

२९ मी म्हणतो की, भारत सरकारला हे अत्यंत अवघड, किचकट आणि खर्चिक वाटत आहे आणि देशाबाहेर पळून जाऊन कायद्याच्या प्रक्रियेतून यशस्वीपणे पळ काढणाऱ्या विलफुल डिफॉल्टर आणि आर्थिक गुन्हेगारांना कायद्याला सामोरे जाण्यासाठी भारतात परत आणण्यात अनेक कायदेशीर अडथळ्यांचा सामना करावा लागत आहे.

(जोर जोडला)

१४७. सुरुवातीला, परिच्छेद २८ आणि २९ मध्ये हे दर्शविण्याचा प्रयत्न देखील केला जात नाही की ही सार्वजनिक बँकांसाठी एक विशिष्ट समस्या आहे. आम्हाला जे सांगितले जात आहे ते असे आहे की (कदाचित पीएसबी कर्ज देताना अधिक उदार (किंवा कमी सावध) दिसतात) पीएसबीची समस्या प्रमाणाच्या दृष्टीने अधिक तीव्र आहे आणि परिणामी पीएसबी कर्जदारांच्या कलम 21 अधिकारांवर गदा आणणे पूर्णपणे योग्य असू शकते. ती अतर्क्यतेवर अवलंबून आहे. पण बँकांच्या म्हणण्यानुसार असे किती आर्थिक फरारी आहेत, जे 'परदेशात स्थायिक झाले आहेत' आणि म्हणूनच ही मोठी समस्या सरकारी बँकांसमोर मांडतात? मारावर्मन यांच्या चिट्ठीचा परिच्छेद ३ आपल्याला सांगतो. पाच आहेत. एवढेच. बरोबर पाच: विजय मल्ल्या, नीरव मोदी, मेहुल चोक्सी, जतिन मेहता आणि "संदेसना (स्टर्लिंग बायोटेक)" (एसआयसी; बहुधा नितीन संदेसरा आणि

कुटुंब). आम्हाला विश्वास ठेवण्यास सांगितले जाते की, ही इतकी मोठी समस्या आहे की पीएसबीमधील प्रत्येक कर्जदार, ज्याला पदवीचा अजिबात विचार नाही, वर्गात टाकले पाहिजे. ³⁰

१४८. उरलेला प्रश्न पूर्णपणे अनुत्तरित आहे. कर्जदार परदेशात जात असल्याने त्याला परदेशात स्थायिक होऊन देश सोडून पळून जावे लागते, असे न्यायालयाने गृहीत धरावे की पूर्वकल्पना द्यावी?

१४९. परिणामी, अनुच्छेद १४ च्या प्रश्नावर केवळ सार्वजनिक बँकांचा (त्यांचे अध्यक्ष, व्यवस्थापकीय संचालक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांमार्फत) समावेश करून अमान्य किंवा अवैध वर्गीकरणासंदर्भात आव्हान देणे हे अनुच्छेद १४ हे अमान्य आणि अवैध वर्गीकरण आहे आणि उघडपणे मनमानी आहे.

१५०. २०१० च्या सुधारित ओएमचे कलम ८ (बी) (एक्सव्ही) (२०१० एकत्रित ओएमच्या कलम ६ (बी) (एक्सव्ही) समतुल्य) रद्द करण्यात आले आहे.

30 उर्वरित नोट कलम १३, १९ आणि २१ चे पुनरुत्पादन आहे. शिंदे यांच्या चिठ्ठीत घटनात्मक मुद्द्याचा अर्थपूर्ण उल्लेख करण्यात आलेला नाही. ते

जी. आक्षेपार्ह एलओसीची वैधता

१५१. एकदा आम्ही पीएसबीचा समावेश अमान्य असल्याचे ठरविल्यानंतर, जारी केलेले प्रत्येक एलओसी अनिवार्यपणे अपयशी ठरले पाहिजे. परंतु पीएसबीचा समावेश वैध असला तरी एलओसी स्वतः रद्द होण्यास जबाबदार आहेत, असा सविस्तर युक्तिवाद आपण ऐकला आहे. आम्ही या सादरीकरणांचा विचार करतो.

१५२. हे आव्हान दोन वेगवेगळ्या आधारांवर उभे केले आहे.

अ प्रत्येक एलओसी कलम १४ आणि २१ च्या विरोधात आहे.

भारतीय राज्यघटनेचे उल्लंघन केल्याबद्दल (कायद्याचे उल्लंघन केल्याबद्दल)

कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या कार्यपद्धतीशिवाय मूलभूत अधिकार;

आणि किमान प्रक्रियात्मक निकषांचे पालन करण्यात अपयश;

अवाजवीपणा; मनमानी; आनुपातिकतेचा अभाव), आणि

सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकेच्या आर्थिक हिताची तुलना "भारताच्या आर्थिक

हिताशी"करण्यात सर्व एलओसी मनमानी, अवाजवी आणि असमान

आहेत.

१५३. एलओसी 'ओएमच्या विरुद्ध आहेत'या युक्तिवादाचा विचार करण्यास आम्ही

नकार देतो, कारण यामुळे ओएम हा 'कायदा'आहे, म्हणजेच कायदेशीर आहे. ते नाहीत.

जर ओएम केवळ मार्गदर्शक तत्त्वे किंवा चौकट असतील तर एलओसी त्या चौकटीशी किती जवळून जुळतात यावर अवलंबून उभे राहू शकत नाहीत किंवा पडू शकत नाहीत. फ्रेमवर्क वाईट किंवा बेकायदेशीर किंवा अवैध असेल तर त्या चौकटीअंतर्गत केलेले सर्व काही वाईट, बेकायदेशीर आणि अवैध आहे. परंतु जर ही चौकट बेकायदेशीर मानली गेली नाही, तर एलओसी केवळ सामान्य मार्गदर्शक तत्त्वांचे पालन न केल्याबद्दल नव्हे तर वेगळ्या कारणास्तव बेकायदेशीर मानले जाऊ शकते. यासंदर्भातील निवेदन कुठेही जात नाही.

१५४. आपण पुढे जाण्यापूर्वी, काही वैशिष्ट्ये जी सर्व एलओसीसाठी सामान्य दिसतात.

१. सर्व एलओसीसाठी समान

१५५. एलओसी सर्वांमध्ये कमीतकमी हे साम्य आहे.

- (१) इच्छित किंवा प्रस्तावित एलओसीच्या विषयाला कधीही पूर्वसूचना दिली जात नाही.
- (२) कोणतीही पूर्वसुनावणी होत नाही.
- (३) एलओसी जारी करण्यापूर्वी किंवा नंतर निवेदन देण्यासाठी आधार किंवा सुनावणी किंवा संधीचा कोणताही विहित मार्ग नाही.

(४) एलओसीची प्रत कधीच दिली जात नाही, तसेच कारण किंवा कारणही जाहीर केले जात नाही. अनेक प्रकरणांमध्ये एलओसी केवळ या कार्यवाहीतच उघड करण्यात आल्या.

२. देखरेख यंत्रणा नाही

१५६. कोणत्याही प्रकारची पूर्वनिरीक्षण यंत्रणा नाही. सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकेचे अध्यक्ष, व्यवस्थापकीय संचालक किंवा मुख्य कार्यकारी अधिकारी हे पुरेसे वरिष्ठ मानले जातात. ते कधीच होऊ शकत नाही. डॉ. सराफ यांनी सांगितल्याप्रमाणे, बँक ही अशा व्यवहारातील कर्जदेणारी व्यक्ती आहे ज्याच्या विरोधात एलओसी जारी केली जाते ती कर्जदार आणि / किंवा गॅरंटर असते. त्यामुळे एखाद्या व्यक्तीच्या मूलभूत अधिकारांवर गदा आणणारी अशी बळजबरीची शक्ती एखाद्या खाजगी पक्षाद्वारे वापरली जाऊ शकते, जो त्याचा विरोधक आहे आणि त्याच्याकडून पैसे वसूल करण्याचा अधिकार आहे. हे उघडपणे मनमानी आणि राज्यघटनेच्या कलम १४ आणि २१ चे उल्लंघन आहे.

१५७. २०१० च्या ओएमच्या कलम ८ (के) मध्ये सुधारित (२०२१ ओएमच्या कलम ६ (एम) समतुल्य) एनसीडब्ल्यू आणि एनएचआरसीसारख्या बिगर-पोलिस संस्थांनाही प्रथम पोलिसांशी संपर्क साधणे आणि पोलिसांची छाननी करणे आणि नंतर ओएममध्ये विहित प्रक्रियेचे अनुसरण करून स्वतः विनंती करणे आवश्यक आहे. मानवी हक्क संरक्षण कायदा, १९९३ अंतर्गत, एनएचआरसीच्या रचनेत एक अध्यक्ष आणि दोन

अतिरिक्त सदस्यचा समावेश आहे जे अनुक्रमे सर्वोच्च न्यायालयाचे न्यायाधीश आणि उच्च न्यायालयाचे मुख्य न्यायाधीश आहेत आणि म्हणूनच , एनएचआरसीमध्ये कायदेशीरदृष्ट्या जाणकार आणि जबाबदार सदस्य आहेत. तथापि, सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष, व्यवस्थापकीय संचालक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांपेक्षा कायदेशीररित्या अधिक सुसज्ज असलेल्या या व्यक्तींनाही एलओसी जारी करण्याच्या अधिकाराचा वापर करण्यासाठी योग्य पोलिस चॅनेलमधून जावे लागते. प्रत्यक्षात, अध्यक्ष, व्यवस्थापकीय संचालक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांना उच्च पदस्थ पोलिस अधिकाऱ्यांच्या समान पदावर बढती देण्यात आली आहे, म्हणजेच त्यांचा समावेश ८ (के)/कलम ६ (एम) नव्हे तर कलम ८ (बी) (२०२१ ओएमच्या कलम ६ (बी) मध्ये करण्यात आला आहे. हे केवळ समजण्यासारखे नाही.

३. कोणतीही अंतर्गत मार्गदर्शक तत्त्वे नाहीत

१५८. सार्वजनिक बँकांना लागू होणारी कोणतीही घोषित किंवा जाहीर मार्गदर्शक तत्त्वे नाहीत. आम्हाला हे विशेषतः समस्याग्रस्त वाटते. आम्हाला फक्त सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांवर 'विश्वास' ठेवण्यास सांगितले गेले आहे - कारण त्या सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका आहेत आणि इतर कोणत्याही कारणास्तव. एलओसी ट्रिगर करण्याची ही शक्ती ठराविक कर्जाच्या मर्यादेपेक्षा जास्त वापरली जाऊ शकते की एक रुपयाही डिफॉल्ट साठी वापरता येईल हे आम्हाला सांगितले जात नाही. क्रेडिट कार्डचे थकीत कर्ज,

थकीत वाहन कर्ज, गृहकर्ज, तारण वैयक्तिक कर्ज किंवा तत्सम गोष्टींवर ते लागू होईल की नाही हे आम्हाला सांगण्यात आलेले नाही. कोणाच्या विरोधात, कोणत्या परिस्थितीत आणि कोणत्या अटींच्या अधीन राहून एलओसी जारी करता येईल, याचे कोणतेही विधान नाही. एलओसी सुरू करण्यासाठी ५ कोटी रुपयांचे कर्ज पुरेसे आहे का? किंवा किमान १०० कोटी रुपये असायला हवेत? याचा निर्णय कोण घेणार? हे पीएसबीमध्ये सुसंगत आहे का? हे स्वतः पीएसबीच्या कर्मचार्यांना लागू केले जाऊ शकते का? किंवा, त्या बाबतीत, एक पीएसबी इतर कोणत्याही पीएसबीच्या मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्याच्या थकीत क्रेडिट कार्ड कर्जावर ते लागू करू शकते का? जर अशा प्रकारची सत्ता असेल आणि ती वैध आहे असा सिद्धांत असेल, तर सर्व सिद्धांतांप्रमाणे त्याची ध्रुवीयता किंवा टोकांवर चाचणी घेतली पाहिजे. तिथे सिद्धांत किंवा गृहीतक किंवा आधार कोसळला तर संपूर्ण वास्तू कोलमडून पडते. स्पष्टपणे, सत्ता दिशाहीन आणि अनियंत्रित आहे.

१५९. आपल्या राज्यघटनेनुसार कार्यकारी अधिकाराचा वापर हा संयमित नसला तरी किमान नियंत्रित आहे. सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे अशा कार्यकारी अधिकाराचा वापर कधीही मनमानी, मनमानी, मनमानी किंवा दिशाहीन असू शकत नाही. सर्वोच्च न्यायालयाचे अनेक निर्णय वेगवेगळ्या संदर्भात आहेत: मध्य प्रदेश राज्य आणि

एएनआर विरुद्ध बलदेव प्रसाद;³¹ राजस्थान राज्य विरुद्ध नाथ मल आणि अन्.³² पश्चिम बंगाल राज्य विरुद्ध अन्वर अली सरकार अँड ऑर्स,³³ सर्वोच्च न्यायालयाने विशेषतः असे म्हटले आहे की, कायद्याने (जे ओएम नाहीत) विवेकाधीन अधिकार जरी अनियंत्रित आणि दिशाहीन असतील तर तो कायदाच कलम १४ च्या विरोधात जाईल. कार्यकारिणीला प्रत्यायोजन करण्याचा अमर्याद अधिकार आहे, असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही. ही कारवाईच टिकवता आली नाही.

१६०. द्वारकाप्रसाद लक्ष्मी नारायण विरुद्ध उत्तर प्रदेश सरकार या खटल्यात सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयावर मिस्त्री अवलंबून आहेत, असे आम्हाला वाटते.³⁴ परिच्छेद ९ आणि १० मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले:

१. आदेशाच्या कलम ३ (१) मधील तरतुदीनुसार "कोणत्याही व्यक्तीने दिलेल्या परवान्याशिवाय कोळशाचा साठा, विक्री, साठवणूक किंवा अन्यथा वापर किंवा विल्हेवाट लावू शकत नाही या आदेशांतर्गत"ही एक सामान्य तरतूद म्हणून अगदी अपवादात्मक आहे; किंबहुना, नियंत्रण आदेशाचा हेतू हाच प्राथमिक उद्देश आहे. या सर्वसाधारण नियमाला दोन

31 आकाशवाणी १९६१ एससी २९३

32 आकाशवाणी १९५४ एससी ३०७

33 १९५२ १ एससीसी १ : आकाशवाणी १९५२ एससी ७५.

34 १९५४ एससीआर ८०३

अपवाद आहेतः पहिला उपखंड (२) (अ) मध्ये नमूद करण्यात आला आहे आणि त्यावर कोणताही आक्षेप घेण्यात आलेला नाही किंवा घेतला जाऊ शकत नाही. दुसरा अपवाद, जो उपखंड (२) (ब) मध्ये अंतर्भूत आहे, त्याला याचिकाकर्त्याच्या वतीने बाजू मांडणाऱ्या विद्वान वकिलांनी आक्षेप घेतला आहे. या अपवादात अशी तरतूद करण्यात आली आहे की, कलम ३ (१) मधील कोणतीही गोष्ट राज्य कोळसा नियंत्रकाने वरील उपकलमातील कोणत्याही तरतुदीतून सूट दिलेल्या व्यक्तींना किंवा वर्गाला अशा सवलतीच्या मर्यादेपर्यंत लागू होणार नाही. नियंत्रण आदेशात सवलतीचे कारण काय आहे, हे कुठेही नमूद केलेले नाही किंवा या मुद्द्यावर कोणतेही नियम तयार करण्यात आलेले नाहीत, हे दिसून येईल. राज्य नियंत्रकांना सूट देण्याचे अनिर्बंध अधिकार देण्यात आले असून त्यांनी मनमानी किंवा अयोग्य हेतूने काम केले तरी त्यावर अंकुश नाही आणि निवारण मिळविण्याचा मार्गही नाही. त्यामुळे नियंत्रण आदेशाचे कलम ३(२)(ब) आपल्याला प्रथमदर्शनी अवाजवी वाटते. तथापि, आम्ही उमरीगर यांच्याशी सहमत आहोत की नियंत्रण आदेशाचा हा भाग जरी वाईट असला तरी तो इतरांपेक्षा वेगळा आहे आणि सध्याच्या प्रकरणात या तरतुदीच्या वैधतेबद्दल किंवा अन्यथा आम्हाला खरोखर चिंता नाही कारण

त्याअंतर्गत केलेली कोणतीही कारवाई हा आमच्यासमोरील कोणत्याही तक्रारीचा विषय नाही.

१०. परवाने देणे आणि नाकारणे यासंदर्भातील नियंत्रण आदेशाच्या कलम ४ (३) विरोधात याचिकाकर्त्याच्या वतीने अधिक तीव्र आक्षेप घेण्यात आला आहे. परवाना प्राधिकरणाला या आदेशानुसार कोणताही परवाना देणे, नूतनीकरण करणे किंवा नाकारण्याचा, नूतनीकरण करण्याचा, निलंबित करण्याचा, रद्द करण्याचा, रद्द करण्याचा किंवा सुधारित करण्याचा पूर्ण अधिकार देण्यात आला आहे आणि त्याला फक्त त्याने केलेल्या कारवाईची कारणे नोंदविणे आवश्यक आहे. एवढेच नव्हे, तर राज्य कोळसा नियंत्रक ज्या व्यक्तीला ते सोपविण्याची निवड करू शकेल अशा कोणत्याही व्यक्तीला हा अधिकार वापरता येईल आणि ती निवड कोणत्याही व्यक्तीच्या बाजूने करता येईल. अशी तरतूद रास्त मानता येणार नाही, असे आपल्याला वाटते. परवाना अधिकाऱ्याच्या विवेकाचे नियमन किंवा मार्गदर्शन करण्यासाठी या बाबींवर कोणतेही नियम तयार करण्यात आलेले नाहीत आणि कोणतेही निर्देश दिलेले नाहीत . व्यावहारिकरित्या हा आदेश एका व्यक्तीच्या अनिर्बंध इच्छेनुसार त्याच्या मर्जीनुसार परवाने देण्याचा, रोखून ठेवण्याचा किंवा रद्द करण्याचा

अधिकार देतो आणि आदेशात असे काहीही नाही जे अधिकाराची योग्य अंमलबजावणी सुनिश्चित करेल किंवा त्याची अयोग्य अंमलबजावणी केल्यामुळे होणार्या अन्यायाला आळा घालण्यासाठी कार्य करेल. परवाना देणाऱ्या अधिकार्याला आपण काय करतो याची कारणे नोंदवावी लागत असल्याने सत्तेचा गैरवापर होऊ नये यासाठी पुरेशी सुरक्षा पुरविण्यात आली आहे, असा युक्तिवाद उमरीगर यांनी केला आहे. आमच्या मते हे संरक्षण फारसे परिणामकारक नाही; कारण या कारणांचे औचित्य तपासू शकेल आणि अधीनस्थ अधिकाऱ्याच्या निर्णयात सुधारणा किंवा पुनरावलोकन करू शकेल असे कोणतेही उच्च अधिकारी आदेशात विहित केलेले नाहीत. त्यामुळे ज्या कारणांची नोंद होणे आवश्यक आहे, ती केवळ परवाना प्राधिकरणाच्या वैयक्तिक किंवा व्यक्तिनिष्ठ समाधानासाठी आहे, पीडित व्यक्तीला कोणताही उपाय देण्यासाठी नाही. यिक वो विरुद्ध हॉपकिन्स[१८८६ एससीसी ऑनलाईन यूएस एससी १८८ : ३० एल एड २२० : ११८ यूएस ३५६ पृष्ठ ३७३ (१८८६)] या सुप्रसिद्ध अमेरिकन खटल्यात न्यायमूर्ती मॅथ्यूज यांनी हे निदर्शनास आणून दिले होते की अशा पदावर असलेल्या अधिकाऱ्यांची कारवाई किंवा कारवाई न करणे शत्रुत्वातून किंवा पूर्वग्रहातून पुढे जाऊ शकते, पक्षपाती आवेशातून किंवा

वैरातून, पक्षपातीपणातून आणि इतर अयोग्य प्रभाव आणि हेतूंपासून जे लपविणे सोपे आहे आणि शोधणे आणि उघड करणे कठीण आहे आणि परिणामी अशा अनिर्बंध सत्तेच्या आडून केला जाणारा अन्याय सविस्तर चौकशीची आवश्यकता नसताना प्रत्येक माणसाला स्पष्ट होतो. आमच्या मते, उत्तर प्रदेश कोळसा नियंत्रण आदेशाच्या कलम ४ (३) मधील तरतुदी राज्यघटनेच्या कलम १९ (१) (जी) अंतर्गत प्रदान केलेल्या व्यापार आणि व्यवसाय स्वातंत्र्यावर अवाजवी निर्बंध लादणे आणि कलम (६) द्वारे प्रदान केलेल्या संरक्षणाच्या कक्षेत न येणे म्हणून अवैध ठरवली पाहिजे.

(जोर जोडला)

१६१. प्रक्रियात्मक किंवा प्रक्रियात्मक अस्पष्टता देखील तितकीच प्रतिबंधित आहे. श्रेया सिंघल विरुद्ध भारत सरकार या खटल्यात सर्वोच्च न्यायालयाने हे अत्यंत नाट्यमय रित्या दाखवून दिले.³⁵

४. नैसर्गिक न्याय: सुनावणी आणि पूर्वग्रह

१६२ या देशाच्या न्यायशास्त्रीय इतिहासात दोन तत्त्वांनी न्यायालयीन पुनरावलोकनाची माहिती दिली आहे: (१) प्रोप्रिया कौसा मधील नेमो डेबेट एस्से ज्यूडेक्स- कोणतीही व्यक्ती तिच्या किंवा त्याच्या स्वतः च्या कारणात न्यायाधीश असू

35 (२०१५) ५ एससीसी १.

शकत नाही किंवा कोणताही पुरुष एकाच वेळी - पक्षकार किंवा सूटकर्ता आणि न्यायाधीश म्हणून देखील कार्य करू शकत नाही , किंवा निर्णय घेणारा अधिकारी निःपक्षपाती आणि पक्षपात रहित असावा; आणि (२) ऑडी अल्टरम पार्टम- दुसरी बाजू ऐका, किंवा दोन्ही बाजू ऐकून घ्याव्यात, किंवा कोणत्याही माणसाची न ऐकता निंदा केली जाऊ नये किंवा निर्णय घेणार् या अधिकार् याच्या वतीने निष्पक्षता असावी. नंतरचे तत्त्व प्राचीन आहे; हे आपल्याला प्रत्येक पवित्र ग्रंथात कुठेतरी आढळते.³⁶

१६३. सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांकडून एलओसी जारी करताना कोणतीही पूर्वसुनावणी होत नाही; आणि, तितकेच निर्गम जारी करणार् याबद्दलही शंका असू शकत नाही बँक थेट दावेदार आहे. त्यामुळे नैसर्गिक न्यायाच्या दोन्ही नियमांचे पूर्णपणे आणि थेट उल्लंघन होते आणि परिणामी पक्षपातीपणाही होतो. ही केवळ पक्षपातीपणाची शक्यता नाही, कारण बँकेचे स्वार्थ हेच या एकतर्फी कारवाईचे प्रमुख कारण आहे.

१६४. पी. डी. दिनाकरन (१) विरुद्ध न्यायाधीश चौकशी समिती, ³⁷ विश्वकोशीय आढावा आहे. हे इतके मूलभूत आहे, की संबंधित परिच्छेद उद्धृत करणे आवश्यक आहे:

36 बायबल, न्यू किंग याकोब आवृत्ती, योहान ७:५१ : "आपला कायदा एखाद्या माणसाचे म्हणणे ऐकण्याआधी त्याचा न्याय करतो का आणि तो काय करतो आहे हे त्याला ठाऊक आहे का? नीतिसूत्रे १८:१३: "जो एखादी गोष्ट ऐकण्याआधी त्याचे उत्तर देतो, तो त्याच्यासाठी मूर्खपणा आणि लज्जास्पद आहे."

37 (२०११) ८ एससीसी ३८० .

३१ वरील प्रश्नाचा विचार करताना पक्षपातीपणाविरुद्धच्या नियमाचे स्वरूप व व्याप्ती आणि न्यायालयीन व प्रशासकीय कृती/आदेश अमान्य करण्यासाठी भारतातील सामान्य कायद्याच्या अधिकारक्षेत्रातील न्यायालयांनी तो कसा लागू केला आहे, याचा थोडक्यात संदर्भ देणे आवश्यक आहे. नैसर्गिक न्याय ही सार्वजनिक कायद्याची एक शाखा आहे. नागरिकांना न्याय मिळवून देण्यासाठी हे एक भक्कम शस्त्र वापरले जाऊ शकते. नैसर्गिक न्यायाचे नियम ही "मूलभूत मूल्ये" आहेत जी माणसाने युगानुयुगे जोपासली आहेत. नैसर्गिक न्यायाची तत्त्वे तर्कशुद्धता, सद्भावना आणि न्याय, समता आणि सद्सद्विवेकबुद्धीशी संबंधित नियम लागू करून सार्वजनिक प्राधिकरणांच्या सर्व कृतींवर नियंत्रण ठेवतात. नैसर्गिक न्याय हा कायद्याचा एक भाग आहे जो न्याय प्रशासनाशी संबंधित आहे. नैसर्गिक न्यायाचे नियम हे खरोखरच न्याय आणि निष्पक्षतेची मोठी हमी आहेत. नैसर्गिक न्यायाच्या नियमांचा मूळ हेतू प्रजेचे मूलभूत स्वातंत्र्य आणि अधिकार सुनिश्चित करणे हा आहे. त्यामुळे ते जनहिताचे काम करतात. नैसर्गिक न्यायाचा सिद्धांत हा केवळ न्याय

मिळवण्यासाठी नसून न्यायाची गळचेपी रोखण्यासाठी आहे, असा सोनेरी नियम ठामपणे प्रस्थापित झाला आहे.

३२. पारंपारिक इंग्रजी कायद्याने नैसर्गिक न्यायाची खालील दोन तत्त्वे मान्य केली:

"(अ) प्रोप्रिया कौसा मधील नेमो डेबेट एस्से ज्यूडेक्स:

कोणताही मनुष्य स्वतःच्या कारणासाठी न्यायाधीश होऊ शकत नाही किंवा कोणताही माणूस एकाच वेळी - पक्षकार किंवा सूटदार आणि न्यायाधीश म्हणून देखील कार्य करू शकत नाही, किंवा निर्णय घेणारा अधिकारी निःपक्षपाती आणि पक्षपात रहित असावा; आणि

(ब) ऑडी अल्टरम पार्टम : दुसरी बाजू ऐकून घ्यावी, किंवा दोन्ही बाजू ऐकून घ्याव्यात, किंवा कोणत्याही माणसाची न ऐकता निंदा केली जाऊ नये किंवा निर्णय घेणार् या अधिकार् याच्या वतीने निष्पक्षता असावी."

तथापि, गेल्या काही वर्षांत जगभरातील न्यायालयांनी नैसर्गिक न्यायाच्या नियमांचे नवे पैलू शोधून काढले आहेत आणि ते न्यायालयीन, अर्ध-न्यायिक आणि अगदी प्रशासकीय कृती / निर्णयांवर लागू केले आहेत. त्याचबरोबर नैसर्गिक न्यायाचे नियम लवचिक असतात आणि त्यांची अंमलबजावणी एखाद्या प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि लागू असलेल्या वैधानिक तरतुदी, जर काही असेल तर प्रभावित होऊ शकणाऱ्या अधिकाराचे स्वरूप आणि नैसर्गिक न्यायाच्या नियमांचे उल्लंघन केल्यामुळे होणारे परिणाम यावर अवलंबून असते, यावर न्यायालयाने वारंवार भर दिला आहे.

४१. या प्रकरणात, आम्ही पारंपारिक इंग्रजी कायद्याने मान्यता दिलेल्या नैसर्गिक न्यायाच्या दोन तत्त्वांपैकी पहिल्या तत्त्वाच्या अंमलबजावणीशी संबंधित आहोत म्हणजेच *प्रोप्रिया कौसा मध्ये नेमो डेबेट एस्से ज्यूडेक्स*. या तत्त्वात पक्षपातीपणा किंवा हितसंबंधांविरुद्धचा नियम आहे आणि तो तीन तत्त्वांवर आधारित आहे: (१) कोणताही मनुष्य स्वतःच्या हितासाठी न्यायाधीश होणार नाही; (२) न्याय केवळ झाला च पाहिजे असे नाही, तर प्रकट आणि निःसंशयपणे होताना दिसले पाहिजे; आणि (३) सीझरच्या पत्नीसारखे न्यायाधीश संशयाच्या पलीकडे असावेत. नैसर्गिक न्यायाची

पहिली अट म्हणजे न्यायाधीश निःपक्षपाती आणि तटस्थ असावा आणि पक्षपातीपणापासून मुक्त असावा . या वादातील पक्षकारांबाबत ते उदासीन असल्याचे मानले जात आहे. ज्या कारणात त्याला स्वतःला आर्थिक किंवा इतर काही हितसंबंध आहेत त्या कारणाचा न्यायाधीश म्हणून तो काम करू शकत नाही कारण तो तटस्थतेच्या विरोधात सर्वात मजबूत पुरावा परवडतो. तो न्यायालयीन कृती करण्याच्या आणि वस्तुनिष्ठपणे निर्णय घेण्याच्या स्थितीत असणे आवश्यक आहे. न्यायाधीश हा कठोर स्वभावाचा असावा. त्याची मानसिक समता कायम ठाम आणि अनोळखी राहिली पाहिजे. त्याने आपला वैयक्तिक पूर्वग्रह निर्णय प्रक्रियेत जाऊ देऊ नये. हेतू केवळ तराजू धरून ठेवावा एवढाच नाही; त्यांचा कल दिसून येत नाही, हेही आहे. जर न्यायाधीश वादाच्या कोणत्याही पक्षाच्या बाजूने किंवा विरोधात पक्षपातीपणाच्या अधीन असेल किंवा पूर्वग्रह गृहीत धरला जाऊ शकतो अशा स्थितीत असेल तर तो न्यायाधीश म्हणून काम करण्यास अपात्र ठरतो आणि कामकाजात व्यत्यय आणला जाईल. हा नियम न्यायालयीन किंवा अर्धन्यायिक पद्धतीने काम करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या न्यायालयीन आणि प्रशासकीय अधिकाऱ्यांना लागू होतो.

४२. आर्थिक (पूर्वग्रह) हितसंबंध, मग ते कितीही लहान असले तरी एखाद्या व्यक्तीला न्यायाधीश म्हणून काम करण्यास अपात्र ठरवते. इतर प्रकारचे पूर्वग्रह मात्र एकाच पायावर उभे राहत नाहीत आणि वैयक्तिक किंवा अधिकृत पूर्वग्रह किंवा विषय-विषयकिंवा न्यायालयीन आडमुठेपणामुळे अंतिम कृती/आदेश/निर्णय बिघडेल की नाही हे ठरविण्यासाठी न्यायालयाने वेळोवेळी वेगवेगळे नियम तयार केले आहेत.

५०. हे अर्थातच स्पष्ट आहे की एखाद्या कार्यवाहीच्या विषय-विषयात कोणतेही थेट आर्थिक किंवा मालकीचे हितसंबंध, कितीही लहान असले तरी ते स्वयंचलित अपात्रता म्हणून कार्य करतात. अशा वेळी कायदा पूर्वग्रह गृहीत धरतो. त्यापेक्षा कमी व्याज पुरेसे ठरेल?

५७. अशा प्रकारे हे स्पष्ट आहे की इंग्रजी न्यायालयांनी गैर-आर्थिक पक्षपातीपणामुळे न्यायालयीन किंवा अर्ध-न्यायिक निर्णयास बाधा येईल की नाही हे ठरविण्यासाठी वेगवेगळ्या चाचण्या लागू केल्या आहेत. अनेक न्यायमूर्तींनी "खरी शक्यता"फॉर्म्युला घालून लागू केला आहे आणि असे म्हटले आहे की अपात्रतेची कसोटी ही आहे की न्यायालयाने मूल्यांकन केल्याप्रमाणे तथ्यांमुळे पक्षपातीपणाची खरी शक्यता निर्माण होते की नाही. इतर न्यायमूर्तींनी "वाजवी संशय"चाचणी घेतली आहे, ज्यात जोर

देण्यात आला आहे की न्याय होताना दिसला पाहिजे आणि कोणत्याही व्यक्तीने काही वैयक्तिक स्वार्थापोटी कृती करू नये असा तर्कसंगत विचार केला जाऊ शकतो तर त्याने कोणत्याही प्रकारे निर्णय देऊ नये.

६२. भारतात न्यायालयीन किंवा निमन्यायिक संस्थेचा एखादा विशिष्ट निर्णय पक्षपातीपणामुळे बिघडतो की नाही हे ठरविण्यासाठी न्यायालयांनी एकूणच "वास्तविक संभाव्यता चाचणी"लागू केली आहे. माणक लाल विरुद्ध डॉ. प्रेमचंद सिंघवी[आकाशवाणी १९५७ एससी ४२५] मध्ये असे दिसून आले: (आकाशवाणी पृ. ४२९, परिच्छेद ४)

"५. ... न्यायाधिकरणाचा प्रत्येक सदस्य जो न्यायालयीन किंवा अर्ध-न्यायालयीन कामकाजातील मुद्द्यांवर खटला चालविण्यास बसतो त्याला न्यायालयीन कार्य करण्यास सक्षम असणे आवश्यक आहे; आणि न्यायमूर्तींना निःपक्षपातीपणे, तटस्थपणे आणि कोणताही पूर्वग्रह न बाळगता काम करता आले पाहिजे, हे न्यायालयीन निर्णय ांचे आणि न्यायालयीन प्रशासनाचे सार आहे. अशा प्रकरणांमध्ये चाचणी ही नसते की खरोखरच पूर्वग्रहामुळे निर्णयावर परिणाम झाला आहे की नाही; लवादाच्या अंतिम

निर्णयात लवादाच्या एखाद्या सदस्याने आपल्याविरोधात

पक्षपातीपणा केला असावा, हे पक्षकाराला योग्य रीतीने

समजू शकेल का, ही कसोटी नेहमीच असते.या अर्थाने

अनेकदा असे म्हटले जाते की, न्याय केवळ झाला च पाहिजे

असे नाही तर होताना दिसले पाहिजे.

७१. वरील निर्णयांतून जी तत्त्वे समोर येतात ती अशी की, कोणताही मनुष्य स्वतःच्या हितासाठी न्यायाधीश होऊ शकत नाही आणि न्याय केवळ झाला च पाहिजे असे नाही, तर स्पष्टपणे होताना दिसले पाहिजे.तराजू नुसते धरून ठेवू नयेत तर ते झुकलेले दिसायला नकोत. कारणाच्या विषयात रस असलेल्या व्यक्तीला न्यायाधीश म्हणून काम करण्यास मनाई केली जाते. एलआयएसच्या विषय-विषयातील आवडीच्या आधारावर एखाद्या व्यक्तीला निर्णय देण्यास अपात्र ठरविण्यासाठी, पूर्वग्रहाच्या वास्तविक संभाव्यतेची चाचणी लागू करावी लागते.दुसर् या शब्दांत सांगायचे झाले तर, ज्या व्यक्तीविरुद्ध अशी भीती व्यक्त केली जाते, त्या पक्षाच्या बाजूने किंवा नापसंतीच्या अर्थाने पक्षपातीपणाचा खरा धोका आहे का, याची चौकशी करावी लागते. प्रत्येक प्रकरणात न्यायालयाला विचार करावा लागतो की, सर्व वस्तुस्थितीचा

विचार करून निष्पक्ष विचारसरणीची आणि सुजाण व्यक्ती न्यायाधीश निःपक्षपातीपणे काम करणार नाही, याची योग्य कल्पना येईल का? वेगळ्या शब्दांत सांगायचे झाले तर सर्व वस्तुस्थितीची पूर्ण माहिती असलेल्या बुद्धिमान माणसाला पक्षपातीपणाची गंभीर भीती वाटेल का, ही कसोटी असेल. गैर-आर्थिक पूर्वग्रहाच्या प्रकरणांमध्ये, "वाजवी संशय"चाचणीपेक्षा "वास्तविक संभाव्यता"चाचणीला प्राधान्य दिले गेले आहे आणि पक्षपातीपणाच्या प्रश्नावर निर्णय घेताना मानवी संभाव्यता आणि मानवी आचरणाची सामान्य दिशा विचारात घ्यावी लागेल असे न्यायालयाने सातत्याने म्हटले आहे. पक्षपातीपणाची खरी शक्यता केवळ तक्रारदार पक्षाने शोधून काढलेल्या साहित्यातूनच नव्हे, तर अशा इतर तथ्यांवरूनही दिसली पाहिजे, जी वाजवी चौकशी करून सहज पणे शोधता आली असती आणि सहज पडताळता आली असती.

(जोर जोडला)

१६५. सार्वजनिक क्षेत्रातील बँक कर्जाच्या वसुलीशी थेट संबंधित आहे आणि तरीही या एकतर्फी सत्तेने सुसज्ज आहे ही वस्तुस्थिती परिस्थिती अधिकच बिकट करते. आपण पाहिल्याप्रमाणे, राजेश अग्रवाल मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने इतर गोष्टींबरोबरच ऑडी अल्टरम पार्टमची तत्वे नागरी हक्कांवर परिणाम करणार् या कोणत्याही प्रक्रिया

प्रणालीमध्ये वाचली जातील असे विशेषनमूद केले आहे. पण हे मूलभूत अधिकार आहेत; आणि अशा प्रकारे कलम २१ चा अधिकार रद्द करता येणार नाही . इथे सार्वजनिक क्षेत्रातील बँक एकाच वेळी न्यायाधीश आणि जल्लाद बनते. कौसा सुआ मधील नेमो ज्युडेक्सच्या तोफांचे आपोआप उल्लंघन होते.

ज्या उद्दिष्टाला साध्य करायचे होते, त्याच्याशी कोणताही संबंध दाखवला नाही

१६६. कोणालाही परदेशात जाण्यापासून रोखण्याने या समस्येकडे दूरवरही लक्ष दिले गेले आहे हे आपण एकदाही दाखवले नाही - म्हणजे, त्या व्यक्तीला प्रवासाची परवानगी नाकारल्यामुळे कर्ज वसूल केले गेले आहे. किंबहुना, एखाद्या व्यक्तीला परदेशात जाण्यापासून रोखण्याचे कारण या तर्कावर नाही. तसे दाखवले तरी ते कलम २१ च्या अधिकारावरील अनुज्ञेय निर्बंधाच्या चौकटीत येणार नाही.

१६७. वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या मूलभूत अधिकाराशी अशा प्रकारे तडजोड करायची असेल, तर आपल्यालाही प्रत्यक्ष नजरकैदेत ठेवता येईल. एलओसी म्हणजे सार्वजनिक बँकांना गैरसोयी आणि चिडचिडेपणा म्हणून स्पष्टपणे दिसणार् या - न्यायालये - बायपास करण्यासाठी किंवा उडी मारण्यासाठी एक मजबूत डावपेच आहे.

अवाजवीपणा आणि असमानता

१६८. या संदर्भातील कायदा व्यवस्थित ठरलेला आहे. आमचे सर्वोच्च न्यायालय, इंग्लंडमध्ये विकसित झालेल्या कायद्याचा सखोल विचार करून आणि असोसिएटेड प्रोव्हिन्शियल पिक्चर हाऊसेस विरुद्ध वेडनेसबरी कॉर्पोरेशन³⁸ आणि कौन्सिल ऑफ सिव्हिल सर्व्हिस मध्ये सांगितलेली तत्त्वे विचारात घेऊन युनियन विरुद्ध नागरी सेवा मंत्री ("सीसीएसयू")³⁹ ने एक चित्र रेखाटले आहे

भारत सरकार विरुद्ध जी गणयुथम⁴⁰ मधील प्राथमिक आणि दुय्यम न्यायिक पुनरावलोकनातील फरक. पहिली घटना जिथे मूलभूत अधिकारांचा समावेश आहे, दुसरी जिथे ते नाहीत. न्यायालयीन पुनरावलोकनात खरोखरच अशी प्रकरणे असू शकतात जी दोघांनीही व्यापलेली असू शकतात, अशी टिप्पणी खुद्द सर्वोच्च न्यायालयालाच मिळाली आहे. शिवाय, कायद्याच्या उत्क्रांतीने उदयोन्मुख सिद्धांत,

38 असोसिएटेड प्रोव्हिन्शियल पिक्चर हाऊसेस लिमिटेड बनाम वेडनेसबरी कॉर्पोरेशन, [१९४८] १ केबी २२३

39 कौन्सिल ऑफ सिव्हिल सर्व्हिस युनियनस अँड ओआरएस विरुद्ध नागरी सेवा मंत्री[१९८३] यूकेएचएल ६ : [१९८४]

३ ऑल ईआर ९३५ : [१९८४] ३ डब्ल्यूएलआर ११७४.

40 (१९९७) ७ एससीसी ४६३.

म्हणजे एकीकडे वेडनेसबरी अवाजवीपणा आणि त्याअनुषंगाने अलीकडचा उदयोन्मुख सिद्धांत विचारात घेतला आहे.

१६९. वेडनेसबरी येथे लॉर्ड ग्रीन म्हणाले:

"... विवेकबुद्धीचा योग्य वापर व्हायला हवा, हे खरे आहे. आता याचा अर्थ काय? वैधानिक विवेकबुद्धीच्या वापरासंदर्भात वापरल्या जाणार् या वाक्यांशाशी परिचित असलेले वकील बर्याचदा 'अवाजवी'हा शब्द व्यापक अर्थाने वापरतात. हे बर्याचदा वापरले गेले आहे आणि बर्याचदा करू नये अशा गोष्टींचे सामान्य वर्णन म्हणून वापरले जाते. उदाहरणार्थ, विवेकाची जबाबदारी सोपवलेल्या व्यक्तीने बोलण्यासाठी, कायद्यात स्वतःला योग्य प्रकारे निर्देशित केले पाहिजे. ज्या बाबींचा तो विचार करण्यास बांधील आहे, त्याकडे त्याने स्वतःचे लक्ष वेधले पाहिजे. ज्या बाबींचा त्याला विचार करायचा आहे, त्याच्याशी संबंधित नसलेल्या बाबी त्याने आपल्या विचारातून वगळल्या पाहिजेत. जर त्याने त्या नियमांचे पालन केले नाही, तर तो स्वऱ्या अर्थाने 'अवाजवी'वागत आहे, असे म्हटले जाऊ शकते आणि अनेकदा म्हटले जाते. त्याचप्रमाणे असे काही तरी विचित्र असू शकते की, ते प्राधिकरणाच्या अधिकारात आहे, असे स्वप्रातही कोणी समजूतदार व्यक्ती पाहू शकत नाही. ... दुसर् या प्रकरणात बाह्य बाबींचा

विचार केला जात आहे.हे वाईट हेतूने केले गेले आहे असे जवळजवळ वर्णन केले जाऊ शकते हे अवाजवी आहे; आणि खरं तर या सर्व गोष्टी एकमेकांमध्ये घुसतात."

"... कुठलाही वाजवी संस्था येऊ शकत नाही, असा निर्णय न्यायालय मानतो, या अर्थाने तो अवाजवी असल्याचे सिद्ध झाले पाहिजे. हे न्यायालयाला अवाजवी वाटत नाही. एका मताच्या दुसर् या मताच्या अचूकतेचा मध्यस्थ म्हणून न्यायालयाची स्थापना करणे हा या कायद्याचा परिणाम नाही.

(जोर जोडला)

१७०. सीसीएसयूमध्ये, हाऊस ऑफ लॉर्ड्साठी डिपलॉक

एलजे यांनी सांगितले,या शब्दांत 'अतार्किकता':

'अतार्किकता'या शब्दाचा अर्थ मला वेडनेसबरी अवाजवीपणा असा संक्षिप्तपणे म्हणता येईल. तर्काचा अवमान किंवा मान्य नैतिक निकषांचा अवमान करून इतका संतापजनक असा निर्णय घेण्यास हे लागू पडते की,

ज्या समजूतदार व्यक्तीने ठरविलेल्या प्रश्नावर आपले मन लावून घेतले होते, तो त्यानिर्णयापर्यंत पोहोचू शकला नसता.

(जोर जोडला)

१७१. वेडनेसबरी न्यायालयीन पुनरावलोकनाच्या अधिकाराने न्यायालयांच्या निर्णयांची माहिती देत असतानायेथेच नव्हे, तर इतर अनेक न्यायक्षेत्रांत समानतेचा समांतर सिद्धांत उदयास आला. याचा शिक्षेशी संबंध आहेच असे नाही. हा तर्कसंगततेचा एक पैलू असू शकतो. त्याच्या चाचण्या वेडनेसबरीपेक्षा थोड्या वेगळ्या आहेत हा सिद्धांत आपल्याला सांगतो की, कोणत्याही कार्यकारी किंवा प्रशासकीय कृतीत केलेले किंवा करण्याचे आदेश दिलेले कृत्य किंवा गोष्ट त्या आदेशाच्या कारणाशी इतकी विसंगत असू शकत नाही. थोडक्यात सांगायचे झाले तर प्रशासक किंवा कार्यकारी मुंगीला मारण्यासाठी आपल्या हातोड्याचा वापर करू शकत नाही.⁴¹पहा: डिपलॉक एलजे ⁴² "हे खरोखर नट फोडण्यासाठी स्लेजहॅमर चा वापर करेल."किंवा युद्धाची कुऱ्हाड नव्हे तर चाकू: सेंट्रल

41 पहा: आर व्ही गोल्डस्टीन, [१९८३] १ डब्ल्यूएलआर १५१ : [१९८३] १ ऑल ईआर ४३४ : प्रति डिपलॉक एलजे: "हे खरोखर नट फोडण्यासाठी स्लेजहॅमर वापरणे असेल."किंवा युद्धाची कुऱ्हाड नव्हे, तर चाकू: सेंट्रल को-ऑपरेटिव्ह बँक विरुद्ध कोईम्बतूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक कर्मचारी संघटना आणि एएनआर, (२००७) ४ एससीसी ६६९.

42 [१९८३] १ डब्ल्यूएलआर १५१ : [१९८३] १ ऑल ईआर ४३४.

को-ऑपरेटिव्ह बँक विरुद्ध कोईम्बतूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक कर्मचारी संघटना
आणि एएनआर.⁴³

१७२. सीसीएसयूमध्ये, डिपलॉक एलजेने आनुपातिक सिद्धांताच्या आगमनाची
भविष्यवाणी केली:

"मला वाटते की न्यायिक पुनरावलोकन आज अशा टप्प्यावर विकसित
झाले आहे की, विकास कोणत्या पावलांनी झाला आहे याचे कोणतेही
विश्लेषण न करता, न्यायालयीन पुनरावलोकनाद्वारे प्रशासकीय कारवाई
नियंत्रणाखाली कोणत्या आधारांवर आहे याचे सोयीस्करपणे तीन
शीर्षकाखाली वर्गीकरण केले जाऊ शकते. पहिला आधार मी
'बेकायदेशीरपणा', दुसरं 'अतार्किकता' आणि तिसरं 'प्रक्रियात्मक
अनैतिकता' म्हणेन. याचा अर्थ असा नाही की प्रकरण -दर-प्रकरण
आधारावर पुढील विकास कालांतराने आणखी आधार जोडू शकणार
नाही. विशेषतः भविष्यात 'आनुपातिकता' या तत्त्वाचा संभाव्य अवलंब
माझ्या मनात आहे..."

(जोर जोडला)

१७३. सीसीएसयू मानक भारत संघ आणि एएनआर विरुद्ध जी मध्ये स्वीकारले गेले

43 (२००७) ४ एससीसी ६६९.

गणयुथम ⁴⁴ ओममध्ये या दोन सिद्धांतांचे स्पष्टीकरण मिळाले कुमार अँड ओर्स विरुद्ध भारत सरकार, ⁴⁵ प्राथमिक न्यायिक पुनरावलोकन (जिथे मूलभूत अधिकारचा समावेश आहे) आणि दुय्यम न्यायिक पुनरावलोकन (जिथे ते नसतात) या प्रश्नावर. ⁴⁶ कोईम्बतूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक विरुद्ध कोईम्बतूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक कर्मचारी संघटना आणि एएनआर मध्ये आनुपातिकता तत्त्वाची व्याप्ती तपासली गेली. ⁴⁷ सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले:

अ आनुपातिकतेच्या सिद्धांताचा विचार केला तर हा सिद्धांत केवळ आपल्या कायदेव्यवस्थेतच आलेला नाही, तर टिकून राहिला आहे, असे म्हणायला हरकत नाही. प्रशासकीय कायद्याची झपाट्याने होणारी वाढ आणि विविध प्रशासकीय प्राधिकरणांद्वारे विवेकाधीन अधिकारांच्या संभाव्य गैरवापरावर नियंत्रण ठेवण्याची आवश्यकता आणि आवश्यकता यामुळे न्यायालयांनी काही तत्त्वे विकसित केली आहेत. जर कोणत्याही प्राधिकरणाने केलेली कृती कायद्याच्या

44 (१९९७) ७ एससीसी ४६३.

45 (२००१) २ एससीसी ३८६.

46 हे देखील पहा: केरळ स्टेट बेव्हरेजेस (एम अँड एम) कॉर्पोरेशन लिमिटेड विरुद्ध पीपी सुरेश अँड ओर्स, (२०१९) ९ एससीसी ७१०.

47 (२००७) ४ एससीसी ६६९.

विरुद्ध, अयोग्य, अतार्किक किंवा अन्यथा अवाजवी असेल तर न्यायालय न्यायालयीन पुनरावलोकनाच्या अधिकाराचा वापर करून अशा कारवाईत हस्तक्षेप करू शकते. कायद्याने ज्ञात असलेल्या सत्तेच्या वापराच्या अशा पद्धतींपैकी एक म्हणजे "आनुपातिकतेचा सिद्धांत".

ब "आनुपातिकता" हे एक तत्त्व आहे जिथे न्यायालय निर्णय कर्त्याने त्याच्या प्राधान्यक्रमांचे आदेश दिल्याची, एखाद्या निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्याची किंवा निर्णयापर्यंत पोहोचण्याची प्रक्रिया, पद्धत किंवा पद्धतीशी संबंधित आहे. निर्णय घेण्याचे सार म्हणजे प्रकरणातील घटक आणि विचारांना सापेक्ष महत्त्व देणे . अशा प्रकारे आनुपातिकतेचा सिद्धांत व्यायामाच्या खऱ्या स्वरूपावर लक्ष केंद्रित करतो - अनुज्ञेय प्राधान्यक्रमांच्या नियमाचा विस्तार.

२१. या सिद्धांताचा उगम प्रशासकीय कायद्याच्या क्षेत्रात झाला आहे. सरकार आणि त्याच्या विभागांनी , देशाचा कारभार चालविताना, त्यांच्या धोरणाच्या किंवा हेतूच्या विधानांचा आदर करणे आणि विवेकाचा गैरवापर न करता नागरिकांशी पूर्ण वैयक्तिक विचाराने वागणे अपेक्षित आहे. 'पिक अँड चॉइस',

सरकारी निकषांची निवडक अंमलबजावणी किंवा अन्याय, मनमानी किंवा अवाजवीपणा असू शकत नाही. "नट फोडण्यासाठी स्लेजहॅमर"वापरण्याची परवानगी नाही. अनेकदा म्हटल्याप्रमाणे; "जिथे चाकू पुरेसा आहे, तेथे युद्ध कुऱ्हाड रोखली जाते".

(जोर जोडला)

१७४. सर्वोच्च न्यायालयानेच नमूद केल्याप्रमाणे, आनुपातिकता तत्त्व म्हणजे निर्णय कर्त्याने योग्य संतुलन साधले आहे की नाही याची चाचणी आहे: अध्यक्ष, अखिल भारतीय रेल्वे भरती मंडळ आणि एएनआर व्ही के श्याम कुमार अँड ओआरएस.⁴⁸ गणयुथममध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले:

'वाजवीपणा'वर निर्णय घेण्यासाठी प्रशासकाने संबंधित घटक वगळले आहेत की अप्रासंगिक घटक विचारात घेतले आहेत, हे न्यायालयाला शोधावे लागेल. प्रशासकाचा निर्णय हा कायद्याच्या चार कोपऱ्यांत असावा, वरील तत्त्वांचा विचार करून कुठल्याही समंजस व्यक्तीला योग्य रीतीने पोहोचता आले नसते आणि तो प्रामाणिक असावा.

(जोर जोडला)

१७५. सर्वोच्च न्यायालयाच्या किमान एका निर्णयाने इंग्लंडमधील अलीकडच्या विचारसरणीचा आढावा घेतला आहे की वेडनेसबरी अवाजवीपणाची जागा प्रमाणाच्या सिद्धांताने घेतली आहे परंतु आपल्या सर्वोच्च न्यायालयाने असे स्पष्ट विभाजन नाही असे म्हटले आहे: जितेंद्र कुमार आणि ओर्स वि. हरयाणा राज्य आणि आंध्र प्रदेश.⁴⁹ दिलेल्या प्रकरणांमध्ये दोघेही लागू होतील. वेडनेसबरी अवाजवीपणा निर्णय प्रक्रियेच्या तर्कशुद्धतेबद्दल बोलेल. त्याचे वेगवेगळे घटक आहेत. यापैकी एक म्हणजे प्रक्रियात्मक अनियमिततेची चाचणी. दुसरी चाचणी म्हणजे वाजवीपणाची, निर्णय अशा प्रकारचा आहे की नाही हे तपासण्यासाठी, जो कोणताही वाजवी माणूस कधीही घेऊ शकत नाही. सीसीएसयूमधील डिपलॉक एलजेच्या शब्दांत, लॉर्ड ग्रीन यांनी तयार केलेले वेडनेसबरी तत्त्व असे आहे की हा निर्णय कायदा किंवा तर्काचा अवमान करताना इतका अपमानजनक आहे की तो शक्यतो टिकवता येणार नाही. सर्वोच्च न्यायालयाने अखिल भारतीय भरती मंडळात म्हटल्याप्रमाणे या निर्णयामुळे आवश्यक समतोल साधला जातो की नाही, याची चाचपणी केली जाईल. संपूर्ण विश्लेषणात सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले:

वेडनेसबरी आणि आनुपातिकता

49 (२००८) २ एससीसी १६१ "आम्हाला, अत्यंत आदराने अशी कोणतीही समस्या नाही. या न्यायालयाने या क्षेत्रातील कायद्याच्या विकासाकडे केवळ लक्षच दिले नाही, तर ते अमलातही आणले आहे.

३६. वेडनेसबरी[असोसिएटेड प्रोव्हिंशियल पिक्चर हाउसेस लि.

वी. वेडनेसबरी कॉर्पन १, (१९४८) १ केबी २२३ : (१९४७) २ ऑल ईआर ६८० (सीए)] तर्कशास्त्राचा किंवा मान्य नैतिक किंवा नैतिक निकषांचा अवमान करताना इतका निंदनीय असा निर्णय लागू होतो की, ज्या समंजस व्यक्तीने निर्णय घेण्याच्या मुद्द्यावर आपले मन लावले होते, तो त्यानिर्णयापर्यंत पोहोचू शकला नसता. कायदेशीर चाचणी म्हणून आनुपातिकता वाजवीपणाच्या चाचणीपेक्षा अधिक अचूक आणि वेगवान होण्यास सक्षम आहे तसेच सार्वजनिक प्राधिकरणाने घेतलेल्या निर्णयाचा अधिक हस्तक्षेपकारी पुनरावलोकन आवश्यक आहे ज्यासाठी न्यायालयांना निर्णय कर्त्याने केलेल्या "संतुलन किंवा समीकरणाचे मूल्यांकन"करणे आवश्यक आहे. नागरिकांच्या मूलभूत हक्कांचे रक्षण करण्यासाठी आणि वैयक्तिक हक्क आणि सार्वजनिक हित यांच्यात योग्य समतोल राखण्यासाठी काही न्यायक्षेत्रांमध्ये आनुपातिकता चाचणीचे वर्णन "कमीतकमी हानिकारक साधन"किंवा "कमीतकमी दुर्बलता"चाचणी म्हणून देखील केले जाते. असे म्हणणे पुरेसे आहे

या सर्व चाचण्यांचा आशय आणि रचनेत अतिव्यापी पणा आहे , स्ट्रेटजॅकेट फॉर्म्युला तयार करणे किंवा मांडणे अवघड आहे आणि वेडनेसबरीला मृत्यूचा

सामना करावा लागला आहे असे म्हणणे खूप मोठे विधान आहे. तथापि, आपण हे सत्य लक्षात घेऊ या की सध्याचा कल आनुपातिक चाचणीच्या बाजूने दिसत आहे परंतु वेडनेसबरीला न्यायालयीन दफनविधी आणि पूर्ण सन्मानासह राज्य दफन करण्याची संधी नजीकच्या भविष्यात नक्कीच होणार नाही.

३७. ही कारवाई खरोखरच गरजेची होती का, तसेच ती योग्य रीतीने पाळता येईल अशा कार्यपद्धतीच्या कक्षेत आहे की नाही, हे न्यायालयाने ठरवणे आवश्यक आहे. निर्णय कर्त्याची उद्दिष्टे आणि हेतू आणि निर्णय कर्त्याने कमी-अधिक प्रमाणात योग्य समतोल किंवा समतोल साधला आहे की नाही याबद्दल आनुपातिकतेचा अधिक संबंध असतो. न्यायिक पुनरावलोकनाचे काम सोपवलेल्या न्यायालयाला प्राधिकरणाने घेतलेला निर्णय आनुपातिक म्हणजे समतोल आणि सामंजस्याचा आहे का, या मर्यादिपर्यंत न्यायालय गुणवत्तेचा फेरविचार करू शकते आणि जर न्यायालयाला निर्णय प्रमाणबद्ध असल्याचे आढळले तर तो क्वचितच घेतलेल्या निर्णयात हस्तक्षेप करतो आणि निर्णय असमान असल्याचे आढळल्यास म्हणजेच तो योग्य समतोल किंवा सामंजस्यपूर्ण नाही असे न्यायालयाला वाटत असेल तर तपासावे लागते आणि त्यात हस्तक्षेप होऊ शकतो याचे कारण देत नाही.

३८. प्रशासकीय कायद्यावरील पाठ्यपुस्तकातील लेलँड आणि अँथनी (पाचवी आवृत्ती). ओयूपी, २००५) पृष्ठ ३३१ वर खालीलप्रमाणे ठेवले आहे:

"प्रशासकीय कारवाई त्याचे इच्छित परिणाम साध्य करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या गोष्टींच्या पलीकडे जाऊ नये (दैनंदिन भाषेत, नट फोडण्यासाठी स्लेजहॅमर वापरू नये) या गृहितकावर आनुपातिकता कार्य करते आणि याउलट अतार्किकतेमुळे अनेकदा न्यायालये एखाद्या निर्णयाच्या गुणवत्तेचा आढावा घेण्याच्या अधिक जवळ आणतात असे समजले जाते."

३९. न्यायालयांना आनुपातिकतेसाठी अव्यवहार्य आणि तत्त्वनिष्ठ दृष्टिकोन विकसित करावा लागेल, जोपर्यंत तसे होत नाही तोपर्यंत पुनरावलोकनाचे पारंपारिक आधार आणि आनुपातिकतेचे तत्त्व यांच्यात नेहमीच परस्परसंबंध राहिल आणि ज्या तत्त्वाचा अवलंब केला जाईल त्याच पद्धतीने खटल्यांचा निर्णय होत राहिल. या शब्दाने दर्शविल्याप्रमाणे आनुपातिकतेला व्हेरिएबल्स किंवा तुलनेचा संदर्भ आहे, हे न्यायालयाला तीव्रतेच्या विविध अंशांसह तत्त्व लागू करण्यास

सक्षम करते आणि निर्णय कर्त्याने मांडलेल्या कारणांची संभाव्य सखोल चौकशी प्रदान करते. तत्त्वांचा वापर

४२. आम्ही आता सुचविलेल्या तीन पर्यायांवर आनुपातिकता चाचणी लागू करू. आनुपातिकतेचे तत्त्व, जसे आपण आधीच सूचित केले आहे, निर्णय कर्त्याच्या उद्दिष्टांशी आणि निर्णय कर्त्याने योग्य संतुलन प्राप्त केले आहे की नाही याबद्दल अधिक संबंधित आहे. आनुपातिक चाचणीसाठी न्यायालयाचे लक्ष स्वारस्य आणि विचारांनुसार सापेक्ष वजनाकडे निर्देशित करण्याची आवश्यकता असू शकते.जेव्हा आपण ती चाचणी लागू करतो आणि तीन पर्यायांकडे पाहतो, तेव्हा आपले असे मत आहे की निर्णय कर्त्याने दुसरा पर्याय स्वीकारण्यात योग्य समतोल साधला आहे. अशी प्रक्रिया वेळखाऊ आणि खर्चिक असल्याने पहिला पर्याय स्वीकारला गेला नाही, तर त्या पर्यायाला कोणीही पसंती दिली नाही आणि न्यायालयात गेलेले उमेदवारही दुसऱ्या पर्यायाच्या बाजूने अधिक होते. आनुपातिकता चाचणीही लागू करून मंडळाने दुसरा पर्याय अवलंबण्यात योग्य समतोल साधला आहे, जो चांगला समतोल आणि सामंजस्यपूर्ण होता.

४३. त्यामुळे वेडनेसबरीची चाचणी तसेच आनुपातिकता चाचणी चा अवलंब करून या प्रकरणातील वस्तुस्थिती व परिस्थितीत मंडळाने घेतलेला निर्णय योग्य, वाजवी, संतुलित आणि सामंजस्याचा होता, असे आमचे मत आहे. पहिल्या लेखी परीक्षेत प्रश्नपत्रिका फुटणे, उमेदवारांकडून मोठ्या प्रमाणात छेडछाड करणे, सामूहिक कॉपी करणे असे गंभीर आरोप असल्याने तिसरा पर्याय स्वीकारून उच्च न्यायालय बेकायदेशीरपणा कायम ठेवत होते.

(जोर जोडला)

१७६. एलओसी सर्व वेडनेसबरी आणि आनुपातिक दोन्ही चाचण्यांमध्ये नापास होतात. त्यांच्या उत्पत्तीत आणि निर्गमात ते प्रथमदर्शनी मनमानी, अवाजवी, दिशाहीन आणि अनियंत्रित आहेत; आणि ते काय करू इच्छितात आणि कोणत्या कारणास्तव करतात याबद्दल ते पूर्णपणे असमान आहेत.

१७७. कलम १४ अन्वये लागू करण्यात आलेल्या आनुपातिकतेच्या चाचणीत टिकून राहण्यासाठी 'कमीत कमी आक्रमक' किंवा 'कमीत कमी हस्तक्षेपकारणारी' परीक्षा उत्तीर्ण होणे आवश्यक आहे, हेही सर्वमान्य आहे. हेच उद्दिष्ट - कर्जाची वसुली - इतर, कमी आक्रमक मार्गांनी साध्य करता येत असेल, तर आक्रमक/हस्तक्षेपकारी उपायाला परवानगी देणारा नियम किंवा अधिकार टिकवता येणार नाही: ओमकुमार विरुद्ध भारत

सरकार;⁵⁰, परिच्छेद ६१. मिस्त्री यांनी एनके बाजपेयी विरुद्ध भारत सरकार आणि आंध्र प्रदेश या खटल्यात सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयावर योग्य प्रकारे विश्वास ठेवला आहे.⁵¹

७ . "भारताचे आर्थिक हित"; "व्यापक जनहित"

१७८. ओएम केवळ 'अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये वापरण्यासाठी मर्यादित अधिकार'प्रदान करतात, हे सिंग यांचे म्हणणे कौतुकास्पद नाही.

आपण पाहत असलेल्या एलओसीचा राफ्ट या पैकी कोणत्याही गोष्टीशी सुसंगत दिसत नाही [संपादन]१ कलम २१ अन्वये मूलभूत अधिकार संपुष्टात आणणे हा 'मर्यादित अधिकार'नाही; आणि 'अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये'त्याचा वापर नक्कीच केला जात नाही. प्रत्येक प्रकरणाला 'अपवादात्मक'मानले जात आहे. सर्व कर्जदारांच्या विरोधात एलओसी जारी केलेले नसतात, याकडे लक्ष वेधून फारसे साध्य होत नाही . अधिक सांगणारा मुद्दा असा आहे की प्रत्यक्षात कोणत्याही कर्जदाराच्या विरोधात एलओसी जारी केल्या जात नाहीत, याचा कोणताही स्पष्ट किंवा उघड आधार नाही.

१७९. मुलभूत अधिकार हे बहुसंख्याकांचे रक्षण करण्यासाठी नसतात. 'व्यापक जनहिताचा'युक्तिवाद हा प्रस्थापित कायद्याच्या अगदी विरुद्ध आहे. मिस्त्री यांनी एनके बाजपेयी मध्ये दिलेल्या निर्णयापलीकडे पाहण्याची गरज नाही.

50 (२००१)२एससीसी ३८६.

51 (२०१२) ४एससीसी ६५३.

१८०. सिंह यांनी वायएस जगनमोहन रेड्डी विरुद्ध सीबीआय⁵² वर अवलंबून राहणे कुतूहलाने चुकीचे आहे. हे प्रकरण मूलभूत अधिकाराच्या उल्लंघनाचे नव्हते. सार्वजनिक पदावरील भ्रष्टाचाराचे हे प्रकरण होते. सर्वोच्च न्यायालयाची निरीक्षणे संदर्भाबाहेर वाचता येत नाहीत.

१८१. आर्थिक गुन्हेगारांना शिक्षा झालीच पाहिजे हे कोणीही नाकारत नाही (गुजरात राज्य विरुद्ध मनोहरलाल जितामलजी पोरवाल;⁵³ महाराष्ट्र राज्य विरुद्ध विक्रम अनंतराय दोशी⁵⁴). परंतु सिंग किंवा बँकांच्या वकिलांपैकी कोणीही ज्या निर्णयाचा आधार घेतला आहे, त्यापैकी एकही निर्णय आपल्याला सांगत नाही की या उद्देशाच्या पूर्ततेसाठी मूलभूत अधिकारावर गदा आणली जाऊ शकते किंवा त्याचे उल्लंघन केले जाऊ शकते. कलम १९ अन्वये मूलभूत अधिकारावर बंधने आणायची असतील, तर ते निर्बंध कलम १९ (२) मध्ये नेमके बसणे आवश्यक आहे. १९ (६). निर्बंध संकुचित आणि मर्यादित आहेत; स्वातंत्र्य नाही. ते खरोखरच अमर्याद लवचिक आहेत आणि गेल्या सहा-सात दशकांत कलम २१ च्या व्याप्तीच्या सातत्याने विस्तारापेक्षा हे काहीही चांगले दर्शवित नाही.⁵⁵

52 (२०१३) ७ एससीसी ४३९.

53 (१९८७) २ एससीसी ३६४

54 (२०१४) १५ एससीसी २९.

१८२. भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २१ अन्वये दिलेल्या जगण्याच्या आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या अधिकारापासून वंचित राहण्याच्या बाबतीत 'कायद्याने प्रस्थापित केलेल्या कार्यपद्धती'ला, म्हणजेच कायद्याने, वैधानिक नियमाने किंवा वैधानिक नियमनाला 'सार्वजनिक हित'पर्याय ठरू शकत नाही.

१८३. पण हे संपवण्यासाठी आपण क्षणभर परत येऊया, प्रश्नातील कलमाचे बारकाईने वाचन करूया. सुधारित आणि एकत्रित केल्याप्रमाणे, त्यात असे लिहिले आहे:

अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये, वरील मार्गदर्शक तत्वांद्वारे समाविष्ट नसलेल्या अशा प्रकरणांमध्येदेखील एलओसी जारी केले जाऊ शकतात, ज्याद्वारे वरील खंड (बी) मध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही प्राधिकरणाच्या विनंतीनुसार एखाद्या व्यक्तीचे भारतातून प्रस्थान नाकारले जाऊ शकते, जर अशा व्यक्तीचे जाणे भारताच्या सार्वभौमत्वास किंवा सुरक्षिततेस किंवा अखंडतेस हानिकारक आहे किंवा तसे आहे कोणत्याही देशाबरोबरच्या द्विपक्षीय संबंधांना किंवा भारताच्या सामरिक आणि/किंवा आर्थिक हितसंबंधांना हानिकारक किंवा अशा व्यक्तीला बाहेर पडण्याची

55 अजय कानू विरुद्ध भारत सरकार, (१९८८) ४ एससीसी १५६, वरील अवलंबित्व फारच विचित्र आहे. दुचाकी चालकांनी हेल्मेट घालणे बंधनकारक करण्याच्या नियमाला तिथले आव्हान होते. हे काही मूलभूत अधिकाराच्या विरोधात असल्याचे म्हटले जात होते. वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या एका पैलूपासून वंचित राहण्याच्या प्रकरणाशी त्याची तुलना क्वचितच होऊ शकते.

परवानगी दिल्यास तो संभाव्यतः दहशतवादी कृत्य किंवा राज्याविरुद्ध गुन्हे
करू शकतो

आणि/ किंवा व्यापक जनहिताच्या दृष्टीने अशा प्रस्थानास कोणत्याही वेळी
परवानगी दिली जाऊ नये.

(जोर जोडला)

१८४. आम्ही जे मत मांडले आहे, ते पाहता सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे आर्थिक
हितसंबंध "सरकारसाठी हानिकारक... भारताचे आर्थिक हितसंबंध". ते असू ही शकते
किंवा नाही, परंतु आपल्या हेतूसाठी, काहीही चालू होणार नाही.

८. फरार आर्थिक अपराधी अधिनियम, २०१८

१८५. आम्ही निष्कर्ष काढताना, या एलओसीआर्थिक गुन्हेगार आणि फरारलोकांविरुद्ध
वैध उपाय असल्याचे म्हटले जात असल्याच्या संदर्भात आपण आणखी एक पैलू लक्षात
घेतला पाहिजे. भारत सरकार आणि बँकांच्या युक्तिवादात आता फरार आर्थिक गुन्हेगार
कायदा २०१८ आहे, याचा उल्लेख आहे. त्याला राष्ट्रपतींची मान्यता मिळाली आणि २१
एप्रिल २०१८ पासून ती अंमलात आली. फरार आर्थिक गुन्हेगारांना भारतीय
न्यायालयांच्या अधिकारक्षेत्राबाहेर राहून भारतातील कायद्याच्या प्रक्रियेपासून दूर
राहण्यापासून रोखण्यासाठी, भारतातील कायद्याच्या राज्याचे पावित्र्य राखण्यासाठी

आणि त्याच्याशी संबंधित किंवा प्रासंगिक बाबींसाठी उपाययोजना करण्याची तरतूद करणारा कायदा हे या पीएसबी-संचालित एलओसीचे नेमके उद्दिष्ट आहे.

१८६. मागील विधेयकातील उद्दिष्टे आणि कारणांचे निवेदन असे म्हणते:

उद्दिष्टे व कारणे यांचे निवेदन.—

फौजदारी कारवाई सुरू होण्याच्या अपेक्षेने किंवा कधी कधी अशी कार्यवाही प्रलंबित असताना आर्थिक गुन्हेगार भारतीय न्यायालयांच्या कार्यक्षेत्रातून पळून गेल्याच्या अनेक घटना घडल्या आहेत. भारतीय न्यायालयांमध्ये अशा गुन्हेगारांच्या अनुपस्थितीचे अनेक घातक परिणाम होतात, जसे की, यामुळे फौजदारी खटल्यांच्या तपासात अडथळा निर्माण होतो, न्यायालयांचा मौल्यवान वेळ वाया जातो आणि यामुळे भारतातील कायद्याचे राज्य कमकुवत होते. शिवाय, आर्थिक गुन्हांच्या अशा बहुतेक प्रकरणांमध्ये बँकांच्या कर्जाची परतफेड न करणे समाविष्ट आहे ज्यामुळे भारतातील बँकिंग क्षेत्राची आर्थिक स्थिती बिघडते. कायद्यातील सध्याच्या दिवाणी आणि फौजदारी तरतुदी समस्येचे गांभीर्य हाताळण्यासाठी अपुऱ्या आहेत.

२. या समस्येवर तोडगा काढण्यासाठी आणि आर्थिक गुन्हेगारांना भारतीय न्यायालयांच्या अधिकारक्षेत्राबाहेर राहून भारतीय कायद्याच्या

प्रक्रियेपासून दूर राहण्यापासून रोखण्यासाठी उपाय योजना आखण्यासाठी, फरार आर्थिक गुन्हेगार विधेयक, २०१८ नावाचा कायदा करण्याचा प्रस्ताव आहे, जेणेकरून फरार आर्थिक गुन्हेगार कायदानुसार कारवाईला सामोरे जाण्यासाठी भारतात परत येतील.

३. या विधेयकात इतर गोष्टींबरोबरच अशी तरतूद करण्यात आली आहे:

(१) फरार आर्थिक गुन्हेगाराची व्याख्या अशी व्यक्ती आहे ज्याने अनुसूचित गुन्हा किंवा शंभर कोटी रुपये किंवा त्यापेक्षा जास्त रकमेचा गुन्हा केला आहे आणि भारतातून पळून गेला आहे किंवा भारतात फौजदारी खटला टाळण्यासाठी किंवा त्याला सामोरे जाण्यासाठी भारतात परत येण्यास नकार दिला आहे;

(२) फरार आर्थिक गुन्हेगाराची मालमत्ता आणि गुन्ह्यातून मिळालेली रक्कम जप्त करणे;

(३) व्यक्तींचे सर्वेक्षण, शोध आणि जप्ती आणि शोध संबंधी संचालकांचे अधिकार;

(४) फरार आर्थिक गुन्हेगाराची मालमत्ता आणि गुन्ह्यातून मिळालेली रक्कम जप्त करणे;

(५) फरार आर्थिक गुन्हेगाराला कोणताही दिवाणी दावा मांडण्यापासून किंवा बचाव करण्यापासून वंचित ठेवणे;

(६) प्रस्तावित कायद्याच्या उद्देशाने प्रशासकाची नेमणूक;

(७) विशेष न्यायालयाने दिलेल्या आदेशाविरोधात उच्च न्यायालयात अपील;
आणि

(८) एखादी व्यक्ती फरार आर्थिक गुन्हेगार आहे हे सिद्ध करण्यासाठी पुराव्याचे ओझे संचालक ावर किंवा संचालकांनी प्राधिकृत केलेल्या व्यक्तीवर टाकणे.

४. या विधेयकात वरील उद्दिष्टे साध्य करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

(जोर जोडला)

१८७. कलम २ म्हणजे एलओसीसाठी आपल्याला नेमके काय औचित्य दिले जात आहे - जे नियंत्रित 'कायदा'नसतात. कलम ३ (१) मध्ये फरार आर्थिक गुन्हेगार कोण आणि कोण नाही याबाबत काही मार्गदर्शक तत्त्वे देण्यात आली आहेत. हे ओएम आणि एलओसीच्या अगदी विरुद्ध आहे.

१८८. या कायद्याची गंमत म्हणजे तो काय करतो हे नाही तर तो काय करत नाही: हा कायदा असला तरी तो व्यक्तींना परदेशात जाण्यापासून एकतर्फी रोखण्याची तरतूद करत नाही. हे कलम २१ च्या हृदयापर्यंत पोहोचत नाही.

१८९. कलम २ (एफ) आपल्याला फरार आर्थिक गुन्हेगार कोण आहे हे सांगते:

(च) "फरार आर्थिक गुन्हेगार" म्हणजे अशी कोणतीही व्यक्ती ज्याच्याविरुद्ध भारतातील कोणत्याही न्यायालयाने अनुसूचित गुन्ह्यासंदर्भात अटकेचे वॉरंट जारी केले आहे, जे-

अ फौजदारी खटला टाळण्यासाठी भारत सोडला आहे; किंवा

ब परदेशात असल्याने फौजदारी खटल्याला सामोरे जाण्यासाठी भारतात परतण्यास नकार;

१९०. या कायद्यांतर्गत कोणताही एलओसी जारी केला जात नाही. त्याचा उल्लेखही केला जात नाही. तरीही आम्हाला सांगितले जाते की एलओसी आवश्यक आहेत कारण आर्थिक गुन्हेगार / फरारी लोकांविरुद्ध कारवाई करण्यासाठी इतर कोणतेही साधन नाही. हे फरार गुन्हेगार अधिनियम, २०१८ च्या कलम २ (एफ) मधील फरार आर्थिक गुन्हेगारांच्या व्याख्येच्या विपरीत आहे.

१९१. या कायद्यात फरार आर्थिक गुन्हेगाराची घोषणा (कलम ४), मालमत्ता जप्ती (कलम ५), शोध व जप्ती (कलम ८ ते ९) आणि महत्त्वाचे म्हणजे नोटीस व सुनावणी (कलम १० व ११) अशी तरतूद आहे. यापैकी कोणतीही मूलभूत आवश्यकता ओएम किंवा पीएसबी-ट्रिगर एलओसीमध्ये अनुसरण केलेल्या तथाकथित प्रक्रियेत (काहीही नाही) आढळत नाही.

१९२. हा कायदा स्वतःच पीएसबी संचालित एलओसीचे संपूर्ण औचित्य नाकारतो . 'व्यापक जनहित' आणि 'भारताचे आर्थिक हित' यासह संरक्षणातील प्रत्येक युक्तिवादाला यामुळे छेद दिला जातो. विशेष म्हणजे एसओआरमध्ये 'भारताच्या आर्थिक हितां'चा उल्लेख नाही. हे स्वतःला 'बँकिंग क्षेत्राच्या आर्थिक आरोग्या'पुरते मर्यादित ठेवते - अगदी बरोबर आणि असे निरीक्षण करते की बँकांच्या कर्जाची परतफेड न केल्यामुळे याचा विपरीत परिणाम होतो. परंतु एलओसी जारी करण्याचे नेमके हेच औचित्य आणि एकमेव औचित्य आहे.

९. एलओसीबाबत उच्च न्यायालयांचे परस्परविरोधी निर्णय

दोन्ही बाजूंनी एलओसीसंदर्भात विविध उच्च न्यायालयांच्या निर्णयांचा आधार घेतला आहे. याच्या अधिक विस्तृत अभ्यासाने फारसे काही साध्य होत नाही, कारण ते सर्व वस्तुस्थितीवर अवलंबून आहेत.

२०२१ च्या एकत्रित ओमचे कलम ६ (जे)

१९३. हा प्रश्न आपल्याला फार काळ रोखून ठेवण्याची गरज वाटत नाही. यापूर्वी ओएमने म्हटले होते की, एलओसीला मर्यादित 'शेल्फ-लाइफ' असते; एक वर्षानंतर त्यांची मुदत संपली. आता ते रद्द होईपर्यंत सुरू राहतील . ही प्रशासकीय गरजेपेक्षा अधिक काही असू शकत नाही. हे प्रथम एलओसी जारी करण्यासाठी इतर कोणत्याही अटी काढून टाकत नाही.

निष्कर्ष

१९४. या कारणास्तव, आम्हाला विश्वास आहे की याचिका काही प्रमाणात यशस्वी होतील. आम्ही सुरुवातीला तयार केलेल्या प्रश्नांकडे वळतो, प्रत्येकाच्या विरोधात आपली उत्तरे देतो.

प्रश्न : प्रश्न क्र.	शोध
मी भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ अन्वये जगण्याच्या मूलभूत अधिकाराचा भाग असलेल्या परदेशात जाण्याचा अधिकार कोणत्याही शासकीय कायदा किंवा नियंत्रित वैधानिक तरतुदीशिवाय कार्यकारी कारवाईद्वारे संपुष्टात आणला जाऊ शकतो का?	नाही

१९५परिणामी:

(ए) २०१० च्या सुधारित ओएमचे कलम ८ (ब) (१५)

(२०२१ च्या एकत्रित ओएमच्या कलम ६ (बी) (एक्सव्ही)

समतुल्य) ज्यामध्ये सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष,

व्यवस्थापकीय संचालक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी

लुक आऊट परिपत्रक जारी करण्याची विनंती करू शकतील

असे अधिकारी म्हणून समाविष्ट आहेत.

(बी) सर्व एलओसी रद्द करून बाजूला ठेवण्यात येतात.

(सी) ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन कोणत्याही सार्वजनिक क्षेत्रातील

बँकांनी जारी केलेल्या कोणत्याही एलओसीकडे दुर्लक्ष करेल

आणि कारवाई करणार नाही . त्यानुसार सर्व डेटाबेस

अद्ययावत केले जातील. सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांनी असे

करावे, अशी आमची अपेक्षा नाही आणि म्हणूनच ब्युरो

ऑफ इमिग्रेशन किंवा एमएचएला आवश्यक ते करण्याचे

निर्देश देतात.

(डी) सर्व बंदरांवरील सर्व अधिकाऱ्यांना माहिती दिली जाईल

आणि त्यानुसार माहिती दिली जाईल.

१९६. आणखी:

(ए) या आदेशाचा सक्षम प्राधिकरण, न्यायालय, न्यायाधिकरण किंवा तपास किंवा अंमलबजावणी एजन्सीने जारी केलेल्या कोणत्याही विद्यमान प्रतिबंधात्मक आदेशावर किंवा न्यायालयाच्या कोणत्याही आदेशाची अंमलबजावणी करताना परिणाम होणार नाही आणि होणार नाही. उदाहरणार्थ, डीआरटी किंवा फौजदारी न्यायालयाने प्रतिबंधात्मक आदेश जारी केला आहे (जरी हे सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकेच्या सांगण्यावरून असले तरी), तो आदेश कार्यरत राहील. सध्याच्या एलओसीच्या अमान्यतेमुळे अशा आदेशांवर परिणाम होऊ शकत नाही आणि होणारही नाही.

(बी) अशा व्यक्तीला परदेशात जाण्यापासून रोखणारी वैयक्तिक कर्जदार, जामीनदार किंवा कर्जबाजारी व्यक्तीविरोधात लागू कायदानुसार कोणत्याही न्यायालयात किंवा न्यायाधिकरणाकडे अर्ज करण्याचे स्वातंत्र्य बँकांना नेहमीच असते.

(सी) याव्यतिरिक्त, कोणत्याही एलओसीसंदर्भात हा निर्णय असला तरीही, बँका फरार आर्थिक गुन्हेगार कायदा, 2018 अंतर्गत अधिकारांचा वापर करू शकतात.

(डी) हा निर्णय भारत सरकारला योग्य कायदा तयार करण्यापासून आणि भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ शी सुसंगत कार्यपद्धती स्थापित करण्यापासून रोखू शकत नाही आणि करणार नाही.

१९७. पक्षांनी स्वतःचा खर्च उचलावा.

१९८. २०१० च्या ओएमचे कलम ८ (ब) (१५) काही आठवड्यांसाठी रद्द करण्याच्या मर्यादेपर्यंत तरी ऑपरेटिव्ह भागाला स्थगिती देण्याचा अर्ज आम्ही घेतलेल्या दृष्टिकोनातून स्वीकारता येणार नाही.

(माधव ज. जामदार, न्या.)

(जी. एस. पटेल, न्या.)

परिशिष्ट

- (१) कार्यालयीन निवेदनांचे संकलन गृह मंत्रालयाने जारी केले
घडामोडी[संपादन]

सामग्री[संपादन]

(संदर्भ परिशिष्टाच्या अंतर्गत पृष्ठ क्रमांकांचे आहेत. पीडीएफमधील सॉफ्ट कॉपीमध्ये बुकमार्क आहेत)

कार्यालयीन निवेदन दि.२७.१०.२०१० २३४

कार्यालयीन निवेदन दिनांक ०५.१२.२०१७	२४२
कार्यालयीन निवेदन दि.१९.०७.२०१८	२४५
कार्यालयीन निवेदन दि.१९.०९.२०१८	२४६
अर्थ मंत्रालय	
कार्यालयीन निवेदन डीटीडी ०४.१०.२०१८	२४९
कार्यालयीन निवेदन दिनांक १२.१०.२०१८	२५१
कार्यालयीन निवेदन दि.१२.१०.२०१८	२५२
कार्यालयीन निवेदन डीटीडी १०.०५.२०१९	२५४
ऑफिस मेमोरेण्डम डीटीडी २२.०२.२०२१	२५७
(शेवटचे पान ३३)	

कार्यालयीन निवेदन दि.२७.१०.२०१०

सर्वात तात्काळिक

क्रमांक २३०१६/३१/२०१० -आईएम.

भारत सरकार

गृह मंत्रालय
विदेशी विभाग

जैसलमेर हाऊस, २६ मानसिंग रोड, नवी
दिल्ली २७ ऑक्टोबर २०१०

कार्यालयीन निवेदन

विषय : भारतीय नागरिक आणि परदेशी नागरिकांच्या संदर्भात लुक आऊट परिपत्रक
(एलओसी) जारी करणे

१ सध्याच्या प्रथेनुसार, एलओसी जारी करणे या मंत्रालयाच्या पत्र क्रमांक २५०२२/१३/७८ -एफ.आय दिनांक ५.९.१९७९ आणि ओएम क्रमांक २५०२२/२०/९८ -एफ.४ दिनांक २७.१२.२००० द्वारे नियंत्रित केले जाते.

गृह मंत्रालयाच्या ५.९.१९७९ च्या पत्रात म्हटले आहे की, 'गृह मंत्रालयातील गव्हर्नमेंट इंडिया व्यतिरिक्त भारतीय आणि परदेशी नागरिकांच्या येण्या-जाण्यावर लक्ष ठेवण्यासाठी विविध प्राधिकरणांकडून परिपत्रके जारी केली जातात. या प्राधिकरणांमध्ये परराष्ट्र मंत्रालय, सीमा शुल्क आणि प्राप्तिकर विभाग, महसूल गुप्तचर संचालक, केंद्रीय अन्वेषण विभाग, इंटरपोल, प्रादेशिक पासपोर्ट अधिकारी, विविध राज्यांमधील पोलिस अधिकारी इत्यादींचा समावेश आहे. तसेच इशारा परिपत्रकातच अन्यथा नमूद केल्याशिवाय वर नमूद केलेल्या विविध प्राधिकरणांपैकी कोणत्याही प्राधिकरणाने काढलेले परिपत्रक एक वर्षापेक्षा जास्त जुने असल्यास ते अवैध मानले जाईल आणि कार्ड काढून टाकण्यात येईल, असेही नमूद करण्यात आले आहे. भविष्यासाठी कोणतेही प्राधिकरण इमिग्रेशन अधिकाऱ्यांना चेतावणी परिपत्रक

जारी करते, तेव्हा वैधतेचा कालावधी परिपत्रकात स्पष्टपणे नमूद करावा, असा विचार केला जातो. तसे न केल्यास परिपत्रक जारी केल्याच्या तारखेपासून एक वर्षाच्या कालावधीसाठीच वैध मानले जाईल आणि त्या कालावधीसाठीच संबंधित व्यक्तीइमिग्रेशन चेक पोस्टवर लक्ष ठेवेल.'

एमएचएच्या २७.१२.२००० च्या ओएममध्ये भारतीय नागरिकांच्या संदर्भात एलओसी उघडण्यासाठी कोणती पावले उचलणे आवश्यक आहे हे नमूद केले आहे. भारतीय नागरिकांच्या संदर्भात एलओसी उघडण्याची विनंती देशातील सर्व इमिग्रेशन चेक पॉलिसीकडे (आयसीपी) विहित प्रोफॉर्मामध्ये करणे आवश्यक आहे, असे या ओएममध्ये नमूद करण्यात आले आहे. 'एलओसी उघडण्याची विनंती राज्य सरकारमधील सहसचिव/ जिल्हा स्तरावरील संबंधित पोलिस अधीक्षक दर्जाच्या अधिकाऱ्याच्या मान्यतेने करण्यात यावी,' असे स्पष्ट करण्यात आले आहे. पुढे, 'ज्या व्यक्तीच्या संदर्भात एलओसी उघडायचे आहे, त्या व्यक्तीची संपूर्ण ओळख असलेल्या [अयोग्य] व्यक्तीने काळजी घेणे आवश्यक आहे, प्रोफॉर्मामध्ये सूचित केले आहे.....' पुढे अशी तरतूद करण्यात आली आहे की, 'एलओसी एक वर्षाच्या कालावधीसाठी वैध आहे. मात्र, एक वर्षाची मुदत संपण्यापूर्वी ही मुदत आणखी वाढवता येऊ शकते. एक वर्षाचा कालावधी संपण्यापूर्वी एलओसी वाढविण्याची विनंती प्राप्त झाली [अयोग्य] एलओसी एक वर्षाची मुदत संपल्यानंतर संबंधित इमिग्रेशन अधिकारी आपोआप बंद करेल.'

४ माननीय दिल्ली उच्च न्यायालय, २००९ च्या रिट याचिका (दिवाणी) क्रमांक १०१८० मध्ये श्री विक्रम शर्मा विरुद्ध भारत सरकार आणि ओआर.एस.] एलओसी जारी करण्याची विनंती राष्ट्रीय महिला आयोगाद्वारे (एनसीडब्ल्यू) केली जाऊ शकते. या रिट याचिकेचा निपटारा करताना उच्च न्यायालयाने २६.७.२०१० च्या आपल्या आदेशात म्हटले आहे की, 'एलओसी जारी करण्याची विनंती एनसीडब्ल्यूकडून होऊ शकत नाही. तो केंद्र किंवा राज्य सरकारकडून येणे आवश्यक होते आणि तेही विहित वेळेत आणि नंतर पुन्हा ठराविक दर्जाच्या अधिकाऱ्यांकडूनच. या संदर्भात, फौजदारी कायद्याच्या अंमलबजावणीची प्रकरणे हाताळणारी

फौजदारी न्यायालये निर्देश जारी करू शकतात, ज्यामुळे एलओसी जारी होऊ शकते, परंतु एनसीडब्ल्यूसारख्या वैधानिक संस्थांमध्ये सीआरपीसी किंवा पासपोर्ट कायदांतर्गत किंवा एमएचएच्या परिपत्रकानुसार असे कोणतेही अधिकार नाहीत. मर्यादित कारणासाठी दिवाणी न्यायालयाचे अधिकार दिल्याने एनसीडब्ल्यूला फौजदारी न्यायालयाचे अधिकार मिळत नाहीत आणि एलओसी जारी करण्यासाठी विनंती करण्याचा अधिकार आजपर्यंत नाही.

५ न्यायालयाने पुढे म्हटले की, "केंद्र आणि राज्यांच्या स्तरावर मोठ्या संख्येने वैधानिक आयोग आहेत जे न्यायालयीन कार्ये करतात आणि तक्रारी प्राप्त झाल्यानंतर चौकशी करण्याच्या हेतूने दिवाणी न्यायालयाचे अधिकार प्रदान करतात. यामध्ये राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग ('एनएचआरसी'), एनसीडब्ल्यू, राष्ट्रीय बाल हक्क संरक्षण आयोग यांचा समावेश आहे. तथापि, या वैधानिक संस्थांना फौजदारी न्यायालयाचे अधिकार देण्यात आलेले नाहीत आणि फौजदारी कायद्याची अंमलबजावणी करण्याचे अधिकारही त्यांना नाहीत. अशा वैधानिक न्यायाधिकरणांना/आयोगांना फौजदारी कायद्याच्या अंमलबजावणीचे अधिकार द्यायचे की नाही, याचा धोरणात्मक निर्णय भारत सरकारने घ्यायचा आहे. आजच्या घडीला त्यांना तसा कोणताही अधिकार नसल्यामुळे, एलओसी जारी करण्याची विनंती एनसीडब्ल्यूसारख्या वैधानिक संस्थांकडून 'निघू शकत नाही', असे स्पष्टपणे सांगणारे स्पष्टीकरण परिपत्रके किंवा कार्यालयीन निवेदन एमएचएने जारी करणे आवश्यक आहे. अशा संस्थांनी आवश्यक ती वस्तुस्थिती पोलिसांसारख्या कायद्याची अंमलबजावणी करणाऱ्या यंत्रणांच्या निदर्शनास आणून द्यावी, जे परिस्थितीचे मूल्यमापन करून आणि त्यासाठी आखून दिलेल्या कार्यपद्धतीच्या अनुषंगाने एलओसी जारी करण्याची विनंती करतील. आजपासून १२ आठवड्यांच्या कालावधीत संदर्भित वैधानिक संस्थांच्या प्रतिनिधींसह इतर संबंधित यंत्रणांशी सल्लामसलत करून गृह मंत्रालयाकडून हे स्पष्टीकरण जारी केले जाईल.

११.८.२०१० रोजी माननीय दिल्ली उच्च न्यायालयाने उत्तर प्रदेश (सीआरएल) क्रमांक १३१५/२००८-सुमेरसिंग सालकन विरुद्ध सहाय्यक या खटल्यात दिलेल्या संबंधित निकालात. संचालक आणि ओआरएस आणि सीआरएल रेफ.१/२००६ -कोर्ट आपल्या प्रस्तावावर पुनर्:

राज्य विरुद्ध गुरनेक सिंग इ. एलओसीवर कनिष्ठ न्यायालयाने उपस्थित केलेल्या चार प्रश्नांची उत्तरे न्यायालयाने दिली आहेत. हे प्रश्न खालीलप्रमाणे आहेत.

तपास यंत्रणा कोणत्या प्रकारच्या प्रकरणांमध्ये लुक आऊट सर्कुलरचा आधार घेत आहे आणि कोणत्या परिस्थितीत.

लुक-आऊट-सर्कुलर उघडण्यापूर्वी तपास यंत्रणेने कोणती प्रक्रिया पाळणे आवश्यक आहे?

ज्याच्याविरोधात असे लुक आऊट सर्कुलर उघडण्यात आले आहे, त्याला काय उपाय उपलब्ध आहे?

असे प्रकरण न्यायालयासमोर आणले जाते तेव्हा संबंधित न्यायालयाची भूमिका काय असते आणि कनिष्ठ न्यायालये कोणत्या परिस्थितीत हस्तक्षेप करू शकतात?

उच्च न्यायालयाने ११.८.२०१० च्या निकालात या प्रश्नांची उत्तरे दिली आहेत जी सर्व संबंधित यंत्रणांच्या मार्गदर्शनासाठी खाली दिली आहेत.

(अ) आयपीसी किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्ह्यांमध्ये तपास एजन्सीद्वारे एलओसीचा आधार घेतला जाऊ शकतो, जिथे आरोपी मुद्दाम अटक टाळत होता किंवा कनिष्ठ न्यायालयाच्या एजन्सी एनबीडब्ल्यू आणि इतर दंडात्मक उपायांमध्ये हजर होत नव्हता आणि खटला / अटक टाळण्यासाठी आरोपी देश सोडून जाण्याची शक्यता होती.

(ब) तपास अधिकारी गृह मंत्रालयाच्या परिपत्रकाद्वारे अधिसूचित केल्यानुसार अधिकाऱ्याला एलओसीसाठी लेखी विनंती करेल ज्यात एलओसी मागण्याचे तपशील आणि कारणे दिली जातील. सक्षम अधिकारीच यासंदर्भात आदेश देऊन एलओसी उघडण्याच्या सूचना देतील.

(क) ज्या व्यक्तीच्या विरोधात एलओसी जारी करण्यात आली आहे त्याने आयओसमोर हजर राहून चौकशीत सामील व्हावे किंवा संबंधित न्यायालयासमोर शरण यावे किंवा त्याच्याविरुद्ध चुकीच्या पद्धतीने एलओसी जारी करण्यात आल्याचे कोर्टाला समाधान द्यावे. एलओसी जारी करण्याचे आदेश देणाऱ्या अधिकाऱ्याशीही तो संपर्क साधू शकतो आणि त्याच्याविरोधात चुकीच्या पद्धतीने एलओसी जारी करण्यात आल्याचे स्पष्ट करू शकतो .

संबंधित व्यक्तीच्या अर्जावर खटला प्रलंबित असल्यास किंवा संबंधित पोलिस ठाण्याचे अधिकार क्षेत्र असलेल्या कनिष्ठ न्यायालयाद्वारे एलओसी जारी केलेल्या प्राधिकरणाद्वारे काढून घेतला जाऊ शकतो आणि रद्द देखील केला जाऊ शकतो.

(ड) एलओसी म्हणजे एखाद्या व्यक्तीला तपास यंत्रणा किंवा न्यायालयासमोर शरण येण्यास भाग पाडणारा एक जबरदस्ती उपाय. एलओसीची पुष्टी करणे किंवा रद्द करणे हे कनिष्ठ न्यायालयांचे अधिकार क्षेत्र एनबीडब्ल्यू रद्द करण्याच्या किंवा एनबीडब्ल्यूची पुष्टी करण्याच्या अधिकारक्षेत्राशी सुसंगत आहे.

दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या २६.७.२०१० च्या आदेशानुसार संबंधित यंत्रणांशी या विषयावर चर्चा करण्यात आली आहे आणि भारतीय नागरिक आणि परदेशी लोकांच्या संदर्भात एलओसी जारी करण्यासंदर्भात प्रशासकीय मार्गदर्शक तत्त्वे खालीलप्रमाणे आहेत:

अ) एलओसी उघडण्याची विनंती मूळ एजन्सीकडून ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन (बीओआय), ईस्ट ब्लॉक-८ आर. के. पुरम, नवी दिल्ली - ६६ (टेलिफॅक्स: ०११-२६१९२४४) यांना प्रोफॉर्मा संलग्न ित प्रोफॉर्मामध्ये केली जाईल.

ब) एलओसी उघडण्याची विनंती नेहमी पदाच्या खाली नसलेल्या अधिकाऱ्याच्या मान्यतेने जारी केली जाणे आवश्यक आहे
मी

१. भारत सरकारचे उपसचिव डॉ. किंवा
२. राज्य सरकारचे सहसचिव डॉ. किंवा
३. संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी; किंवा
४. संबंधित जिल्ह्याचे पोलिस अधीक्षक डॉ. किंवा
५. सीबीआयमध्ये एसपी किंवा सीबीआयमध्ये काम करणारा समकक्ष दर्जाचा अधिकारी; किंवा
६. नार्कोटिक्स कंट्रोल ब्युरो (एनसीबी) मधील विभागीय संचालक किंवा समकक्ष स्तरावरील अधिकारी (सहाय्यक संचालकांसह) (ऑप्स.) एनसीबीच्या मुख्यालयात); किंवा

७. महसूल गुप्तचर संचालनालय किंवा केंद्रीय मंडळातील उपायुक्त किंवा समकक्ष स्तरावरील अधिकारी प्रत्यक्ष कर किंवा केंद्रीय उत्पादन शुल्क आणि सीमा शुल्क मंडळ; किंवा

८. आयबी/बीओआयचे सहाय्यक संचालक डॉ. किंवा

९. रॉचे उपसचिव डॉ. किंवा

१०. पोलिस अधीक्षक दर्जाच्या खाली नसलेला अधिकारी राष्ट्रीय अन्वेषण संस्था; किंवा

११. अंमलबजावणी संचालनालयाचे सहाय्यक संचालक डॉ. किंवा

१२. प्रोटेक्टोरेट ऑफ इमिग्रेंट्स च्या कार्यालयातील स्थलांतरितांचे संरक्षक किंवा डेप्युटी दर्जाच्या खाली नसलेला अधिकारी भारत सरकारचे सचिव किंवा

१३. इंटरपोलचे नामनिर्देशित अधिकारी तसेच, भारतातील कोणत्याही फौजदारी न्यायालयाच्या निर्देशानुसार एलओसी जारी केले जाऊ शकतात.

एलओसी जारी करण्यासाठी प्रोफॉर्मावर स्वाक्षरी करण्याचा अधिकाऱ्याचे नाव आणि पदनाम नेहमीच नमूद केले पाहिजे ज्याशिवाय एलओसी जारी करण्याची विनंती ग्राह्य धरली जाणार नाही.

प्रवर्तकाचा संपर्क तपशील संलग्न प्रोफॉर्माच्या कॉलम ६ मध्ये देणे आवश्यक आहे. प्रभावी पाठपुरावा करण्यासाठी योग्य संवाद साधण्यासाठी संबंधित नियंत्रण कक्षाचा संपर्क दूरध्वनी / मोबाईल क्रमांक देखील नमूद करावा.

ज्या व्यक्तीच्या संदर्भात एलओसी उघडायचा आहे, त्या व्यक्तीची संपूर्ण ओळख तपशील वर नमूद केलेल्या प्रोफॉर्मामध्ये दर्शविला गेला आहे याची खात्री करण्यासाठी मूळ एजन्सीने काळजी घेणे आवश्यक आहे. हे लक्षात घेतले पाहिजे की लिंग आणि राष्ट्रीयता व्यतिरिक्त संलग्न प्रोफॉर्मामध्ये दिलेल्या किमान तीन ओळखीचे मापदंड उपलब्ध असल्याशिवाय एलओसी उघडता येत नाही. मात्र, संबंधित व्यक्तीचे नाव आणि पासपोर्टचा तपशील उपलब्ध असल्यास एलओसी देखील जारी केला जाऊ शकतो. एलओसी विनंत्यांचे

सतत पुनरावलोकन करणे आणि वास्तविक प्रवाशांना होणारा त्रास कमी करण्यासाठी सक्रियपणे अतिरिक्त मापदंड प्रदान करणे ही प्रवर्तकाची जबाबदारी आहे.

एलओसीच्या अनुषंगाने इमिग्रेशन अधिकाऱ्यांनी केलेल्या कारवाईची कायदेशीर जबाबदारी मूळ एजन्सीची आहे.

आयपीसी किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्ह्यांमध्ये एलओसीचा आधार घ्यावा लागतो. 'एलओसी उघडण्याचे कारण'यासंबंधी संलग्न प्रोफॉर्मातील कॉलम ४ मधील तपशील नेहमीच प्रदान करणे आवश्यक आहे ज्याशिवाय एलओसीच्या विषयाला अटक / ताब्यात घेतले जाणार नाही.

आयपीसी किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्हा नसलेल्या प्रकरणांमध्ये, एलओसी विषयाला ताब्यात घेतले जाऊ शकत नाही / अटक केली जाऊ शकत नाही किंवा देश सोडून जाण्यापासून रोखले जाऊ शकत नाही. मूळ एजन्सी केवळ अशी विनंती करू शकते की त्यांना अशा प्रकरणांमध्ये विषयाच्या आगमन / प्रस्थानाबद्दल माहिती देण्यात यावी.

एलओसी जारी केल्याच्या तारखेपासून एक वर्षाच्या कालावधीसाठी वैध असेल आणि संबंधित एजन्सीने एक वर्षाच्या कालावधीत नूतनीकरणाची विनंती केल्याशिवाय विषयाचे नाव एलओसीमधून आपोआप काढून टाकले जाईल. ०१/०१/२०११ पासून, संबंधित एजन्सींनी एलओसीमध्ये नावे कायम ठेवण्याची बीओआयला विनंती केल्याशिवाय एक वर्षापेक्षा जास्त वैधता असलेले सर्व एलओसी कालबाह्य झाल्याचे मानले जाईल. तथापि, एक वर्षानंतर स्वयंचलित वगळण्याची ही तरतूद खालील प्रकरणांमध्ये लागू होणार नाही:

अ) विशिष्ट कालावधी असलेल्या वांछित व्यक्तींच्या आगमनावर लक्ष ठेवण्यासाठी बॅन-एन्ट्री एलओसी जारी करण्यात आले आहेत;

ब) पासपोर्ट एलओसी गमावणे (जे सामान्यतः दस्तऐवजाच्या वैधतेपर्यंत चालू असते);

क) पासपोर्ट जप्त करण्यासंदर्भात एलओसी;

ड) कोर्ट आणि इंटरपोलच्या सांगण्यावरून जारी करण्यात आलेले एलओसी

(ज) अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये, व्यापक राष्ट्रीय हितासाठी सीआय संशयित, दहशतवादी, असामाजिक घटक इत्यादींविरुद्ध संपूर्ण मापदंड आणि / किंवा खटल्याच्या तपशीलाशिवाय एलओसी जारी केले जाऊ शकतात.

राष्ट्रीय महिला आयोग, एनएचआरसी आणि राष्ट्रीय बाल हक्क संरक्षण आयोग यासारख्या वैधानिक संस्थांनी कोणत्याही भारतीय/परदेशी व्यक्तीला भारत सोडून जाण्यापासून रोखण्याची विनंती केल्यास खालील प्रक्रिया अवलंबली जाईल. अशा प्रकारच्या विनंत्या आणि संपूर्ण आवश्यक बाबी सर्वप्रथम पोलिसांसारख्या कायद्याची अंमलबजावणी करणाऱ्या यंत्रणांच्या निदर्शनास आणून द्यायला हव्यात. त्यानंतर संबंधित एसपी एलओसी जारी करण्याची विनंती करतील. परिस्थितीचे मूल्यमापन केल्यानंतर, आणि हेतूसाठी आखून दिलेल्या प्रक्रियेच्या दृष्टीने काटेकोरपणे. इमिग्रेशन / इमिग्रेशन अधिकारी वरील परिच्छेद ८ (बी) मध्ये तपशीलवार वर्णन केल्याप्रमाणे एलओसी उघडण्यासाठी अधिकृत अधिकाऱ्यांकडून प्राप्त झालेल्या पत्राचे काटेकोरपणे पालन करतील.

या ओएममधील मजकूर काटेकोरपणे पाळण्यासाठी सर्व संबंधितांच्या निदर्शनास आणून द्यावा, अशी विनंती करण्यात आली आहे.

उत्तर : वरीलप्रमाणे

(अनुज शर्मा)

संचालक (आय&सी)

दूरध्वनी : २३३८९२८८

१. मुख्य सचिव पैकी सर्व द राज्य सरकारे/केंद्रशासित प्रदेश

प्रशासन[संपादन]१

२. भारत सरकारचे सर्व सचिव

३. संचालक आयबी, नॉर्थ ब्लॉक

४. सचिव (निवृत्त), कॅबिनेट सचिवालय, बिकानेर हाऊस संलग्नक
५. संचालक, सीबीआय, नॉर्थ ब्लॉक
६. नार्कोटिक्स कंट्रोल ब्युरोचे महासंचालक आर.के.
७. अध्यक्ष, सीबीईसी, महसूल विभाग, अर्थ मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक
८. अध्यक्ष, सीबीडीटी, महसूल विभाग, अर्थ मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक
९. डीजी, महसूल गुप्तचर संचालनालय, सीबीईसी 'डी'ब्लॉक, आयपी इस्टेट
१०. अंमलबजावणी संचालक, अंमलबजावणी संचालनालय, लोकनायक भवन
११. अतिरिक्त सचिव, विधी व्यवहार विभाग, विधी व न्याय मंत्रालय, शास्त्री भवन
१२. ब्युरो ऑफ इमिग्रेशनचे अतिरिक्त संचालक आर.के.
१३. जेपी मीणा, संयुक्त सचिव, एनएचआरसी, नवी दिल्ली
१४. सुंदरी सुब्रमण्यम पुजारी, जेएस, एनसीडब्ल्यू, ४ -दीनदयाल -मार्ग, नई दिल्ली
१५. बी.के. साहू, रजिस्ट्रार, राष्ट्रीय बाल हक्क संरक्षण आयोग, नवी दिल्ली
१६. गुप्ता, अतिरिक्त सचिव (सीपीव्ही), परराष्ट्र मंत्रालय, पटियाला हाऊस
१७. नरेंद्र सिंह, जेएस (एल अँड टी), परराष्ट्र मंत्रालय, आयएसएच बिल्डिंग, भगवान दास रोड
१८. जेएस (आयएस-आय), एमएचए, नॉर्थ ब्लॉक
१९. जेएस (आयएस-२), एमएचए, नॉर्थ ब्लॉक
२०. जेएस (जे-२), न्याय विभाग, जैसलमेर हाऊस
२१. जेएस (कश्मीर), एमएचए, नॉर्थ ब्लॉक

कार्यालयीन निवेदन दि.डी.०५.१२.२०१७

तात्काळ

क्रमांक २३०१६/१०/२०१७-आयएमएम (पं.) भारत सरकार

गृह मंत्रालय
विदेशी विभाग
(इमिग्रेशन सेक्शन)

पहिला मजला, ओपन गॅलरी, एमआयडीसी नॅशनल स्टेडियम,
इंडिया गेट, नवी दिल्ली, दिनांक ०५.१२.२०१७

कार्यालयीन निवेदन

विषय: "भारतीय नागरिक आणि परदेशी यांच्या संदर्भात एलओसी जारी
करण्यासाठी दिनांक २७.१०.२०१० च्या परिपत्रकात सुधारणा" - रेग.

या मंत्रालयाच्या अनुषंगाने दिनांक २५.०१.१६ / ३१/२०१० - आयएमएम दिनांक
२७.१०.२०१० च्या अनुषंगाने आणि सक्षम प्राधिकरणाने मंजूर केल्याप्रमाणे खालील सुधारणा
जारी करण्यात आली आहे:-

संशोधन-

असे वाचा:

"अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये, वरील मार्गदर्शक तत्वांमध्ये समाविष्ट
नसलेल्या प्रकरणांमध्ये देखील एलओसी जारी केले जाऊ शकतात, ज्याद्वारे
एखाद्या व्यक्तीचे भारतातून प्रस्थान उपरोक्त ओएमच्या खंड (बी) मध्ये
नमूद केलेल्या कोणत्याही प्राधिकरणाच्या विनंतीनुसार नाकारले जाऊ
शकते, जर अशा व्यक्तीचे जाणे भारताच्या सार्वभौमत्वास किंवा
सुरक्षिततेस किंवा अखंडतेस हानिकारक आहे किंवा हे कोणत्याही

देशाबरोबरच्या द्विपक्षीय संबंधांसाठी किंवा भारताच्या सामरिक आणि / किंवा आर्थिक हितासाठी हानिकारक आहे किंवा जर अशा व्यक्तीला बाहेर जाण्याची परवानगी दिली गेली तर तो संभाव्यतः दहशतवादी कृत्य किंवा राज्याविरुद्ध गुन्हे करू शकतो आणि / किंवा कोणत्याही वेळी व्यापक सार्वजनिक हितासाठी अशा प्रस्थानास परवानगी दिली जाऊ नये.

त्याऐवजी:

अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये, सीआय संशयित, दहशतवादी, देशविरोधी घटक इत्यादींविरुद्ध संपूर्ण मापदंड आणि / किंवा प्रकरणाचा तपशील न घेता एलओसी जारी केले जाऊ शकतात.

संदर्भाखालील ओएम क्रमांक २५०१६/३१/२०१०-आयएमएम दिनांक २७.१०.२०१० चा उर्वरित मजकूर तसाच राहिल.

या परिपत्रकातील मजकूर काटेकोरपणे पाळण्यासाठी सर्व संबंधितांच्या निदर्शनास आणून द्यावा, अशी विनंती करण्यात आली आहे.

(प्रवीण होरो सिंह)

दिग्दर्शक

(आई.एम.)

दूरध्वनी: २३०७

७५०३

१. सर्व राज्य सरकारे/ केंद्रशासित प्रदेश प्रशासनाचे मुख्य सचिव.
२. भारत सरकारचे सर्व सचिव.
३. संचालक, आयबी, नॉर्थ ब्लॉक .
४. सचिव (निवृत्त), कॅबिनेट सचिवालय, बिकानेर हाऊस संलग्नक.
५. संचालक, सीबीआय, नॉर्थ ब्लॉक
६. नार्कोटिक्स कंट्रोल ब्युरोचे महासंचालक आर.के.

७. अध्यक्ष, सीबीईसी, महसूल विभाग, वित्त मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक.
८. अध्यक्ष, सीबीडीटी, महसूल विभाग, मेसर्स फायनान्स, नॉर्थ ब्लॉक.
९. डीजी, महसूल गुप्तचर संचालनालय, सीबीईसी, 'डी'ब्लॉक आयपी इस्टेट
१०. अंमलबजावणी संचालक, अंमलबजावणी संचालनालय, लोकनायक भवन.
११. अतिरिक्त सचिव, विधी व्यवहार विभाग, विधी व न्याय मंत्रालय, शास्त्री भवन.
१२. ब्यूरो ऑफ इमिग्रेशनचे अतिरिक्त संचालक आर.के.
१३. संयुक्त सचिव, एनएचआरसी, नवी दिल्ली.
१४. संयुक्त सचिव, एनसीडब्ल्यू, नवी दिल्ली.
१५. रजिस्ट्रार, राष्ट्रीय बाल हक्क संरक्षण आयोग, नवी दिल्ली.
१६. अतिरिक्त सचिव (सीपीव्ही), परराष्ट्र मंत्रालय, नवी दिल्ली.
१७. संयुक्त सचिव (एलअँटटी), परराष्ट्र मंत्रालय, नवी दिल्ली.
१८. संयुक्त सचिव (आयएस-१), एमएचए, नॉर्थ ब्लॉक.
१९. १७ संयुक्त सचिव (आयएस-२), एमएचए, एनडीसीसी-२ इमारत, नवी दिल्ली.
२०. जेएस (जे-२), न्याय विभाग, जैसलमार हाऊस, नवी दिल्ली.
२१. जेएस (काश्मीर), एमएचए, नॉर्थ ब्लॉक.

कार्यालयीन निवेदन दि.१९.०७.२०१८

तात्काळ

क्रमांक २५०१६/१०/२०१७-आयएमएम (पं.)

भारत सरकार गृह मंत्रालय विदेशी विभाग

(इमिग्रेशन सेक्शन),

हॉल नंबर 18, दुसरा मजला, ओपन गॅलरी,

एमडीसीएनएस, इंडिया गेट, नवी दिल्ली, दिनांक १९.०७.२०१८

कार्यालयीन निवेदन

उप: "भारतीय नागरिक आणि परदेशी यांच्या संदर्भात एलओसी जारी करण्यासाठी दिनांक २७.१०.२०१० च्या परिपत्रकात सुधारणा" - रेग.

उपरोक्त विषयासंदर्भात मंत्रालयाचे दिनांक ०५/१२/२०१७ रोजीचे पत्र क्रमांक २५०१६/१०/२०१७ -आयएमएम (पं.) संदर्भित करण्याचे निर्देश देण्यात आले आहेत. या संदर्भात हे स्पष्ट करण्यात आले आहे की या ओएममधील सुधारित पैरा कृपया या मंत्रालयाच्या परिच्छेद ८ (जे) च्या जागा म्हणून ग्राह्य धरला जाऊ शकतो ओम क्रमांक २५०१६/३१/२०१०-आयएमएम दिनांक २७.१०.२०१०.

संदर्भातील ओएम क्रमांक २५०१६/३१/२०१०-आयएमएम दिनांक २७/१०/२०१० मधील उर्वरित मजकूर तसाच राहील.

या परिपत्रकातील मजकूर काटेकोरपणे पाळण्यासाठी सर्व संबंधितांच्या निदर्शनास आणून द्यावा, अशी विनंती करण्यात आली आहे.

हे सक्षम प्राधिकरणाच्या मान्यतेने उद्भवते.

(शमीम अहमद)

भारत सरकारचे अवर सचिव डॉ.

- १ सर्व राज्य सरकारे/ केंद्रशासित प्रदेश प्रशासनांचे मुख्य सचिव
- २ भारत सरकारचे सर्व सचिव
३. संचालक, आयबी, नॉर्थ ब्लॉक .
४. सचिव (निवृत्त), कॅबिनेट सचिवालय, बिकानेर हाऊस संलग्नक.
- ५ . संचालक, सीबीआय, नॉर्थ ब्लॉक
६. नार्कोटिक्स कंट्रोल ब्युरोचे महासंचालक आर.के.
- ७ . अध्यक्ष, सीबीईसी, महसूल विभाग, अर्थ मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक.

कार्यालयीन निवेदन दि.१९.०९.२०१८

क्रमांक २५०१६/१०/२०१७-आयएमएम (पं.)

भारत सरकार, गृह मंत्रालय, विदेशी विभाग

(इमिग्रेशन सेक्शन)

मेजर ध्यानचंद नॅशनल स्टेडियम, इंडिया गेट,

नवी दिल्ली, दिनांक १९ सप्टेंबर २०१८

कार्यालयीन निवेदन

उप: भारतीय नागरिक आणि परदेशी नागरिकांसंदर्भात लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी)
जारी करणे

या मंत्रालयाच्या ओ.एम.क्रमांक २५०१६/३१/२०१० -आयएमएम दिनांक २७
ऑक्टोबर २०१० आणि त्यानंतरच्या ओ.एम.क्रमांक २५०१६/१०/२०१७ -आयएमएम (पं.)
दिनांक ५ डिसेंबर २०१७ आणि १९ जुलै २०१८ रोजी वरील विषयावर संदर्भ द्यावा आणि असे
म्हणावे की गंभीर फसवणूक अन्वेषण कार्यालयाची (एसएफआयओ), कॉर्पोरेट व्यवहार
मंत्रालयाची विनंती एसएफआयओच्या अतिरिक्त संचालक पदाच्या खाली नसलेल्या
अधिकाऱ्याचा समावेश करण्याची विनंती लुक आऊट सर्कुलर (एलओसी) उघडण्याची विनंती
करू शकणाऱ्या अधिकाऱ्यांच्या यादीमध्ये या मंत्रालयात विचार करण्यात आला आहे.

त्यानुसार सक्षम अधिकाऱ्याच्या मान्यतेने या मंत्रालयाच्या दिनांक २५०१/३१/२०१०-
आयएमएम दिनांक २५०१६/३१/२०१०-आयएमएम च्या परिच्छेद ८ (ब) मध्ये खालील
उपपरिच्छेद (१४) म्हणून जोडण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे:-

कॉर्पोरेट व्यवहार मंत्रालयातील गंभीर फसवणूक अन्वेषण कार्यालयाचा (एसएफआयओ) अधिकारी अतिरिक्त संचालक (भारत सरकारच्या संचालक पदातील) पदाच्या खाली नाही.

या मंत्रालयाच्या दिनांक २५०१६ /३१ /२०१०-आयएमएम दिनांक २७ ऑक्टोबर २०१० च्या संदर्भातील उर्वरित मजकूर तसाच राहिल.

या परिपत्रकातील मजकूर काटेकोरपणे पाळण्यासाठी सर्व संबंधितांच्या निदर्शनास आणून द्यावा, अशी विनंती करण्यात आली आहे.

(प्रमोद कुमार)

दिग्दर्शक

(इमिग्रेशन) ,

दूरध्वनी क्रमांक २३०७७५०८

कॉर्पोरेट व्यवहार मंत्रालय [गंभीर फसवणूक अन्वेषण कार्यालय] [श्री संजय सूद, अतिरिक्त संचालक], सीजीओ कॉम्प्लेक्स, नवी दिल्ली
कॉपी :

१. सर्व राज्य सरकारे/ केंद्रशासित प्रदेश प्रशासनाचे मुख्य सचिव.
२. भारत सरकारचे सर्व सचिव.
३. अध्यक्ष, राष्ट्रीय महिला आयोग
४. संचालक, आयबी, नॉर्थ ब्लॉक .
५. सचिव (निवृत्त), कॅबिनेट सचिवालय
६. सीबीआयचे संचालक
- ७ . नाकॉटिक्स कंट्रोल ब्यूरोचे महासंचालक आर.के.

दिल्ली

८. अध्यक्ष, सीबीईसी, महसूल विभाग, अर्थ मंत्रालय, उत्तर ब्लॉक, न्यूदिल्ली
९. अध्यक्ष, सीबीडीटी, महसूल विभाग, अर्थ मंत्रालय, उत्तर ब्लॉक, न्यू दिल्ली
१०. डीजी, महसूल गुप्तचर संचालनालय, सीबीईसी, 'डी'ब्लॉक आयपी इस्टेट, न्यू दिल्ली
११. अंमलबजावणी संचालनालय, अंमलबजावणी संचालनालयाचे संचालक लोकनायक
१२. भवन, नवी दिल्ली . अतिरिक्त सचिव, विधी व न्याय, विधी व न्याय, शास्त्री भवन.
१३. संयुक्त सचिव, एनएचआरसी, नवी दिल्ली.
१४. संयुक्त सचिव, एनसीडब्ल्यू, नवी दिल्ली.
१५. रजिस्ट्रार, राष्ट्रीय बाल हक्क संरक्षण आयोग, नवी दिल्ली.
१६. संयुक्त सचिव (सीपीव्ही), परराष्ट्र मंत्रालय, नवी दिल्ली.
१७. संयुक्त सचिव (एलअँडटी), परराष्ट्र मंत्रालय, नवी दिल्ली.
१८. संयुक्त सचिव (आयएस-१), गृह मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली
१९. संयुक्त सचिव (आयएस-२), गृह मंत्रालय, एनडीसीसी-२ इमारत, नवी दिल्ली.
२०. जेएस (जे-२), न्याय विभाग, जैसलमेर हाऊस, नवी दिल्ली.
२१. जेएस (के), गृह मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली

वित्त मंत्रालय कार्यालय मेमोरेंडम डीटीडी ०४ .१० .२०१८

एफ. क्र.६ /३ /२०१८ -बीओ. २ भारत सरकार

अर्थ मंत्रालय वित्तीय सेवा विभाग

तिसरा मजला, जीवन दीप इमारत

संसद मार्ग, नवी दिल्ली – ११०००१

दिनांक : ४ ऑक्टोबर २०१८

कार्यालयीन निवेदन

विषय: लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी) उघडण्यासाठी विनंती करण्यासाठी सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांच्या प्रमुखांना विनंती करण्याचे अधिकार

केंद्रीय अन्वेषण विभागाने (सीबीआय) २४.०९.२०१८ रोजी वित्तीय सेवा विभागाला (डीएफएस) पत्र क्रमांक १२५/३/एचओ२/बीएस&एफझेड/२०१८ च्या संदर्भात (प्रत संलग्न) आर्थिक गुन्हेगार/ थकबाकीदारांविरुद्ध लुक आऊट सक्च्युलर (एलओसी) उघडण्याची विनंती करण्याचा अधिकार बँकांच्या योग्य अधिकाऱ्यांना देण्यात यावा, अशी विनंती केली आहे. या संदर्भात, हे नमूद केले जाऊ शकते की:

भारतीय नागरिक आणि परदेशी नागरिकांसंदर्भात एलओसी जारी करणे गृह मंत्रालयाच्या २७.१०.२०१० च्या ओएममधील निर्देशांनुसार नियंत्रित केले जाते, जे एमएचएच्या ०५.१२.२०१० च्या ओएमद्वारे सुधारित आहे.

एमएचएच्या २७.१०.२०१० च्या ओएमच्या परिच्छेद ८ (ब) मध्ये किमान दर्जाच्या अशा अधिकाऱ्यांची यादी आहे ज्यांच्या मान्यतेने एलओसी उघडण्याची विनंती जारी करणे आवश्यक आहे. या यादीत सध्या बँकेच्या अधिकाऱ्यांचा समावेश नाही.

सुधारित परिच्छेद ८ (एल) नुसार (०५.१२.२०१७ च्या एमएचएच्या ओएमद्वारे सुधारित) "अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये, वरील मार्गदर्शक तत्वांमध्ये समाविष्ट नसलेल्या प्रकरणांमध्येदेखील एलओसी जारी केले जाऊ शकतात, ज्याद्वारे वरील ओएमच्या खंड (बी) मध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही प्राधिकरणाच्या विनंतीनुसार एखाद्या व्यक्तीचे भारतातून प्रस्थान नाकारले जाऊ शकते, अशा व्यक्तीचे जाणे भारताच्या सार्वभौमत्वाला किंवा सुरक्षिततेला किंवा अखंडतेला हानिकारक आहे किंवा ते कोणत्याही देशाबरोबरच्या द्विपक्षीय संबंधांना किंवा भारताच्या सामरिक आणि / किंवा आर्थिक हितसंबंधांना हानिकारक आहे किंवा अशा व्यक्तीला बाहेर पडण्याची परवानगी दिली गेली आहे असे प्राप्त माहितीच्या आधारे अशा प्राधिकरणास वाटत असल्यास, तो संभाव्यतः दहशतवादी कृत्य किंवा राज्याविरुद्ध च्या गुन्ह्यांमध्ये सामील होऊ शकतो आणि / किंवा कोणत्याही वेळी व्यापक सार्वजनिक हितासाठी अशा प्रस्थानास परवानगी दिली जाऊ नये.

म्हणूनच, हे स्पष्ट आहे की मार्गदर्शक तत्वे अशा व्यक्तींविरुद्ध एलओसी सक्षम करतात जे कर्ज घेऊ इच्छितात, जाणूनबुजून डिफॉल्ट / मनी लॉन्ड्रिंग करतात आणि नंतर परदेशात पळून जातात, कारण अशी कारवाई भारताच्या आर्थिक हितासाठी किंवा व्यापक सार्वजनिक हितासाठी होणार नाही.

म्हणूनच, सीबीआयने सुचविल्याप्रमाणे, गृह मंत्रालयाला विनंती आहे की कृपया

२७.१०.२०१० च्या ओएममध्ये सुधारणा करा आणि परिच्छेद ८ (बी) अंतर्गत प्राधिकरणांच्या यादीमध्ये खालीलप्रमाणे समाविष्ट करा:

"(१४) अध्यक्ष (स्टेट बँक ऑफ इंडिया/ इतर सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे व्यवस्थापकीय संचालक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी (एमडी आणि सीईओ) "

डीएफएसच्या ३०.०७.२०१८ च्या सम क्रमांकाच्या ओएमचा ही संदर्भ मागविण्यात आला आहे, ज्यामध्ये भारतीय नागरिकत्व त्याग, दुहेरी नागरिकत्व आणि पासपोर्टची वैधता (प्रत जोडलेली) संबंधित मुद्द्यांवर चर्चा करण्यासाठी समितीच्या बैठकीचे इतिवृत्त प्रसारित केले

आहे. डीएफएसच्या सूचनेनुसार समितीने घेतलेल्या निर्णयांवर गृह मंत्रालय आणि परराष्ट्र मंत्रालयाने तातडीने आवश्यक ती कार्यवाही करावी, अशी पुन्हा विनंती करण्यात आली आहे.

(राघव भट्ट)

उपसंचालक (बी.ओ.२)

०११-२३७४८७१५

(संलग्न : वरीलप्रमाणे)

श्री राजीव गाबा

कार्यवाह ,

गृह मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली

कार्यालयीन निवेदन दि.१२.१०.२०१८

एफ.एन.२५०१६/१०/२०१७-आयएमएम भारत सरकार

गृह मंत्रालय,

विदेशी विभाग ,(इमिग्रेशन सेक्शन)

हॉल नंबर १८, दुसरा मजला, ओपन गॅलरी, एमडीसीएनएस

इंडिया गेट, नवी दिल्ली १२ ऑक्टोबर २०१८

ऑफिस मेमोरेंडम

विषय: लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी) उघडण्यासाठी विनंती करण्यासाठी सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांच्या प्रमुखांना विनंती करण्याचे अधिकार

आपल्या ओएम एफ.एन.६/३/२०१८-बो.२ दिनांक ०४ च्या संदर्भात ऑक्टोबर २०१८, माहिती आणि आवश्यक कार्यवाहीसाठी भारतीय नागरिक आणि परदेशी लोकांच्या संदर्भात लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी) जारी करण्यासंदर्भात ओएममध्ये नमूद केलेल्या संदर्भाच्या प्रतींसह १२ ऑक्टोबर २०-१८ च्या ओम क्रमांक २५०१६/१०/२०१७ आयएमएम (पीटी) ची प्रत या मंत्रालयाकडे पाठविण्याचे निर्देश देण्यात आले आहेत.

(शमीम अहमद)

भारत सरकारचे अवर सचिव टेली. फॅक्स : ०११ -२३०७७५०२

राघव भट्ट,

उपसंचालक (बी.ओ.२), अर्थ मंत्रालय

वित्तीय सेवा विभाग तिसरा मजला, जीवनदीप बिल्डिंग, संसद मार्ग नवी दिल्ली -११०००१ .

कार्यालयीन निवेदन दि.१२.१०.२०१८

क्रमांक २५०१६/१०/२०१७-आयएमएम (पं.)भारत सरकार

गृह मंत्रालय विदेशी विभाग

(इमिग्रेशन सेक्शन)

हॉल क्रमांक १८, दुसरा मजला, ओपन गॅलरी, एमडीसीएनएस, इंडिया गेट,

नवी दिल्ली, दिनांक १२.१०.२०१८

कार्यालयीन निवेदन

उप: भारतीय नागरिक आणि परदेशी नागरिकांच्या संदर्भात लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी) जारी करणे.

अधोहस्ताक्षरित व्यक्तीला या मंत्रालयाचे पत्र क्र. वरील विषयावर ओम क्रमांक २५०१६/३१/२०१०-आयएमएम दिनांक २५०१६/१०/२०१७-आयएमएम (पीटी) दिनांक ०५.१२.२०१७, १९.०७.२०१८ आणि १९.०९.२०१८ रोजी वरील विषयावर आणि अर्थ मंत्रालयाच्या वित्तीय सेवा विभागाची विनंती आहे की, "स्टेट बँक ऑफ इंडियाचे अध्यक्ष (स्टेट बँक ऑफ इंडिया)/व्यवस्थापकीय संचालक आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी (मुख्य कार्यकारी अधिकारी) यांचा समावेश करावा. एलओसी) यांचा या मंत्रालयात विचार करण्यात आला आहे.

२. त्यानुसार सक्षम प्राधिकरणाच्या मान्यतेने या मंत्रालयाच्या २७ ऑक्टोबर २०१० च्या ओम क्रमांक २५०१६/३१/२०१०-आयएमएम च्या परिच्छेद ८ (ब) मध्ये खालील उपपरिच्छेद

(१५) म्हणून जोडण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे:-

सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष/व्यवस्थापकीय संचालक/मुख्य कार्यकारी अधिकारी."

३. संदर्भातील ओएम क्रमांक २५०१६ /३१ /२०१०-आयएमएम दिनांक २७.१०.२०१० मधील उर्वरित मजकूर तसाच राहिल.
४. या परिपत्रकातील मजकूर काटेकोरपणे पाळण्यासाठी सर्व संबंधितांच्या निदर्शनास आणून द्यावा, अशी विनंती करण्यात आली आहे.

(प्रमोद कुमार)

संचालक (इमिग्रेशन)

टेलि फॅक्स: ०११ -२३०७७५०५.

सचिव अर्थ मंत्रालय, भारत सरकार

कार्यालयीन निवेदन दि.१०.०५.२०१९

क्रमांक २५०१६/१०/२०१७-आयएमएम (पं.) भारत सरकार

गृह मंत्रालय विदेशी विभाग

(इमिग्रेशन सेक्शन)

हॉल क्रमांक १८, दुसरा मजला, ओपन गॅलरी, एमडीसीएनएस, इंडिया गेट, नवी दिल्ली, १०
मे २०१९

कार्यालयीन निवेदन

उप: सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांच्या प्रमुखांना लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी)

उघडण्यासाठी विनंती करण्याचे अधिकार

उपरोक्त विषयावर वित्त मंत्रालय, वित्तीय सेवा विभागाकडून दिनांक 18 एप्रिल २०१९ रोजी ओ.एम.क्रमांक ६/३/१०१८ बीओ.२ चा संदर्भ घ्यावा आणि या मंत्रालयात या प्रकरणाची तपासणी करण्यात आली आहे असे सांगावे.

या संदर्भात, असे नमूद केले जाऊ शकते की या मंत्रालयाने १२ ऑक्टोबर, २०१८ च्या सम क्रमांकाच्या ओएमद्वारे सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष / व्यवस्थापकीय संचालक / मुख्य कार्यकारी यांना लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी) उघडण्यासाठी विनंती करू शकणार्या अधिकाऱ्यांच्या यादीत समाविष्ट केले आहे. शिवाय, या मंत्रालयाच्या ओ.एम. क्रमांक २५०१६/३१/२०१०-आयएमएम दिनांक २७.१०.२०१० (प्रत संलग्न) नुसार भारत सरकारच्या उपसचिव दर्जाच्या खाली नसलेला अधिकारी (ज्यात वित्तीय सेवा विभागातील

उपसचिव दर्जाच्या खाली नसलेल्या अधिकाऱ्याचा समावेश आहे) एलओसी उघडण्याची विनंती करण्याचा अधिकार आहे.

हे देखील नमूद केले जाऊ शकते की मंत्रालयाच्या दिनांक ०५.१२.२०१७ च्या सम क्रमांकाच्या ओ.एम.नुसार (प्रत संलग्न), अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये, अशा प्रकरणांमध्येदेखील एलओसी जारी केले जाऊ शकतात, जसे की या मंत्रालयाच्या २७.१०.२०१७ च्या ओ.एम.मधील मार्गदर्शक तत्वांमध्ये समाविष्ट केले जाणार नाही, ज्याद्वारे ओएममध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही प्राधिकरणाच्या विनंतीनुसार एखाद्या व्यक्तीचे भारतातून प्रस्थान नाकारले जाऊ शकते. अशा व्यक्तीचे जाणे भारताच्या सार्वभौमत्वाला किंवा सुरक्षिततेला किंवा अखंडतेला हानिकारक आहे किंवा ते कोणत्याही देशाबरोबरच्या द्विपक्षीय संबंधांसाठी किंवा भारताच्या सामरिक आणि किंवा आर्थिक हितासाठी हानिकारक आहे किंवा अशा व्यक्तीला बाहेर पडण्याची परवानगी दिल्यास अशा प्राधिकरणाला प्राप्त माहितीच्या आधारे असे वाटत असेल तर, तो संभाव्यतः दहशतवादी कृत्य किंवा राज्याविरुद्ध च्या गुन्हांमध्ये सामील होऊ शकतो आणि / किंवा कोणत्याही वेळी व्यापक सार्वजनिक हितासाठी अशा प्रस्थानास परवानगी दिली जाऊ नये.

वरील परिच्छेद २ व ३ मध्ये नमूद केलेली भूमिका लक्षात घेता, हे स्पष्ट आहे की सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे अध्यक्ष/ व्यवस्थापकीय संचालक / मुख्य कार्यकारी दर्जाच्या खाली नसलेले अधिकारी कोणत्याही वेळी एलओसी उघडण्याची विनंती करण्यास सक्षम आहेत जर एखाद्या विशिष्ट व्यक्तीचे भारतातून जाणे 'भारताच्या आर्थिकहितासाठी'हानिकारक मानले जात असेल किंवा अशा व्यक्तीचे भारतातून जाणे 'नसावे'व्यापक जनहितासाठी परवानगी आहे'. म्हणूनच, वित्तीय सेवा विभाग सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांना योग्य सल्ला देऊ शकतो की सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे सक्षम अधिकारी कोणत्याही वेळी एखाद्या व्यक्तीविरुद्ध एलओसी उघडण्याची विनंती करू शकतात आणि तपास यंत्रणा एलओसी उघडण्यासाठी कारवाई ची वाट पाहत नाहीत.

त्याचबरोबर ज्या ठिकाणी तपास यंत्रणांनी आधीच गुन्हे दाखल केले आहेत, त्यांनी (तपास यंत्रणांनी) हे प्रकरण पुन्हा बँकेकडे पाठवू नये. आवश्यक तेथे एलओसी उघडण्यासाठी तपास यंत्रणांनी स्वतः सक्रिय पावले उचलली पाहिजेत. तपास यंत्रणांनाही स्वतंत्रपणे योग्य सल्ला दिला जात आहे.

तसेच, वित्तीय संस्थांचे अधिकारी आणि तपास यंत्रणांच्या अधिकाऱ्यांनी एकत्रितपणे काम करणे अपेक्षित आहे आणि देशाच्या आर्थिक हिताच्या विरोधात किंवा व्यापक जनहिताच्या विरोधात व्यक्तींचे भारतातून पलायन रोखण्यासाठी आवश्यक तेथे एलओसी वेळेत उघडण्यात येतील याची खात्री करणे अपेक्षित आहे. हा मुद्दा पुढे-मागे मांडण्यात मौल्यवान वेळ वाया घालवता कामा नये.

सक्षम अधिकाऱ्याच्या मान्यतेने मुद्दे.

(शमीम अहमद)

भारत सरकारचे अवर सचिव

दूरध्वनी क्रमांक २३०७७५०२

वित्तीय सेवा विभाग

[राघव भट्ट, उपसंचालक (बी.ओ.२)],

अर्थ मंत्रालय, तिसरा मजला, जीवनदीप बिल्डिंग, संसद मार्ग

नवी दिल्ली - ११०००१ .

राजीव, रंजन वर्मा, सहसंचालक, ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन, आर. के. पुरम, नवी दिल्ली.

ऑफिस मेमोरेंडम डीटीडी २२/०२/२०२१

क्रमांक २५०१६/१०/२०१७- आयएमएम (पं.)

भारत सरकार

गृह मंत्रालय

विदेशी विभाग

(इमिग्रेशन सेक्शन)

हॉल नंबर १८, दुसरा मजला, एमडीसीएन स्टेडियम, इंडिया गेट, नवी दिल्ली, दिनांक: २२

फेब्रुवारी २०२१

कार्यालयीन निवेदन

उप: भारतीय नागरिक आणि परदेशी-रेग यांच्या संदर्भात लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी)
जारी करण्यासाठी एकत्रित मार्गदर्शक तत्त्वे.

गृह मंत्रालयाने भारतीय नागरिक आणि परदेशी नागरिकांच्या संदर्भात लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी) जारी करण्याबाबत वेळोवेळी सविस्तर मार्गदर्शक तत्त्वे जारी केली आहेत. दिनांक ०५/०९/१९७९ च्या पत्र क्र.२५०२२/१३/७८ -एफ.आय आणि दिनांक २७/१२/२००० च्या ओ.एम.क्र.२५०२२/२०/९८-एफ.आय.द्वारे जारी करण्यात आलेल्या मार्गदर्शक तत्त्वांचा समावेश या मंत्रालयाच्या ओ.एम.क्र.२५०१६/३१/२०१० -आयएमएम द्वारे जारी केलेल्या एकत्रित मार्गदर्शक सूचनांमध्ये करण्यात आला आहे. दिनांक २७.१०.२०१०, जो माननीय दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या पश्चिम प्रदेश © - १०१८०/२००९ मधील २६/०७/२०१० च्या आदेशानुसार होता. त्यानंतर या मार्गदर्शक सूचनांमध्ये मंत्रालयाच्या

ओयेमस क्रमांक २५०२६/१०/२०१७-आयएमएम (पं.) दिनांक ०५/१२/२०१७ १९/९/१०१८
आणि १२.१०.२०१८ द्वारे बदल करण्यात आले.

माननीय दिल्ली उच्च न्यायालयाने २००९ च्या रिट याचिका (दिवाणी) क्रमांक १०१८० -
श्री विक्रम शर्मा विरुद्ध भारत सरकार आणि ओआरएस मध्ये राष्ट्रीय महिला आयोगाद्वारे
एलओसी जारी करण्याची विनंती केली जाऊ शकते का या प्रश्नावर विचार केला होता. सदर
रिट याचिकेचा निपटारा करताना माननीय उच्च न्यायालयाने दिनांक २६.०७.२०१० च्या
आदेशात खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले:-

'एलओसी जारी करण्याची विनंती एनसीडब्ल्यूकडून होऊ
शकली नसती. ते केंद्र किंवा राज्य सरकारकडून येणे आवश्यक होते
आणि तेही विहित नमुन्यात आणि नंतर पुन्हा ठराविक दर्जाच्या
अधिकाऱ्यांकडूनच. या संदर्भात, फौजदारी कायद्याच्या अंमलबजावणीची
प्रकरणे हाताळणारी फौजदारी न्यायालये निर्देश जारी करू शकतात,
ज्यामुळे एलओसी जारी होऊ शकते, परंतु एनसीडब्ल्यूसारख्या वैधानिक
संस्थांमध्ये सीआरपीसी किंवा पासपोर्ट कायदांतर्गत किंवा एमएचएच्या
परिपत्रकानुसार असे कोणतेही अधिकार नाहीत. मर्यादित हेतूने दिवाणी
न्यायालयाचे अधिकार दिल्याने एनसीडब्ल्यूला फौजदारी न्यायालयाचे
अधिकार मिळत नाहीत आणि एलओसी जारी करण्यासाठी विनंती
करण्याचा अधिकार आजपर्यंत एनसीडब्ल्यूला नाही...'
न्यायालयाने पुढे असे निरीक्षण नोंदवले:-

केंद्र आणि राज्य स्तरावर मोठ्या संख्येने वैधानिक आयोग आहेत
जे न्यायालयीन कामे करतात आणि तक्रारी प्राप्त झाल्यानंतर चौकशी
करण्याच्या हेतूने दिवाणी न्यायालयाचे अधिकार त्यांना देण्यात आले आहेत.
यामध्ये राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग (एनएचआरसी), एनसीडब्ल्यू, राष्ट्रीय

बाल हक्क संरक्षण आयोग यांचा समावेश आहे. तथापि, या वैधानिक संस्थांना फौजदारी न्यायालयाचे अधिकार देण्यात आलेले नाहीत आणि फौजदारी कायद्याची अंमलबजावणी करण्याचे अधिकारही त्यांना नाहीत. अशा वैधानिक न्यायाधिकरणांना/ आयोगांना फौजदारी कायद्याच्या अंमलबजावणीचे अधिकार द्यायचे की नाही, याचा धोरणात्मक निर्णय भारत सरकारने घ्यायचा आहे. आजच्या घडीला त्यांना तसा कोणताही अधिकार नसल्यामुळे, एलओसी जारी करण्याची विनंती एनसीडब्ल्यूसारख्या वैधानिक संस्थांकडून 'निघू शकत नाही', असे स्पष्टपणे सांगणारे स्पष्टीकरण परिपत्रके किंवा कार्यालयीन निवेदन एमएचएने जारी करणे आवश्यक आहे. अशा संस्थांनी आवश्यक ती वस्तुस्थिती पोलिसांसारख्या कायद्याची अंमलबजावणी करणाऱ्या यंत्रणांच्या निदर्शनास आणून द्यावी, जे परिस्थितीचे मूल्यमापन करून आणि त्यासाठी आखून दिलेल्या कार्यपद्धतीच्या अनुषंगाने एलओसी जारी करण्याची विनंती करतील. हे स्पष्टीकरण गृह मंत्रालयाकडून आजपासून १२ आठवड्यांच्या कालावधीत संदर्भित वैधानिक संस्थांच्या प्रतिनिधींसह इतर संबंधित एजन्सींशी सल्लामसलत करून जारी केले जाईल.

११.०८.२०१० रोजी माननीय दिल्ली उच्च न्यायालयाने डब्ल्यू.पी.(सीआरएल)

क्रमांक १३१५/२००८-समरसिंग सालकन विरुद्ध सहाय्यक या खटल्यात दिलेल्या संबंधित निकालात. संचालक आणि ओआरएस आणि सीआरएल रेफ.१/२००६ -कोर्ट ऑन ओन मोशन री: स्टेट विरुद्ध गुरनेक सिंग इ. एलओसीवर कनिष्ठ न्यायालयाने उपस्थित केलेल्या चार प्रश्नांची उत्तरे न्यायालयाने दिली आहेत. न्यायालयाने तयार केलेले हे प्रश्न पुढीलप्रमाणे होते. तपास यंत्रणा लुक आऊट सर्कुलरचा आधार घेऊ शकते अशा प्रकरणांच्या श्रेणी कोणत्या आहेत आणि कोणत्या परिस्थितीत?

लुक-आऊट-सर्कुलर उघडण्यापूर्वी तपास यंत्रणेने कोणती प्रक्रिया पाळणे आवश्यक आहे?

ज्याच्याविरोधात असे लुक आऊट सर्कुलर उघडण्यात आले आहे, त्याला काय उपाय उपलब्ध आहे?

अ असे प्रकरण न्यायालयासमोर आणले जाते तेव्हा संबंधित न्यायालयाची भूमिका काय असते आणि कनिष्ठ न्यायालये कोणत्या परिस्थितीत हस्तक्षेप करू शकतात?

माननीय उच्च न्यायालयाने दिनांक ११.०८.२०१० च्या उपरोक्त निर्णयात सर्व संबंधित यंत्रणांच्या मार्गदर्शनासाठी या प्रश्नांची उत्तरे दिली आहेत.

आयपीसी किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्ह्यांमध्ये तपास एजन्सी एलओसीचा आधार घेऊ शकते, जिथे आरोपी जाणीवपूर्वक अटक टाळत होता किंवा अजामीनपात्र वॉरंट (एनबीडब्ल्यू) आणि इतर दंडात्मक उपाययोजना करूनही कनिष्ठ न्यायालयात हजर होत नव्हता आणि खटला / अटक टाळण्यासाठी आरोपी देश सोडून जाण्याची शक्यता होती.

२ तपास अधिकारी गृह मंत्रालयाच्या परिपत्रकानुसार अधिसूचित केल्यानुसार अधिकाऱ्याकडे एलओसीसाठी लेखी विनंती करेल, ज्यात एलओसी मागण्याचे तपशील आणि कारणे दिली जातील. सक्षम अधिकारीच यासंदर्भात आदेश देऊन एलओसी उघडण्याच्या सूचना देतील.

३ ज्या व्यक्तीविरोधात एलओसी जारी करण्यात आली आहे त्याने आयओसमोर हजर राहून चौकशीत सामील व्हावे किंवा आत्मसमर्पण करावे संबंधित न्यायालयासमोर किंवा त्याच्याविरोधात चुकीच्या पद्धतीने एलओसी जारी करण्यात आल्याचे कोर्टाचे समाधान करावे. एलओसी जारी करण्याचे आदेश देणाऱ्या अधिकाऱ्याशीही तो संपर्क साधू शकतो आणि त्याच्याविरोधात चुकीच्या पद्धतीने एलओसी जारी करण्यात आल्याचे स्पष्टीकरण देऊ शकतो. संबंधित व्यक्तीच्या अर्जावर खटला प्रलंबित असल्यास किंवा संबंधित पोलिस ठाण्याचे अधिकार क्षेत्र असलेल्या कनिष्ठ न्यायालयाद्वारे एलओसी काढून घेता येते आणि कनिष्ठ न्यायालयाद्वारे ते रद्द देखील केले जाऊ शकते.

एलओसी म्हणजे एखाद्या व्यक्तीला तपास यंत्रणा किंवा न्यायालयासमोर शरण येण्यास भाग पाडणारा एक जबरदस्ती उपाय. एलओसीची पुष्टी करणे किंवा रद्द करणे हे कनिष्ठ न्यायालयांचे

अधिकार क्षेत्र एनबीडब्ल्यू रद्द करण्याच्या किंवा एनबीडब्ल्यूची पुष्टी करण्याच्या अधिकारक्षेत्राशी सुसंगत आहे.

दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या दिनांक २६.०७.२०१० च्या आदेशाच्या अनुषंगाने या मंत्रालयाने या मंत्रालयाच्या २५०१६/३१/२०१०-आयएमएम दिनांक २७/१०/१०१७ च्या ओएम क्रमांक २५०१६/३१/२०१०-आयएमएम द्वारे तपशीलवार एकत्रित मार्गदर्शक तत्त्वे जारी केली, जी नंतर या मंत्रालयाच्या ओएम क्रमांकाद्वारे सुधारित करण्यात आली. २५०१६/१०/२०१७-आयएमएम (पं.) दिनांक ०५/१२/२०१७ , १९/०९/२०१८ आणि १२/१०/२०१८ वरील परिच्छेद १ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे.

भारतीय नागरिक आणि परदेशी नागरिकांच्या संदर्भात लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी) जारी करण्यासंदर्भातील विद्यमान मार्गदर्शक तत्त्वांचा या मंत्रालयाने आढावा घेतला आहे. विविध भागधारकांशी सल्लामसलत करून आणि वरील परिच्छेद १ मध्ये नमूद केलेल्या या मंत्रालयाच्या पत्रांद्वारे/ ओ.एम.द्वारे जारी करण्यात आलेल्या सर्व विद्यमान मार्गदर्शक तत्त्वांचे पालन केल्यानंतर, सक्षम प्राधिकरणाच्या मान्यतेने निर्णय घेण्यात आला आहे की भारतीय नागरिक आणि परदेशी यांच्या संदर्भात लुक आऊट परिपत्रक (एलओसी) जारी करण्याच्या उद्देशाने सर्व संबंधितांनी पुढील एकत्रित मार्गदर्शक तत्त्वांचे पालन केले जाईल:-

(अ) एलओसी उघडण्याची विनंती मूळ एजन्सीकडून (ओए) उपसंचालक, ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन (बीओआय), ईस्ट ब्लॉक- ८, आर. के. पुरम, नवी दिल्ली – यांच्याकडे केली जाईल. ११०६६६ (टेलिफॅक्स:०११-२६१९२८८३, ईमेल:

boihq@nic.in) संलग्न प्रोफॉर्मामध्ये.

(ब) एलओसी उघडण्याची विनंती मूळ एजन्सीच्या मान्यतेने केली जावी जी खालील दर्जाच्या खाली नसणारा अधिकारी असेल -

१. भारत सरकारचे उपसचिव; किंवा
२. राज्य सरकारचे सहसचिव डॉ. किंवा
३. संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी; किंवा
४. संबंधित जिल्ह्याचे पोलिस अधीक्षक (एसपी) डॉ. किंवा
५. सीबीआयमध्ये एसपी किंवा समतुल्य दर्जाचे अधिकारी कार्यरत सीबीआय; किंवा
६. नार्कोटिक्स कंट्रोल ब्युरो (एनसीबी) मधील विभागीय संचालक किंवा समकक्ष स्तरावरील अधिकारी [सहाय्यक सह] एनसीबीच्या मुख्यालयातील संचालक (ऑपरेशन्स); किंवा
७. महसूल गुप्तचर संचालनालय किंवा केंद्रीय प्रत्यक्ष कर मंडळ किंवा केंद्रीय प्रत्यक्ष कर मंडळातील उपायुक्त किंवा समकक्ष पातळीवरील अधिकारी
८. अप्रत्यक्ष कर आणि सीमाशुल्क; किंवा आठवा. इंटेलिजन्स ब्युरो/ब्युरोचे सहाय्यक संचालक डॉ. इमिग्रेशन (बीओआय); किंवा
९. रिसर्च अँड अॅनालिसिस विंगचे उपसचिव डॉ. (रॉ); किंवा
१०. अधीक्षक दर्जाच्या खाली नसलेला अधिकारी राष्ट्रीय अन्वेषण यंत्रणेतील पोलिस; किंवा
११. अंमलबजावणी संचालनालयाचे सहाय्यक संचालक डॉ. किंवा
१२. संरक्षक पैकी स्थलांतरित अ द कार्यालय पैकी स्थलांतरितांचे संरक्षण कर्ता किंवा शासनाच्या उपसचिव पदाच्या खाली नसलेला अधिकारी भारत; किंवा
१३. इंटरपोलचे नामनिर्देशित अधिकारी; किंवा
१४. कॉर्पोरेट व्यवहार मंत्रालयाच्या गंभीर फसवणूक अन्वेषण कार्यालयाचा (एसएफआयओ) अधिकारी खाली नाही अतिरिक्त संचालक पद (भारत सरकारमध्ये संचालक पदावर); किंवा

सर्व सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे

१५.अध्यक्ष/ व्यवस्थापकीय संचालक/ मुख्य कार्यकारी भारतातील कोणत्याही फौजदारी न्यायालयाच्या निर्देशानुसार

एलओसी जारी केले जाऊ शकतात. अशा सर्व प्रकरणांमध्ये, एलओसी उघडण्याची विनंती स्थानिक पोलिस किंवा इतर कोणत्याही संबंधित कायदा अंमलबजावणी एजन्सीद्वारे सुरू केली जाईल जेणेकरून एलओसी उघडण्याचे सर्व निकष उपलब्ध असतील.

एलओसी जारी करण्याची विनंती करण्यासाठी प्रोफॉर्मावर स्वाक्षरी करणार्या अधिकाऱ्याचे नाव आणि पदनाम नेहमीच नमूद केले पाहिजे ज्याशिवाय एलओसी जारी करण्याची विनंती ग्राह्य धरली जाणार नाही.

प्रवर्तकाचा संपर्क तपशील संलग्न प्रोफॉर्माच्या कॉलम 6 मध्ये प्रदान करणे आवश्यक आहे. परिणामकारक पाठपुरावा करण्यासाठी योग्य संवाद साधण्यासाठी संबंधित नियंत्रण कक्षाचा संपर्क दूरध्वनी/ मोबाइल क्रमांकही नमूद करावा. प्रभावी पाठपुरावा कृतीसाठी योग्य संप्रेषण सुनिश्चित करण्यासाठी प्रवर्तकाने संलग्न प्रोफॉर्माच्या कॉलम ६ मध्ये खालील अतिरिक्त माहिती प्रदान करावी :-

१. दोन गव्हर्नमेंट/एनआयसी ईमेल आयडी
२. दोन अधिकाऱ्यांचा लँडलाईन क्रमांक
३. कमीत कमी दोन अधिकाऱ्यांचे मोबाइल क्रमांक, त्यापैकी एक प्रवर्तक असेल

ज्या व्यक्तीच्या संदर्भात एलओसी उघडायचा आहे, त्या व्यक्तीची संपूर्ण ओळख तपशील वर नमूद केलेल्या प्रोफॉर्मामध्ये दर्शविली गेली आहेत याची खात्री करण्यासाठी मूळ एजन्सीने काळजी घेणे आवश्यक आहे. हे लक्षात घेतले पाहिजे की कमीतकमी तीन ओळखमापदंड असल्याशिवाय एलओसी उघडता येत नाही उदा. नाव आणि टक्केवारी, पासपोर्ट क्रमांक किंवा जन्मतारीख उपलब्ध आहे. मात्र, संबंधित व्यक्तीचे नाव आणि

पासपोर्टचा तपशील उपलब्ध असल्यास एलओसी देखील जारी केला जाऊ शकतो. एलओसी विनंत्यांचे सतत पुनरावलोकन करणे आणि वास्तविक प्रवाशांना होणारा त्रास कमी करण्यासाठी सक्रियपणे अतिरिक्त मापदंड प्रदान करणे ही प्रवर्तकाची जबाबदारी आहे. पॅन कार्ड, ड्रायव्हिंग लायसन्स, आधार कार्ड, व्होटर कार्ड इत्यादी सरकारी ओळखपत्रांचा तपशील एलओसी उघडण्याच्या विनंतीमध्ये समाविष्ट केला जाऊ शकतो.

एलओसीच्या अनुषंगाने इमिग्रेशन अधिकाऱ्यांनी केलेल्या कारवाईची कायदेशीर जबाबदारी मूळ एजन्सीची आहे.

आयपीसी किंवा इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्ह्यांमध्ये एलओसीचा आधार घ्यावा लागतो. 'एलओसी उघडण्याचे कारण'यासंबंधी संलग्न प्रोफॉर्मातील कॉलम ४ मधील तपशील नेहमीच प्रदान करणे आवश्यक आहे ज्याशिवाय एलओसीच्या विषयाला अटक / ताब्यात घेतले जाणार नाही.

आयपीसी आणि इतर दंडात्मक कायद्यांतर्गत दखलपात्र गुन्हा नसलेल्या प्रकरणांमध्ये, एलओसी विषयाला ताब्यात घेतले जाऊ शकत नाही / अटक केली जाऊ शकत नाही किंवा देश सोडून जाण्यापासून रोखले जाऊ शकत नाही. अशा प्रकरणांमध्ये विषयाच्या आगमन/प्रस्थानाची माहिती त्यांना देण्यात यावी, एवढीच विनंती मूळ एजन्सी करू शकते. (जे) उघडलेला एलओसी जोपर्यंत प्रवर्तकाकडूनच बीओआयला हटविण्याची विनंती प्राप्त होत नाही तोपर्यंत लागू राहील. कोणताही एलओसी आपोआप डिलीट होणार नाही. मूळ एजन्सीने तिमाही आणि वार्षिक आधारावर आपल्या सांगण्यावरून उघडण्यात आलेल्या एलओसीचा आढावा घेत राहावे आणि अशा पुनरावलोकनानंतर एलओसी हटविण्याचा प्रस्ताव त्वरित सादर करावा. बीओआयने सामान्य चॅनेलद्वारे तसेच ऑनलाइन पोर्टलद्वारे एलओसी प्रवर्तकांशी संपर्क साधावा. ज्या व्यक्तीच्या विरोधात एलओसी उघडण्यात आली आहे ती व्यक्ती यापुढे मूळ एजन्सीला किंवा सक्षम न्यायालयाला नको आहे, अशा सर्व प्रकरणांमध्ये, एलओसी हटविण्याची विनंती बीओआयला त्वरित कळविली पाहिजे जेणेकरून व्यक्तीचे स्वातंत्र्य धोक्यात येणार नाही.

बर् याच प्रसंगी, ज्या व्यक्तींविरुद्ध एलओसी जारी केले जातात, ते न्यायालयांकडून एलओसी हटविणे / रद्द करणे / निलंबित करण्यासंबंधी आदेश प्राप्त करतात आणि एलओसी हटविण्यासाठी आयसीपीकडे जातात आणि त्यांच्या जाण्याची मागणी करतात. न्यायालयाच्या आदेशाची सत्यता पडताळून पाहण्याचे कोणतेही साधन आयसीपीकडे नसल्यामुळे, अशा सर्व प्रकरणांमध्ये, एलओसी हटविण्याचे / रद्द करण्याचे / निलंबित करण्याचे आदेश त्याच प्रवर्तकामार्फत बीओआयला कळविणे आवश्यक आहे ज्याने एलओसी उघडण्याची विनंती केली होती. माननीय न्यायालयांना संबंधित कायदा अंमलबजावणी एजन्सीद्वारे एलओसी निलंबन / हटविणे / रद्द करणे इ. संदर्भातील आदेशांचे समर्थन / माहिती देण्याची विनंती केली जाऊ शकते ज्याद्वारे एलओसी उघडले गेले होते.

अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये, वरील मार्गदर्शक तत्वांद्वारे समाविष्ट नसलेल्या अशा प्रकरणांमध्येदेखील एलओसी जारी केले जाऊ शकतात, ज्याद्वारे वरील खंड (बी) मध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही प्राधिकरणाच्या विनंतीनुसार एखाद्या व्यक्तीचे भारतातून प्रस्थान नाकारले जाऊ शकते, जर अशा व्यक्तीचे जाणे भारताच्या सार्वभौमत्वास किंवा सुरक्षिततेस किंवा अखंडतेस हानिकारक आहे किंवा तसे आहे कोणत्याही देशाबरोबरच्या द्विपक्षीय संबंधांना किंवा भारताच्या सामरिक आणि/किंवा आर्थिक हितसंबंधांना हानिकारक किंवा अशा व्यक्तीला बाहेर पडण्याची परवानगी दिल्यास तो संभाव्यतः दहशतवादी कृत्य किंवा राज्याविरुद्ध गुन्हे करू शकतो आणि / किंवा कोणत्याही वेळी व्यापक सार्वजनिक हितासाठी अशा प्रस्थानास परवानगी दिली जाऊ नये.

एनसीडब्ल्यू, एनएचआरसी आणि राष्ट्रीय बाल हक्क संरक्षण आयोग यासारख्या वैधानिक संस्थांनी कोणत्याही भारतीय/ परदेशी व्यक्तीला भारत सोडून जाण्यापासून रोखण्याची विनंती केल्यास खालील प्रक्रिया अवलंबली जाईल. अशा विनंत्या पूर्ण आवश्यक तथ्यांसह पोलिसांसारख्या कायद्याची अंमलबजावणी करणाऱ्या यंत्रणांच्या निदर्शनास आणून दिल्या जातील. त्यानंतर संबंधित पोलिस अधीक्षक (एस.पी.) परिस्थितीचा आढावा घेऊन आणि त्यासाठी आखून दिलेल्या कार्यपद्धतीनुसार एलओसी जारी करण्याची विनंती करतील.

इमिग्रेशन/इमिग्रेशन अधिकारी वरील खंड (ब) मध्ये तपशीलवार एलओसी उघडण्यासाठी अधिकृत गुन्ध्यांकडून प्राप्त झालेल्या पत्राचे काटेकोरपणे पालन करतील.

एलओसी विषयांच्या प्रभावी आणि चांगल्या इंटरसेप्शनसाठी, प्रवर्तकाने खालील मार्गदर्शक तत्वांचे पालन केले जाईल :-

१ . इमिग्रेशन अधिकार्यांनी शोधघेतल्यावर करावयाची विशिष्ट कारवाई भरलेल्या एलओसी प्रोफॉर्मामध्ये दर्शविणे आवश्यक आहे.

२ . मापदंड/ कृती/ तपास अधिकारी/ प्रवर्तक संपर्क तपशीलात काही बदल झाल्यास किंवा या प्रकरणात न्यायालयाचा कोणताही आदेश पारित झाल्यास तो निदर्शनास आणून देण्यात यावा. एलओसीमध्ये आवश्यक ते बदल करण्यासाठी संबंधित मूळ एजन्सीने त्वरित बीओआयची स्थापना केली.

३. न्यायालयाच्या आदेशानुसार उद्भवलेल्या एलओसीसाठी, संबंधित पीएस / आयओने विषयाचे ओळखीचे मापदंड बीओआयकडे पाठवावे कारण न्यायालयाच्या आदेशात केवळ विषयाचे नाव आणि पालकत्व असते.

४. जर एलओसीला संबंधित न्यायालयाने आव्हान दिले आणि स्थगिती दिली किंवा न्यायालयाने एलओसीसंदर्भात कोणतेही निर्देश जारी केले तर प्रवर्तकाने बीओआयला त्वरित कळवावे आणि त्यानुसार एलओसीमध्ये सुधारणा / वगळण्याची मागणी करावी. जेव्हा जेव्हा एलओसीचा विषय अटकेत असेल किंवा एलओसीचा हेतू संपेल तेव्हा प्रवर्तकाकडून त्वरित बीओआयकडे हटविण्याची विनंती पाठविली जाईल.

५. आयसीपीमध्ये विषय / संभाव्य जुळवाजुळव डिलीट केल्यावर प्रवर्तकाने त्वरित प्रतिसाद देणे आवश्यक आहे. विषयाची ओळख आणि करावयाच्या कार्यवाहीबाबतची खातरजमा तातडीने आयसीपीला कळविणे आवश्यक आहे.

७ . एलओसीशी संबंधित बाबींमध्ये समन्वय साधण्यासाठी बीओआय एक टीम तयार करेल. एलओसीची स्थिती अद्ययावत करण्यासाठी हे पथक एलओसी जारी करणाऱ्या एजन्सींशी संपर्क साधणार आहे.

ॢ. वरील ढरिच्छेद ॢ (बी) मध्ये नमूद केलेली ढरत्येक ँलओसी ँजन्सी बीओआयशी ँलओसी स्थितीचे समन्वय / अद्ययावतीकरण करण्यासाठी ढरिशिष्ट-१ मध्ये दर्शविल्याढरमाणे ँक नोडल अधिकारी नियुक्त करेल. बीओआयची उपरोक्त टीम [ढरिच्छेद ॢ (ँन) (७) मध्ये नमूद केल्याढरमाणे] या नोडल अधिकाऱ्याच्या सतत संपर्कात राहील.

७ . या ओ.ँम.मध्ये नमूद केलेल्या ँकत्रित मार्गदर्शक सूचनांचे काटेकोर ढालन करण्यासाठी सर्व संबंधितांच्या निदर्शनास आणून द्यावे, अशी विनंती आहे.

(सुमंत सिंग) संचालक (इमिग्रेशन)

टेलि फॅक्स: ०११ -२३०७७५३०

१. भारत सरकारचे सर्व सचिव
२. सर्व राज्य सरकारे/ केंद्रशासित प्रदेश प्रशासनाचे मुख्य सचिव
३. सचिव, वित्तीय सेवा विभाग, अर्थ मंत्रालय, जीवन दीप बिल्डिंग, नवी दिल्ली
४. सर्व राज्ये/ केंद्रशासित प्रदेशांचे अतिरिक्त मुख्य सचिव/ प्रधान सचिव (गृह)
५. सर्व राज्ये/केंद्रशासित प्रदेशांचे डीजीपी
६. अध्यक्ष, राष्ट्रीय महिला आयोग, नवी दिल्ली
७. संचालक, आयबी, नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली
८. सचिव, (निवृत्त), कॅबिनेट सचिवालय, नवी दिल्ली
९. संचालक, सीबीआय, नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली
१०. नार्कोटिक्स कंट्रोल ब्युरोचे महासंचालक, आर.के.पुरम, नवी दिल्ली
११. अध्यक्ष, सीबीआयसी, महसूल विभाग, अर्थ मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली
१२. अध्यक्ष, सीबीडीटी, महसूल विभाग, अर्थ मंत्रालय, नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली
१३. महासंचालक, महसूल गुप्तचर संचालनालय, सीबीआयसी, 'डी'ब्लॉक, आयपी इस्टेट, नवी दिल्ली
१४. अंमलबजावणी संचालक, सक्तवसुली संचालनालय, लोकनायक भवन, नवी दिल्ली
१५. अपर सचिव, विधी व न्याय मंत्रालय, शास्त्री भवन, नवी दिल्ली
१६. अतिरिक्त संचालक, ब्युरो ऑफ इमिग्रेशन
१७. अतिरिक्त सचिव, जम्मू-काश्मीर विभाग, एमएचए, नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली
१८. अतिरिक्त संचालक, कॉर्पोरेट व्यवहार मंत्रालय [गंभीर फसवणूक अन्वेषण कार्यालय], सीजीओ कॉम्प्लेक्स, नवी दिल्ली
१९. संयुक्त सचिव, एनएचआरसी, नवी दिल्ली
२०. संयुक्त सचिव, एनसीडब्ल्यू, नवी दिल्ली
२१. रजिस्ट्रार, राष्ट्रीय बाल हक्क संरक्षण आयोग, नवी दिल्ली
२२. संयुक्त सचिव, महिला व बालविकास मंत्रालय, नवी दिल्ली

२३. संयुक्त सचिव (एलअँटटी), परराष्ट्र मंत्रालय, नवी दिल्ली
२४. संयुक्त सचिव (आयएस-१), एमएचए, नॉर्थ ब्लॉक, नवी दिल्ली
२५. जेएस (जे-२), न्याय विभाग, जैसलमेर हाऊस, नवी दिल्ली

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

परिशिष्ट

(२) प्रकरणांचे सारणीकरण

एस आर नाही	WP NO	पदवी	नागरिकत्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एल ओसी तपशी ल	प्रार्थना	फौजद ारी कारवा ई	दिवाणी कार्यवाही	WD STATU S	नोड्स
१	५१ / २०२ ०	श्रीकांत भासी वि. आयएमएमचे बुर		->संस्थापक / अध्यक्ष डॉ. कार्निवल ग्रुप ->संस्थापक एओपीएल	एसबीआय	६२.४९ कोटी रुपये - पृष्ठ ५९	थांब ले ०८.० ६.२० १९	->एलओसी मागे घ्या/ परत बोलावा - >एलओसी रद्द करा	एन/ए	- >डीआरट ी कार्यवाही	एन/ए	->पान ९, पॅरा 23 ->पृष्ठ 111, पृष्ठ 113 (एसबीआय पॉलिसी ऑन रिक्वेस्ट एलओसी)
२	१६२ / २०२	जुबिन के ठक्कर वि		प्रवर्तक/ संचालक	बीओबी	३३.५० कोटींचा ओटीएस (२७.५० कोटी भरला आहे)	१९.१ ०.२० १९	->एलओसी रद्द करा - >एलओसी लागू	एन/ए	एन/ए	एन/ए	->पी आणि आर 2 ओटीएस - पी

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

	०	यूओआय				८० % ओटीएस (पीजी) १०)	रोजी बंद	करणे टाळा -> १२.१०.२०१८ ->एलओसी विरोधात				भरावा लागेल २५ टक्के कर्ज (ऑर्ड डीटीडी २६.०२.२०२०)
३	७१९ / २०२ ०	विराज चेतन शहा वि यू ओ आय		अंकल कंपनी - पी अँड एस ज्वेलरी लिमिटेड मध्ये ०१.०२.२०१ २ रोजी नियुक्त संचालक >>पदाचा	बीओबी	३०० + ४९० कोटी (पृष्ठ २४६)	थांब ले १३.० ८.२० १९ (पृष्ठ २१९)	->रद्द करा / २०१० ओम रद्द करा, २०१७ ओम, २०१८ ->रद्द २०१८ >स्थगिती २०१८ ओम - >एलओसी	एफआ यआर दाखल 10.12. 2019 (पृ. ५१९)	एन/ए	->जाहीर ११/०४/२ ०१७ केंद्रीय बँकेने जाहीर केले > बँक ऑफ बडोदातर्फे २९.५.२० १९ .2019	->लीड मॅटर - >डायरेक्टर ऑफ २०१२२०१५ - या कालावधीत एकूण एक्सपोजर रु. 300,00,00,0 00/- होते. 29.05.2013 रोजी

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

				राजीनामा दिला. दिग्दर्शक ऑन ०५.०७.२०१ ४ ->डोरिंग कन्सल्टन्सी मध्ये काम करण्यास सुरवात केली २०१५ मधील सेवा ->आर्थिक येथे विश्लेषक डॉ. एलिंग्टन कॅप्टिअल				घटनाबाह्य घोषित करा ->एलओसी मध्ये थांबा - २०१८ च्या विरोधात >इन्ज्युक्शन (पृ. ४५-४७)				कंसोर्टियम बँकांकडून >डीड ऑफ गॅरंटी - >कंपनीने एनपीए घोषित केला
--	--	--	--	---	--	--	--	---	--	--	--	---

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

				मर्यादित								
३	७१९ / २०२ ०	विरा ज चेतन शहा वि यू ओ आय		अंकल कंपनी - पी अँड एस ज्वेलरी लिमिटेड मध्ये ०१.०२.२०१ २ रोजी नियुक्त संचालक >>पदाचा राजीनामा	बीओबी	३०० + ४९० कोटी (पृष्ठ २४६)	थांबले १३.०८.२०१९ (पृष्ठ २१९)	->रद्द करा / २०१० ओम रद्द करा, २०१७ ओम, २०१८ ->रद्द २०१८ >स्थगिती २०१८ ओम - >एलओसी	एफआयआर दाखल 10.12.2019 (पृ. ५१९)	एन/ए	->जाहीर ११/०४/२०१७ केंद्रीय बँकेने जाहीर केले > बँक ऑफ बडोदातर्फे २९.५.२०१९ .2019	->लीड मॅटर - >डायरेक्टर ऑफ २०१२२०१५ - या कालावधीत एकूण एक्सपोजर रु. 300,00,00, 000/- होते. 29.05.201 3 रोजी

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

				दिला. दिग्दर्शक ऑन ०५.०७.२०१ ४ ->डोरिंग कन्सल्टन्सी मध्ये काम करण्यास सुरवात केली २०१५ मधील सेवा ->आर्थिक				घटनाबाह्य घोषित करा ->एलओसी मध्ये थांबा - २०१८ च्या विरोधात >इन्ज्युक्शन (पृ. ४५-४७)				कंसोर्टियम बँकांकडून >डीड ऑफ गॅरंटी - >कंपनीने एनपीए घोषित केला
--	--	--	--	---	--	--	--	---	--	--	--	---

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

				येथे विश्लेषक डॉ. एलिंग्टन कॅप्टिअल मर्यादित								
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

एसआ र नाही	WP NO	पदवी	नागरिकत्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओसी तपशील	प्रार्थना	फौजदारी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STATUS	नोड्स
४	८३७ / २०२०	गौरव तायल वि. आयएमएमचे बुर		फ्रीलांस संमंत्रक गॅरंटर नाही /	ऑल बीके	आर २ बँकेकडून कधीही कर्ज	२१/३/२०१९ रोजी बंद	->एलओसी रद्द करा आणि मागे घ्या -	एन/ए	एन/ए	एन/ए	दिवाळखोर केएसएल अँड इंडस्ट्रीज लिमिटेडचे

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

				दिग्दर्शक माजी संचालक डॉ. मेसर्स आसाही तंतू लिमिटेड २०१२- १३		घेतले नाही		>एलओसी थांबवा				१२,२४०/- शेअर्स (एकूण ०.०१%) >कडे आहेत. शेअरहोल्डिंग) - भेट वस्तू अल्पवयीन असताना आजोबा, पी.जी. ७ , पैरा १२ - >बँकेने केएसएलविरोधात डीआरटीची कारवाई केली, पी
--	--	--	--	---	--	---------------	--	------------------	--	--	--	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

[illegible]

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

५	१४० / २०२१	प्रसाद अट्टालूरी वि आयएमएमचे बुर	स्थायी रहिवासी. एच.के.	दिग्दर्शक	बीओबी	ऑक्टोबर २०१९ पर्यंत \$ २,०८२,९ ८६.०६ (पृष्ठ ९)	७/१२/२०१९ ८/१२/२०१९ दरम्यान जेव्हा पी हैदराबादमध्ये उतरला तेव्हा एलओसीची माहिती देण्यात आली	->एलओसी अवैध - एलओसीशी संबंधित >रेकॉर्ड - >एलओसी मागे घ्या ->एलओसी राहा	एन/ए	एन/ए	एन/ए	->एनपीएल २३.०८.२०१९ (पृ.०८.२०१९) ७७)
---	------------------	--	------------------------------	-----------	-------	---	---	---	------	------	------	---

एस आर	WP NO	पदवी	नागरिकत्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओसी तपशील	प्रार्थना	फौजदारी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STATUS	नोड्स
----------	----------	------	-----------	------	-----	---------------	----------------	-----------	-------------------	---------------------	--------------	-------

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

नाही												
६	१९५ / २०२ १	अनिल भंवरलाल वि आयएमएमचे बुर	हाँगकाँगच ा स्थायी रहिवासी ३५ वर्षे	मालक रिंकी जेम्स कंपनी गॅरंटर	बीओ बी	९९६,२५४ .५९ डॉलर सुमारे सात कोटी रुपये	थांबले ८.१२.२०१ ९	->माघार च्या आणि एलओसी रद्द करा ->पेंडन्सी - स्टे एलओसी (पृष्ठ २०-२१)	एन/ए	एन/ए	एन/ए	->बँक ऑफ इंडिया बडोदा, हाँगकाँग कर्जाची रक्कम बँक ऑफ बडोदा, फोर्ट >एलओसी जारी बँक ऑफ बडोदाच्या >एमडीने पी च्या सेटलमेंट

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

												प्रस्तावाला नकार दिला. वरिष्ठ व्यवस्थापन
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	---

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

७	१७६ २ / २०२ १	केशव अशोक पुन्ज वि आयएमएमचे बुर		->कधीच प्रवर्तक नव्हतो पीएसएल लिमिटेड (फादर्स कंपनी) चे संचालक - >भागधारक २.४१ टक्के कंपनी (रक्कम रु. ३०११५५०) (पृष्ठ ९)	बीओ बी	२७४.६० कोटी (पृष्ठ १७५, २०४, २०७)	->थांबलो. २४.०८.२ ०२१ - आर २ ने जारी केलेले >दुसरे एलओसी २४.०८.२ ०२१ (पृष्ठ २०१, २०४, २०७)	->एलओसी रद्द करा ->रद्द करा आणि बाजूला ठेवा १२.१०.२०१८ ->एलओसी मागे घ्या - >एलओसी आणि प्रवास बंदी थांबवा (पृष्ठ ४२-४२)	एफआयआर दाखल ४.०१.२०१९ (पृष्ठ २०४/२०७) + फौजदारी कार्यवाही सुरू	एन/ए	एन/ए	
---	---------------------------	---	--	---	-----------	--	---	--	---	------	------	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

एस आर नाही	WP NO	पदवी	नागरिक त्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओसी तपशील	प्रार्थना	फौजदारी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STATUS	नोद्व
८	२२० ० / २०२ १	अनिल एम. होवले वि. यूओआ य		आर्क इन्फ्रा प्रोजेक्ट निर्माण चे माजी संचाल क [२००९ मध्ये पदाचा राजीना मा]	बीओबी	एकूण देय - पी + कर्जदार कंपनी + इतर जामीनदार = ६२,२१,६१,३३५.३ ७/- रुपये (उत्तरातील प्रतिज्ञापत्राचे पान १३०) आर 5)	२०.०१.२० २१ रोजी बंद	-१२.१०. २०१८ >उघडण्यासंदर्भा तील नोंदी मागविण्याचे आवाहन एलओसी ->एलओसी बेकायदेशीर, कायद्याने वाईट आणि अमान्य घोषित करा ->पी ला व्यवसायासाठी परदेशात	>सीबीआय स्पेशल केस नंबर ८९ २०१०, २०१० चे ९३ >भारतीय दंड संहितेच्या कलम ४२०, ४६७ , ४७१ + प्रतिबंधक कलम	>ओटीएस सादर - एनसीएलटी आणि आयबीसीद्वारे सीआयआरपी अंतर्गत कंपनी ->सीआयआरप ी दरम्यान, लेखापरीक्षकांन ी व्यवहार लेखापरीक्षण करण्याचे	->घोषित डब्ल्यूडी ऑन 02.05.20 19	-> 27.07. 2018 रोजी डब्ल्यूडी दर्जा जाहीर करण्या साठी कारणे दाखवा नोटीस प्राप्त झाली

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

							जाण्याची परवानगी द्या - >पी ला दुबई आणि अमेरिकेत परदेशात जाण्याची परवानगी द्या उल्लेखकेलेल्या कालावधीत - >निमंत्रण पत्रानुसार उल्लेखकेलेल्या कालावधीत पी ला दुबई आणि युएईला जाण्याची परवानगी द्या	एस.१३ (२) आर/डब्ल्यू एस.१३(१) (डी) भ्रष्टाचार कायदा १९८८	आदेश दिले - >सरफेसी कायद्यांतर्गत वसुली प्रक्रिया - एलआयसी पॉलिसी आणि निवासी फ्लॅटसह सर्व वैयक्तिक मालमत्ता बँकेकडे तारण आणि गहाण ठेवली गेली	31.12.2 011 रोजी एनपीए घोषित केलेल्या कंपनी च्या खात्यांच ी >खाती (पी संचाल क झाल्यानं तर 2
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								(पृ. १७)				वर्षानंतर) - >सीबी आय कोर्टाने पी ला 2020 - 2021 मध्ये प्रवास करण्या ची परवानग ी दिली परंतु पीएसबी द्वारे
--	--	--	--	--	--	--	--	----------	--	--	--	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

												एलओसी (पीजी 13)
९	२६८ १ / २०२ १	एए इस्टेट वि स्टेट बँक ऑफ इंडिया भारत		पी १ - एए इस्टेट प्रायव्हे ट लि. पी २ - दिग्दर्श क पी ३ - दिग्दर्श क पी ४ -	एसबी आय	१५१, ७२, ३४ रुपये, १७९ वर ३०.११.२०२१ (पृ. ३७४)	एलओसी वर स्वाक्षरी केली ११.१२.२० १९ रोजी बँकेचे अध्यक्ष	->एलओसी रद्द करा, घटनाबाह्य घोषित करा २७.१०.२०१० , १२.१०.२०१८ ->क्वश आरबीआयवर टीका परिपत्रक ०१.०७.२०१६ घटनाबाह्य,	>पी १ खात्यात फसवणुकी ची घोषणा, खासगी फॉरेंसिक अहवालाच्या आधारे बोलण्याचा आदेश नाही	एनसीएलटीस मोर >आयबीसी याचिका मागे घेण्यात आली. १२ ए - >डीआरटी कार्यवाही	->घोषित डब्ल्यूडी ऑन 14.08.20 20, पुनरावलोकन समितीने पुष्टी केली 26.03.20 21	- >१८.०३ २०१४ रोजी पी १ चे खाते एनपीए म्हणून घोषित केले - पी शी तडजोड

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

				गॅरंटर				बेकायदेशीर				चर्चेत असताना >रुपये आय/सी, टॅग केलेली फसवणूक इत्यादी
--	--	--	--	--------	--	--	--	------------	--	--	--	---

एस आर नाही	WP NO	पदवी	नागरिकत्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओसी तपशील	प्रार्थना	फौजदारी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STATUS	नोड्स
								->पी १ खात्याची फसवणूक म्हणून घोषित				

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								करणे रद्द आरबीआय आय/सी ->प्रलंबित : ^ चा स्टे इफेक्ट (पृ. ६६-७०)				
१०	२८४ ३ / २०२ १	पुनीत अग्रवाल वि रिझर्व्ह बँक भारत		माजी संचालक आणि जामीनदार	एसबी आय	६२,९०,०००० ०	०१.०२.२० २० रोजी बंद	->थांबा वर्गीकरण डबलूडी ->संयम ठेवा वर्गीकरण डबलूडी ->एलओसी राहा	एन/ए	->कंपनी बंद करण्याच्या प्रक्रियेत बीएचसी	डब्ल्यूडी घोषित केले 09.10.20 19 (पृ. १८७)	
११	२६२ ४	पुनीत अग्रवाल वि		(वरीलप्रमाणे च)	बीओबी	६२,९०,०००० ० (पृष्ठ १४६)	०१.०२. २०२०	->ठरावाची प्रत सादर	एफआयआर क्र. आरस डी	->पी ने डब्ल्यूपी	डब्ल्यूडी घोषित	

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

	/ २०२ १	बॉब					रोजी बंद	करा अभिज्ञान समिती - >डब्ल्यूडी हटवा स्टेटस - >एलओसी रद्द करा - >डब्ल्यूडी स्टेटसचे प्रदर्शन थांबवा - >अंमलबजाव णी पासून परावृत्त करा एलओसी	ए आय २०२१ -ए- २०२१ डीटीडी. ०८.०६.२०२ १ डब्ल्यू सीबीआय, एसीबी, नवी दिल्ली भादंवि कलम १२० बी आर / डब्ल्यू ४२० आणि कलम १३ (२) आर / डब्ल्यू पीसीचे १३ (१) (ड) अधिनियम	(एल) नं. ४३२/२०२० डब्ल्यूडी दर्जा काढून टाकल्याबद्द ल युनियन बँक ऑफ इंडियाविरुद्ध ->पी दाखल डब्ल्यूपी (एल) क्र. ४१३/२०२० एलओसी आणि डब्ल्यूडी स्टेटससाठी स्टेट बँक ऑफ	केले 24.10.20 19 (पृ. ६९)	
--	---------------	-----	--	--	--	--	----------	---	--	---	------------------------------------	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

										इंडियाविरोध ात		
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	-------------------	--	--

१२	३३३ ८ / २०२ १	करण बहेती वि यूओ आय		बेलचायना (युएई) आणि इतर कंपन्यांचे प्रवर्तक संयुक्त अरब अमिराती	बीओ बी	एईडी १४.१७२ लाख (पृष्ठ २२८ - एलओसी जारी करण्याचे कारण परफॉर्मा) >४३.४६	->एलओसी ओपन डेट: १.१०. २०१९ ->एलओसी नंबर: १९४७५४६	- >रद्द करा आणि २०१० ,२०१७ , जुलै २०१८ , १९/०९/२०१८ ओम, १२/१०/२८ ओम, २०१९ ओम ->निर्मिती १९७९ एमएचएचे पत्र, २००० ओम,	एफआयआर / कायदेशीर कार्यवाही नाही भारतात स्थापन करण्यात आली	->दिवाणी कार्यवाही नाही भारत >दुबईत पी विरुद्ध दिवाणी खटला दाखल (बँक ऑफ इंडिया) बडोदा दीरा शाखा) -	एन/ए	->लीड मॅटर - >एलओसी जारी करण्याची विनंती स्पष्ट नाही
----	---------------------------	---------------------------	--	--	-----------	---	--	---	---	--	------	---

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

						कोटी ची परतफेड (पृ. ६५)		१२/१०/२०१८ ओम ->एलओसी चे उत्पादन करा - प१ ->एलओसी रद्द करा पीआय ->एलओसी जारी करण्यात आली आहे की नाही याचा खुलासा करा पी २ ->पी २ एलओसी रद्द करा ->पी ला युएईमध्ये प्रवास		वसुली ११,१२०,३३ ० एईडी (२२/२३ कोटी) + ०२/०३/२० १९ पासून ९ % व्याज (पीजी) ६४-६५)		
--	--	--	--	--	--	-------------------------------	--	---	--	---	--	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								करण्याची परवानगी द्या ->सर्व रहा आक्षेपार्ह ओएम ->एलओसीला स्थगिती द्या प्रवासबंदीला स्थगिती (पृष्ठ ७५)				
१३	३७७ ५ / २०२ १	कन्नन विश्वनाथ वि यू ओ आय		माजी प्रवर्तक	बीओ बी	२००.२९ कोटी (पृष्ठ ८)	आर ३ द्वारे डीआरटीमध ील एएफएफआ रने एलओसी उघड केले	-> २२ ०२ २०२१ ->एलओसी रद्द करा - >अंमलबजावण ीला स्थगिती द्या	भादंवि कलम १०९, ४२०, ४०९, ४७७- अ अन्वये सीबीआयने एफआयआर आणि आरोपपत्र	>डीआरटी कार्यवाही - डीआरटीने पीला ओआरडी डीटीडीने प्रवास करण्याची	एन/ ए	- लिक्विडेशनम ध्ये >कंपनी

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								२२/०२/२०२१ ->एलओसी राहा - >एलओसीचा तपशील जाहीर करा	दाखल केले - जामीन मंजूर दिनांक ०३/१२/२०२ १ रोजी (पृ. ८२) – २५ .०१ .२०२१ रोजी प्रवासास परवानगी, १५ .११ .२०२ १ , १०.१२.२०२१ (पृ.	परवानगी दिली. १३/१२/२० २१ (पृ. ७४) ->बंद केलेले पीटीएन निरपेक्ष		
--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	--

								१२)	आदेश डी.टी.डी. १८/०२/ .२		
--	--	--	--	--	--	--	--	-----	--------------------------------	--	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								०१५ आणि १२.६. २०१६ (पृ. ३९ ६३)		
दीपक शेणॉय वि. स्टेट बँक ऑफ इंडिया भारत		मेडेकचे संचालक/ हमीदार किंवा स्वाक्षरी दार नाही	एसबी आय	याचिकाकर्त्याचे म्हणणे कंपनीने १७.०२.२२ रोजी (एएफएफआर चे पृष्ठ १७०) एसबीआयला कल्पित व्याजासह ५६.४१ कोटी रुपये देणे आवश्यक आहे	१२.१२.२० २१	->एलओसी रद्द करा	इंडिया फॅक्ट्रिंग अँड फायनान्स सोल्युशन्स प्रायव्हेट लिमिटेडने कलम १३८ अन्वये कॉम्पनेविरोधा त दोन तक्रारी दाखल केल्या आहेत नॉन-	२०.७ .१८ २० , मुंबई उच्च न्यायालयाने कंपनीला बरखास्त करण्याचे आदेश दिले. (मुख्य पानाचे पान १२३)	सुंदर इंडस्ट्रीज लिम्फेडने १८.६२०१ ६ रोजी डब्ल्यूडी घोषित केला (उत्तरात अफिदाव तचे पान १८०)	>कंपनीने २०११ पासून कर्ज सुविधा ंचा लाभ घेतला असून त्याचे एनपीए म्हणून वर्गीकरण करण्यात आले आहे.

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

							नेगोशिएबल उपकरण अधिनियम११ ८८. १ दिनांक १.८.२०२१ रोजी दिलेल्या दोन पुरस्कारांनी निकाली काढले			२८.०५.१५ (उत्तरातील प्रतिज्ञापत्रा चे पान १५०)
रिहेन हर्षद मेथा वि यूओआय		->२००६ मध्ये कौटुंबिक हिन्याच्या ज्वेलरी व्यवसायाच ी धुरा सांभाळली	बीओबी	४०,९३,६१,७९ ९.६० कोटी (पृष्ठ ७५)	एलओसी ओपन डेट: १८/१२/२० २० पहिला एलओसी क्रमांक: १९४९७३८	->एलओसी आणि ट्रॅव्हल बॅन रद्द करा - >क्वाश करा आणि ओएम रद्द करा -	>एफआयआर दाखल नाही - >फौजदारी कारवाई नाही (पृष्ठ २०, ग्राऊंड डी)	एन/ए	N/A	

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

		आणि ताब्यात घेतली			दुसरा एलओसी क्रमांक: १९३९७३९ (पृष्ठ ९२)	>एलओसी वर स्थगिती आणि प्रवास बंदी (पृष्ठ ३०)				
समीर प्रवीण शहा वि आयएमएमचे बुर		गॅरंटर, सी महेंद्र एक्सपोर्ट्स लि.	बीओबी	एनपीए एसीसीवर 186..५६ कोटी (पीजी) ६९)	२४.०७.२० २१ रोजी बंद	->एलओसी रद्द करा	एन/ए	->एनपीए घोषणा २५ .०८ .२०१४ (पृ. ६९) - >डीआरएटी कडे अपील प्रलंबित	N/A	

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

										सरफेसी ला डीआरटीने बडतर्फ केले अहमदाबाद		
१७	१८/ ६ / २०२ १	दीनानाथ सोनी वि यूओआय		कार्यकारी संचालक संचालक मंडळावर – २०१७ मध्ये राजीनामा दिला	बीओ बी	५ कोटी + टर्म लोनची >क्रेड सुविधा ३ कोटी ->एकूण ९.८७ कोटींची रक्कम	१५/०८/२० २१ रोजी बंद	->एलओसी मागे घ्या / रद्द करा - >संबंधित एलओसीचा प्रभाव थांबवा	एन/ए	->एनपीए घोषणा २८/०९/२० २२	->जाहीर २१.१२ .0	>ईडी, एसएफआय ओ नाही, ईओडब्ल्यू तपास - >एफआय आर दाखल नाही -पी च्या भावाविरोधा त एलओसी जारी >

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

१८	४६ / २०२ २	राजेंद्र कैमल वि बोम.		प्रवर्तक आणि एमडी, टर्ममध्ये गॅरंटर ५० कोटींचे कर्ज	बीओ बी	५० कोटींचे टर्म लोन (पृष्ठ ८)	याबाबत माहिती देण्यात आली २४/११/२० २१ पत्राद्वारे (पृष्ठ १६४- अ) - तथापि ३०/११/२० २१ रोजी प्रवास करण्यास परवानगी (पृ. १५)	->एलओसी रद्द करा - >अंमलबजाव णी टाळण्याचे निर्देश एलओसी	>कलम १३८ मुख्य महानगर दंडाधिकाऱ्यांस मोर एनआय कायद्याची कार्यवाही - जामीन मंजूर (पीजी) १०)	->कंपनी पं. ५७२ /२०१३ - आदेश डी.टी.डी. १३/०६/१० १६ आणि ०१/०२/२० १७ (पृ.५० व ५९) - दिनांक २०.०७.२० १८ रोजी मागे घेण्यात आला (पृ.जी.	एन/ए	>सीडीआरच ी कार्यवाही अपयशी ठरली ->म्हणून घोषित आजारी औद्योगिक कंपनी ऑर्डर डी.टी.डी. 26.07.201 6 (पृष्ठ 46) (अधिनियम आता रद्द) - >एनबीड ब्ल्यू अर्ज
----	---------------------	-----------------------------	--	--	-----------	-------------------------------------	--	--	--	--	------	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

										१११) - ओआरजी ऑप क्र. मध्ये डीआरटी डेल कार्यवाही >. ५६८/२०१८ (पृष्ठ ११६)		दंडाधिकाऱ्यां नी रद्द केला (पृ. 109)
१९	६३ / २०२ २	अजित कामत विरुद्ध बॉब		प्रवर्तक आणि एमडी	बीओ बी	५० कोटी (पृष्ठ ८)	३०/११/२० २१ रोजी बंद	->एलओसी रद्द करा - >एलओसीवर कारवाई करणे टाळा (पृष्ठ ३१)	एनआय कायद्याच्या कलम १३८ अन्वये मुख्य महानगरांसमोर कार्यवाही दंडाधिकारी (पृ. १०)	->डीआरटी कार्यवाही (पृष्ठ १३)- >विंडअप याचिका मागे (पृ. १३)	एन/ए	

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

२०	६२१ / २०२ २	ममता किशोर अप्पाराव वि बोम.		माजी प्रवर्तक/ संचालक	बीओबी आणि आयडीबी आय	पीएस (गॅरंटर : एसएस इन्व्हेस्टमेंट प्रायव्हेट लिमिटेड) विरुद्ध वैयक्तिक हमी रु. १२४,९८,३८, ००५.९९ ९ (पृ. २४४)	१८/०८/२० २१ रोजी बंद	->एलओसी राहा >आव्हानात्मक आरबीआय (व्यावसायिक बँका आणि निवडक वित्तीय संस्थांद्वारे फसवणूक वर्गीकरण आणि अहवाल) निर्देश, २०१६ ->एक्सपार्टच्या नोंदी पीएस एसीसीला	एन /ए	- >एनसीएलटी लिक्विडेशन ऑर्डर डीटीडी. २६.०९.२०१ ९ (पृष्ठ १३०) कंपनीमध्ये. पं.ना. ५४ /आय&बी/२ ०१९ - >डब्ल्यूपी (एल) क्र. १९८५५/२०२१ (प्रलंबित प्रवेश)	जाहीर केले १३.१०.२० २१ (पृ. १४५)	
----	----------------------	---	--	-----------------------------	------------------------------	---	----------------------------	---	-------	---	--	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								'फसवणूक'म्हणून घोषित करणे - जाहीरनामा रद्द करा - >केलेल्या सर्व परिणामी कारवाईच्या नोंदी या संदर्भात रु. 'फसवणुकी'ची घोषणा - परिणामी कारवाई रद्द करा				
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

एस आर	WP NO	पदवी	नागरिक त्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओसी तपशील	प्रार्थना	फौजदारी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STATU	नोड्स
----------	----------	------	---------------	------	-----	---------------	----------------	-----------	-------------------	---------------------	-------------	-------

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

नाही											S	
२१	१३७ / २०२ २	प्रदीप अग्रवाल वि यूओआय		माजी प्रवर्तक, दिग्दर्शक आणि गॅरंटर	बीओ बी (एच के)	- >डब्ल्यूसीएफ \$ २० दशलक्ष (पृष्ठ ७१) - >ओ/एस एनपीए खाते = १०३.९६ कोटी (पृष्ठ ७४)	(पृष्ठ ११९ व १२१) - >एलओसी क्रमांक १९४७३०५ ->उघडला २४/०९/२० २० ->एलओसी धारण तारीख- २३/०९/२० २०	(पृष्ठ २६) -> 12.10.2018 ->एलओसी तयार करा - >एलओसी लागू करणे टाळा - एचकेच्या आदेशाविरोध ात एलओसी > उच्च न्यायालय	एन/ए	एचके हायकोर्टात दिवाणी खटला > - डिक्री डीटीडी. २०/०९/१०१ ८ \$ १९,३८५,२५६ .१० + \$ १५,२१४, २२९.८५ (व्याज) आणि किंमत	एन /ए	->ओटीएस प्रस्ताव डी.टी.डी. 09.21.201 9 बँकेने 24.12.201 9 रोजी स्वीकारलेल्य ा 5 दशलक्ष डॉलर्सच्या थकबाकीच्या ा 25% (पृष्ठ 93) - >ओटीएसस ाठी

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

										= \$ १००४५ (पीजी) ११४)		नाकारले गेले (पीजी 115) >पी यांची नेटवर्थ रु. 32,30,51,1 98 (पृ. ७३) ->घोषित एनपीए ऑन 03.01.201 6 (पृष्ठ 74) ->कंपनी लिक्विडेटेड आणि लिक्विडेटर ची नियुक्ती
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	------------------------------	--	---

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

एस आर नाही	WP NO	पदवी	नागरि कत्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओ सी तपशी ल	प्रार्थना	फौजदारी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STA TU S	नोड्स
------------------	----------	------	---------------	------	-----	------------------	------------------------	-----------	-------------------	---------------------	----------------------	-------

२२	२०५३ / २०२२	एरिझ रुस्तम टाटा विरुद्ध यूओआय		२०१४ पर्यंत संचा लक/ गॅरंटर	एसबी आय	- समजा भारताने २८,००, ००,०० ० रुपये कर्ज घेतले आंध्र बँक - समजा भारताने स्टेट बँक ऑफ इंडिया कडून	१३ मार्च २०२२ रोजी बंद २८९ पैकी	-> घोषित करा घटनाबाह्य ->एलओसी रद्द करा ->एलओसीचे उल्लंघन झाल्याचे घोषित करा मार्गदर्शक तत्त्वे ->उत्तरदात्यांना ओएम आणि एलओसी लागू करण्यापासून रोखणे	->ललित दागिने (पुरवठादार) यांनी सर्वाविरुद्ध निगोशिएबल अँड इन्स्ट्रूमेंट अँक्ट १८८९ अन्वये तक्रार दाखल केली नासेंटचे संचालक, यासह याचिकाकर्ते. ->फाइन वेलरी यांनी महानगर दंडाधिकारी	>आंध्र बँकेने साय इंडियाविरोधात दोन नोटिसा बजावल्या एसएआरएफए एसआय ->डीआरटी कार्यवाही से विरुद्ध से भारत ->से इंडियाच्या कर्जदात्याने कार्यवाही सुरू केली आयबीसी अंतर्गत	राज्य ाने ड ब्ल्यू डी म्हणू न घोषि त केले बँक ऑफ इंडि या	>म्हणा भारताने एनपीए घोषित केला ७ ऑगस्ट रोजी 2014 ->लिलीने जाहीर केले १ फेब्रुवारील ा एनपीए 2014 ->डायनामि
----	-------------------	--	--	---	------------	---	---	---	--	--	---	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

					२७,००, ००,०० ० रुपयांचे कर्ज घेतले बिकाने र - ज्ञानमि क्सने स्टेट बँक ऑफ इंडिया कडून 37,70,			न्यायालयात फौजदारी खटला दाखल केला क्रमांक ४२, नास्सेटविरुद्ध याचिकाक त्यासह संचालक . ->सहाय्यक आयोग आयकर विभागाने मुख्य महानगरपा लिकेकडे फौजदारी	NCLT >स्टेट ऑफ बँकेने लिलीविरोधात नोटीस बजावली SARFAESI ->त्यापैकी एक; लिलीच्या क्रेडिअर्सने आयबीसी अंतर्गत अर्ज दाखल केला NCLT. ->त्यापैकी एक दानियाओरोच्य	क्सने एनपीए कमी केला ३१ डिसेंबर रोजी 2016 >दानिया ओरो यांनी ८ जून रोजी एनपीए जाहीर केला 2016
--	--	--	--	--	---	--	--	--	---	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

						00,00 0 रुपयांचे कर्ज घेतले पटिया ला - डॅनिओर ोने ३०,००, ००,०० ० रुपये कर्ज घेतले. पंजाब नॅशनल बँक-			खटला दाखल केला यशच्या सर्व संचालकांविर ोधत दंडाधिकारी ३८ वे न्यायालय दागिन्यांसह याचिकाकर्ते.	ा कर्जदारांनी एनसीएलटी अंतर्गत आयबीसी कार्यवाही सुरू केली. >मालमत्ता जप्त करण्यापासून रोखण्यासाठी केंद्र सरकारने एनसीएलटीक डे याचिका दाखल केली. ->त्यापैकी एक Credicots of नासेंटमध्ये		
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

						लिलीने रु. कर्ज घेतले. 30,00, 00,00 0 पासून बँक ऑफ इंडिया पृष्ठ 27				आहे आयबीसीची कारवाई		
						२३ एप्रिल	आयए ल २०२४					

एसआ	WP	पदवी	नागरिकत्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओसी	प्रार्थना	फौजदारी	दिवाणी	WD	नोद्व
-----	----	------	-----------	------	-----	---------------	-------	-----------	---------	--------	----	-------

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

र नाही	NO						तपशील		कारवाई	कार्यवाही	STATUS	
२३	२८६ ६ / २०२ २	नेहा हरेश धर्माणी वि. यूओआय		गॅरंटर ऑफ गॅरंटर मालदार बॅरल्स प्रा.लि.व के.सी. उद्योग, (पृ. ७५)	बीओ बी	१३७ कोटी : (पृ. ७६) ->हरेश ट्रेडिंग कंपनी - ३९.५२ कोटी मालदार बॅरल्स प्रायव्हेट लिमिटेड - > ८०.४१ कोटी >केसी इंडस्ट्रीज - १७.६८ कोटी	याची माहिती देण्यात आली एलओसी ऑन 7.09.201 8 (पृष्ठ ९)	-> २७.१०.२०१ ८ -> ०४.१०.२०१८ -> १२/१०/१८ -> २२.११.२०१८ ->परमिट ट्रॅव्हल - >एलओसी च्या प्रती सादर करा -	->केस नं. रसिबईसम२०१ ६ इ०००६ भादंवि कलम १२० ब, ४२०, ४६७ आणि ४६८ &स. १३(२) आर/डब्ल्यू पीसीएच्या १३ (१) (डी) १९८८ आर ३ ने दाखल केले >एफआयआरम ध्ये कोणतेही आरोपपत्र	एन/ए	N/A	

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								>एलओसी रद्द करा	दाखल नाही (५ वर्षे)			
२४	३०५ ६ / २०२ २	निहार एन. पारीख वि यूओ आय		>श्रेणूज कंपनी अँड लिमिटेडच्या माजी संचालकांनी २७/०१/१६ रोजी बीओडीचा राजीनामा दिला ->आता ट्रेझा ज्वेलर्स एलएलपी, मुंबई	आयब ी, बीओ बी		२७/०२/२ ०२२ रोजी बंद	रद्द करा आणि सेट करा बाजूला ठेवा >२७.१०.२० १० -> ०४/१०/२०१ १ -> १२.१०.२०१८	एन /ए	- कंपनीविरुद्ध डीआरटी कारवाईत >पी ला डी म्हणून सामील करण्यात आले २०१६	N/A	->पी ने कंसोर्टियम पीजीच्या खोऱ्या प्रतिनिधींच्या आधारे गॅरंटी करारांमध्ये फसवणूक केली. A ->एकतर्फी डीआरटी आदेश 15.06.201 6 पी आणि

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								-> २२.११.२०१८ ->एलओसी, परमिट प्रवास पृष्ठ ४०-४२)				इतर संचालकांना परवानगीने परदेशात जाण्यापासून रोखले आहे ->पी ने डीआरटी -1 पृष्ठ 250 वरून प्रवास करण्याची परवानगी मिळवली होती >बीओआय ने २०१४-१५ मध्ये पीची वैयक्तिक
--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

												हमी माफ करण्याची कंपनीची विनंती मान्य केली.
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	---

एस आर नाही	WP न.	पदवी	नागरिकत्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओसी तपशील	प्रार्थना	फौजदारी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD स्टेटस	नोड्स
------------------	----------	------	-----------	------	-----	---------------	----------------	-----------	-------------------	---------------------	--------------	-------

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

												१७
२५	५६० ८ / २०२ २	प्रवीण मेहता वि यू ओआय	हाँगकाँगचा स्थायी रहिवासी	गॅरंटर, सी महेंद्र एक्सपोर्ट्स लि.	बीओ बी	> १०४ रुपये, ५०,१९,२८७ / - रुपये ३०.११.२०१४ (पृ.जी. ११८	२३.१०.२० २१ रोजी बंद	-> १ २.१०.२०१८ घटनाबाह्य >मार्गदर्शक तत्त्वांचे उल्लंघन करून जारी करण्यात	एनए	->संपली - बीएचसी उत्तीर्ण आदेश, नंतर हस्तांतरित करण्यात आले एनसीएलट >सरफेसी	२६.०४.२ ०२१ रोजी डब्ल्यूडी नोटीस, ज्याच्या आधारे नोटीस देण्यात आली > - >डब्ल्यूडी	>बँक ऑफ इंडियाने एनपीए म्हणून घोषित केलेली कर्ज खाती बडोदा ऑगस्ट २०१४

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								आलेला एलओसी - >एलओसी रद्द करा - >परमिट ट्रॅव्हल (पृष्ठ ४६-४८)		डीआरटी कार्यवाही, मालमत्ता ताब्यात बँक	नोटीस ०१.११.२० २१ चुकीचे म्हटले आहे की पी दिग्दर्शक ->डब्ल्यूडी घोषणा नाही	गहाण ठेवलेल्या मालमत्तेचे >पी सहमालक; श्री. यांचे बंधू. चंपक मेहता, प्रवर्तक आणि मंडळाचे सदस्य डॉ.
--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	---	--	--

एस आर	WP NO	पदवी	नागरिक त्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओसी तपशील	प्रार्थना	फौजदारी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STAT	नोड्स
----------	----------	------	---------------	------	-----	---------------	----------------	-----------	-------------------	---------------------	------------	-------

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

नाही											US	
२६	५६१ ० / २०२ २	पारस मेहता वि यू ओ आय		गॅरंटर	बीओ बी	बँकेने मिळविलेल्या सुविधांमध्ये ज्या मालमत्तेचा याचिकाकर्ता संयुक्त मालक होता त्या मालमत्तेच्या गहाण ठेवण्यासाठी सिक्युरिटीज चा समावेश होता. तर, तो गॅरंटर व्हा	२३.१०.२० २१ रोजी बंद	->दिनांक १२.१०. २०१८ रोजी ओम घोषित करा म्हणून घटनाबाह्य ->वरील ओएम आणि एलओसीच्या प्रिव्हिजनची अंमलबजाव णी करणे टाळा याचिकाकर्ते ->एलओसी रद्द करा	एन/ऐ	>एचडीएफ सीने 2018 मध्ये दाखल केलेला अर्ज, मुंबई उच्च न्यायालयाने दिला अर्ज बंद करण्याचे आदेश कंपनी >बँक ऑफ बडोदा खालील मालमत्तेचा ताबा घेण्यासाठी	N/A	

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

						> १०४ रुपये, ५०,१९,२८७ /- रुपये ३०/११/२०१ ४ (पृ.जी. ११२)		->संबंधित एलओसी घोषित करा उल्लंघन म्हणून मार्गदर्शक तत्त्वे (पृष्ठ ४०- ४२)		कार्यवाही सुरू केली सरफेसी कायदा. बँकेकडे या मालमत्तेचा ताबा आहे.		
२७	(सेंट .) ६६५ ४ / २०२ २	चेतन रमणिकला ल शाह वि यूओआय		पी १ - पूर्व संचालक, पी.एस. - जामीनदार	बीओ बी	१०६.६१ कोटी रुपये + व्याज	०८/०३/२० २२ रोजी बंद	->बाजूला ठेवा एलओसी, ->एलओसी काढण्यासाठी रु. ->परदेश प्रवास	२१/११/२०१ ९ ->रोजी दाखल >एफआयआ र दाखल कंपनी एसीसी फसवणूक	>सरफेसी कायद्याच्या सुरक्षित मालमत्तेचा सांकेतिक ताबा घेणे, ->डीआरटी कार्यवाही	N/A	->घोषित एनपीए ऑन 02.05.20 16

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								रोखणे टाळा, - >एलओसी राहा	म्हणून घोषित २२/०३/२०२ १ (एफएमआर नाही। देना १९०१_००१४) आरबीआयक डे दाखल (पृष्ठ ८१)	(एसए क्र. 172/2019)		
--	--	--	--	--	--	--	--	------------------------------------	---	------------------------	--	--

एस आर नाही	WP NO	पदवी	नागरिक त्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओसी तपशील	प्रार्थना	फौजदारी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STAT US	नोड्स
२८	७३१ ० / २०२	अनिल धनपत अग्रवाल विरुद्ध		रेडीमेड स्टील सिंगापूर चे संचालक	यूबीआ य	१०० कोटींचे कर्ज युनियन	थांबले ३/१०/२० २१	->एलओसी रद्द करा - >प्रतिवादीन	एन/ऐ	->युनियन बँक ऑफ इंडिया आरएसएसपीचे खाते नसतानाही	N/A	- >पिटोनरने १ कोटी रुपये भरले

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

	२	यूओआय आणि ऑर्स.		प्रा. लि./ कर्जात वैयक्तिक लाभार्थी		बँक ऑफ इंडिया, हाँगकाँग शाखा २०१२. फ्यूथरने २०१६ मध्ये याच बँक ब्रॅचकडून कर्ज सुविधा घेतली.		ा एलओसी लागू करण्यापासू न रोखणे २० मार्च दरम्यान प्रवास करण्याची परवानगी - > २०२२ आणि ८ तारीख एप्रिल २०२२		बंगला परत मिळवण्यासाठी याचिकाकर्त्याविरु द्ध सरफेसी अंतर्गत कारवाई सुरू केली डिकॅलेटेड केले जात आहे एनपीए >बँकेने डीआरटीची कार्यवाही सुरू केली		युनियन बँक ऑफ इंडिया केएच गोज पीटीईच्या माध्यमातून .लि.
२९	८८२	पुरुषोत्तम			बीओब		बँकेने	->ॐ	एन/ऐ	->कॉर्पोरेट	N/A	

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

	१ / २०२ २	चांगनलाल मंधाना वि यूओ आय			ी		एलओसी जारी केल्याची पुष्टी करणारे पत्र – १०.१२.२० २१ (पृ.जी.सी .)	घोषित करा विनामूल्य, बेकायदेशीर आणि वाईट कायद्यात - >पी विरुद्ध जारी केलेले एलओसी रद्द करा / रद्द करा - >राहण्याचा प्रभाव ओम २०२१ ->एलओसी रहा ->पी ला भारतात ये-जा		दिवाळखोरी निवारण प्रक्रिया सुरू २९.०९.२१०७ >एनसीएलटीने दिला आदेश अंतिम फेरीला मंजूरी ठराव योजना		
--	--------------------	------------------------------------	--	--	---	--	--	---	--	--	--	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								करण्याची परवानगी द्या ->आर ३ ला संबंधित फॉर्म / परफॉर्मसह सामग्री सादर करण्यासाठी आणि प्रकट करण्यासाठी निर्देशित करा				
--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	--

एस आर	WP NO	पदवी	नागरिक त्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओसी तपशील	प्रार्थना	फौजदारी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STATU	नोट्स
----------	----------	------	---------------	------	-----	------------------	----------------	-----------	-------------------	---------------------	-------------	-------

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

नाही											S	
								(पृष्ठ २१)				
३०	१११२ ८ / २०२ २	अंजू राजेश पोद्दार v यू ओ आय		->माजी संचालक ->गॅरंटर	एकच म्हणून खाली							
३१	१११४ १ / २०२ २	राजेश पोद्दार विरुद्ध यूओआय		>इन्व्हेस्टमेंट बँकिंगसाठी आर्थिक सल्लागार [आयसेन कन्सल्टन्सी]- >लोहाचे संचालक इस्पात लि.	एसबी आय	->आरएए ची थकबाकी ३०.०६ कोटी - >एयूसीए २५९.६ कोटी (पृष्ठ (७४)	->पी यांना एलओसीबद्द ल माहिती मिळाली डबलू डी समिती	->सर्व कागदपत्रांची मागणी करा एलओसी आणि लागू केलेल्या प्रवास बंदीशी संबंधित नोंदींशी संबंधित / एलओसी रद्द	एन/ऐ	>एसबीआ यने डीआरटी (सरफेसी) समोर कार्यवाही सुरू केली अधिनियम) ->घोषित 2015 मध्ये एनपीए	- >विलफुल Default er ओळख समिती-> हट्टी Default परीक्षण समिती जाहीर	>पी यांनी बँकेला सहकार्य केले - गहाण ठेवलेल्या वैयक्तिक मालमत्तेचा ताबा दिला डीमॅट ए / सी सह

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								>सर्व अधिकाऱ्यांना ा एलओसीच्या पुढे जाण्यासाठी कोणतीही पावले उचलण्यापासू न रोखणे आणि पी- >स्टे एलओसीचा आंतरराष्ट्रीय प्रवास रोखणे आणि प्रवास बंदी -			केले 27.12.18	
--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	--	------------------	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								याचिकाकर्त्या स परदेशात जाण्याची परवानगी देणे >				
--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	--

एसआ र नाही	WP NO	पदवी	नागरिक त्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओ सी तपशील	प्रार्थना	फौजदा री कारवाई	दिवाणी कार्यवाह ी	WD STATU S	नो ट्स
								(नेहमीच्या उपक्रमांच्या अधीन राहून) परिच्छेद ११, पृ. २२) (पृ. २४)				

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

३२	१२०८ ६ / २०२२	सलिल चतुर्वेदी वि यूओआय आणि ओआरए स.	११ जुलै २०१७ पासून सेंट चे नागरिक. किट्ट आणि नेविस	नॉन एक्झिक्युटि व्ह डायरेक्टर	यूबीआ य	भारत सरकारच्या नेतृत्वाखाली ल बँकांच्या संघाकडून कर्ज घेतले	जानेवा री २०२१	->एलओसी रद्द करा ->प्रतिवादी आणि सहकाऱ्यांना एलओसीवर कारवाई करण्यापासून रोखणे याचिकाकर्ते डॉ. >याचिकाकर्त्या ला दुबई आणि लंडनला जाण्याची परवानगी द्या १३ एप्रिल आणि	एन/ऐ	- >कंपनीने कारवाई बंद केली - >डीआर टी कार्यवाही	N/A	
----	------------------------	---	---	-------------------------------------	------------	--	----------------------	--	------	--	-----	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								४ मे २०२२ . (पृ. २८-३०)				
--	--	--	--	--	--	--	--	----------------------------	--	--	--	--

एस आर नाही	WP NO	पदवी	नागरि कत्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओ सी तपशी ल	प्रार्थना	फौज दारी कारव ाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STATU S	नोद्व
३३	१२६१ ४ / २०२२	मनपा पॅडमॉ म गणप ति सुब्रम ण्यम वि आयए मएम		दिग्दर्श क (राजी नामा दिला) ६.१.१ ६)	एसबी आय	>माजी कंपनीने बँक ऑफ इंडियाकडून कर्ज घेतले बडोदा	१५.०४ .२२ रोजी बंद	->एलओसी रद्द करा ->थेट पीएस एलओसी मागे घ्या - >प्रतिवादींना जाणूनबुजून सूचीबद्ध केलेल्या यादीतून	N/A	N/A	स्टेट बँक ऑफ इंडियाने डब्ल्यूडी घोषित केली 30.04.2 018	>याचिकाक त्याने स्टेट बँक ऑफ इंडियाकडून कधीही कर्ज घेतलेले नाही किंवा संबंधित बँक किंवा इतरांकडून

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

		चे बुर आणि ओआ र.						पेइटोनरचे नाव काढून टाकण्याचे निर्देश थकबाकीदार - >एलओसीच्या अंमलबजावणी ला स्थगिती द्या आणि पेटिटोनरला प्रवास करण्याची परवानगी द्या (पृष्ठ ३२ आणि ३३)			डिफॉल्ट किंवा कोणतेही कर्ज घेतलेले नाही. - >याचिकाक र्ते आपल्या माजी कंपनीला दिलेल्या कोणत्याही कर्जात गॅरंटर नव्हते. -
--	--	---------------------------	--	--	--	--	--	---	--	--	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

													>याचिकाक त्य़ाला २०१६ मध्ये अटक करण्यात आली होती आणि माजी याचिकाक त्य़ाने कबूल केले होते त्याचे पुनरुत्थान, तरीही 2018 मध्ये डब्ल्यूडी म्हणून नोंदवले गेले.
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	---

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

३४	१२८७ ३ / २०२२	मनीष ओमप्र काश गर्ग वि यूओ आय आणि ओआ रएस.		संचाल क / जामीन दार	एसबी आय	एकूण १५ खाती पुनरावलोकन ासाठी डब्ल्यूडीआर सीकडे सादर रु. च्या थकबाकीसह. १७४३ कोटी; पृष्ठ ६९	तारीख दिलेली नाही	->एलओसी रद्द करा - >एलओसीव र थांबा - >प्रतिबंध करा प्रतिवादी आणि सहकाऱ्यांना कारवाई करण्यापासून रोखले याचिकाकर्त्यावि रोधात एलओसी; त्यांना प्रवासबंदी लागू	N/ A	->डीआरटी कार्यवाही[संपा दन]◆◆ ->एडलवाइज मालमत्ता[संपाद न] पुनर्बांधणी कंपनी एसएआरएफ अंतर्गत मर्यादित अर्ज दाखल एईएसआय कायदा >स्टेट बँक ऑफ इंडियाने	N/A	>डीआरटी कार्यवाही आणि एडलवाइज पुंजी पुनर्बांधणी ची कार्यवाही पीठासीन करण्यापूर्वी सूचीबद्ध केलेली नाही अनुपालन म्हणून आतापर्यंत अधिकारी
----	------------------------	--	--	------------------------------	------------	---	-------------------------	---	---------	---	-----	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								करण्यापासून रोखणे; पीजी		दिवाळखोरी दाखल केली		
--	--	--	--	--	--	--	--	----------------------------	--	------------------------	--	--

एस आर नाही	WP NO	पदवी	नागरिक त्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओसी तपशील	प्रार्थना	फौजदारी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STAT US	नोद्व
								२३,२४		एनसीएलटीस मोर कार्यवाही		प्रतिवादी बँक आहे. प्रलंबित । >दिवाळखोरी ची कार्यवाही आयबीसी

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

												2016 च्या कलम 95 अंतर्गत आहे; पृष्ठ 7
३५	१४३४ ७ / २०२२	स्मिते श शहा वि. यूओआ य		आर १-१७ पर्सनल गॅरंटरकडून कर्ज घेताना कॅलिक्स फार्मास्युटिकल्	एसबी आय	आयडीबीआयक डून ३१ कोटी वसुलीसाठी >२०१६ डीआरटी आदेश २०१९ मध्ये	पीला बीओआयम ध्ये एलओसीब द्वल माहिती मिळाली	- >एलओस ी रद्द करा - >प्रलंबित	>आयडीबीआ यने कॅलिक्स अकाऊंटला फ्रॉड १०.०६.२० , पीजी घोषित	२०१६ मध्ये डीआरटी, डीआरएटी कार्यवाही > >एनसीएलटी आदेश	- >दिनांक २९.०६.२ १ रोजी घोषित (पृ.	->डीआरटी 30.08.16 आदेशाने पी ला परवानगीने भारत सोडण्यास

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

				सचे संचालक		एनसीएलटीने मंजूर केलेला >रिझॉल्यूशन प्लॅन - १५% केस कापणे = ६८.३ कोटी (एकूण थकबाकी) १४१८ कोटी)	प्रतिज्ञापत्र उत्तर २५.०३.२२	- एलओसी निलंबित करा - >आय / ओ बाजूला ठेवा डीआरटी मुंबई २	केले १४१ - >पी चा दावा आहे की आरएसने सीबीआय तपासात अडथळा निर्माण केला - >बीओआयने	१६.०४ 4.19 (पृ. ३४) ->डीआरटी ओए आयडीबीआय द्वारा २ 022 - ऑर्ड डीटीडी. १८.०४ 4.2022 (पृ.	१३९)	मनाई केली - प्रवास परवानगीसाठी डीआरटीकडे दाखल केलेल्या आयए दरम्यान बीओएफआय च्या प्रतिज्ञापत्रात
--	--	--	--	------------	--	--	------------------------------------	---	---	---	------	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								१८.०४.२	कथित	(१६९)		>पी प्रथम
								२ -	तक्रारीवर			एलओसीला
								>डीआरट	विश्वास ठेवला			सतर्क केले
								ी	परंतु			गेले (पीजी
								थांबविण्य	सीबीआयने			152)
								ाचे	पी विरोधात			
								निर्देश	कधीही			
								आर १-१७	कारवाई केली			
								ने दाखल	नाही,			
								केलेले	एफआयआर			

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								मनोरंजक ओए आयबीसी, २०१६ चे उल्लंघन (पृ. २३- २४)	नाही			
--	--	--	--	--	--	--	--	---	------	--	--	--

एसआ र नाही	WP NO	पदवी	नागरिकत्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओसी तपशील	प्रार्थना	फौजदारी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STATUS	नोड्स
३६	१७४८२	प्रदीप		प्सन्स	बीओबी	->पहा	२९.१०.२०१९	-> २०१८ च्या	N/A	N/A	-	09.2016

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

	/	अग्रवा		लिमिटेडचे		एस	रोजी बंद	ओएमला अल्ट्रा			>डब्ल्यूडीची	मध्ये
	२०-२२	ल वि		संचालक		नंबर	(पृष्ठ ६)	व्हायर घोषित			घोषणा नाही	कंपनीला
		उऑई		(सध्या सुरू		२२ ,		करा,			कारण	एनपीए दर्जा
				आहेत)		डब्ल्यूपी		घटनाबाह्य			भारतात	> +
				लिक्विडेशन)		९३७		आणि शून्यता			कोणतेही	कर्जदारांच्या
				- समाविष्ट		/२०२२		-एलओसी तयार			डिफॉल्ट	याचिका बंद
				एच.के.				करण्यासाठी			झालेले नाही	करणे -
								आणि रद्द			(पृष्ठ २८)	>एचकेमध्ये
								करण्यासाठी				प्सन्सने
								कमांड आर ३				घेतलेली

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								> एलओसी >कमांड आर १ आर ३ ने पी - >विरुद्ध २०१८ ओएमच्या तरतुदींची अंमलबजावणी करणे ताबडतोब				आर्थिक सुविधा पीएनबी एचके कडून \$ मध्ये >पीएनबी एचकेच्या थकीत कर्जासंदर्भात बीओबी पी
--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	---

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								टाळावे - २०१० च्या ओएमचे उल्लंघन करून एलओसी जारी करण्यात आले आहे असे घोषित करा आणि एलओसी -				विरुद्ध कारवाई कशी करू शकते?
--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	---

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								>कमांड आर १ रद्द करा / रद्द करा - ३ ताबडतोब त्यावर कारवाई करणे टाळावे एलओसी - >आर १ -३ आणि इतर कोणत्याही				
--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								एजंटाना 2018 ओएम आणि एलओसी - >परमिट पी लागू करण्यापासून प्रतिबंधित करा झिम्बाब्वे एक				
--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	--

एसआ	WP	पदवी	नागरिक	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओस	प्रार्थना	फौजदार	दिवाणी	WD	नोद्व
-----	----	------	--------	------	-----	---------------	------	-----------	--------	--------	----	-------

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

र नाही	NO		त्व				ी तपशील		ी कारवाई	कार्यवाही	STATU S	
								४ महिन्यांच्या कालावधीसाठी ी नियमित आधार ->पी साठी आपली संमती कळवण्यासाठी ी आर ३ ला निर्देशित करा				

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

								प्रवास (पृ. ३४-३६)				
३७	१७५१ ५ / २०२२	प्रदीप अग्रवाल वि यूओआय गृह मंत्रालय घडामोडी[संपादन]										
एसआ र नाही	WP NO	पदवी	नागरिक त्व	जागा	बँक	कर्जाची रक्कम	एलओस ी तपशील	प्रार्थना	फौजदार ी कारवाई	दिवाणी कार्यवाही	WD STATU S	नोड्स
३८	१७८१	हरभजन सिंग		पती-पत्नी	बीओब	-	२१.०५	->एलओसी	एन/ऐ	२४५	द्वारा	विजया

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

	० / २०२२	आणि एएनआर वि आयएमएम चे बुर आणि ओआरएस		दोघेही माजी संचालक हायड्रोएअर टेक्टोनिक्स (पीडीसी) लिमिटेड आता लिक्विडेशनम ध्ये	ी	>डीआरटीच्य ा वेळी २४५ कोटी रुपये, (पृष्ठ १०, परिच्छेद फ) ->१५३ थकबाकीदार	.२०२२ रोजी बंद	रद्द करा आणि मागे घ्या ->काढून टाका डब्ल्यूडी यादी		कोटींच्या वसुलीसाठी ी >डीआरटी कार्यवाही - >मालमत्ता जप्त/विक्र ी + पी द्वारे देयके	घोषित केले बँक ऑफ बँक ऑफ बडोदा बडोदामध्ये विलीन एनपीएची	बँक आणि कन्सोर्टिय म बँकांकडून >कर्ज, आता बँक ऑफ बडोदामध्ये विलीन एनपीएची
--	----------------	--	--	--	---	--	-------------------	--	--	---	--	--

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

										= ९२ कोटी सुरक्षित ->विनंती ओटीएस निकामी झाला		>घोषणा 22.07.11
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--------------------

U परिशिष्ट

प्रकरणांची सारणी[संपादन]

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वार हा पक्षकारास त्याच्या /तिच्या मातृभाषेत त्याचा अर्थ समजून घेण्यापूरता मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही करणाकरीता करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन विश्वासनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पत्तीत आणि अमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.